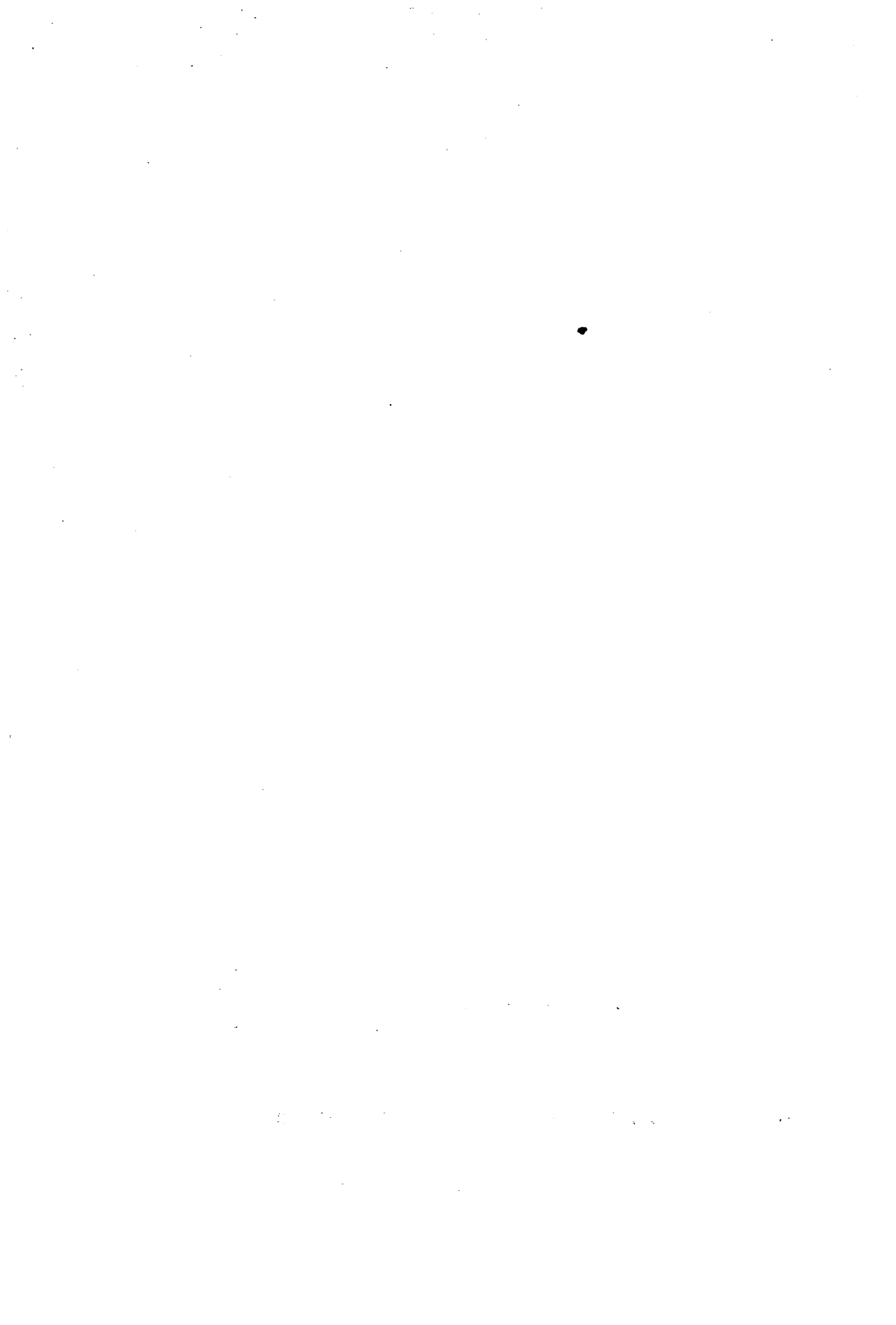

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1995

HUNGAROLÓGIA

6

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia 6

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1995

HUNGAROLÓGIA 6

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Szerkeszti: Abody Rita, Hegedűs Rita, Kőrösi Zoltánné, Tarnói László

ISSN 1217 4343

Felelős kiadó: Tarnói László

Szövegszerkesztők: Karabás Nóra és Princz László

Lektorálta: Hegedűs Rita

Fedélterv: Novák Lajos

Nyomda: Quality Sign

Felelős vezető: Szabó Judit

NYELVTUDOMÁNY

Szabó József

Nyelvjárási szövegek a szlovákiai magyar nyelvjárásokból

Előszó

Amióta a múlt század utolsó évtizedeiben a nyelvjáráskutatás hazánkban önálló tudományszakká vált, azóta fontos feladatnak tekintik a magyar dialektológusok a nyelvjárási szövegek gyűjtését és közzétételét egyaránt. A századfordulón például *Erdélyi Lajos* – a nyelvjárási anyaggyűjtés kérdéseit fejtegetve – arra hívta föl a gyűjtők, kutatók figyelmét, hogy a tájszók mellett különösen hasznos volna összefüggő szövegeket is gyűjteni (*Nyelvészeti Füzetek* 13. sz. Bp., 1904. 16). A kezdeti nekibuzdulás kézzelfogható eredménye lett az a nyelvjárási olvasókönyv, amelynek összeállítása *Simonyi Zsigmond* nevéhez fűződik (*Tréfas népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv. Nyelvészeti Füzetek* 4. sz. Bp., 1904). Csak sajnálni lehet, hogy Simonyi szöveggyűjteményét hosszú ideig nem követték hasonló terjedelmű kiadványok, hiszen kerekén negyven esztendő telt el *Végh József: Sárreői népmesék és népi elbeszélések* című munkájának megjelenéséig (Debrecen, 1944). Szerencsére *Hegedűs Lajos* két értékes szöveggyűjteményének kiadásáig (*Népi beszélgetések az Ormánságból. Pécs, 1946.*, illetőleg a *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bp., 1952*) nem kellett olyan sokat várni. Az 1950-es évek elejétől viszont – bár a korábbi füllel és ceruzával, illetőleg gyorsírással módszerrel végzett gyűjtés helyébe a kétségtelenül könnyebb és több szempontból is megbízhatóbb magnetofonos szöveggyűjtés lépett – ismét hosszabb ideig tartó megtorpanás következett be a könyvnyi terjedelmű szövegek közlését illetően. A különböző folyóiratokban, évkönyvekben – szerencsére – azért folytatódott a nyelvjárási szövegek publikálása. Az 1960-as és 70-es években – didaktikai célokat is szolgálva – két önálló szöveggyűjtemény látott napvilágot, mégpedig *Vőő István* munkájaként (*Magyar nyelvjárási szövegek. Kolozsvár, 1970*), valamint *Hajdú Mihály* és *Kázmér Miklós* összeállításában (*Magyar nyelvjárási olvasókönyv. Tankönyvkiadó Budapest, 1974*). Az 1980-as években egy terjedelmesebb szövegkiadvány jelent meg, ez egyetlen község nyelvi-nyelvjárási anyagából merített (*Szabó József: Nyelvjárási szöveggyűjtemény Nagykönyvből. MNyTK. 163. sz. Bp., 1982*), a legutolsó pedig nemrég látott napvilágot *Balogh Lajos* szerkesztésében (*Szöveggyűjtemény a táji*

nyelvváltozatok köréből. Bp., 1993). Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvjárásoknak szinte bármelyik vidékéről továbbra is aktuális és fontos teendő kisebb-nagyobb terjedelmű szövegfölvételek gyűjtése és közzététele egyaránt.

Ismeretes, hogy a határokon túli (erdélyi) magyar nyelvjárások kutatásában a kolozsvári dialektológiai iskola igen szép eredményeket tud fölmutatni, a volt Jugoszlávia területén lévő nyelvjárásaink értékeinek megmentésében (*Penavin Olgával* az élen) főképpen az újvidéki dialektológusok tettek nagyon sokat, a burgenlandi magyar települések közül (*Imre Samu* tevékenysége nyomán) elsősorban Felsőőr népnyelve van föltárva, Kárpátalja magyar nyelvjárásainak kutatását főképpen az ungvári egyetem oktatói végzik eredményesen, Szlovákia magyarlakta helységeinek népnyelvét illetően – az eddigi eredmények mellett – bizony még sok feladat vár azokra a szakemberekre, akik dialektológiai kutatásra adják fejüket. Az elvégzendő teendőkhöz viszonyítva különösen Szlovákiában kevés azoknak az oktatóknak, kutatóknak a száma, akik elsődleges vagy legalább másodlagos kutatási területüknek tekintik a dialektológiát, s bizony ezen jó volna, bármennyire nehéznek és reménytelennek látszik is, minél előbb annyit változtatni, amennyit csak lehet. Ilyen gondolatok is megfogalmazódtak bennem, amikor 1992 őszén a pozsonyi Komenský Egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékére kerültem vendégtanárnak. Szűkebb szakterületem szeretete mellett – bevallom – az a gondolat is munkált bennem, hogy a szlovákiai magyar nyelvjárások kutatásában fontos volna – közvetlenül és közvetve egyaránt – valamelyest közreműködnöm. Ez az elhatározás vezérelt abban, hogy az 1992/1993-as tanév második félévében *A nyelvjárási anyaggyűjtés és feldolgozás módszerei* címmel speciális kollégiumot hirdessek meg minden magyar szakos hallgatónak.

Erre az önként vállalt stúdiumra – szerencsére és örömömre – megfelelő számban jelentkeztek, mégpedig olyan hallgatók, akik többletmunkát jelentő önálló gyűjtést folytattak, majd azt követően a magnetofonszalagra rögzített szövegfölvételek fonetikus átírását is elvégezték. A magnetofonos szöveggyűjtés módszereit természetesen megbeszéltük, a szövegek lejegyzését pedig a szóban forgó speciális kollégiumon nemegyszer gyakoroltuk. Úgy érzem, hogy a magnetofon-fölvételek közös meghallgatása, elemzése során sokat tanultak hallgatóim egymástól is, saját gyűjtéseik bemutatása pedig további munkára ösztönözte, lelkesítette mindnyájukat. A fölvételek készítése előtt arra biztattam őket, hogy lehetőleg olyan szövegeket rögzítsenek, amelyek nemcsak dialektológiai tekintetben hasznosíthatók, hanem néprajzi szempontból is értékesek. Örömömre szolgált, hogy ezt a célt nagyrészt

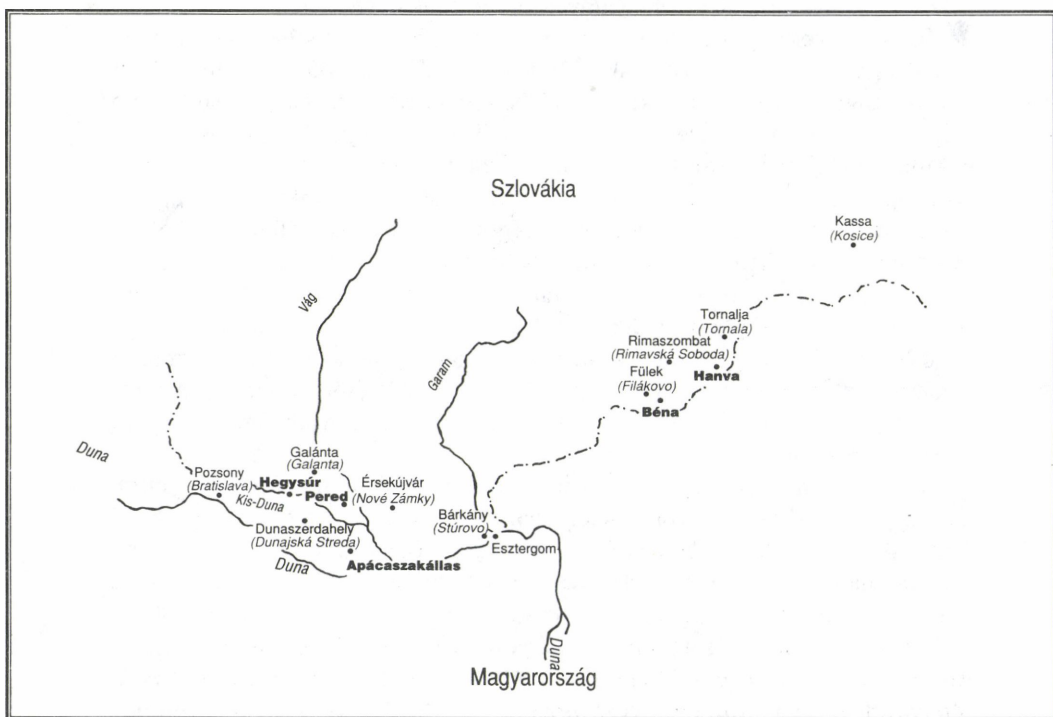
sikerült is megvalósítaniuk, ugyanis szövegfölvételeik témáit egy-egy faluközösség népeletének anyagi és szellemi kultúrájából merítették. Adatközlőiket természetesen helybeli születésű lakosokból választották ki, olyanok közül, akik a velük folytatott beszélgetés tárgykörét nagyon jól ismerték, szívesen és lehetőleg szép kiejtéssel nyilatkoztak meg, és nyelvjárásukat sem szégyellték.

A gyűjtőmunkát – amint már jeleztem – 1993 tavaszán kezdték el hallgatóim, majd főképpen ősszel folytatták, mégpedig legtöbbször magnetofonnal, némelyikük azonban tájszógyűjtést is végzett. Ami a magnetofonfölvételek helyét illeti, abban állapodtunk meg, hogy mindegyikük ott gyűjt, ahol rokonai, jó ismerősei vannak, s így legtöbbször otthon, szűkebb pátriájukban tevékenykedtek. Közismert ugyanis, hogy még a tapasztaltabb nyelvjáráskutatóknak is nagyon sok előnnyel jár az anyanyelvjárásban vagy a jól ismert terepen végzett fölvételkészítés és bármilyen jellegű anyaggyűjtés, fokozottan érvényes mindez a kezdő gyűjtőkre, akiknek – az adatközlők sikeres kiválasztásától a szövegfölvételek technikai feltételeinek megteremtésén át a beszélgetés menetének jó irányításáig – nyilvánvalóan több nehézséget is le kell küzdeniük ahhoz, hogy a magnetofonszalagra fölvett anyag minden tekintetben jó vagy legalább elfogadható legyen. Így hallgatóim végül is egymástól eléggé távoli vidékeken gyűjtöttek, mégpedig a Csallóköztől Szenc környékéig, a Mátyusföldtől Gömör megyéig. (A gyűjtések kutatópontjait a mellékelt térképvázlaton tüntettük fel.) Ebből adódik, hogy az az öt diák, aki végül a lejegyzést, gépettetést stb. is vállalta, öt olyan településen készített publikálásra alkalmas szövegfölvételeket, amelyek dialektológiai szempontból eléggé elütnek egymástól, s így az olvasó előtt viszonylag tarka kép rajzolódik ki a Nyugat- és Közép-Szlovákia területén lévő helységek nyelvjárásáról. Mindegyik hallgató rövid áttekintést is készített azon település történetéről, földrajzi elhelyezkedéséről, ahol a gyűjtést végezte, s e vázlatos összefoglalás a falvanként közzétett nyelvjárási szövegek elé került a közleményben.

Már 1993 tavaszán egyre nyilvánvalóbbá vált előttem, hogy hallgatóim szöveggyűjtését hasznos volna lejegyezni és publikálásra előkészíteni. Az ő érdemük, hogy – a gyűjtést is folytatva – 1993 őszén a fonetikus átírás sok időt és energiát igénylő, meglehetősen fárasztó munkáját is elvégezték, s így e szövegeket módom volt egybeszerkeszteni. Ez a szövegközlés tehát hallgatóim lelkes, odaadó munkája nélkül nem készülhetett volna el. A szövegfölvételek fonetikus átírásában egyébként azt az elvet követték, melyet *Deme László* dolgozott ki (vö. *Magyar Nyelvjárások II*, 18-37), s amelynek némileg

módosított változatát a nyelvatlásban is alapul vették (1. *A Magyar Nyelvjárások Atlasza I, 5*).

Mint oktatójuk s mint gyűjtéseik, lejegyzéseik irányítója, szerkesztője azt remélem, hogy középiskolai tanárként továbbviszik és átplántálják majd tanítványaikba azt a szemléletet, amely a nyelvjárásokról a pozsonyi Komenský Egyetemen kialakul és elmélyül bennük, s talán az sem teljesen hiú remény, hogy egyikük-másikuk idővel kutatója lesz a szlovákiai magyar nyelvjárásoknak. Az ehhez vezető nagyon hosszú úton talán egy újabb apró lépést jelent az a speciális kollégium, amelyet – hallgatóim kívánságára is – a tájszógyűjtés és feldolgozás lexikográfiai és lexikológiai kérdéseiről hirdettem meg az 1993/1994-es tanév II. félévében. Bízom benne, hogy hallgatóim fölbuzdulása nem bizonyul szalmalángnak, hanem olyan érdeklődésnek, amely maradandó lesz, és amely előbb-utóbb értékes eredményekkel gazdagítja a szlovákiai magyar dialektológiát.

Apácaszakállas (Opatovský Sokolec)

Apácaszakállas Alsó–Csallóközben található, Dunaszerdahelytől kb. 20, Komáromtól pedig kb. 30 km távolságban. Összeépült Ekecs községgel, mellyel ma egy közigazgatási egységet alkot.

A faluhoz tartozik még Jánostelek, Madérét, Nagyszeg–puszta, Túzok–puszta, Aszód–puszta, Gólyás–puszta (Kis és Öreg), Béle (Kis és Nagy).

A község első hiteles említésével már egy 1221-ből származó oklevélben találkozunk. A későbbi oklevelek több és más-más nevű Szakállasról adnak hírt.

IV. Béla király 1262-ben kiállított adományozó oklevele szerint leányának, Margitnak kérelmére a Vágközi Zalonta Zakálust (a mai Apácaszakállast), mely az oklevél szerint a Challó és Vág között fekszik, az apáca kolostornak adományozza. 1267-ben kelt oklevél Zalánk Zakállas nevű községet említ, mint komáromi várbirtokot, ebben Erzsébet királyné megismétli, hogy a nyúlzigeti kolostornak adományozza. Ekkortájt három Szakállas is található az oklevelekben: Bálvány-, Egyházas- és Apácaszakállas. 1347-ben már város hely. A község Apácza Zakállos néven először 1600-ban szerepel. A református templom 1770 körül épült. A község később a pozsonyi klarissza apácák birtoka, az egyházi rend feloszlása után kincstári birtok, majd az Eszterházyak vették meg. Az 1787-es adatok szerint a községben 87 ház volt, s ezt 657 lélek lakta. Nagy Lajos szerint 1828-ban már 140 ház és 953 lélek volt a községben. Ma lakosainak száma a nagyobb Ekeccsel együtt 3597, ebből 3452 magyar.

A Duna szabályozása előtt a falu lakosai elsősorban halászattal foglalkoztak, ezt mutatja a falu neve is, amely a népi magyarázat szerint valószínűleg a *szakállas* szóval függ össze.

Az aratás

És akkor, kijártunk tizennégyéves korungba má mēntünk aratnyi, és az a réggeli fél három, mikor még a napocska nem kel, má mēntünk kötelet csináni. Csinátunk egy öt-hatszáz kivére való kötelet, asztán akkor hét órákor mikor főszát a harmat, akkor mēkkesztük a aratást. Sógorok, körösztapák, vákták a rendet, majd a lányok, a fiatalabbak tizévesék terítették a kötelet. Aki má vót tizenötéves lányko, az má mēg tizennég, az bisztos széhette a markot. Mēkfordút a kaszás után farral, és háttal szēttük a markot. Szēpen köllött a kalásszának dūni, szēpen köllött a tövinek lēnni, má csak azér is, hogy abbú hibát ne talájon a natyparasztok, nagygazdák, azoknak vót az a

elvük, hogy az a szípen légyen a kive: a kalász ringjon le, és az a maga súját a kalász lehúsztá, és utánunk gyüt a kötöző. Maj beleszúrt. Két kötél vígit összefokta, és rácsomósztá, ráhajtotta és alátúsztá, má össze vót ez akkor kötve ez a kéve. Amikor döl lett, az addig mēnt a munka, hoszták a ebédēt, mēgebídūtunk, emberek egy órakor nēkifoktak, hogy kasztát kalapánok, és a marokszēdōnek, mēg a kötēlcsi... ő teritōnek köllött a kíviket összehordani hetezsbe. Arra má nēm emlékszēk, hogy hány, hány kive vót ēgy hetezsbe, de igen szíp vót mikor a tetejire fōtētűk, és sorba mēnt, öt rakást szoktunk tēnni, tuttuk akkor, hoty hány kive, de ebbe a korba én eszt má régēn elfelejtētem, hoty hogy és mint. És akkor āgusztus középrire ott amikor a gabonák mēk kin vótak a határbo utósó aratás vót a zab. Aszt montág zabaratásná mindēnki mēkszőküll, az a nyári, az a má izé júliusi nap, ami kifoszloktassa valakinek pirosra a bőrit, akkor az má akkorra le lēs szoszlogva a zabaratásná, mindēnki szōke lēs. És āgusztus közepe után kezdōdött a hazahurcūkodás, kazalba, asztagba, aszt íy hívták akkor. És két hétig mēg ott át a asztagba, szarat szépen, be vót a teteje csináva, és ponyvákka leterítve. És asztám mindēnki be neveszte magát, hogy én mikorra akarok csípōlni, az a gépekkal. És akkor mēntek ezek a parasztok, hol ezek a gépek, natyparasztoknak vótak gépjeik, és mēntek ezek a csēplōgépek, elevátor, mindēn a udvarba hosszára át, és akkor kijabáták: kivevágó, kötēlcsináló, polvajugba és a asztagra emberek kívit háynyi és kívit vāgni, majd a csēplōgépek kijabáták utōjára, etetō mēnni, és asz etette aszt a dobót, a kíviket, ahugyan két ódarú vākták a lányok és középett a csíp s ēggyiktū vētte, másiktū vētte, útyhogy azok a szíp tūskés kalászok között, a buzakalászok között, mēg a roskalászok között ami vót tūske, bizony a lányoknak a lábaszárát fōbōkōtte, és asztán a lányok is kinytelen vótak vagy vikony montérkábo, mer a tyepláki nem vót jó, csak ijen-ijen szōvet, ami nem vētte be aszt, vaty ijen ez a montérka nadrág, ami nem vētte be aszt, a kalásznak a szákáját, úgy monták, hoty szákás az a gabona, toklássza van nēkije, s asztán ez így mēnt akkor. Mikor mēglēt valakiné a csípellés, akkor ēty csinátok ēty kis tort. És akkor kifizettük ezēkēt a kivevágókot, kivehányókot, vagy összejāccot három paraszt, és a három házná vót az a tíz embēr, és a tíz embēr az má s gyōnyōrūven horták rétegegbe rakták a buzás zsākokot, az elōgyōtt, annak vót ety embēre, aki asz kötōszte, mázsāto, és kötōszte ēssze, s gyōnyōrūven osszerakta, hugyan mongyák aszt, keresz körōsztōzsbe kettōt így, kettōt ellenibe, asztán úty horták haza lovas emb izé lecs lovak mi kocsiival, lovaskocsiival, szípen hazahorták mindēnkinēk a buzát mēk hotyha kinn a | mer mindēnhová nēm is lēhētett a udvarba bejārni, mer kis udvarok vótak, csak a natyparasztokná, és kis udvarok mēk kinn a házōn kívū is, vaty onnan talicskán, vaty tragacson tūtág be, a gabonát, úty hoszták fōl a padlásro. Ami a lekszēbjē vót nēkije amikor ijen csēplōgépnē vótak abba a világbo, negyvenhatos ēvegbe, ellenōrōk, azok

mindig lestik a kivehá | kivevágó lányokat úgyi, nagyon érdekösnek taláták üköt mindig, és így amikor díbe vót akkor kocintottak, és ezek a lányokat nagyon köszöntötték, hogy ki mennyi kivít tudot levágni, és mindig akinck a lektöp kivíje vót levágvo, annak töp pinszt is attak, ezeknek a kis paraszt lánykáknok, akik jártok ezekhöl a kulákokho, mer akkor is aszonták, hogy gazdag mēk szēgíny, és ami most is úgy lēs, hogy gazdag mēk szegíny.

Egy nyári élmény

Egy lánykori lekszebb élményēm, amikor kin kapátunk Aszódpusztán, és voltunk kilencen lányok mēk tizen fíjúk. Első nap a kapálásná ēty kilométert mēntünk, rēggető, mongyuk hétórátú, dilig. Mēgebédütünk, ētykor kesztünk, és hatra visszjöttünk. És akkor másik nap mēgmonta a Mahó Jóska bácsi, te lányko, próbájátok mēg úgy, hoty ha rēggē héttü tizenēgyik térték ēggyet ēty kilométer hosszan, ēty kilométer vissza, ēmēhették fűrűnni háromig, délután háromig, lēs a ebétszünet és pacsáhatunk. Háromkor mēntünk újra a földre, és hat óra fél hétre tértüng mēg ēggyet. És nagyon boldogann a Mahó Jóska bácsi asz monta, te Margit, hát te nekēt többet fizeték, de egisz hétön így lēgyēn. Hát a nagy örömöm, ezek iritykēttek rám úgyi, monták, hogy nekēd ez bisztos mēg lēs fizetve, de én úgy őszintēm montam. A, há mid gondútok, ha hol is lēnne ez nekēm mēkfizetve, pedig akkor monta, hogy ety százassa többet kaptam. Ragaszkottam a százasír, de nem akartam a fíjúkkā sē, lányoknak sē mēgmondani, hogy esz hogy van, de kīsőbb, amikor má víge lētt a má | május, júniuzsba tizēnőtre szokták mondani, hogy kapád zságba szabat csak vinni a határbo, akkorra má mēgvót, és mindēnnap a tizēnētytü háromig a fűrűdés, a kukorica kéccēr annyi lētt kapávo, a Mahó Jóska bácsi örūt, én gazdagab lēttem, a lányok mēg ezír szerettek, mēg a fíjúk. És asztán akkor kezdődött a kukoricaszēdis szeptembērbe. Mēkszēttük a kukoricát, akkor is úgy ēggyesztünk mēg, hogy amit nappā ki köllöt csak törni és este köllöt fosztani, asz plusz mēg ēty fizetis vót. Oda má mások is gyöttek, mēg azok is, akik nēm kaptak írte pinszt, mer ēgygyik kislányír ēgygyik fíjú szídūt, a másik kislányír a másik, a kislány szídūt a fíjúír, így mēnt a kukoricafosztás.

A kukoricafosztást este kilencik szoktuk, fél tízig fosztani, mer a lányokat akkor nēm engették hosszú kötélre a szülök, mindēnki fítette a maga gyērēkit, de mindēnki valakivel haza akart mēnni. Útyhogy azír mikorra tíz óra lētt, fél tíz, mindēnkinck vót ēty fíjúja, aki hazakísírte, akár a szomszít fíjú, akár a szomszíd lány, de párbo mēnt mindēnki haza. És mikor mēgvan a kukoricafosztás, tél van, kezdődik a tolfosztás. Itt összejárnok a asszonyok, lányok, boldogan úgyi. – Te én is akarok hónap tollat fosztani, gyerték ē hozzánk is. Hát mēntünk, hát persze, hát szerettünk mēnni, hol az ēgygyik házsho, hol a másikhó, mer asz a negyven liba, amit kéccēr mēgmellēsztēttik,

tére összegyöt jó sok toll, mindēnki a gyērekinēk vānkost akart csinānyi, mēk tollazsdonyhāt, a régi vilāg ugyi, aszt hoszta ki, māmā mā csak pehejpaplannyā takarōznak, nem is kōll a libatoll talān, lēhet a tyūktollas a paplan, de az most ērdēkesebb a régi libatoll asz csak annak gēnērāciónak vōt ērdēkēs, hogy dony, donyhāja lēgyēn. És akkor mikor mēglēt a tolfosztās mā tiz este is fosztottunk ēty hāznā, akkor kitalātuk, hoty hordunk össze ēty kis holmit, lányok vēttek italokot, hāzi borokot, sūtōttunk sūtemínyēket, tēlēn aszt a csōrgōfānkot, képviselōfānkot, ijenekkē szōktuk vīgasztānyi a srāccajinkot, a fījūk mēg gyōttek harmonikāvū, az a rēti īlet ez īgy mēnt le. Rētēn ōrūt annak ēggyik a māsik, hoty ha ēty kilamētērre is vōt a szomszīggya, de kevés nap nem találkozott ēggyik a māsikāvū, már muszaj kōlōt találkoznyi, mer ez ēgy ērdēkēs ēlmēny volt nēki, hoty vatytok, hogy ītēk, ālottyaitok hugyan vannak, mennyi ālottok van, és az a fījatal lányko mēg a fījū mindig elmōntāk ēgymāsna, hogy mennyit kōlōtt ōnēkik dōgozni, abba a zidōbe. Ma mā māsikib vannak a lányok, ējārnak diszkōba, szīp ruha mindēnkinēk, tōp fījū – ūtyhoty ha visszaemlīkszik az embēr ēzēkre a ēvēkre, mēg a mostanira, akkor a kettō kōzōt naty kōlōmpsīg van.

Hūsvēt

Valamikor Naccēk – pusztān az vōt a divat, hoty ha jōtt a husvīthētfō, a lányok kedveskēnni akartak a ōntōzō barāttajikna, és mā vasārnāp szētētük a ibojāt, és eszt csokorba kōtōttuk. Tizēnēggy ibojāt, hārom levēlre, és ēty kis csattal ātfūsztük, mēkkōtōttuk és eszt a asztalsarkāra, tányērre, vízbe hejesztük a csokrokot, csodālatosra kiraktuk a tányír szīlire. Majd a māsik asztal | asztalna a māsik sarkāra pedig, tojāst festētünk, és ha kedvēs ōntōzōnk gyōtt, akkor virāggal kedveskētünk nēki, ha nēm vōt kedves a ōntōzō fījū a számukra, akkor csak ēty piros tojāst attunk nēki. A piros tojāst kedvessen, kis virāgokot festētünk rájo, de az akkor sē vōt annyire ēlethū a fījūknak, mim mikor attunk nēki ēgy virāgcsokrot, és kitūsztük nēkūk a fījūknak a szive felōl a kabāttuk kalérjāro. És az mā locsolās után vōt, akkor mēkkinātuk ōkōt, vagy ūdītōvōl, abba a vilāgba mēg nem vōt annyi stampēdli, kōlōnlegēs likōr, mim mos van, mēg brandi, hanem csak ēty kis lavorica pālīnka vōt, és cvvē, ha mēkkinātuk, aszt ūty szīnēsztük, hoty pirītōttuk a cukrot, és az amikor ojan szēp arānysārgo vōt, akkor fōlōnttōttik a pālīnkāt, mēg gyūjtōttāk, hitelēs vōt, ūvegbe tētük, ezzē kinātuk a hōdolōjainkat. A hōdolōjaink mindēggyik odajārtok, ahol vōt nēkik ojan lányko, aki után ēty kicsit is, verēt jobban, jobban dobogott a szīvük. A lányok mēk csak azokot a fījūkot fogattāk, akik ōnēkik teccēttek. És īgy osztottuk el a virāgot, a tojāst, hogy abbū nē lēgyēn kālvarija, és akkor a fījū, amēllik akart avval a lānnal szōrakozni, estēre mēkhifta ītet hūsvīti tāncmukaccsāgro. A

husvítai táncmulacosság úgy történt, hogy először mekkérdésztük a szülőktü, hogy el-ē mehetett. Még a tizennyóc éves lányt is kölöt kírni!

Ami akkor igēn szép vót, hogy még akkor is parancsútak a szülők a gycérkejiknek; és asztám mēgmonta a szüleje a lánynok, hogy de akkorra hazagyerték! És ha nem gyöttek haza, kezdődött a csetepaté. Ēn visszaemlíkszék āra, amikor engēm elengettek bálbo, még nēm a uram udvarút, csak ējen, ijen csitri nagylány lehettem, tizēnhét éves, és apukám kíváncsi vót, hoty kivē mēgyek haza. Ennek a fíjúnak nem mondom mēg nevít, mer közē van a férjem is, de ő ismerte eszt a srácot. Apuka āra vót kíváncsi, ha én a kapuba írēk, hoty fogok visēkēnni. Bemēnt a kertüngbe, és, hát az oda vagy leūt, vagy lefekütt, valami veteménybe, mit én tudom hova, sōvinykerítisünk vót. Ez ēgy vesszōbō vót fonva. És akkor asztám mēgleste, hogy én nem vótam rosz lányko, és soha többet nem lesēkedett énutánnam íty husvítkor sē.

A búcsú

Amikor gyöttek má asztán a naccēgi bucsu, az ēgy nagyon hírēs bucsu vót, mer Pétēr-Pálkor lett ugyi, má akkor a gabonák csodálatossak vótak a határbo, hiszēn ez ēty kint, réti tanya ez a Naccēk-pusztā, és ez onnantó lēt hírēs ez a Pétōr-Páli bucsu a naccēgi temetőbe, mer templomunk nem vót, és a temetőbe ēty harangot szentēltek, valamikor harmincnyódzba; nēm tudom, csak kis csitri lán lehettem, hogy ot szentőték aszt a. És onnantó azom mindēn évēn tartották a Pétēr-Páli bucsut. Majd a bucsut úgy tartottuk, hogy már pintēkēnn, csütörtökön má kiszülōttek a asszonyok, lányok. Udvarť sōpōrtünk, sūtemínyť sūtōttünk, mindēnt csinātunk, hoty szíp lēgyēn mindēnkijē. Enyim szēb lēgyēn, mind a tijed a udvara, mer ha gyün a srác, mēgyünk a bálbo, hogy akkor mēg nē lássák, hogy ródčós, paraszťos a udvar. A kiskaza ajját is | apukám mindíg monta: lány a szēnakazā tövit is jól mēk köl rendēzni, körūsōpōrni, legereblēzni, alú amik ki akartak szālok gyōnni a szēnakazābū, asztán körūsōpōrni, és ez má bucsukor ez vót, mer má akkor a ēsō szēnāt kesztik betakarítani. És akkor lēt az a vásárnap rēggē, fōrakottunk a rēggeli, rēggelivē, mēgēttük a rēggelit mēg vót a szent rēggeli, nem vót az ám szalāmi, hanem csak ēty kis füstūt szalonna, kēnyír mēg vōrōshagyma, de má júniusba azír akatt ēty kis paprika is, de nem ijen, az a naty termōpaprikák, hanem ēty kis fűszerpaprika, és ez vót a vásárnapi rēggeli mellē odaragva. De gyōtt a vásárnapi kaja, a bucsu, mēntünk tíz óraker a misēre, mer a temetőbe mise vót, és ott ojan, úgy tartották a misēt, hogy állítottak le nígy oszlopot a Jēzuska mellē, Jēzuska elé. A naty feszületünk vót. És akkor annak āgokot hortunk a tetjire, lányok, fíjúk, és ijen vót ēty-kēt ojan szentēbb embēr, aki rászánta a idejit, a Tāncos Kálmán bácsi, az leāsto a szobrokot, és aszt

behortuk fávó, befűszűtűk, kiszallagosztűk krēppapírrā, hogy valami szűp vót, és amikor mā tizēnkēt ōrakor vót a mise, akkorra mā ki | vót virāgokot odoraktűnk, pipacs, szarkalāb, buzavirāg, amive diszűttētűk a fő oltār, aszt nagyon szűpen befűszűtűk. Hisz akkor mēg mās virāg igēn nem vót, de a szarkalāb mēg a pipacs, buzavirāg messzire elvirűtött. És a pap mikor kigyűtűt, vót nēki ott ēty zsāmoj, mēktartotta eszt a Pētēr-Pāli bucsut, mindēnki onnan hűtta a vendűgeit, mer hoty a temetűbe van a mise, katolikus temetű vót, és aki asztān hozzātartozűja ot talākozott ōssze, hogy, mā Gűtārul is gyűttek a rokonok, nem hāszo hoty gyűttek, a misēre, māj mise utān hűttāk ōket a hāszo, és ot keszdűdűtűt a űnnepi ebűd. Hāt nagyon nagy űnnepi ebűd nem vót, de azűr visszaemlűksűk āra, hogy anyukām mindűk tyűkot vāgott, és a tyűkhűzsbű csināt ijen: aprolikűjāt ahogy lesűtűtte, belerakta plēbe, és ēre ēty kis petrezsejmēs tűtelēkēt csināt, de nem ojat minn a mostaniak, ez ēty kicsűt mēk szērēnyeb vót | az a kaja. És akkű vót rizsa vagy tarhonya vagy krumpi, és ez vót a ebűd. Majd a māsűk fogās lētt a kirāntot hűs, és utāna gyűttek a hāzi borok, nem vót pohārkűszűntű bucsukor ojan hejēnn, nem vót. És vót ojan gazdag, aki mēkhűfta a tűsűteletēs urat. Tűsűteletēs űr csak Ollējėkho vagy Tāncosėkho, vagy Bokor Lajos bācsűjėkho mēnt be, nem sok hāz vót itt ebbe Naccėk-pusztān, de azűr ez a harminc csalād mindűg ōsszegűtűt, és ojan szűp vót az a temetű, amikor ez a szent űnnep vót a Pēter-Pāli bucsu, ez a harang tűsűteletűre vót.

Szemmel verēs

Van ēggy ojan rēgi kűzmondās, babonaverēs, vagy ēn nem is tudom, hogy mi ennek aszt mongyāk, csak ēnnėkēm is ez a saját magam kűslányān tűrtűnt mēg, amikor ēvittem valahova, és aszt montāk nėkēm hogy: Azűr van a lėjānyko mā megűn ijen rosszű, mer valaki a szēmivel mēgverte itet. Csak tűrtēm a agyam, hoty hogy vertűk mēg esz szēmmlē, és hogy ijen igűzetűre montāk esztēt. Hogy mēgűgűsűtűk aszt a szűp lėjānykāt. Vót ēggy asszony, a Bukor Gizi nēni, aszt monta, hoty hozzā rűktűn ēty hārom-nűgy deci vűzet a kűtrű, és de mā nē szűj sēnkihűz sē, nem ām hogy beleugacc! És abba tēgyē hēt szēm faparazsat, szűpen ēggyesűvē, pűszkād bele a tűzbűl a poharadba, és mondd, hogy az asszony, ez lāny, gyerėk, embėr, ity kűllűtűt, ēn magam, mās és űgy a hēt szēmēt mikor beletűtűtűk, akkor vārtűnk, és akkű hēt kanāl vűzet a sarogba kűllűd belle visszāsűműni, és amēllűk szēmparāzs lēűt a vűz fenekűre, az mā aszt jelēntētte, hogy ez a valaki mēgűgűsűzte eszt a babāt. A balkezűngbe foktűk a poharat, a jopkezűnkē a vűzbe nyűtung, és ēty kicsűt szűktēttűnk a babāro, és mēg űgy vűgűkhűsűtűk a homlokān nėkűje ē, és akkor asztām mēktűrűtűk űtűt a pelenkāvā, vagy a kombinētűngnak visszajārű, balkėzzel a ajjārű. És mā ēggy ōt-hat perc, tűz perce utān, māj jobban lētt a baba, és tēműt

ez a szemveris őrül a babáru. És ez a régi idősektű amikét tanútunk, hát bizony ez nem vót orvosi tudomány, de az biztos, hogy értetik a időssek asztat, hogy ijem szemverist hogy lehető kigyógyítani, ém még eszt régen azoktű tanútam.

Elmondta: Kissné Lencse Margit, 63 éves.

Apácaszakállas, 1993. november 1.

Gyűjtötte és lejegyezte: Fodor Mónika, II. éves

magyar-történelem szakos hallgató

A disznóölés és tor

És mongyak nekéd valamit a disznóölísrű. A régi negyvenkettes világbo, az mék háború előtt vót ugyi, de má azír a háború dúlt-fült, és a falusi emberek úgy öltik a disznót, hogy má előtte való este a katlant kiszítettik, maj telimertik vízzel, és réggē jött a disznóölő, forott a víz, elővették a disznót, és lefokta két embər vaty három, hoszták a vajlingot, amibe fokták a vért, és a disznóölő beleszúrta a disznó nyakába a kést, és jött a vér, mēkfokta a əggyik asszon, de aszt gyorsan kölött azír habarni, hogy nehoty csomós lēgyēn, mer énvelem sajátmagammā ojan történt mēg, tizēnhárom éves vótam, hogy a apuka levákta ja disznónkot: – Lejányko most te gyűsz, és vért kavarsz, de ha nēm, akkor biztos kapú. Hát ém most is emlíkszēk āra, hogy akkora pofont kaptam, hogy áttestem a disznón, mer mēgalutt a vér. Csinálhattak avā má akármit, és az má alut vér vót. A másik utánna má mikor má mēglētt az a disznószúrás, és mindēn ijen lētt a vér nēkēm, és má másik évēn tuttam én a vért, hogy hoty kő csinányi, əggyik aszonta, hoty kő bele só, hogy mēg nő alugyon, a másik aszonta, apuka aszonta, semmi, aszt úty kő keverni, hogy az jónak kő neki lēnnyi. Tudom is maji napig keverni a vért. No és asztán a emberek hoszták a szalmát, rá ja disznóra, mikor má nem rudat, és mēggyűjtották, mindig a oráná gyűjtották mēg, és ot rōktōn észrevēttik, ha mék ha rűgott a disznó, akkor kōré átak, hozzá, nehogy a tūzed belevigye a kazalba, met ojan is előfordút, hogy nem vót rendēsem mēgdōgűve az a álot, és mēggyűjtották a szalmát, és futott a disznó, és bele a kazāba, és mēgigētt a kazal. Má otmaratt a disznó, ot má akkorra mēgdōglōd, de odavitte a kazālho. No és akkor mikor mēgvót szípen pōrsűve má szalmávo, a nagyon illatos a bőre a disznónak, amikor sűl a szalmátű.

Nem ojan vót a szaga nēki min most a gásztű. S utáná horták a foró vizet a vasfazigbű, és máris csináták a mosást, lekōrmōsztik, kettéváktták a fűlet, hoty ki lēhēssēn szépen tisztítani, és márizs dēszkára tettik a puculás után, és a hasát váktták fōl a disznónak a nyakáná. És a fejit leváktták. Maj kiszēttik

belőle ja két hátsó lábat, utánna a két eső lábot, de a disznónak akkor má nem vót feje. Akkor hosztuk a kannábo ja vizet, hogy ami vér gyün a nyakná, tarajhúsná, ot rőktön leöntösztik, és mēnt a ki ja szabadra az a vérēs lé. Maj föl vákták a hasát a disznónak, és nagyon vigyásztak ara, hogy a bél ki nē fakaggyon, hiszēn akkor bűdös a bél, mer ráfut a bélsár. Hát akkor azelőtt eszt máskib montág, csak má most finomíccsák a bélsárt.

– (Mondja Manci néni úgy!)

– Hát a ganéj. Így monták, hoty kifut a ganéj a bélzsírra. És asztán kivették a belet, az vót a ěső, amit kivettek asztán a fölhasítot hazsbú, és, és asztán kivették két ódarú a hájat szípen, maj kivették a két vesét, és kétfelé vákták. Úgy vákták, hogy órjára szették. Nem szették karmonádlira, mim most, hanēm órjára.

(– Ez mit jelent?)

– Az órja az aszt jelēnti, hogy nem a karmonádli lēsz a két ódāra, hanem a órjának az a csontyia mēgmarat szípen ēgybe. És azom maratt ēty kis hús, és aszt füstütik. Harminc centire vagdáták órjacsonkokot, és abbú asztām mindíg vót mēg májuzsba is leves. Füstűhús leves vót a paraszt asztalán. És asztán lēttek a sonkák kimetéve, akor má főtt a máj, főtt a máj, főttek a tokaszalonna, mer eszt ēre nagyon alērgijássak vótak a parasztok, hogy ěső a tokaszalonna hogy lēgyēn, és ugyē ez mēg is vót rajta; a zsírt sūtöttik, vindūt kízítēttik, majd a bél, a bélnek az a tisztítāso, az a asszonyoknak a dōga vót, hogy a vékonybelet kivakarták, a vastagot mēg ēgisz addig mosták, amíg a disznónak le nem gyött az a ideje, hogy mos má mindēn mēkfőd benne, és akkor hozzádopták a falho, ha ot ragatt, tiszta vót, ha nem, lepottyant, mēg az a bélsár, nyāka vót azon bēlen, akkor aszonták nem ragad ott, akkor mēg nem, addig aszt, mēg tovább is mosnyi köllött, itt nem vót kegyelēm, ha akārmijen hóhordās vót, tēttek rá kukoricakāsát, sót, vörōshagymát, és abba a dēszka teknyōbe köllött így jobra, bāra hajtannyi a kézzel, és tisztāra mosódott, mēg a nagy böndő is ebbe vód benne, vagy mēg a hútyhójag is. Aszt is présnek főhasznáták, az vót a legelālōbb a prézsbe, mer aszt lēhētēt füstre tēnni. És akkor tōtötték a bélbe a kalbāszt, tōtöttig bele májashurkát mēg a vérēshurkát. Ami vérēshurkát falun nagyon szerēttik a asszonyok is, mēg a embērēk is. Mer ēty kevés rizsát tētteg bele, kövérep hússā renetegēt szerēttik eszt a fűszērēkēd benne, a majorām, pojva, mēg a kōmīnymag vót nēki a mindēne annak a hurkának, és akkor a kiflikēt ēsszemetētük, vagy úgy monták, hoty pompost sūtöttünk. Ijen üres kalácsokot ēty plēbe, ity hajtogattug mind a siklókot, és a disznónak a vérivel eszt lēöntöttik, majd abālēvel fölöntöttik, és aszt a darát húst hozzātēttik, de ebbe hájat nem szabad vót tēnni, ēty kis rizsát tēttek hozzá, aszt összekeverték, és főfűszērēsztik, ebbú vót a vérēshurka.

Hát ez nagyon kellemes ez a vérēshurka, mer a máj az nehēsz kaja, hogy nehēz a gyomorba, nehēz emīsztiši zavarokot csināl valakinek, de ez e

pompozsbú kízűt vérëshurka ez egy igazi jó vót, ez még minálunk most is szokás, mer mi nem tuggyuk a diszöölíst vérëshurka nékü ĩkípzelní. Például a Palijék is szombaton disznót önek, vérëshurka, mëgmonta lëgaláb negyven méter vérëshurkát kő nëki tőtteni. Nohát esz ijen gond lësz. És akkor a vastagbëlbe tőtöttük a hurkákot, a vékonybëlbe tőtöttük a kalbászt, mëg a vérëshurkát. Mer azír tőtöttük a vékonybëlbe a vérëshurkát, mer eszt mikor fösztík, mëg be nem böktüng ëggy, amíg forot soká kellët nëki forni, de amíg bele nem böktüng egy gyufaszálot kihëgyëzve, és amíg vér gyütt ot ki, addig nem szabadot vót kivënnyi. Ennek legaláb negyven percik köllött ojan csöndessen forni.

A májashurkának annak nincs, annak csak tísz percës vaty tizënöt percës föllíse, és asz kíz. Ahogy gyöttek azok a bursli, így monták régën, hogy bursli, most aszonygyuk, hoty prëssajt. És azog gyüttek, azok is nagyon kellemessek vótak a nagy gyomorba, de a kíz böndöbe vót, mëg a hútyhójagba. Három. Abbú egyet fösztütëk, ami a hútyhójagba vót, mer annak egy ojan vékony vót az a börzettye, kifordították, és kivürü levót az az | ahol az a húgy müködik rajta, le vót nyúzva, és az ojan tiszta vót, úgy gondútuk mindíg, mint az arany, tisztáb mind amit a böndöbe tettünk.

De böndöt is, ha ügyes asszony vót ott, úgy ahogy kifordította, le lëhetët kivürü nyúzni, és a máris tiszta vót, de reneteg ecët, hagyma, káso, ez mindíg evvë síkátuk a vastagbelet ezëkkel ëggyütt. És asztám bizon este hat óra, tél vót hét óra, akkorra kezdödött a hurkafözis, mer az a ëgy disznónak aszonták mëk köll annyi aszt a tiszteletët, hogy ëgy álló nap, ha ëggy ëvig nőt, akkor ëgy álló napot köl neki tiszteletët anni, mer hát a embërek is, hát nem csak mindíg dögosztak, hanem a forad bor is, mëg a rövid pálinka is úgyi, mëg a teják, akkor mëg nem vót az a divat, mim most hoty kávét, nem is hallottunk, csak a Frankrú hallottunk, az a divat vót, hogy Frank kávë, de csak rëggelire. És asztán ebídre mindík sütöttek pecsenyët, a ódalasd besószták, és az vót a ódalasnak a ërdëkëssíge, hogy abbú leváktak két szeletët, és abbú nagyon finom paprikáskrumplit lëhetët főzni, mer abba benne vót az a sós, füstút íz, és a ha belefött abba a paprikás krumplibá, rövid léve csináta anyukám mindíg aszonta: – Csinállunk ódalassá, disznóódalassá, füstütt ódalassá jó paprikás krumplit, máma az lësz a ebíd, püntëk van aszonygya. Híjába monta apuka, hogy natypíntëk van, te asszony. Akkor is ódalassá lëtt a krump izë krumpi, mer aszt máskíp nem, nem tutták ĩkíbzényi. No és akkor másik rëggë mikor má esz. Ja! A aprólik húsokot ojan sonkákot leg... legrégebem mëk kicsontoszták, mos má kis sonkákot csinánok, de akkor csak a föső eszt a csölökcsontod benne hatyták, és naty sonkát csinátok.

És az ojan harminc napig benne vót a sóba, szallonnát csak húsz napik hattág benne, de a sonkát eszt harmincnapig, mëg a ódalast is annyit, amíg a szallonnát. Asztán eszt tettük a füstre, harminc nap után fötettük a sonkát is a

füstre, hát bizon csak tavasszā készítik meg, mer av vót, télén nem szabad vót venni, mer az maj nyáron gyün a kapállás, aratás, a sonkát akkor szabad vót csak enni, inkább a szalonnát hamarább. S akkor másik réggē vót a küdözis, hogy a valaki valakinak tartozott, akkor ez a úgy monták, hoty kóstuló, akkor az a abákásó. Aszt még nem is montam, hogy még abákását is fösztüng a disznó véribül ugyi! Forott az a abalé, abba beleengettük a kukoricakását, de gyönyörűvem megmosva, aransárgára vízzē, leöntöttük neki mindig aszt a hóléjit, így monták, a kukoricának. És ezd besürüsítettük úgy avvā a kásávú, hogy az ēty kellemes kaja lett, a vért utójára tettig bele, eszt is fűszerrē ízesítettük, ebbü lett a kúdúskásó. És amikor ezēket is, annyi tányírra köllöt kiraknyi, hogy a gazdasszonynak ēty kisvajlingā lēd, de a szomszidoknak vagy lábosba, vaty tálocskábo, vagy ēty tányírra szoktunk künni. És másik réggē vót a kóstulóküdis, āra rátettek ēgy darapka, hát nem vót karmonádlí, mim most, inkább pecsēnye. Rátettek ojan nyócvan dēkás pecsēnyét, ēty tál hurkát tettek hozzája, abákását hēgyibe, összefokták kétmarkukkal a tőpörtyút, aszt is rátették, és asztán letakarták papírrā, és vittik eszt a szomszidogba. Ez vót a kóstuló. Ahány hēre valaki küdöt kóstulót, annyi hērű kapot vissza. Úty szokták mondannyi, hogy isten áldás kapnyi, de isten veris künnyi. Mer sokfelé köllöt künnyi, nem maratt a parasztnak kajája, csak a; csak az amit főfüsttűt húsa. De aszonta; majd azok is vágnak, és maj visszaküdik a húst. Így mēnt a falusi hejēn. És a falusi hejēn az a szokás megvan, hogy a disznóölis után ēty hetire csinának tőpörtyūs pogácsát, legalábbis mink íty hittuk. És még disznótoros káposzta, mēk tőtőkáposzta, ez mind a disznóöliskor szokot lenni, tíz napjára tőpörtyūs pogácsát, mer összegyöttek a vendígek. Hisz tik mūt héten disznót váktatok, hát nem is sütötteték tőpörtyūs pogácsát. Hát eszt má mēk köllöt szoknyi, kinn, hogy eszt köllöt csinányi a réten vagy a tanyán. És akkor csináták, mindig úty szoktak csinányi, hogy ötven dēka tőpörtyű, ēty kila ötven dēka lisztēt, mer annak háromszor annyinak köllöt lennyi, mer gazdag nem lehetēt, mer akkor hama elfogyott a tőpörtyű. És asztán felid belegyúrták, amikor ojan látý tészát csinátok ebbē ja pogácsaanyagbú, tésztabú, ojan rítéstészátú keményebbet kisodorták a sodródészka natyságáro, majd emesz tőpörtyű, ami a fele megmaratt, eszt még úgy rákenyēgettük tēre, és ojan leveles lēt tüle, mer nem tettek akkor még bele élesztőt, hanem csak sütőport vagy szódabikabónát. És ojan kellemes vót tüle ja pogácso, és ēty tojássárgájávú lekentik a tetējit, úgy hogy eszt mēk farsangi kajának is, ha télén valaki disznót őt, utána ēty tíz napjára má farsang vót ugyi, és akkor ijenēkkē még ēty hétig is mēkkinátunk akárki, aki vendíg. Mi az nēkték vam pogácsátok, nohát aszonygya, igazán jó, chhő má csak ēgy jó citromos tēja kő aszonygya. Fődiszēdērszārbú. Nem vót akkor más, csak hársfo. És akkor kimēntünk a Császtābo, hát szēgíny vót a világ negyvenháromba. És akkor kimēntüng a Császtābo fődiszēdēr szárot

vágtunk méterésékre. Gyönyörű piros télenn a földiszédérszár. Eszt a apuka megmosta, áttörüte anyuka ruhávu, és ojan tisz centikre lemetétik. Mikor forott a víz ebbü éty huszat beletették. Húsz szeletét. És az a másfél litër víz ebbü vérpiros tēja lett. Ebbe nem köllöt más csak éty kis citromsavanyított, nem is hallottunk citromrú, csak citromsórú. Aszt tettüng bele. Anyuka mindig aszonta, hogy ebbe egy merőkanál cukor ölig, mer nem is vót a annyira ölig, de fítettik még a cukrot is. Háború után hisz csag dékákok attak abba a zidőbe. És akkor gyött ez a citromos tēja, és gyött evvel a ízével a pogácsával. Hogy e ha kéthetis vót a pogácsol, ez akkor is kellemes ízü vót evvel a frissen főzöt földiszédérszár tējávu.

(– És Manci néni disznótort szoktak csinálni?)

– Jaj, hát ěrü is monygyak nekéd, a disznótorrú persze, a disznótor. Mikor má megvót mindén a evvĕ disznóölíssĕ ő /persze akkor nyóc óra körü összeútek, fősztek mindig ebbü a tarjacsondbú levest, mer csak akkor lĕhĕtĕt finom húslevest főznyi, azon a napon, mikor disznót őtek. A többi hús, ez a csont, ez a tarjacsont, ez fő vót füstűve. És akkor még külön tettik a lapickát is, akkor külön vákták a lapickát, aszt is főfüstűtik. Kifelejtettem nekéd. És akkor az vót a érdĕkĕs, hogy mikor összeútek, először a zóccsígĕt tálúták fő, még a fűthúst, asztám mĕnt a tősztaleves a tésztával a asztāra, asztán gyött a káposzta, és utána gyött a sűt hurka akkor kását nem csinátok, csak kalbászt sűtöttek, még vérĕshurkát még májashurkát. Ez vót. És asztán forat bor vót utánna. Ez után nem hideg bort ittak, nem tudom asztot hogy mír, ennek nem tudom mi vót a háttere, de mindík forad bor vót akkor a asztalon. Kellemes az a fahĕj illata, ez úgy visszaemlíkszĕk āra, hogy ez mĕjĕn érdĕkĕs vót a szűlőji házunkná.

A kukorica termesztése és feldolgozása

No még monygyak nekéd a kukorica vetísrű annyit, hogy ezerkilencszáznegyvenődbe má akkor apukám katona vót Pécsĕn, és tavasz lett, a kukorica alá ě köllött a földet rendĕzni, hát mĕnk a őcsĕm vót tísz-tízĕneggy éves, ĕm még vótam tízĕnhárom, hát az a két ríti gyĕrĕk, bizon vetni köllött a kukoricát. Mĕkcsinátuk a földet, leszántottuk, lefogasútuk, és másĕk nap hoty fogunk vetni. Rĕggĕ ěmĕntűnk vetőgéppĕ vetnyi, kocsĕ után kötöttük a vetőgépet, majd egy zsák kukoricát beletĕttűnk a vetőgĕbbe. Nem vót āra még idĕ sĕ, hogy majd a vetőgĕp után ki gyön. A őcsi vezette ja őkrejĕnkĕt, és ĕm még vezettem a vetőgĕbĕnek a szarváját foktam, és nĕki a hasamnak, gyomromnak inkább, és ugyi mĕntűnk a földön vígĕg. Úty kibzetűk ě, hogy az a kukorica ojan igenĕs sorok fognak lĕnnyi, hoty sĕnkĕjĕ nem lĕsz, ojam mind a mĕjĕnk, de mire ěvetĕttűnk, mĕk kikĕt, addigra nagyot csalóttunk. A gépet ahogy vezettűk, zötttyĕnt egyĕt, a gyomromnak, ĕngĕm

jobra vágott, a vetőgép balra mēnt, a kukorica görbén ket a sor. Asz monygya a szomszíd bácsi, te lējányko, há má kēll a kukoricátok, – Bizony kēll. – Hát ti hamaráb vetēttétek, azír kēll a tijecek hamarább, mint az enyim. – De aszonygya: – Görbe ja sor! – A maj kiēgenyēsíccsük mink asztot! Aszt hittük, hogy mink aszt mēksarabújuk, kiēgyēnēsēdik. De nem is lēhētēt csarabúnyi, mer vótak a sorogba huszonöt – harminc centi ēlírísēk, ojan görbére vezettük a vetőgépnek a szarváját, hogy az mindig minket csak elírányított jobra balra, és ijen a falusi kislánynak a tizēnhárom éves korábo ja ereje. Kesztük látni má, hoty kēl a kukorica, boldogok vótung, bizony láttuk, hoty harminc centis kilengíssē vannak a sorok, szomszíd embērēn büszke vót, hogy az övé igenyēs vót, mi mēg azír vótung büszkék, hogy neküng is lēs kukoricánk. Hát a kukorica lētt is rajta. Kikēt, ojan május ötödikétű szokták vetnyi vagy május elsejitű. Tízre ē köllöt vetni a kukoricát, mer akkor nem lēs jó termís. A kukorica szép vót, ojan május huszonnyócadika körű el is kesztük kapányi. De nem lehetēt csarabúni, ity kézzē köllöt kapányi, mer görbe sorogba nem lēhetēt a csarabot elvezetnyi, mēk ha nem tom mi csinátung vóna, akkor sē. Mēkkapátuk, a ēső kapállás megvót, majd ekkor anyuka kiatta a parandzsba, hogy babot kő ütetni. Mindem másík sorba, ēgy mētēre le köllöt tēnni, de csak három szēm babot, mer pazarúnyi sē szabad vót. A szomszíd bácsinak mēg aszt nevéttük, hoty kikütte ja szógáját, és ő nem sētát annyiszor vígig a földön a babbā mim mink. Aszonta, hogy ő má el is vetēte a babot. Iritykēttünk rá, hogy má mēty haza, neküng mēg mēk kilenc sort akkor át köllöt járnai a őcsivē. Mēg is lētt a kilenc sor, de akkor bizony má ēlíg nyugovóra vót a nap, asztám mēntünk haza. A bab esz hama kikēl, pláne ha kap esőt, ez nigy nap alat kicsírzik, máris kilíp a földbű. A szomszíd bácsi kigyótt a földre: Te lējányko má kēll a baptok? Büszkék vótunk, kēl a babung, de görbék a sorok. Ahogy a kukorica görbe vót, e is úgy görbe vót. Hogy őneki nem kēl ki a babja. Pedig akkor vetēte a szóga, mikor tik vetēttétek. Hát akkor. De mink aszt nem nísztük, hogy a szógája ásott ēgy gödröt a föld vígin, nos belevetēte, belelűtette abba mindēn babot, mink sorokkā szípēm mēntünk. Csodálatosra kikēt. Aszt taláta mondani: Övēt kijēttük a fácánok, mer látta, hogy sok hejēn vót kaparás. De mikor mink má montug neki, hogy Jóska bácsi, mēnnyēn el a földnek a túsó vígire, magának ot van má a babja. Hát te mír, te lējányko. Én nem tudom, mír van ott a babja, maj mēgmonygya a szógájo. Ēmēnt a Jóska bácsi a föld vígire, visszajōn, : - Igazad vót, lējányko, ēty hejēn van a bab. Hát a bűdös szóga bisztos rōstēt kapávā vágnyi a lukakat, és ēty here leszórta a babot ot kēl ki. No de maj este adok neki, hazamēgyek. Nem tuggyuk, hogy mi lēt vele, de gyönyörű lētt a minēküng a babung, gyönyörű lētt a kukoricánk ez má június, ojan huszadika körű vót, hogy má kezdődik az a Péter-Páli búcsú, Naccēk-pusztán így hiták a búcsút, hoty Péter-Pálra harangot szenteltek, és akkor lētt Naccēk-pusztán a búcsu. No ekko má

mindenkinek mēk köllöd bucsura kapányi a kukoricáját, mer aki júniuzsba, hónap vígire nem kapáta mēg, annak asz monták, hogy az má csag zságba viheti a kapát, mer az má ojan hanyak paraszt, aki nem kapája mēg június vígire a kukoricáját. Hát a mi kukoricánk nagyon szíp vót, szíp vót a szomszídé is, de nem vót neki bab, csak ēty kazával a vígin. Ami asztán összeigētt, elszáratt, és nem lētt neki babja. No és a má asztán utánna gyön ez a, mikor má a kukorica hánnya a farkát. Akkor a anyukájék asz monták, hogy a kukorica mikor hánnya a farkát, akkor nem szabad a kukoricába gázúnyi, mer az a por, ami van hogy az annak van valami ojan /ojan ereje, hogy az nem jó a fejbőrrre. Mer köllött asztám má kukoricát fattyaznyi júliuzsba. És letōrdētük, mēntūng fattyazni, de mēk kölött aszt várni, míg a kukorica kihánnya rendēs farkát, úgy montuk, asztám mēg virágzott. No és asztán mēntünk a fattyazásra, kívibe kötöttük, kiraktuk mindig a szílire, és asztán este mēg a összeszēttük, és rá a kocsira, és hazavittük a állatoknak ezeket a fattyúkot, úgy monták, hogy lefattyazni a kukoricát. No és gyött az a szép szeptembēr, amikor má szēttük a kukoricát, āgusztus vígim má vittünk hazafelle hamarább, mer akkor má vótak ojan sárgás kalászok, és akkor má anyukáék tömtek a kacsákat, és mindik fris kukoricávo, de szeptembērbe akkor má rendēssen vót a kukoricaszēdis. És elmēntünk ēty szent napon, nem tudom mije napon a őcsémmeel ugyi, mēntūng a őkrōkkē, és lent vót Ekecs réten ez a naty tábla kukoricánk, odamēntünk, kifoktuk a őkrōkōt, szēttünk nekik kōrólevelekēt, és asztán szēttük a kukoricát. Hortuk kosárral föl a kukoricát. Kēt sort vitt ēggy embēr, és aszt a kukoricát mindēnki maga vitte föl.

Hát csak akkorka kosarat vittünk, hogy kōrūbelū belemēnt ojan tizenōt kiló, és úgy ōntōgettük föl a kocsira, a szekérre a kukoricát. De mivel vótunk nīgyen, hogy ēccērre nyóc sort vittünk, akkor hama lētt a szekér is, és bizon má messze vót a szekér, nem tuttuk odavinni. Akkor leraktuk rakázsbo a kukorica tört kalásszajit, de nem vót mēkfosztva, és estefelé odajártunk szekérre, váktunk ki kēt sor kukoricakōrōt, és a rakásog benne vótak a kukoricábo, és fōdobátuk a kocsira. Fōtēttük a ōdāt, a ōdādēsška ez ojan parasztok csináták, hogy ojan ōdādēsška, de ojan különlegēs dēsška vót, vót ahun harminc centi szíles, mēk három és fél mēter hosszú. Ennek vót ojan kis lēcce, amivē ki vót támasztvo, és eszt mēgraktuk kukoricávú. Mēg asztám má de csak akko má úgy lēhētēt fōdobáni, mer oda kosarat má csak a nagy, erős embērēk tuttak fōlōntenni, akik azok mind a háborūba vótak, és akkor azok menve vótak a kukoricátú, azoknak csak fegyverük vót. Nos akkor szépem mēk kītűszkētük este amikor má láttuk, hogy eszt a kukoricát mēk fō kō rakni, kītűszkētük, asztán szípem mēktérítēttük a őkrōkōt a kocsivā, csak azír, hogy annak köllōt fogni a elejit, hogy nēhoty fōdūjön, vagy alāmēnjēn a kerék a kocsi alá, mer úgyis ledūl a összes kukoricánk, és vígünk lēs, másoccor má

fő sē tuggyuk raknyi. Asztán főmáasztunk, egymást főnyomtuk a szekérre, mind a nıgyen főlütünk, majd elindútunk hazafelé. Mire hazaırtünk, akkorra napnyukta vót, anyuka má tutta, hoty fogung gyünni, má kıtárta ja kaput. Mēntünk haza, látta, hogy magossan van a szekérēnn a kukorica, aszonygya: - Jézus, Mária, hát tik hugyan mēntetēk fő. Montuk nēki: - Anyuka ide nem vót vıcc főmēnni, nagyob vic lész leszánnyi. Ez nem lész gond! Odahosza a létrát, lemáasztunk a létrán, nos asztán kezdődött a kukorica behordás a fēhajba. A fēhaj az ojan vót, hogy két ódala vót nēki mēg a vıge, ez a istálló mēg a pajvásszınünk közöt vót, eleje mēg nem vót. Ez ijen kocsiszınnek is monták. Odadobátug be a kukoricát, és kosárba hortuk, bizon tíz óra lētt este mikor lehortuk a kocsirú, mēg nem is vót egıszen lehordva, anyuka monta, haggyuk abba, maji napnak vıge. De ijen fıjatalok vótunk, má akkor má este fosztanyi szerettüng vóna. Mer összegyönnek akkor a falu apraja-naggya. És asztán fosztunk, dalúllunk, mēg ijezgessük egymást. Ijen, ehő hasonlók vótak. No de másık este. Ez vót ēty pēntēki napon, útyhoty szombaton asztán igazi kukoricafosztás vót a udvaronn. Vótunk is tızēnhármann. Monták, hogy anyian vattok, mind gonoszok. Nem is tuttuk, hoty hányan vannak a gonoszok, de mink anyian vótunk. Elkeszdődött a fosztás, anyuka sūtöt nēküünk tőpörtyűspogácsát, nem is lēhet elfelejtenyi, mēg asztám bort kızıttēt oda, a gyerkēknek. Hát nem ojan kızıgyerkēk vótak, ojan, ojan tızēnöt, tızēnhatévessek vótak, de akkori gyerkēknek má mindēnt köllöt tunni a falusi élētrú. És ıgy összeszoktunk mēnni kukoricát fosztannyi. A fosztást mēkcsınátuk, a anyukám az ıgēn értēt a kukorica fonásáho, összefonta a kalászkot. Mindık kettőt tēt, és kettesıtvē, villámgyorsan, útyhoty három mēter hosszú fonyásokot csınát, és vót ojan álványunk, āra raktuk rá, útyhoty nıgyen tēttük fő, de mégıs apa nēkü mēnt a munka. És asztán ez vót, mikor ez má mindenhun mēgván a fosztás, mēgván a ızé rakás, akkor ot tēfētek a kukoricák tēlēnn, és esz csak tavasszā lēt morzsúva. Mer asz nem is szabad vót, csak februvárba, márcıuszba kezdennyi morzsúni, és ıty kezdődött a tavasz újra, és kezdődött újra a határbo ja munka.

(— És Mancı nēni a kukorica hējából csınáltak valamit?)

— A kukorica hējábú, akık ügyessék vótak, azok szőnyegēkēt csınátok, vót ojan, hogy anyukám is csınáta, mēg mink is, hetven centi szélēs, egy mēter húsz centi hosszú ojan vékony, dēsıkarámo. Kőrú vót szēgeıkkel, és először a rövid ódalát köllöt nēki behállózni, ahugyan fontuk eszt a kukorica levélbú, és ojam mongyuk rá, hogy ojan ceruza vastagságúra fonytuk. És mindık szıpen ráaggattuk ott a szőgre, vissza, ide hetven centire, megin hetven centire, nagyon érdekēs vót. Asztán úty fontuk, a szılıt leszektük ojan különlegēs vébetűssel, útyhogy először mēntünk jobra, asztám balra, nos minha két öttıs lēt vóna a szılın ojan Vē-alakú. Asztám beszűttük, és a túsó szılıt is ıty köllöt nēki berögzıteni. Útyhogy nagyon szıp szőnyegēk vótak, hát akkor fırdőszo

nem vót, de most a fürdőszobába akármikor szívessen csinának ijen szőnyeget, hotyha talán lehet, mer nagyon érdekēs vót, meleg vót az a kukoricalevél. Mēg asztán szoktag belle körököt csinányi, mēg nyári ridikülököt a asszonyoknak, gömbőjüre. Akkorára min vót ēgy monygyuk rá ēty harmincöt centis átmérőjű fődő. Asz rátēttik ēgy dēszkára, és asz körüvertik szēggē, harminc centi kör, és akkor asz a két táblát, kettőt csinátak ojat, párossat, ctyformára, különlegēssen kesztik a közepit, nagyon érdekēs. Asztán beletēttik a kukoricalevelet úty szétlepēgetve, piros tintás vízbe. A másik adagot kék tintás vízbe, mēk fehérēm mēgmaratt. És ojan szép piros csikot tētteg bele, fehér csikot tētteg bele, asztán kék csikot, mēgin fehér csikot. Így vótak. És az a gömbőjű tásko hosszap fūlit csinátok, útyhoty azelőtti lányoknak ez ridikül vót a vállukra, ez a kör, körtásko. Asztán csinátok ijen kukorica, ebbű a kukoricalevélbű szatyrokot. Így monták, hogy bevásállósztatyor. Monygyuk rá, hogy ojan harmincöt, negyven centi széles, és a magosságával is fōjöttek harmincöt centire. Āra is két ojan igasságos fūlet úty szípen tutták a asszonyok fonnyi, és bizony e vót a bevásállósztatyor a falusi asszonyoknak mēg a rítijeknek, mer ebbe nagyon érdekēsen lēhetētt üvegēkēt izs beleraknyi, mēg aszt a kila cukrot, mēg ijesmit, ha vásátok a asszonyok. Nagyom praktikus bevásállótáska, nem írt le a biciglinek oda ja villájiho, ahogy monygyák a biciklinek a eső kerekiné vannak a vēlláji, nem írt le oda, és a szatyrot nem keszte ki a biciglinek a kereke. Ez ēgy nagyom praktikus szatyrot vót.

(– És ez tartós anyag?)

– Hát ez ēgy ojan tartós anyag, hogy eszt a zōrdög nem tutta szítkalapányi. Az őrdök se tutta. Háromszor csinátok nēki fūlet, mire elszakatt a szatyornak a ajja. De praktikusak vótak ezek a szatyrok igen. Azokat lēhētett ijenēkēt üzledbe is vásányi, hát nem tudom mos má nem is láttam ijenēkēt, de ojan szíp ridikülünk vód belölle, hogy az valami borzasztó. Nagyon kihasznáták a asszonyok, mondom ojan szíp ajtó elé ezēket szőnyegēkēt rakták bēvüre, kivüre, falusi házokná ez vót a láptōrlő. Úgy monták. Mēg a ágyok előtt, ha leszánok, ne āra a homokos talajra szájanak le ezēk a falusi asszonyok, vagy a rítijek inkább, hanem minygyá ēre szátak, ēre léptek rájo, mēg a ijelit is amellē tēttik, hoty ha leszánok ijē csurgatnyi, pisányi, mit tudom én, nē legyēn hideg.

Elmondta: Kissné Lencse Margit, 63 éves.

Apácaszakállas, 1994. január 5.

Gyűjtötte és lejegyezte: Fodor Mónika, II. éves

magyar-történelem szakos hallgató

Béna (Belina)

Béna szlovákiai magyar község Fülektől (szlov.: Fil'akovo) kb. 4 km-re. Egykor Gömör megyéhez tartozott, ma a Losonci (szlov.: Lučenec) járás területén fekszik.

A Magyarország Vármegyei és Városai sorozatban megjelent Gömör-Kishont Vármegye c. kötet (Szerkeszti: Dr. Borovszky Samu, Kiadta: Apollo Irodalmi Társaság, Budapest; 32. lap) meghatározása szerint: „Béna a füleki-hatvani vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Hajdan két község volt és 1427-ben Belna, Nagbelna és Kysbelna neveken találjuk említve. Az utóbbi községnek a nevét az ide tartozó Kisbéna pusztá tartja fenn. A XV. században a Derencsényiek voltak az urai és a Derencsényi-birtokok sorsában osztozott a későbbi időben is. A múlt század elején már eltűnt Benya nevével is találkozunk. Határában gazdag bazaltbánya van. Római katolikus templomának építési ideje meg nem állapítható.”

Ma lakosainak száma 572 (a Szlovák Statisztikai Hivatal 1991-es népszámlálási adatai szerint), ebből magyar nemzetiségűnek 535 vallotta magát. Bár a népszámlálási adatok szerint nincs roma, mégis sok a cigány. A lakosok egy része helyben dolgozik a mezőgazdaságban, másik része a városban talál munkalehetőséget. Magánvállalkozók is akadnak, de egyre nagyobb gond a munkanélküliség. A faluban van kulturális központ, de napjainkban pang a kulturális élet. Működik az óvoda és a két osztályos alsó tagozatos iskola. Van vasúti állomása és vegyesboltja.

A falu idősebb lakói emlékezetükben még sok népdalt, mondókát, szokást megőriztek. Kivétel nélkül mindenki a tájnyelvet beszéli, de tipikus jelenség, hogy egyaránt használják az archaikusabb és a köznyelvhez közelítő formákat. Béna igazi archaikus tájnyelvét (pl. a palatális ly-t; az „innya”, „jáccottónk”, „ébrettönk”, „szöttem”, „hetfő” stb. alakokat) csak a legidősebbek őrizték meg.

*Kenderfeldolgozás, szövé*s

(– Margit nénit kérdezem, beszéljen valamit a kenderfeldolgozásról, szövésről.)

– Igén. Távászkor elvettük a kender t. Ásztām mikor mėgnyőtt, ākkor ā māg, ā pászkoncāt kinyőttük. Ākkor elvittük ā mocsolyākho, oszt el, be, összēkőttük, összēkőtsőtük kīvīgbe, oszt elāsztāttuk ā mocsolyābā. Berāktuk, oszt követ, tēttünk rā, hogy lēnyomjā, be ā vízbe. Ākkor āz āzott, két hētyīg, ā pászkoncā kender két hētyīg āzott. Mikor āz lētelt, ākkor kivettük, ākkor mēkszārītottuk, csāk úgy ā ízégbe, így | mind ā sātor, ollyānogbā kiterīggettük, āsztām mikor ēty kicsit mēsszārātt, ākkor házāhosztuk, oszt szētoldosztuk,

oszt akkor a fál mellet végikterigettük, osztám, mékszáratt. Mikor még | Nem? Monthátom: Ákkor el el meőzofótuk, mikor meőzofótuk mind, ákkor elvertük a zofónák a fábaho, hoty kiszálljom belölö a nággyá | az a | töviski, ásztán el elszá...beszárítottuk megint, ákkor elszáptuk. Vót olyan törőnek hituk, ákkor ásztát elszáptuk ázon, mikor ászt elszáptuk, ákkor megint meővertük, ákkor megint belétettük a | ami összétörtö egésszen. Á nagyápāmnák vót olyan, mállónák hiták, ábbá beléráktuk a kendert, hájtottuk, vót neki olyan két rúd, oszt ászt két ásszon hájtottá, oszt ábbá összétört a kender. Mikor összétört jó, ákkor kivéttük, ákkor megint elvettük, a nággyá pázderjāt kizártuk belölö. Ázutan héhēlyesztük. Még meővān nekem a héhēly a pādóm most is. Áz a héhēly, ákivel meő.mind a fésű, az āb, szőgek állonák ity ki belölö, oszt ávvāl meő/ féseltük. Mikor az elvót, ákkor | ákkor oszt mikor a guzsályrā tettük, ákkor fontuk. Ársóvāl, félkőttük a | a fejit | fontuk meő vékonák, lepēdōnek, meő törülközōnek, a vāstāgāt meő, āki mā kōccā vót, mer vót neki kōccā, az āki bennēmāratt a | ábbā jā héhēlybe. Áz mā kōc vót, ásztāt zsāknák fontuk meő. Á vékonyāt meő lepēdōnek, fejlēteritōnek, meő mé vālāmikor, mondom mā pēndēlnēk, hā legāfāb māj nevetnek rájtā. No ákkor oszt mikor ez mindēn elvót, meőfontuk, félmotófasztuk. Még a motólām meővān a pādóm most is, ākire félmotófasztuk. Mikor az meővót, ákkor meőlugosztuk, beráktuk | a kādbā, hāmūt tettünk a tetejire, meő vizet, oszt ászt öntőszttük, útyhoty meőlugosztuk. Útyhogy az a kender, a fonāl egēsz ,mēkkelt, olyan szép sārǵā lett. Ákkor lēvittük a pātāgbā. Ákarmilyen tēl vót, dēszkāt vittünk, osztán ot kimostuk a pātākon a | hā mēh hā jég vót is, betörtük a pātākot, oszt úgy mostuk ki. No ákkor, mikor ászt kimostuk, ákkor meőszārítottuk, ákkor meőgint lēmotófasztuk. Vót olyan | ilyen nāgy motóllā ē, ārrā rāhúsztuk, osztán lēme... lēmotófasztuk, | izē, minek híjjāk mā no, hāt kosārībā. Ákkor mēm meőgvettük.

Nem tudom, tuggyā-ē, mi az a vető. Nem tuggyā. Áz olyan nāty, hogy odā tettük fél a végit, a māsik meő a fōdre. Oszt ákkor ārrā hájtottuk rā a fonālāt, így. Áminyō, āhány rōfōt ākártunk szōnyi. Úty tiz rōfnē mindēg meő | kormosztuk, hoty tuggyuk, hogy mā mikor tiz rōf el... el..., mer mā korom gyōn, ákkor mā tiz rōf elvān. Útyhoty nēgyven - ötven rōfōt is félhúszunk ēccerre a szātvārā. No. Ákkor, mikor az meővót, ákkor lēvettük ugyē, ákkor félhúsztuk a szātvārā. Á szātvāho kēllēt ēgy āsszony, āki az ... bennē ūlt a szātvābā, az ēgyyik, āki fōktā, a hārmāgyik, āki hájtottā. Fél a izē... āki a előb bennēült, az úgy oszt igāzgāttā jā izēbe, hogy ēgyenēssēm mēnnyēn. Mikor az féllet hájtva, ákkor nyist is vót. Nem tuggyā mágā úccsē, hogy mi az a nyist. De mé nekem most is meővān, a pādōn vān. Ábbā belēsēztük, hā két nyistyōt ākártunk, ákkor két nyistbe sēztük, hā nēgy nyistyēset dērēkājhājnāk, ábbā ákkor nēgy nyistēset sēztünk. Duplān. No hāt mikor ásztāt beszēttük, ákkor āzutām beszēttük a bordābā. Áz a bordābā, mindēm bordābā két szālāt

széttünk. De ász nem szabád vót, hogy össze.. vágy egymāsho.. vát hogy mongyām, ātmēnnyēn egymāson, csak sorbā, mēr ākkor nem jó vót ā szāt... ā vāszoney, no. Ākkor beszéttük, ākkor osztān hozzāfoktunk szōnyi. Ki mit ākárt, tisztā pāmuto is széttünk, mēg széttünk én - nem tudom most mēmmutātnyi hirtelenyibe ē - törőközőköt, no eszt is, eszt is én szöttem én fontām, én szöttem. (Közbeszólás: Két nyistō, négy nyistō.) Ez két nyistō. Ez csak törőközō, két nyistes. Mā esztet én vārtām belē, Vās Mārgit vāgyok, no. Āsztān, ugyē, ez oszt mēllēt, ākkor oszt eltēttük. Āszfān | hā körūsīkosāt ākártunk szōnyi, ākkor tēttüm belē pirosāt is közbe, tuggyā, hogy ā körūsīkos lēgyēn. Oszt ākkor ott, mikor szōttük, ākkor is vettün belē ity pirosāt. Két ujnyit vāt ki mēnnyit ākárt. Mikor osztān ellēt szōve ugyē, ākkor mēgint mēllūgosztuk ā vāsznāt. Ākkor hozzāfoktunk fehérītenyi. Tēttünk āz udvārrā kādbā vizet, osztān ābbā belēmārtogāttuk, oszt kiterigēttük ā vāsznāt, hoty fehérēggyēn. Āggyig mīccsāk olyan fehér nem lēt, fēl is (érthetetlen szó), ilyen fehér lēt ē (érthetetlen szó). Ennyit tudok mondānyi.

Mosás

(– A mosásról beszéljen még nekünk valamit, hogy volt régen?)

– Mā lehet?

(– Lehet.)

– Ā ruhāt beāsztāttuk teknőbe, hideg vízbe. Mind, ā fehérēkēt. Ā bārnāt nem, csak ā fehérēkēt. Mer ākkor mēg nāgyon sok ālsōszoknyāk vótāk, hārom-négy ālsōszoknyāt vēttünk fēl, mikor én fāny vótām. No hāt āsz beāsztāttuk, oszt ākkor, mikor kics... *abbō kicsāvārtuk, ākkor kétsorosān teknőbe mostuk, de ēgy... de ēggy-ēgy dārābonként ōntōttōnk rā ēgy bēgre vizet, oszt mēsszāppānosztuk, oszt mēddōrgōltük, oszt ākkor lērāktuk ā māsik szēlyibe ā teknőnek. Sorbā āz egēssz, āmēnnyi vót fehér. Āsz min lērāktuk. Oszt mikor mā mēvvót mind, ākkor ōntōttük lē meleg, forró vízzel, vágy meleg vízzel no. Mer meleggel dōrgōltük elő is, de āzutān lēōntōttük, oszt ākkor ābbō kimostuk, ākkor mēg ēccēr így mēccsinātuk, ākkor eszt mon... āhogy most montām. Mikor ez mēgvót, ākkor ōntōttünk rā tisztā | meleg vizet, ābbā is kimostuk, ākkor ōntōtt... ābbō kimostuk, ākkor belē.. ōntōttem belē hideg vizet, ābbā is kimostuk, hārmād.. mēg | kēkītōbe. Mēg ākkor mindēn fehér ruhāt kēkītēttünk. Ā bōdbā vēttük ā kēkītōt, ūty hituk, hoty kēkītō, osztān ābbā, ābbā, mer āttō szēp szín vót ā ruhā, mikor, de csak ā fehérēkēt kēkītēttük, mā ā bārnākot nem. Hāt oszt ugyē ākkor āz mēkszārātt. Mikōr āz mēkszārātt, ākkōr ā víz olyās vót mā, hogy ālsōszoknyā, mēg ilyesmi, ātyhuzātōk, ezēkēt kikemēnyītēttük. Vót, āroltāk, kēmēnyītōnek hituk, āsz mēffōsztük, osztān ābbā belēmārtogāttuk, oszt mēsszārātt. Oszt ākkor nāgyon szēp, ākkor be... be..., mikor mēsszārātt, ākkor bēlocsoltuk, oszt ūgy vásāltuk

ki. Akkor szép lett. Hát, mit mongyák mé rólá?

(– Hogy mostak, kéz között, vagy...)

– Igén. Csák kész köszt mostunk. Igén. Nem vót még akkor gép, drāgām.

(– De ilyen mángorló, vagy ilyesmi.)

– Nem, sēmmi, én csák tisztān kész köszt mosok. Hāt még én most is ā, nekēm mos sincs gépem, én most is kész köszt mosok māgānūrā.

(– És a szappant, azt vették, vagy csinálták?–)

– Ā szāppānt vettük. Most mā mosópor vān.

(– És azelőtt nem csináltak soha?)

– Nem vót, szódā vót, tuggyā nem mosópor, csāk szāppān. No ilyen, ilyen nād dārāb szāppānok vótāk ē, āvvāl mostunk. Igén. Nem... ā mosó... szódā vót, de āvvāl nem szeretttünk, mer nāgyon fākó vót tölē ā ruhā, mā ā bārnā. Ā fehérnek jó vót ugyē, de lāt mā ā fehér utām mostuk ā bārnā ruhāt ki, mā külön ānnāk nem öntöttünk vizet. Ā fehércek utām mostuk. Hāt szāppānvāl csāk, mēg āki ākārt, tēt belē āszt ā szódāt vāgy mit. De én nem szoktām.

Lakodalmi szokások

(– Lakodalmi szokások, milyenek voltak itt, Bénán?)

– Hāt ugyē mā szombāton, mā előttē váló vásārnāp elvitték āz āgyāt, ā vőlegényhē. No, ā mēnyāsszony āgyāt, ākkor vót ... összehitāk ā néhány vendégēt, āki elvittē āz āgyāt. Kocsivāl vitték āz āgyāt. Mā ā bútor ākkor ott vót ugyē, oszt ākkor elrāktāk āz āgyāt. Ākkor ā vőlegény, mikor nem vették észre, belēfekütt, mikor mā fēl vót vetve, mer ākkor még māgos āgyāt vettek. Kēt dērēkkājt tettek āz ālórā, mé szālmāzsākot, āsztān két dērēkkājt, ākkor kilenc fejelet, oszt ākkor ā dunnāt. Āz olyām māgos vót, hogy māj fēlért ā pādłóig. Osztān hogy mā figurāzson ā vőlegény, mikor nem vették észre, hoty, hogy beszélgettek, belēfekütt āz āgybā. Ākkor szēt kellett vissza szēgynyi, ujonnnā rāk... csinātāk összē. Ākkor ugyē oszt mikor mā ez elvót, ākkor no, mēvvendégēlték āz āsszonyokāt mindēnvel, sūtemény, pālīnkā, mindēn. Énekēltek, mēg mi csinātāk. Mink, ā fānyok, mēg ā gyērēkēk elmēntünk āz āblākrā lesnyi, mikor vették āz āgyāt. Belestunk, oszt ākkor mēg elkergettek, mink mēk kiābātunk, hogy úgyis visszāmēnünk. Hāt tuggyā ā jó isten, min dēnt eszünkbe sē jut mā. Ugy ākkor osztān, mikor ez elvót, esz szombāt előttē váló hétēn vót, szombāton, ākkor még vásārnāp vót ā lāgzi mindē, nem szombāton. Vásārnāp, szombāton este mā, délutān hortāk ā kālācsot. Mindēnki, āki közeli rokon vót, sūtōtt morvānt, négy morvānt, négy lepēnt, ferentō, nem tudom tuggyā-ē, mi āz ā ferentō.

(– Nem.)

– Olyān kerek, ity hājcsāk összē, osztām mēmākōzzāk. No szóvāl

mindēggy mā, ferentőnek hiták akkor. Pámpuská, akkor pitemālė. Mer még akkor nem vóták ezek á finom süteményėk, ezek á mit tudom én misminők ě, mink mé csák ezėkėt süttük. Hā mā vālăki tortāt ákárt, akkor ászt vettē áz üzletbő. Vágy á cukrāzdābó. No akkor vitték úgyē á kālăcsot, akkor ákkorrá főszték, mindēnt, leves, hús, mindēn vót, pālănká, mind... énekéltek is. Tőb mindēn elfogyott, mikor á kālăcsot horták, mind mikor á lăzgi vót. Mer ěty hăsztő mēntek négyenn-őtenn, ánni kālăcsot süttek. Á morvānt még izėbe vitték, minek híj... ábroszbă, ászt á négy morvānt ábroszbă kėllėt kőnyi, mer... tuggyă mi... tuggyă-ě mi jăz á morvāny? Illyen hosszú ě no, ěggy-ěggy, oszt négy vót. Mer á lepény, ásztát á hátunkră kőttük, oszt úgy vittük. Áz ásszonyok még osztān á tăbă jă morvāny, vágy á | lepént ászt ěgy ásztălkendőbe kőttük, belē á négy lepént, oszt ábbă úgy vitték. Ákkor á, á tőbbi sütemént mēk tălăgbă. Nem úgy, mind most, hoty tălăkon viszik ě, tălăgbă vittük. No ěggyigbe ferentő, măsıgbă pámpuskă, áz á fănkăk híjjăk most mā no. Á hărmăgyıgbă még á pitemālė, még | herőce, hă, tuggyă-ě, hogy mi áz á herőce? No, ászt is, ilyenėkėt süttek még akkor. Eszt mindēn hăz, á mā áki közel, áki mă kicsit messzebrő vót, hogy mā csák unokătestvėrinek á gyerėkei, ázok mā csák kevesebbet, négy tăvăl vittek. Eszt á sok kălăcsot, esztet csák áz igăszkėrésztănnă, bėrmăkėrésztănnă, mēk kőzvetlen á testvėrėk, ánnă testvėri, ápjă testvėri, ezėk vittek. Ugyē ákkor is osztān vót mindēn. Őlték á disznót, vót hurkă, vót mindēn á vilăgon, ábărolt szălonnă, mindēnvel kınătăk, pālănkă, bor, mindēn. Hăt tuggy-ě, hogy még ákkor á kăvé..., á kăvé nem vót divăt, á feketėkăvé? Mongyăk-ě măgănăk á feketėkăvėró vălămit?

(– Lehet.)

– Kőzėjē monthătom?

(– Lehet.)

– Bėnără győtt ěgy - még én ákkor tăny vőtăm de mā áz jó rėgēn vót igăz-ě, mikor én tızēnhăt, tızēnhėt ěves vőtăm - á, Losoncrő győttek fėlmėrnyi á hătárt. No oszt ákkor á, áki győt Losoncrő, hozot szėmes kăvét. Oszt ászt montă á bírőncănăk - tudom ászt, ismertem ászt áz ásszont is: "No bírőné ásszony, mire hăzăgyővűnk, eszt á kăvét főzze mēn nekűnk." Mit tuttă á bírőné, hogy ábbă áz kăvé, no fătă, hogy ollyăn mind á băb, gondollyă, hogy á szėmes kăvé. Mikor hăzăgyőnnėk á hătărbő, ászt mongyă jă, áz áki Losoncrő vót embėr, hogy : "No, bírőné ásszony, mēffőszte-jē á kăvét?" "Hăt, mēffősztem - ásszongyă - ,fă is hăbărtăt, mēr fă is făntottăt, oszt mėső főt mēg" - ászongyă. Mer nem dărătă lē, tuggyă, csák úty főszte mē, mit tuttă ő, hogy, nem főszték még ákkor úty feketėkăvét. De tuggyă, ěm mondom măgănăk, hogy no mink szėmes kăvét hortunk mindėg, mēg Frănkot ábbő fősztük á tejeskăvét, ászt csinătunk. Mēn nekűnk vót dărălő, de nem villănyră, mer még ákkor villăny nem vót bevezetve. Nălunk kőrűbelű csăk á măsogyik

vilákháború után vezették be a villánt. Hát, így vót. Mit mongyák még?

(– A lagzi.)

– Tessék?

(– A lagziról.)

– A lagziról. No fiat másnap osztán ügye a elősször hívot vőfélyt küdöszték, aki lekközel..., különösen, aki keresztifija vót váty közeli rokonny. Ászt kütték sorbá a házákho, oszt versét monták. Mindé, hogy győjjönek a lágzibá. Mindén házna más, pety tuttám a versét is, de má mostán nem tudom, ilyen hirtelen. Osztán lémént. De nágyon sokát hiták ákkor össze, nem úgy, mind most, hoty csak a nágyon közelit é. Sokán vóták. No oszt ákkor má ebédét is átták, dékor. Ákkor is összehíták, ákkor is járt sorbá ja vőle... vőfély, hogy győjjönek ebédre. Ákkor ebédre vót mindé gulyásleves, ákkor hurká, mer ügye mindé disznót öltek. Má oszt másfajta hús nem is vót, csak ez, izé, leves még a hurká, még ázután ügye sütemény vót. No ákkor osztán elmént... a gyöttek a, menyásshony ötöszködött, vőlegény, oszt ákkor a vőlegény is éty hely...végig a fálun, még a menyásshony a másik háasztó. Útyhogy a vőlegént is ügye a menyásson... nyoszolyólyány vezetű, a vő... menyásshont még a vőfély vezetű. Ákkor mēntek oszt a templombá. Osztán hát ott ügye má, má ászt tuggyák, hoty hogy esküttek még, ászt mit mongyák róla? Ot megesküttē ōkōt a pāp, mikor megesküttēk, ákkor bevittē ōkōt még a sekrestyēbe, oszt még ott áválták ōkōt ásszonnāk, mēr āz mé külön vót. Mikor má megesküttēk, ákkor a vőlegēm még a menyásshony bemēntēk a, vágy a vőlegén nem is, csak a menyásshony, a vőlegény is ász, hogy áfáirt, de a menyásson csak mágā mēnt, osztán ōt a pāp úgy māskep, megāldottā, no, hogy ásson lēs mā. Hāt | ázután osztán ügye hát ē fogátt... a cigān végigmuzsikātā āz egész fālut, má a menyásshontō is, még a vőlegēntō is, mikor mēntēk āz, izé no, a végig a fālunn. Amikor kigyōttēk, ákkor oszt mā a menyásshont vittē a vőlegény igāz-ē, mēm mé mā ákkor is vittēk āzé fēnképezni. Elvittēk ákkor is mā, mikor mā késōbb. Mé mikor él fāny vótām, még ákkor nem, de má késōbb ásztán vittēk ōkōt fēnképezni. Menyásshont is még a vőlegēnt is, ēggyütt. Ákkor áasztán ügye összēkerült a mind a két hāszo a vendégēk, oszt ákkor mulátták. Este ügye mā megintcsāk mikor tālálták, mindē monták versét. Jāj, hisz ász is tuttām | hogy monták, mikor a versekēt, vágy a ételt behoszták. Eszēmbē jut māj késōbb, de most hirtelenibē mā nem jut eszēmbē, hogy minō versekēt monták. Mindén fogāsho külön monták versēt, a vőfély, āki behortā āz ebédēt, vágy āz ételt. Hāt ákkor oszt ügye megint vót a menyásshontānc. Ászt is, ákkor is monták versēt, mikor bemutatátták, oszt ákkor | mi csināták, mindēnt e... | ki mēnni pēszt ākárt, átták még. Tuggyā, mikor ēccēr én Cšākāhāzān vótām ven... izēbe, lágzibā, oszt ott még izékēt átták, kendōkōt, kāzsmérkendōt. Ákkor még, mikor én fiātāl vótām, még hātrākōttūk a fejünkōt, nem mā, nem emlē... tuggyā ász mágā

no, de mé még is tudnám most mutatni, hogy minőt. Osztan eggy menyássonának váty három-é vád néty kendőt átták, eszt az izét, kázsmérkendőt. Oszt ém mēb bemēntem ā szobābā, oszt az urámnak mondom, mondom, odāsúgom neki, mondom: "Tóni - mondom-, mā nézd, nézd izé, kázsmérkendőt kápot ā menyássonny."

Oszt hā, nem āz urām vót, hā egy mās embēr, nem vēttem figyelēmbe, nágyon nevétték. Hāt úgyē sok pēz összegyōtt ā menyássonantāndzbā, nekēm is, (érthetetlen szó) āz anyóssom elő, elvétték. Hāt oszt igāz-ē reggelyig mulátták, reggel osztān járták ā fālubā jā izé, végigmēntek ā fālunn. Hāj... hājnālt járták, úgy hiták, hoty hājnālt jārnāk. Ākkor végigmuzsikātāk ā fālut, oszt lēérték ā fālu végire, tüzet rákták, osztān āsztāt ott ā fiātālok ugrostāk āt, ā tüzet. Hāt oszt ākkor, gyōttek oszt vissza úgyē hāt, ennyi vót osztān. Mit mongyāk?

(– És voltak... valami ilyesmi, hogy például tányért összetörtek és...?)

– No mikor ā menyásson bevitték, mikor ā pūs... templombó kigyōttek, mēntek hāzā, ākkor āz ājtóbā mēgāllott, ott āttāk neki ēty fānyírt, oszt ā főthō vāktā. Ā menyássonny. Osztan úgy mēntek be. Ēn nem csinātām, mer nekēm nem āttāk. Nocsāk mutatok māgānāk, māj mēmmutātóm...

Kenyérsütés

(– Még a kenyérsütésről mondjon valamit.)

– Mā lehet mā?

(– Lehet.)

– Mékszā... este méksziātuk ā lisztēt, fōsztem krumplit āszt elreszeltem, ākkor āsztāt belēttem ā tésztabā, még ā, mēr mikor māskor sūtōnk kēnyēret, ābbó mindék hāttunk ēty fānyérbā kovāszt. Ānnāk hituk csāk, kiskovāsznāk hituk. Āsztāt, ārrā öntöttem ēty kis lāngyos vizet, oszt elāzott, még āz ēlesztōt is belēkāvārtām, oszt ākkor āvvāl csinātunk kovāszt, oszt, āszt úgy vót reggelig. De nem, csāk keves, szüvāl ā teknōbe ollyān, āz ēggyik végibe. Ā többi lisztēt nem, csāk āmennyi ābbā kēllēt kōrūbelū így ollyān hārom-nēgy liternyi formān, ā ānnyi vizet öntöttünk hozzā. No āz ākkor reggelig így vót. Ākkor reggel fēlkeltem, korān, ākkor hozzātēttük úgyē ā lisztēt, összēkāvārtām, osztān āz ēlesztō bennē vót, sōt tētem belē, oszt ākkor mēkkelt, ēgy jó óráhosszā vāgy nīāsfēl órá is kēllēt neki, míg mēkkelt, ā tészta ā teknōbe. No ākkor befūtöttem, hāmārāb mā mikor lāttām hoty kel, ā kemēncēbe. Mikor elégēt ā fā, ākkor szēnvonóvāl kihúsztām. Mé mikor itt vótāk Kāssārō, még āszt is mēmmutāttām, mé ākkor mēvvót ā szēnvonó. Ilyen hosszú fārā vót ilyen izé csināvā ē, oszt āvvāl húsztuk ki ā, tuggyā, tüzet. Ākkor vót mēgint ēgy ollyān, tullyúbó vót csināvā, hogy āvvāl mēk kisēprēttük ā kemēncēt. Mikor ā tüzet kihúsztuk, ākkor még āvvāl mēk

kisépréttük á, izé vót řakötvé, kokuricáfoszřas, oszt árrá vót řé... izévé, řácsināvá botrá, oszt ávvál kisépréttük á kemēncét. No hāt mikor mēkkelt á kēnyér, ákkor kiszákájtottuk | ákkor vót ēgy nádlápāt, árrá řājöntöttem, oszt ákkor mēmmostām, vót ot víz, elő vān készítve ēgy | řānyérbā víz, ávvál ēty kicsit mēmmostām, oszt ákkor belērāktuk á kemēncébe. Mind á hāt kēnyeret. Ákkor á | āmit hāttām tészřāt lepénnek, ákkor ávvál, izével, řābřān vāgy minek híjjāk āsřt, lāpāton elnyútottām, osztān ákkor betēttem á kemēncébe, de úgy ē, āsřt csāk ā fenekire, nem tepsibe. No ákkor oszt mēssült, ákkor oszt mēgettük. Tuggyā mindé hāgymāvāl ēttük. Ábbā, āhho vāktum mindé āpró vā... vērēshāgymāt, oszt mindég ávvāl ēttük á lepént. No hāt oszt mikor mēssült úgyē á kēnyér, ákkor mā ā, āhho mā māsik lāpāt vót, ākivel kiszēttük., ām mēg ilyen ēgyenēs vót ē, ávvāl szēttük ki á kēnyeret, mikor mēssült. No mikor oszt mēssült, mēg ákkor is mēmmostām mindég ā tetejit. No. Ennyi vót oszt. | Mikor mēk csinātuk esřt á hāzāt, ā Mārgitēkot ē, ákkor is sūttem, ā fįjāmēkot, sūttem kēnyeret.

Oszt āki it vót kōmíves Fülekrō, mēkkínātām lepénvel. Íty hāgymāt is vittem neki hozzā. "Jāj, nēni - āszongyā, - esřt mā nem hittem vónā, hogy ém mēg ilyet is ēszēk - āszongyā - Bēnān, ilyen jó lepént" - āszongyā. Mer tuggyā, ev vót řēggeli mindé nekünk. Mā mikor mēntūng dolgozni, jāřtām ā Pokorādiho ā lyānyokvāl, két lyānyom vót, gyōttek velem ōk is, de mā ākkorřā mēssūttem ā, de mā ā lepént āz úton ēttük mēg, mer mā ānnyi idő nem vót, mer hētre mēntūnk dolgoznyi. Tuggyā oszt ēccēr, mikor dāgāsřtok, kopoktātnāk. Őt órá vót, řēggel. Nātypéntēk | előř vālō nāp. "Istenēm - mondom -, kopoktātnāk." Mondom: "Tāgāsābb odāki!" Hāt begyōn āz urāmnāk é... āz izének, ā... āz ānyō... āpōsomnāk testvéři. Festō vót itt, oszt nem tuttām, hogy itt, it vān. Osřřām māsřtt hāt itt ā fālubā, oszt idēgyōtt řēggel korān. Ēm mēg āsřt hittem, hogy āz urām gyōn, tuggyā, hāzā, mer ām mēg odā vót ā gyārbā, ákkor lēřārosřřāk, oszt ēccākārā be kēllēt neki mēnnyi. Oszt āsřzitem, hogy ō gyōn hāzā. Ąsřt mondom: "Tāgāsābb odāki!" " Ő mēg āszongyā, hogy: "Mā én begyōvōk, Mānci, hā řāgāsābb is!" - āszongyā. "Jāj, Gēzā bācsi - mondom -, hāt ne hārāguggyon. "No osřřān jólākott ō is lepénvel, ētt osřřān. Mondom, "No hāt mā - āszongyā - rēgēn nem ēttem ilyen jót" - āszongyā. Nāgyōn jó vót āz ā lepény, āmit íty hāznā sūttek ā kemēncébe. Mēg ā kēnyérem is, monthātom māgānāk, hogy ā jēerdébe is, mikor jāřtām, mā úgy névnāprā vāty szūlētēsñāprā mindé vittünk vālāmit. Oszt ēggy egēsř kēnyeret lēvitem, osřřām mēg ā, Pūsřpōkibā ā, elvittēk ā izének is mēmmutātnyi, ā řōnōknek, hogy minyō kēnyeret sūttem. Ollyān igāz, mint hogy it vāgyok ē. No nem āzé mondom, hogy māgām dīcsēřjem, de nāgyōj jó kēnyeret sūttem. Mēg āsřt ā morvānt, (érthetetlen szō) mindēhhogy.

Farsangi szokások

(– Farsangi szokások milyenek voltak Bénán?)

– Hāt ākkor nem nāgyon izétük mink āszt, ā szēgényeket nem izétük, csāk, én csāk āszt ākárom elmondānyi, āki ā, no, ēgyütt ā gyerēkēkvel, ā lyānyok no. Ākkor ā legényēk kolēdātāk, ūty hívtāk no. Sorbā jartāk ā fālubā, oszt mindēnütt montāk ēty kis versēt, osztān "Ithon vān-ē ā gāzdā, vān-ē jó fārsāngjā, hā vān jó fārsāngjā, mēnnyēn fēl ā pádrā, vāgjon ēgy dārāb szālonnāt, szūrjā ā nyārsāmrā. "Oszt ākkor hosztāk neki szālonnāt, oszt mēg tojāst is āttāk. No oszt végigjartāk ā fālut. Ākkor hoz... vót nekünk kivēve ēty hāz, āhol fonóbā jartunk, oszt ot mēssüttük | ā szālonnāt, rāvertük ā tojāst, osztān od bent ūltünk, oszt ūgyē innyāvālót is vittek, hāt ot mulāttunk osztānn ēgy dārābig ebbe ā hāzbā, āhol ā fonó vót. Oszt mit mongyāk mé rólā? Elfejtettem mā sokāt, pety többet tuttām, mikor mé...

(– Ez első nap volt? Aztán...?)

– Ez első nap vót, mé, mé..., nem első nap, ez mā keddēn āz utósó nap. Mā ākkor nem mulāttunk, csāk éfélyig. Mer fārsāng vāsārnāpjān is vót mulāccsāg, ākkor rēggelyig, mēk hetfōn, kedre virrādōrā is rēggelyig, de mā kedrō szērdārā, mā szērdān bōt vót, mā csāk éfélyig. Oszt ākkor ā izēt ākkor süttük mēg, keddēn jartāk kolēdānyi ā gyerēkēk, ā legényēk.

(– És akkor mit süttöttek?)

– Hāt ē, kālācs... molnārkālācsot. Molnārkālācsot. Hā ismeri āszt ā molnārkālācsot? No. Āsztāt süttünk, mēg ā, ā izēt, ā kolbāszt, mēg āszt, āmit āttāk, āsztāt is mēssüttük. No osztān, ēccēr āszondom ā gyerēkēknek, hogy mikor ā fonóbā jartunk. Mondom: "Ēn hónāp nem gyōvōk - mondom - ā fonóbā. Māj mer én - mondom -, ā nāgymāmāmék disznót ōlnēk, oszt odā mēnēk ā disznótorbā." Āszongyāk mā ā legényēk, hogy: "Hā Fútó Mārgit nem gyōn, ākkor mink sē nem gyōvünk." "Hāt - mondom -, mé nem gyōttōk?" "Āzé, mer ki mesē nekünk ākkor | tē mesész nekünk" - āszongyā. Tuggyā, én nāgyon sok könyvet olvāstām, oszt | hogy is ā, izē. Hāzāssāg ā bitōfā ālātt, mēg Vezeklēs āz āpā bűnéért, āsztāt mesēgettem nekik.

Ibolykā, mēg mit tudom én, ānnāk hītāk. Tuggyā āz, āz embēr mēkhā... ā feleségi beteg vót. Oszt jobbān ēty hé... āsszonvāl jōbā vót. No mā āz orvos āszt montā, hogy mā jobbān lēssz āz āsszony. Hāt mikor māsokor mēgy āz orvos, hoty hāt āszongyā: "Rosszābbū vān āz āsszonkā. Hotyhāt mi, mi vān?" Hāt nem, āz embēr nem tuggyā, nem tuggyā. Āz āsszon mēkhālt. De vót neki ēgy nāty fījā. Āszt mongyā mā āz ā, mikor mā eltemették, āz āp..., ā gyerēk mēk hālgátōdzott āz āpjānāk ā szobājān, mer ēggy āsszon jart hozzā, āki szerētōji vót. Āszongyā mā, hogy, āz āsszon hogy: "No mongyād - āszongyā -, jō tētem, hogy gyilkoltām." Āszongyā āz embēr, hogy: "Jō tētted" - āszongyā.

Oszt elmontá váty hāromszor, āz ā, ā fījā mēg ot hālgáttā jā, kivēl āz ājtōnā. Oszt bemēnt ā fījā, fēlkāptā jā izēt, ā māsīnānā jā kutácsot, oszt fejbevāktā āz āpjāt, āgyonüttē āz āpjāt. Mēkhālt. No osztān, ez tuggyā, ez osztān elszōkōtt, hogy im ugyē mā keresték vōnā, elszōkōtt, oszt ōbelōlē lett ā hīrēs Āngyāl Bāndi, hā hāllot vālāmit hīr..., ābbō lett ā hīrēs Āngyāl Bāndi.

No āz sok vót, fūzet vót, szāzōtven fūzet. Oszt ezēket mesēgettem nekik, tuggyā, osztān ollyān nāgy izēbe vōtāk mindē. Hāt mindég ēty helyēn ūltem így āz ājtōbā, ity hātrā jē, oszt innen gyōttek be ē. No oszt ākkor gyōtt ēgy legény, āz mindē hāturrō ōssz... elkāptā, izē, oszt mingyā mēccsōkolt. Mondom vigyēn ā nyāvolyā mā inne. De minden este mēccsinātā. No māmēt tuttāk ā tōbbiek is, hogy... De āzē... Komām lett oszt utōllyārā.

Elmondta: Vass Margit, 86 éves.

Béna, 1993. július 10.

Gyűjtötte és lejegyezte: Kósik Andrea, II. éves

magyar-történelem szakos hallgató

Mezőgazdasági munkák

(– Pista bácsi, beszéljen a mezőgazdasági munkákról.)

– Ā mezőgazdāsāghoz ā földet elő kēllēt kēszíteni. Elő kēllēt kēszíteni, de úgy csinātuk, hogy vetēsforgót ālkālmāsztunk. Ēggyik ēvbe tāvāszi vold bennē, vāgy ārpā, vāgy ūltetés, āsztām mēgint ōsszel gyōtt ā vetēs, búzā vāgy rozs. Tāvāsziāk voltāk: ārpā, ūltetés és āz ārpā, zāb. Āzufān ugyē elkēszītēttük ā belēvālōt, pēldāul ōsszel ā búzāt, mēk konkojosztuk, ūty hīftāk āszt ā konkojōzōt, kēzzel hājtottuk, és kiszēttē belōlē ā konkojt, fūmāgot, ūtyhoty mind ā közmondās montā: Ki mint vet, úgy ārāt. Ez mindig így vót. De āsztān ugyē elvettük, mer āzelōtt mēg mezsgyék is vōtāk. Ā mezsgye āz mēg ā két szomszēt között ēty sāv volt no, hogy āszt is bemongyām, mi vót āz ā mezsgye. Vālāmikor mēg ā nōtābā is úgy vót: ā nyúl is mikor fēlugrott ā mezsgyēbō. No āzufān ugyē gyōtt ā ārātās. Mikor mā elvettük ā búzāt, ārpāt.

(– Kēzzel, kēzzel vet...?)

– Kēzzel, kēzzel vettük mēg nāgyobrēszt, āz mā, vetōgép āsztām mā késōb lett ugyē mā így ā jobmōdūāknāk, pēldāul nekünk is vót mā vetōgép is, kāsžālōgépet is vēttünk osztān, āzzāl is ārāttunk mā, āsztān volt pēldāul ā nāgyāpāmék, mikor mā lēārātāk ā búzāt, így ā pājta előt lēārāktāk, āsztāgbā, vāty hogy montāk ōk āszt, āsztān lōvāl jārātāk kōrbe-kōrbe, kōtelēn tārōttāk vāgy lāncon āszt ā, āttō fūgg, mījen vót āz ā lō, úgy tāpostātāk ki. Āsztān ā kōteleket, āmit āz ārpāt kōttük ugyē, mert āz ālācsony vót, csinātunk eszt ā

csépet, úgy hífták. Éty hosszú villányelfelé, bőrrel éty félméteres hotyhívják vót, dárpká még rākötvé és ázzál vertük ki á szemet, mer ászt nem lehetét lóvál, ákkor nem lehetét vóná bekötüni á bú... árpat velé. Mā ámi kiszeb vót. Ázutān áz ásszonyoknák megvót á dolga. Ők á, rosfallák ki. Elősször csák á nággvāt szétték le, ászt á kálászfélékét, ámi megmárátt, ázutām még ásztān szélnek eresztétték, hoty tisztāb lēgyēn áz á búzá vágy micsodá no. Ugyē ázutān úgy vitték á málombá is. Mā lóvāl szokták még áddig, mēr példāul it vót egy vízimālom, 'tt á Püspöki - Fülel vágy Bēnā között. Onnān bejārt á kocsis lóvā, összészétté, ákinek kellēd dārālūni, vágy lisztēt őrlūni. Pēldāul mink messzep hortuk, mert ot mégiscsák job lisztēt áttāk. De it vizes mālom vót, it csák állātók részére dārāltāttunk jobbān. No ázufān mégincsák ugyē mā eljōtt áz ősz. Ákkor meginť kezdōdōtt elejirō.

(– Még az aratás, az hogy volt?)

Jā áz árāfās, még áz kézzel történt nágyobrēszt. Még ákkor nem vót sē kombājn, sē árátógép, még vetōgép, ás sē nágyon á, csák ritkānāk, kézzel vettük még á vetō... vetnyivālót is, mindēnt. Ázufām mikor mā ugyē megērētt, ákkor neki! Éty tábābā öt-hāt pār, úgyis vót, mēntünk ēgymās utān. Ásztān ugyē márēkbā ráktuk elősször lássān...

(– Mivel arattak, kaszával vagy sarlóval?)

– Kézikászāvāl, kézikászāvāl. Á sārlo, áz áz ásszonyoknák vót. Ázzál szétték ki á kászālō, áz árátō utān ugyē, áz embēr utān ászt á márēk no, vān áhol márōknāk hífták, de márēk, mer ēggy ádag vót ámibe, de ázufān osztān hā köttük ugyē, ákkor két-hārom márēk is bekōttünk. Áttō függ, hogy mijen nágy vót áz áz ásszony, hogy mijenēkēt bírt felszēdni. No ázufān ugyē kērēsztēkbe ráktuk, vágy így is monfāk, még csomóbā. Pēldāul itt á szlovākok is, ōk csomóbā rákjāk, gúlāgbā, úgy rákjāk csák ā... Ázufām mēkkezdōdōtt á nágy munkā, á hordās is. Behortuk á kertbe, így it csépēltük el. Ámūgy, még ákkor csák úgy montuk, hogy gépeltük. Mer még ákkor gépnek monfāk. No ázutān ákinek ugyē árāfāsi, árátōjā vót, áz | tisz csomóbō áttunk ēggyet, vágy māsászsāmrrā, tiz māsābō ēgy nāsāt. Útyhoty ászt mingyā lektisztāb vót á géptō elvinnyi. Odāttuk ásztām ázutām mindēnt. No áasztām mikor mā elgépēltük, ákkor vót áz á, hāmbārnāk híftāk, ámibe, á kāmābā vót áz á nágy edény fābō csināvā ugyē, dēszkābō, és külön rekeszēgbe búzá, ārpā, zāb, így öntōsztük osztān odā be, hogy nē kējjēn ānnyi zsāk. Ugyē még | egēr is mindē... vót úgy is, hogy á pádrā fēlhortuk, áasztān áz egerek ātrākāk még á plāfont is, sokāt ért. Hāt így vót ez.

(– Az állattartásról beszéljen még. Az állatok körül mit kellett végezni?)

– Áz ālātokkāl sok munkā vót. Kōrān kellēt hozzá kelni. Négy-öt órákor fōlkeltünk csák ázé, hogy elvégezzünk és idejēbe mēnnyünk á hātārbā dolgozni. Á szárvāsmārhat és á lovāt elősször ugyē mēk kellēt pucolūni, á gānjāt ālōlok lētisztitāni, utānā szálmāt vágy ámi vót, megājji... ājjāzni,

álmozni. Ugye ázuťān ászťān gyött áz etetés. Á tehenekét még... megétettük, közbe fejnyi is kellett. Mégmostuk elősször a tőgyét, csécsét, ászťān kisszékre ültünk. Á ... vót áz á zsetárnák híftuk mink, ászt tettük, á térdünkkel szorítottuk, és úgy, úty fejtünk. De bizony, vót úgy, hoty fiátál errúgot székkal éggýütt, zsetárrál, tejjel. Néhá mijen jó vót áz á jó meleg tej, ot hejbe, mikor kifejtük. No ázuťān jö...megét... tettük, megítáttuk, ázuťān kiengettük á valóhoz innyi, ot még ákkor gémeskút vót, nem úgy, mind mā most, hogy vízvezeték vām mēk pumpá. Á tehenekét kihájtották á legellőre. Ákkor még á libákot is, mer libá is vót, s á libápásztor oján nótákat énekelt itt á hēgyen kint ē, még á kondás is, áz is. Vót á csordás á tehenekné, ot mēk tormbitálni szokott áz, ázuťān. No úgyē á lóvāl ászťān mēntünk dolgozni, á tehenek kimēntek, állatok, á disznóvāl ászťān áz ásszonyok bánták jobban, ōk etették. Volt nekünk is két anyádisznó is, málácok. Nyolc hétik szoktuk szoptátni, ázuťān elvālászťódik, rászoktátni áz évesre. Nem tudom, éggy esetét, elmongyám-ē ászt á, ámi történt velünk. Ojján szép hízó vágy anyádisznónk vót, hogy mint á hízó. Ászťān á fālu végén szintén vót ēgy gāzďānák ojján. Ęccēr vāruk, hogy gyōn-ē házā á disznó, nem jön. De á kondás kiābāt áz útró, á legelő szélibő mā, hogy mēnnyünk á disznóé, mer mēddőglött. Főthöz vāktā mágāt, oszťān mēddőglött. Kimēntünk kocsivāl, behosztuk. Fēldolgosztuk, kolbāszť tőtöttünk, hurkāt, mindēnt ugyanúgy, mint télēn szoktuk. No ászťān, jön házā á disznó, á nyāj, nem gyōn á mi gāzďānké, á mijenk még jön házā. No most mā kijē á disznó? Hāt ászťān elvittē áz ember, á gāz... māsik gāzďā, kolbāszť, hurkāt, nekünk csāk á munkāé ádott válāmit. De hāt örűtünk, hogy még így is megűsztuk. Hāt télēm még úgyē á disznóölēs, áz á gāzďāembēreknek fāluhejēn, á közmondās ászť montā mindik, hogy: nem erőszāk á disznótor - de mégis mindēnki ázon vān, hogy disznót őjjön. Ugyē mā mikor řākészűlünk á disznóölēsre, áz ásszonyog beszērzik á só, pāprikā, mindēn, ámi kēl hozzā, ászťān rēggel mā, mikor őlni ákārjuk, elhātārozuk, hogy mikor, gyōnnek á komāk, sógorok, rokonsāg, gyēřekēknek nāgy örōm. No oszťān ezēk elōt még vót fārķā is á disznónāk, nem úgy, mind most á jēerdēsēknek māř úgyē nincs fārķā, nem tudunk rājťā fogni, hā... Akkor még mēkfoktuk úgy négyen-ōten, ki velē, lēsűrtuk, no ázuťān szālēmāvāl pōřszōltük úgyē, porkoltuk, úgy is mongyāk, mikor mā megvót, ákkor lēmōstuk vízzel, lēkápártuk, fēldolgosztuk. Itt is, fāluhejēn nem hentes, hānem csāk ojām begyākorolt embēřek vótāk, ákik szoktāk.

Vótāk áki csāľādbő, nem hívot senkit, de hāt áz mégiscsāk. No ászťān mikor mā fēldolgosztuk, hurkā, kolbāszť még vót tōtve, á kolbāszť mingyā fēl á fűstre, kemēncét fōľōt vān áz á fűstōľō, útyhoty hā lēsik is, á tűzre nem esik řā. Ęs ákkor bāřrābbān lēhet fűstōľnyi, mēk tűzēlnyi is. Ęď nāp āľāt megvān. No úgyē jön áz este ászťān. Ákkor mā mer jobbām mindēnki inni is. Fōť hūs, sűlt hūs, hurkā, kolbāszť, mindēn kōstolō elōjōn. Ufānnā, most mā bor is

mégakád, akkor még nem nágyon vót, úgy hosztunk üzletbő még akkor, de mégis vót minden. Útyhoty bizon néhá, nemhogy néhá, májnem minden évbe mégdánoltunk mágunkát is még. Így mént végbe á disznótor.

(– Még azt mondja el, hogyan töltötték meg a hurkát, a kolbászt, mivel?)

– Hoj, á hurkát, kolbászt még ebbő á bodzáfábó, olyan négy-öt centis dárábokra vót vāgvá, á völgy... vőgye, áz á, mi vān neki, olyām puhá, ászt kipucoltug bicskāvāl vāty késsel, ásztān ábbā húsztuk á belet, és úty tőtöttük mé. Körüültük áz ásztālt, bizon még akkor tisz-tizēnéggy, éfére végesztünk velē akkor sokszor. Nehéz munkā vót még, nemhogy nehéz, de nem úgy, mind most úgyē, hogy mā villányrā vām minden.

Elmondta: Csaba István, 74 éves

Béna, 1993. szeptember 25.

Gyűjtötte és lejegyezte: Kósik Andrea, II. éves

magyar-történelem szakos hallgató

Játékok, szokások a fiatalok körében

(– Irénke néni, beszéljen a fiatalságról, vagy hogyan zajlott az udvarlás, vagy a fiatal lányok mit csináltak,...?)

– Hāt á fíjātāl lānyok ákkor tālām boldogábbāk vótāk, mind most. Ákkor még nem vót televíziój, egymāshoz jātunk, jātunk hétkőznāp fonóbā, persze á fíjúk is jöttek, utānnunk. Ásztān ákkor is mā ki kinek teccēt, ászt házākisértē, még ot nemcsāk fonās vót, hānem márhāskodās, jāccottunk Teccik-ē á pārod. Kúdbā esést, ijesmikēt, mindēt.

(– Milyen játékok voltak ezek?)

– Hāt ijen, hogy összēállítottak ēty fíjút még ēgy lānyt, oszt sorbā űltek áz ásztālt. Ákkor kérdészték á lānytó, ēggyig bíró vót, hoty: "Teccik-ē á pārod?" "Hā ászt montā, hogy nem, hāt ákkor "Kijé teccik?" Mégmontā, hogy ázé, áz, ász teccik, oszt ákkor összē kellēt űltetni ászt ázzāl. Hā teccēt, hā nem. Hol á lānt kérdészték, hol á fíjút, hoty: "Tecci-ē á pārod?" Hā teccēt, ákkor ászt montā, hoty teccik, hā nem teccēt, ákkor ászt montā, hogy esz teccik. Ákkor hozzā kellēt űlni, hā nem teccēt á lānnāk, ákkor is, á fíjúho. Ezēkēt jāccogāttuk. Ákkor még vót á kúdbāesés. Ákkor kimēt ēggyik, mongyuk ojam pitvārszērū, olyan vót, kiűlt, oszt ákkor kiāltot, hogy: "Kúdbā estem!" Kiāltottuk neki, hoty: "Ki húzzon ki?" Osz ákkor á fíjú ákkor á lān nevet mondot, hoty ki, hāt perszehogy, āki teccēt neki, ászt montā, hoty húzzon ki. Hā kimēt hozzā, ákkor, hoty kihúzzā á kúdbō, ákkor kérdészte, hogy: "Mēnnijé?" hogy: "Mēnni csók kell?", hogy: "Mēnni?", oszt ákkor oszt ott

álkudoszták, beszélgettek, hogy az sok, tisz csók, vágy öt csók, mit tudom ém, mēnnyit monták. Hāt oszfān ākkor mēgin oszt āz, āz mārād bent, oszt mēgin āszt kérdēszték, hogy: "Mējik teccik ē?", vāgyis hoty: "Kúdbā estem!", oszt mēgin āz jött. Ezekēt jāccogāttuk mink, télēn, hā fonóbā jārtunk. Ākkor mikor mā jött ā távász, ākkor mā kint jāccottunk ā fālu kōszt. Mētāsztuk, mēk hātrúsót, ākkor is fījūk, fānyok. "Hātrúsó pār előre, sicce!" "Ēty fiju, ēgy lyāny, foktuk ēgymās kezit, oszt hātrúsó pār, āki ā hātrú vót, szālātt, s ākkor kēllēt kergetnyi, hogy mēttuggyā-jē fogni. Hā mēt tuttā fogni, vissza ēggyūt mārātták, hā nem tuttā mēffogni, ākkor elszōkött, oszt māsik pārt keresēt mágānāk. Ezek vótāk āszfān. Āszfān jōttek ā fārsāngi bālok. Fārsānkor jārtunk ijen osszēvisszā ruhāgbā, bundāgbā, kōdmōnōgbe fārsāngolni. Szēttünk osszē tojāst, szālonnāt, bort, mi, āhol mit āttāk. Ākkor āszfān ēty hāznā osszēgyūltunk, mā vālāsztottunk mágunknāk, āki mā tuttāk, hogy jobbān osszē vān szokvā, mēg mā úgy vót, hogy tuttāk, mā āzok mājđ osszēkerūnek, āz mēnt elő, vōlegēm, mēnyāsszony, úgy mind āz esküvőt, úgy jāccottuk lē. Vót ēggy ojān ócskā kultúrhāzunk, odā lēmēntünk, oszt ot mā rēggelig is mulāttunk. Nekünk kōnnyū vót, nekünk nyārom mindēn vāsārnāp zeneeste vót. Mer nekünk cigāny fījūk, ojānok, mind mink vótunk; vót hāt muzsikus, hāt, ezek mind ā fronton veszte. És ezek ott, nem kēllēt ezeknek pēz, jōttek, zenétek, oszt vót ēty kovācsmūhej ā fālu közepēn, vót ott ēgy ojān jó nāty tér, hāt odā, ot fāncoltunk. Fārsāngot is ezek muzsikātunk; nekünk nem kēllēt fizetnyi ā mulāccsāgé sohā. A zeneestēkēt is vāsārnāponként, télēnn is mindēg gyōttek. "Gyōttők?", "Gyōvünk", "Gyertēk - āszongyā -, muzsikāllunk nektēk". Hogy ōk is oszfām bennē... kōsztunk vótāk, ugyanúgy, minhotyhā, nem hoty cigānyok vótāk vónā, ugyanúgy mulāttāk ōk is, sorbā jōttek hozzānk fāncolni ēzek ā zenēsžek. Zenēsž cigānyok; mēgērtēttük, szerettük ōket. Bunkó Fērko vót, mēg Dānyi, csāk ūđ nevesztük, hoty Fityo, mer ojān hosszú feje vót neki, de nāgyon szerettük ōkōt, mer ūty hozzānk ālkālmāszkōttāk, nāgyon. Oszt ākkor āszfān jōttek mā távász fele ā hūsvét, hūsvét. Hāt ā hūsvét, āz mēg āz ōntōszkōdēs vót. Mikor jōtt ā hūsvét. Āz mā āszt montāk ākkor ā régiek, hogy: "No, ākit beporoltā, āszt hūsvétkor mēk kēll ōntenyi." Ūtyhoty ā legēnyēk oszt mēntek sorbā ōntōzni, ākit nem mēntek mēgōntōzni, āz mā oszt szēgyēltē mágāt, de āzē āltālābān mindēn fānt mēgōntōttek. Oszfān nyāron, āmikor mā īty télēn, télēn osszējōttek ā fānyok, legēnyēk nāgyon, sok āszfām mā nyāron osszēcskūttek belōlūk, ākkor vótāk ā lāgz...nād lāgzik. Hāt ākkor is, hāt ākkor mēk csāk fōzōt pālyinkāk vótāk, nem vót ojān ki tuggyā mijēn nāty híres lāgzi, sē nem vēttek ojān nāgy ājāndēkokot, mind most vēsznek. Kēsžletēkēt, mēg én is csāk kēsžletēkēt kāptām, borost, sōrōst, mēg ijesmikēt, ijen gyümōlcsōsfālāt, mēg ezekēt, ūtyhogy nem vēttek mēg ākkor ojān ōriāsi ājāndēkokot, hogy négy-ōtezēr koronāsāt. Hāt mēgis mēgvót oszfān. Kēt nāp is mulāttāk rā. Ezek vótāk āz ākkori szokāsok, hogy....

Az aprójószág nevelése

(– Az aprójószág neveléséről is beszélhet; a tollfosztásról, s ezzel kapcsolatban.)

– Hát régenn á pársztásszonyok, mikor mékhizlálák á libákát, ákkor mindik hátták egy gunárát még egy jércét, és ászok igaz-ë pāzrották télenn, á távász fele mā ászfām mékheveredett á jérce, á gunárt bevették á húsvétrá á hízobá, á jérce még áfā tették á tojāsokát, ki mēnnyit tojt, vót áki tizet, tizēnötöt is tojt, húsát is, s ászt őriszték. Sol hejēn bent vót á konyhábā. Még á szobábā is, sok hejēn. Úgy vigyászták rā. Nālunk is példāul á régi hāzbā láktunk, ot vót á lóca állat. Vót ákkor még lóca, ijen nágy lóca, ot vót állatā, hānszor én is, mikor lēültem csak úty kábdostá á fābām szárát á, nem hárápot még, de úty csipkettē á fābām szárát á. Oszt ákkor, mikor mā ō készült lē (érthetetlen szó) ki áz udvárrá piszkānyi, ákkor kiengettük á hāzbó áz udvárrá, áttunk neki vizet, ételt, jólákont, áddig betákártā á tojassát, hogy nē hüjjön ki, ászfām még, mikor mā begyött, vissza kitákártā rāült, rāhejeszkedett, mégin elvót másnāp reggelig á lib... áz őreglúd. No oszt éty hónāp mūvá végre kikötöttē. Hāt ákkor is, ánnāk nem szábad vót kimēnni, pānē, hā hidek távász vót. Bent vót, áz ásztāl álāt vót éty hej, körúkerítettüg dēszkāvāl, hogy onnān nē mēnnyen ki, á, áz ánnýāt kivettük áz udvárrá, á kislibākot még ot háttuk, bent áz ásztāl állat, oszt ōk ott észegettek, be..., be..., estere mā beengettük áz ánnýāt, betettük álājā á kislibākot, oszt ott ültek. Reggel mégin éty kicsit velē vót, ákkor nápközbe mēk ki, mer á, áz á nádlibā, mār áz bűdös lett vónā, mēk piszkolt vónā, ō, ōt nem háttuk odābe náppāl. De á kicsik, ázok bent vóták, á kislibāk. Oszt ákkor, mikor mā, mikor jobb idők lēttek, kihajtottuk, ákkor mā persze áz ánnýāvāl eggyütt, á kerdbe legeltek. Egész nyāron nágyon sok vót velē á bāj, legeltetni mindēnfele, kertegbe, á zōldre, de ászfām még ádni kellēt neki szēmet is. Ázufām mikor mā nyārrā nágyok lēttek, ákkor jártunk velē tállóbā. Mikor mā lēárátták á búzāt, ārpāt, mindēn fāny, mā elég nágy vótām én is, tizēnnegy éves, tizēnöt is, de mindēn reggēl-este hájtottuk, nem áttunk mā neki enni ákkor sēmmit á kézbő, csak ámit á tállón szēdēt össze, káfászokot, ászt ettē. Ákkor osztān ősszel mégint no hozzāfoktunk hizlālgātni á libákát, lē á tollāt rólā, oszt á tollāgbā vóták nágyok is, kissebbek is. Á nágyobbākot szétvālogāttā áz ányānk, de á kissebbekēt ászt mingyā elráktā pārnābā, á nágyobbākot még összēszettē, oszt mikor mā megöltünk tisz-tizēnkēt libāt, ánnāk mā jócskān vót toll, nágyok, oszt ákkor mindē sorbā mēntünk, sorbā mindēggyik lyāny hāszho, éty hejēn mēffosztottuk, mégint jōhet á követkēző hāz. Mégin odā mēntünk fosztāni. Mondom oszt á fījūk sokszor kilesték, hoty hol vānnāk á fānyok, hol fosztonāk, ákkor belēfűjták, begyöttek áz udvárbā, á hāzbā is, oszt belēfűjták á tollúbā, oszt szālott szēt, osztān verekēttünk, závártuk ki ōköt á hāzbó. Oszt kimēntek osztān, de

āzutām mā egešsz este, āmik csak ot vótunk, mindég ot piszkoskottāk körülöttünk, ott ellenkésztek velünk. Ugyānigy vót ā kendēr izéné is, ā kendérné is. Ąszt is mindēnki pāzderjāszta ki. Ąszt montā- ē Mārgit néni, hoty hotyān pāzderjāszták ā... izékēt ki, ākiné válākihē jār mā, hāszto hāzig ā lānto ā fijúig kipāzderjāszták, hoty ki kit szeret ki vót pāzderjāzvā. Tudod, mi āz ā pāzderjā? Ą kendérnek āz ā összetöröt részē, oszt végikszórtāk āz úton, lānto ā fijúshāzig, eszt ā, eszt ā pāzderjākot. Sok ijem mār hāšāgot. Igāz- ē nem vót ākkor tévé, ijenēkvel tōtöttēk āz idōt. Pēldāul vót ojān is, hoty ēty kocsit egešz szétszēttek ā fijātālok, és fēlāllítottāk ā hāz tetōre, ā pājta tetōre āllítottāk osszē. Pājta tetōn āllítottāk osszē ā kocsit, ā nyāri kocsit. Néty kerek, āz osszēkōtō, āz ōdālā, mindēn ā pājta tetōn vót, mikor rēggelre fēlkeltek. Ijem mār hāšāgokot is csinātāk ākkor ā fijātālok. Hāt ezzel foglālkosztāk, ez vót a (érthetetlen szó). Így.

Elmondta: Vass Irén, 70 éves

Béna, 1993. október 15.

Gyűjtötte és lejegyezte: Kósik Andrea

II. éves magyar-történelem szakos hallgató

Hanva (Chanava)

A községről már az 1200-as évektől találunk feljegyzéseket, 1266-ban Honua, 1295-ben Hanua, 1786-ban Hamwa, 1920-ban Hanava, 1927-ban Chanava, magyarul Hanva néven. Ide tartoztak még, mint lakott helyek Topolnok, Paranivölgy, Alsó és Csízi tanya, Thuksi község, Hegyfő és Krizsan puszták. Ugyancsak idetartozik, mint új település, Nový Klenovec az 1945 után betelepült szlovák és ruszin lakosokból.

Lakosok száma: 1869: 865; 1900: 852; 1921: 779; 1948: 750; 1970: 841.

A község földterülete: 1902 ha. Teng. sz. mag.: 168 m. Mezőgazdasági jellegű község.

E községnek 1200-ban Hunt Zsigmond volt az ura. 1323-ben Hanvay Miklós és Hunt Ádám, János és Sándor egyezséglevelében szerepel. 1353-ben kolostora is említve van, melynek azonban ma már nyoma sincs. Kétségtelen azonban, hogy a kolostor a mai Darvas-féle kúria helyén állott, mert a háznak 1862-ben történt átalakítása alkalmával a kolostorra emlékeztető leleteket találtak. 1427-ben a Hanvayaknak 30 jobbágyportájuk volt itt, s ez azt bizonyítja, hogy már akkor tekintélyes község volt. 1773-ban 31 úrbéres- és 12 zsellér család élt itt, 1828-ban 117 ház volt felépítve és 1352 lakosa volt. 1550-ban Ferdinánd király új adományt ad a községnek, majd Soldos, Hanvay, Darvas, Nagyszájú, Sándor, Szkárosi (másként Fityke) és a Kerepeczy családnak. A község későbbi birtokosai maradtak a Hanvay és Darvas családok. A községben lévő két úrilak szintén az ő tulajdonuk volt. Hanvához tartoznak Ipolnok, Barinavölgy, Alsó és Csízi tanya, Hegyfő és Krizsan puszták. E két utóbbi azelőtt szintén község volt, illetőleg Krizsan puszta határán feküdt azelőtt Hanva község, mely a tatárjárás idején elpusztult, és csak később telepítették a mai helyére. Az a rész máig is a „faluhely” nevet viseli. Krizsan falu nevét már a pápai tizedszedők jegyzékében is megtaláljuk: **Crisan, Kurisan, Kyrsan, Keresyan, Krysan, Kersann és Kerzan** néven. Ezek az eltérések abból adódnak, hogy esetenként más volt az iratokat készítő literátus, íródeák és más volt az írásmód is. A néphagyomány szerint Krizsanfalvát a tatárok az 1242-es évek körül pusztították el, de a levéltári adatokból és más feljegyzésekből arra lehet következtetni, hogy a községet 1566-ben pusztították el, és a lakosok nagy részét legyilkolták a törökök kötelékében harcoló tatár seregek. **Krizsan, Kyrsan** néven 1427-ben a Hanvayak birtoka közelében feküdt. Thukay község, amely abban az időben ugyancsak a Hanvayak birtoka. Hegyfő 1425-ben Hegy néven a Széchenyiek birtoka, és 1550-ben szerepel Ferdinánd király adománylevelében. Mivel Hanva község szép lányairól volt híres, 1676-ban az egri pasa megparancsolta, hogy minden szép nőt vigyenek elébe. A kétségbeesett

lakosok a vármegyétől kértek oltalmat, és valóban csak a vármegye erélyes közbelépése tudta meggátolni azt, hogy az egri pasa kívánsága teljesüljön. A pasa kívánságától a községbeli asszonyok és lányok annyira megijedtek, hogy mikor újra fülükbe jutott a hír, férfiruhába öltözködtek, és évekig így jártak-keltek, ezzel akarva a törököket félrevezetni, míg végre a vármegye kénytelen volt a nőket a férfiruha viselésétől eltiltani. A török idők emlékét tartja fenn a község határában lévő Basa kútja elnevezés. A monda szerint az egri basa innen hordatta a vizet a török katonákkal.

A községben élt Tompa Mihály költő, majd itt is halt meg 1868-ban. A templomkerben van eltemetve, ahol a síreméke és mellszobra található, valamint a parókiaán emléktábla van elhelyezve.

Hanva és az Igó család története

(Hanva községben vagyunk Igó Aladár lakásán. Aladár bácsitól először is meg szeretném kérdezni, vagyis szeretnék vele beszélni a faluról, valamit mondjon el az életéről, önmagáról, gyerekeiről, családjáról.)

– Ezérkilencszázharmincégy február tizenhátodikán születtem Hānvān, útyhogy még az űjseink is áhogy az öregéktől hálottám ejdésápáméktól, nágyápáméktól ázok is it születtek. Á reji feljegyzésekbeű úty tudom, hogy mā nyóccász esztendeje Igou név ükszisztál, hát így gondolom hogy odá tartozok én is ehé á reji családho. Válmikor nőjes vót nágyon á fálu, de ázé má most nágyon lécsökkent á léccám, mer má nincs ánni gyerek utánpoutlás mind á reji világba. Áz én gyerekkorombá is áz első republikába még ákkor is töb vout á mágyárok álált. Még áró is szeretnék beszélni Tompá Mihájál kapcsolatosán, hogy má ijen hirtelen felhozom Tompá Mihájt, it páposkodott ezérnyóccász ötvenetyő ezérnyóccász hátvánnýocig á háláláig, és vān itt á hátarba éty forrás, úty híják, hoty á Bāsákút, á törökök ide járták Egér mikor elesett, török kézre került idi járt á /idi külte á török básá á vize á.. áz embereit no hirtelen ki sē tudom hogy mik vouták ázok áltisztek vágy mijen nevek vout, de mindék kellēt á básánák vini jányt is, útyhogy egy álkálomál is áhoty Tompá írtá, Tompá verseibeűl tudom, mēk á reji öregek is emlégették, hát így gondolom, hoty Tompá is ából áz időbeű meritētē eszt á verset, áz Igó családbou vittē á jányt, mer épēm mēnt á jány is lē áz erdőjn kérésztü, mēr ēz á forás á dējji részin vān á fálunák, nēm ojam messze á fálúho váty öccász nētēre, osztán á jány is ákkor mēnt épēn vize korsóvāl, mikor á két török mā ōk is mēkmērítették á vizes edényékēt, mer ez hozzáteszēm ez ojan víz mēk mái napig is, hogy egyájtáján nincs mēszártáalom bēnne, dē má á töbi kút vizegbe vān. Ez éty ijen kis lánkós hegýoldálnák á fābānā vān. Élég ábó ányi, hogy épēn kápouá is gyöt nekik,

nem kélét félgyöni a fálubá a jányé, há ot vout a jány mingyá nyeregbe tették, el is vitték mágokkál ɛre Quzdná... Quzdnák, Szárvásköűnek, ɛre mēnték ők kērészti az erőkön, ɛre járták fél mēg viszá is, oszt a jányt – Szárvásköűho értek, ákor válámi török küldönc jött, hogy a básá szörnyethált ijen hirtelen hálálál, hát a kēű török, a kēűt török úgye most mā hogy víz is vān, jāny is, kijé lēgyék a jāny. Nem tutták elosztoszkodni rájtá, há oszt úgy osztoszkoták mēk hoty párbájoznák, kárdpárbájrā mēntek, útyhogy a kēűt török őszövägdostā mágát rendesen, a jāny mēg a nyēregbe mārātt úgye a loy hátán, osz mikor mā láttá, hogy mā a két török nágyon vērzik, mā nágyon gyēnge állapodbā vānák, mēkfordítottā a lovāt, osztān viszágyött a loyval, viszágyöt Hānvārā, útyhogy mā este feléré mā hāzā is ért a jāny. A szūlei természetesen mēgőrutek nágyon. Ez a jāny is a féljegyzésēgbőű ez is Igoy családbō vōt, útyhogy ijen Igo nevű vōt ābā a rējgi időbe, így osztān úgy védekēszték a törökōktō a hānvāi fiátālásszonyok mēg jānyok ābā az időbe, hogy nádrágot visētek. Útyhoty később is oszt törvényēsen mikor végi lett enck a török hádjáratoknāk, mēk török vilāgnāk, késōb is mā osztān úty kēlēt lekēnyšzeriteni, mer férfi öltözēgbe járták, hogy nē tuggyák ōket mēkkülönbōsztetnyi, há ēgy ijen török csāvārgō csápátok járták, mer āzok dēžsmálták ɛlelmet, mindēnt, gyērēket is vittek. Példāul Hānvārō a rējgi féljegyzésēbőű tudom a párōkiān mēkvōt, mēgvān a féljegyzés, mā most lē vān ādvā Besztērcēn vān, dē mēk māi nāpig is mēg lēhēt āszt nézni, nincs mēksēmmissitvē. Tíz gyērēket ātták lē, kēlēt lēādni mindēn esztendōjbe a putnoki török ōjrsre, ābō ōt jāny vōt mēk ōt fiú, oján tíz ēves korig. Mēg āz is fél vān jegyēzve, hogy mēnyi búzāt, mēnyi szēnāt, mēnyi kukoricāt ity szekerrel āszt | be kēlēt ādnyi, mer külōmbe Hānvān is vōt ēty oján hūsz főbōl állō török kiscsápāt, āki eszt a kōrnyēki fālukāt, szētte be tōlōk eszt a dēžsmākāt. Bisztos így a kātonāsāg rēszire mēk a törökōk úgy vōták, hogy āzokkāl gyōt a csālād, és mikor itt eszt a hádjáratot csinātāk Māgyāroszāgon, mēg it a dējli állāmogbā. Hāt āzoknāk āz ellātāsāho, kēlēt, így gondolom. Meg ēty dāl is vān fēlmārādvā, eszt kifelējtēttem elejibe, mikor a jāny mēnt a erdōj kōszt a vīzé lē odā a Bāsākútrā, āszt a nōtāt dāloltā, hogy rojzsa virit a kertembe, ibojā is vān melettē, bārnā lēgēny a sūveged, hēj de virág nélkül viselēd. Eszt ākor dāloltā mējg mielőt a törökōk fele kōzelēdēt, hogy nem is tudot sēmīrōl sē, hogy mējg ōt ot mījen veszēj vārjā. Eszt csāk āzé emlītēm mēg, igen szep vēršē ēsz Tompānāk, mēg mēg vān ēty īgēn szēj vēršē Hānvārōy és Tornōcomon című. Abā lēīrjā a negyvennyōcās csālānāk a szīnhejeit, mer it hīrēs űtkōzet vōt ezērnyōcāsž negyvennyōdžbā, oszt Tompā így emlīti, hogy hovā lētek a rējgi idők vērēs pātōnyomāi a Hānvāi mēg a Runyāi rētrōl. En eszt onnān tudom, hogy vālāmīkor Hānvān mērték a hātārt a ötvenes ēvek elejin, oszt a kēű mērnōk nālōnk vōt elszālāsolvā. Oszt estējnkēnt sok mindēnrōl szōy esēt, osztān āz ēgyik ēccēr előhosztā, hoty

tuggyuk é mink ászt, hogy á Hánvá, Runyai hátáron á nyégvennyócás közös sír nekik fél vót á térképen tüntetve. Hát mink nem tutónk róla, öjk mágyárásták oszt el. Éjn oszt még ákkor legény vótám, el is mēntem oszt még is tánáltám rendesen még lehetét látni oján ötven, hátván cēnti mágos oján húsz méter hosszú mēk kējt méter szējlēs rendesen kiállákítot sírháлом vout, de oszt későb áz álámi gázdáság hásznátá ászt á területēt, mēk fél is szántották, má nem vót rét, oszt elkálódott áz á hálom, de ázé nágyábou még most is visszá tudok rá emlékéznýi, hoty körülbelőül mijk tájon vout. Hát á réigi időjbőü ennyit, lehetne töbet is, de hirtelen úgy, ēty pillánát álátt nem jut áz embérnek eszéjbe, ez Tompával kápcsolátosán montám töbnyire eszt á dolgokát, még á réigi mi múltunkát, áz Igo csáládēt. Má most áz Igo csálád is éléggē még vān csáppānvā. Á réigi időjbe bizony vout még it hátt, hét udvár is, dē oján Igo udvárok vouták, hogy nem ēty kējt szemēj lézēngētt benne, ákár á mostáni vilāgbā, há húsz-huszonnyócán lákták ēty háj álátt, oján nēipes vouták, nēipesek vouták ezēk á csáládok, nemcsák áz Igo csálád, hát mindēgyik ezelőt ijen nēipes vout, neigy, öt gyerek vout á lekkevesebb, ászt lehet mondāni, etőül esetleg csák töb vout. Én áhogy montám, ezērkilencász hármincēgybe születtem Hānvān. Ász ējdēsāpām foglálkozásā susztēr vout, ő ánnák vout kitānūvā, ējdēsānyām még várónőnek, oszt így kerültek összō. Én áz igázāt megvālvā csák mágām vágyok, nincs testvérēm, ēgyēs voutám. Má mikor áz elemi iskolābā fēlkerültem, má én ákkor, ákkor rájzolgātām, még ijen sārgā főjdes áz udvárounk, sārgā főjdbőü gyúrtām ijen háziállátokát, áhogy látām, hogy á mozgásokát tehennek, disznounāk vágy libānāk, tyúknāk ijesmīnek, má ákkor csināgātām eszt á dolgot, ámi oszt mái nāpig is elkísēr, mer má igēn sok kiállítāsom is vout, mēk sokfele dolgoztām, mēk festēk is, szobrāszkodok is. Má most oszt rá vágyok álvā á fāmunkará, útyhogy má gipsz vágy ijen ágyág dolgokát nem csinālok, má csák kimondotán fāfārāgást mēk festést. Még rájzolni is szoktām gyākrān tussāl is cēruzāvāl is ijen árckējpeket is, még ámi gyōn, ámi mēgy, mēghilet. Kiállítāsom mā igēn sokfele vout. Pozsonybā, Pozsonybā kējt hejēn á Nemzeti Gālējřābā ot vān is munkām á Vārmúzeumbā ot is vām munkām, Nyitrán á mezőgāzdásāgi múzeumbā ot állāndó kiállítāsom vān. Áz ot még á réigi rencēr mārādvānyā, mer ot kimondotán csák oján szövetkēzetivel kápcsolátos dolgokát kēllēt csinānunk, fārāksānunk: fejőjnōket, ázután gondozykāt ijen hāsonlou dolgokát. Éccóvāl mindēnhejēn vān Rouzsāhégyen mindēnūt áhol csák - Bēsztērcēn - vānnāk munkāk, mā mindēnūve vēttek Rozsnyōn, Rimāszombādbā. Ásztām mit ne hággyāk mēk ki, mā vālāmit, ámi oján érdekēs. Még ászt, hogy áz iskolāi végzēccsēgēm csák áz ellemi. Tornājřārā irātkosztām be polgāri iskolābā, de más csák ēgy ēvét tuttām jārnyī, mer osztān begyōtt á front. Á front után még má osztān nem mēntem sehovā, jobān mondvā nem is mēntem, mer ákkor oszt it mindēg vouták ezēk á

deportálások. Vágy Morvábá viték á fálusiákát, vágy Mágyárszāgrā. Innem például Mágyárszāgrā nem viték sēnkit. Innen kējt ālkālommal vout Hānvān deportálás. Innen Cseorszāgbā viték mēg Morvābā, de oszt kējt év mŭlvā mikor Gotvāld ātvēttē āz āllāmvezetējsēt, mēgāttā ā jogot mindēnkinek, oszt ākkor házā eresztētēk mindēnkit így, āki ki vout deportāvā, ūtyhoty kējt ējvet tōtōttek így, āki ki vout. Mink hālistennek ūty sikerūt, hogy nem is āsz tālān hogy mēkfizettük vounā, sēmi csāk ēty ojān ismerōjse vout āpāmnāk, mer it mink ā kástēj szomszēggyābā, āz urāsāgi kástēj szomszēggyābā lākounk, osztān vout it āz elsōj rēpublikābā is it tārōtszkodott, mār mēg māgyārok ālāt is ēty szobāinās, ēty szlovāk fījū. Ā vout itt āz ālsou kástējbā ā szobāinās, oszt āpāmmāl igēn nāty hāvērsāgbā lētt, oszt ō vout benne ā deportālou bizoccsāgbā mind ijen vezetōj, oszt ō mingyā āpāmnāk montā, hoty csāk nyugottān lēgyōjnk, mēhetōjnk házā, mer mindēnkinek fēl kēlēt mēnyi ā csālādoknāk ā kultūrbā, oszt ot vout ā nāgy deportālō bizoccsāg, āzok elōt mējjelēni, hoty ki hogy ālkālmās mēg mījen munkārā, hāny ōreg vān, mer monggyuk, hā tōb ōreg vout ā csālādbā, ākkor nem vittēk, mēr mā oszt nem tuttāk munkārā hāsznānyi, nem it ā hejzet ūgy vout, hogy mink, ēzēk āz embērēk, ākit kideportāltāk, hogy ēzēk hāborūs bŭnōsek, it lēgālābis ki lēhetētt. A hāborūbā ūty sē tudot ēty kōzōnsēgēs pārsztembēr ēty fālusi beleszōlnyi, āsz csāk ijen kitānālt dolog vout, hogy hāborūs bŭnōsnek nyilvánitōtāk. Hāt ijem mozgālmās vout ā gyērēkkor, āzutām mēg oszt gyōt āz ōtvenes év, nēgyvenkilenc-ōtven mā kezdōdōtt oszt ā szōvetkēzetēsītēs, āsztān csoportosītōtāk ā fiātālokāt, nem is hoty csoportosītōtāk, hā erőszākkāl ākārtāk ā bānyābā elvinyi. Csāk oszt ojān fōltétell mārātounk mēg ithon, hogy eljārtounk ijen szēzommunkārā nyārbā ārātni ā jēerdebe, mēr mā ākkor mēgālākūt ez āz elsōj típus, mēg ākkor csāk āz urāsāgi fōdek voutāg benne. Eljārtounk így dolgoznyi, így oszt āz ijet visszāhātytāk, de āki nem tudott, vágy nem jelēntkēzett ijen munkārā, āszt mind viték szānāszēt így ā szēnbānyābā Morvābā mēk Csebe, odākēnyyszerītētēk. Āsztām bevonultām kātōnānāk, ōtvenketōj-ōtvennēgyig voutām. Ott igēn jou hejēm vout, Morvābā voutām.

Āszt ūgyē mondāni sē kel, hogy ūgyē ā cseheknēl ott elsōjjosztājū hej vout. Festēgettem tōbnyire, fēl ismertēk bennem, vágyis fēltānātāk, hogy mījen tēhecsēgem vān, oszt ā tisztēknek is mēg mindēnfele így mēg ābā ā mi idōjngbe nāgybā mēnt ā politikā, ākkor kezdōdōtt ez ā rējgi rēncērnek ā kezdetē, oszt ij politikāi szobāk voutāk, így ā kātōnākāt mindēn este tīz ōrāig ā politikāvāl sānyārgātāk, hogy így mongyām, āllāndōān āzd beszēltēk. No ēzēked diszidgetem nekik, ijen Fucsík fejekkel mēg Zsiskā, ijen cse dolgok mind ijen. Ezē osztān kāptām szābācsāgot, ēlég gyākran voutām ithon, hābār ā mi idōjnkbe mēg nem oj kātōnāsāg vout, mer ākkor mēk kimondotān ijen orosz rencērū lēt vounā, ūtyhoty szābāccsāg nem jārt kējt ējvig, csāk āz ēty

évbe is éccer eltávozási, ijen éty-kejj nápos, még á másigbá is, de á csehék mindenkinek méktették, hoty házáengéték rendesen szábaacságra, tísz-tíz nápot áták egy évbe is még á mázsbá is. Ákkor házákerültem. Ákkor még éjdésapám mint mágāngāzda működöt. Közbe vout ő míg én kátóná voutám á jáerdébe, de nem mént á jáerdé sehogy, osz vissza szétengették belőle á népet. Ásztán éjn is még négy esztendejig mind mágāngāzda dolgoztám ötvenyócig. Ákkor ötvenyódbá megnősültem. Ákkor osztám má szigorúan ötvennyóc őszém be kellett állányi á jáerdébe mindenkinek, útyhogy ot má áz egész fālu, ot má nem vout kihágyvá sēnki, beléállotōunk.

Ákkor hátvāmbá mészületett á fījōnk. Ákkor hátvānōdbe megint jányōnk. Má ákkor oszt kezdett á szōvetkēzet jobban mēnyi, mer elejinte égyājtdjān fizetni sē nágyon tutāk kéjjszáz koronākāt, esetleg hārmāt, má ákkor igen sok vout, hāromszáz koronāt fizettek. Ákkor hét | hatvānkilendzbe mikor áz oroszokāt behitāk ide Csēszzlovākiábā, ákkor foktām belē áz építkezēsbe. Új házāt építētōunk. Hetvenegyre lēt kejsz. Hetvenōdbe megint szūletet éty fījōnk. Ez ijen kéjsei de...hetvenōdbe szūletēt éty fījōnk, ez oján kéjsei gyērēk, de e lēt osztám művēszz á hārom közū, mer ez má ászt lēhet mondānyi, hogy úty fest, ákár én, még má fārāksāni is elég jō fārāksāl. Poltāron végeszte el áz üveggyārbā áz üvegművēszzeti iskolāt, de á hejzet ász, hogy á gyār is á gājjān vān, útyhogy fizetni sē tuggyāk, á művēszzetēt sē tuggyāk értékesítēnyi, útyhogy á gyērēk othātytā á gyārāt. Most ithon vān ijen potporān. Ásztán éjn mellettem tānūjjā tovāb á művēszzetēt. Hāt remējlem, hoty válāmire viszi, ānnyrā viszi, mind éjn, már éjn tōlem tōbre, mer neki má nágyob lēhetōjsége lēszz rā, még éjn á szōvetkēzedbe min gyālōg munkāzs dolgoztām, oszt úgyē āmellet festēgetem mēk szobrászkotām vásārnāp, szombāton, mer ēgyebkor nem jutot rā idōj, mer úgyē mindēnnāp munkābā kēlēt mēnyi. Még á rējgi idōjbe szombāton is vout, még vásārnāp dējjig is voutāk ijen brigādok. Hāt így telt oszt áz idōjōnk lē. Hātvānēgy éjyes vágyok má. Á fiām mászēkrā mént, á nágyob ő kōjffāragōj, ijen síremlék csinālōj. Neki szoktām besegítēnyi, mēk fārāksālōk. Nekēm vān állāndōān ijem művēszz munkām. Vān it éty kīsfālu, úty híjjāk, hoty Zsojz. Odā csinātām - négyven éjvig vout á tēplomjok bēzārvā, āddig nem hāsznālāk. Oszt odā csinālām szōjszēkēt ijen szēj fārāgot szōjszējkēt. Észt á nyugāt nējmētēk finānszírosztāk, āzok segitētēk á fālut, á kōzōssēgēt á tēplom kījāvitāzsbā. Ásztán Gōmōre csinālām még Gōmōre ennek á zenejsznōnek, Cinkā Pānnānāk ez á Rākōci udvārbā vout ijen zenēszz, á melszobrá. Most ebbe áz évbe megint Sājōlēnārt fālubā, á szomszēt fālubā vān ijem művēszz munkā á tēplombā á māsodik vilākhāborūsibā elesēt hōsōknek áz emlékművēt. Áz ijen fāmunkā lēszz. Tāvāj még, elfeljtētem, Hānvārā csināltuk még áz elsōj még á māsodik vilākhāborūsī emlékművet, áz is ijem művēszz munkā, mer Hānvān nem vout mēk sē áz elsōj sē á māsodik. Hāt most így ez á munkām,

eszt csinālgātom. Mā nyugdíjās vāgyok, rá nem érek. Ęccēr ānnyi ā munkām, mer mindég beugrik válāmi. Mēk fārāksālñi is csāk kēll, mer mā most fēlkeresnek tōbnyire ij Holāndiābōy is, Āmerikābōy is, oszt āzok is mindeig rendēlnek válāmit, útyhogy mindēig vān elfoglājcsāgom.

Igó Aladār mesterségéről

(– Tudna valami közelebbit mondani a mesterségéről, tehát a szobrászatról, festészetéről, hogy készíti a szobrokat?)

– No mēig āszt elmondom, mer én āhoty montām elēb is mindēn nem jut ēccēre eszēmbē. Ā szobrokāt úty kējszītēm, āhogy ā fāt kivāgom, hāt ā hejes fā mēm̄munkālāsā āz vōunā, hā februārbā holtōltekor lēnnē kivāgvā ā fā. Dehāt ehē mindēnkor nincs āz embērnek idēje, de mās̄külōmben úgy is ākārmijen idōszākbā vāgiuk ki, csāk āz ā fontos, hogy ki lēgyējk nāgyolvā. Mā āmit ki ākārok belōjle fārāgni, kibontom oján vāstāgān. Ākor oján hejēn tārōlom oján ārnyēkos hejēn, hogy ā nāp hirtelen nē szārijjā, nē repedēzzék, oszt ākkor ēty fél ēiyig is, vāgy vān oján, hogy ēty ēiyig āl nēkem oján regālon, oszt āzutān dolgozom ki, mer hā ēccēre kidogozom, ākkor tōphejēn oján vējkony hejzetēk vānnāk, vēkonyān kēl csinālñi. Ākkor hirtelen, hāmār ot mērreped āzon ā vēkony hejēn, mer ot minygyā kivēszi úgyē ā levēgō belōle úgyē ā szārāz levēgōj ā nedvessēgēt, de hā csāk így vāstāgān vān kibontvā, ākkor ity huzāmosābān szārād. Hāt ā fāmunkāt ity csinālom. Mer így ēgyājtdājān nem jōy, jōy úgyis hotyhā elhāsítom, oszt āzutān fārāgog belē, csāk úgy borzāsztō nehez, mēg ā fānāk ēgy oján rosz tulājdomsāgā, hogy befūlik ā fā, útyhoty hijābā vān elhāsítvā mongyuk kējtfelē ēgy rōnkfā, de oszt kezd fūlleni, mer ā nāprā nem tēhetēm ki, ākkor hāsādozik, hā mēg ārnyikos hejēn vān, ott osztān mā ā hājā szīne ālāt oszt kezd kārōsodni. Nāgyon ki kēl fogni, ā fā mēm̄munkālāsā igényesēp sokkāl, mind ā festēszet. Nem āzē ābā szīnēk nincsenek, hānem āzē, hogy āsz kivān tōb rāvārāst, ez ā szārādās mēg ezēk ā tārōlāsok, de ugyē ā festmēynēl ez oján dolog, hogy āz embēr kinēz válāmi jōy tājāt, jōy mēkkāpōy. Ā vāszon ēl vān kēsztīve, lēhet vēnni mā most eszt e elsōj osztājū üzleti vāsznāt, nem kēl hāzilāg vēlē bājōskodnyi, mer úty huzāmosāb vōyt, kiviszēm osztām mēffestem ēty-kējt órā hosszā ālāt, āttōy fūgg, hogy mijen nāty kēj, útyhogy ennek rōvidep sokkāl ā fojāmātā. Mā oszt csāk úgy ārā kēl vārñi ā szārādāsra.

(– Ęs a festēnēl pēldāul az ihletet honnan kapja, hogy pēldāul milyen festmēnyt akar festeni, vagy tudom, hogy megrendelésre is fest, de azonkīvūl hogyha lefest valamit, akkor miērt festi?)

– Āz ā én ihletēm, āmit lefestēk mā tōbnyire hā mās̄nāk festēk, útyhogy mēkkēr hoty fessek válāmit, mā ezēkrōl ā képekrōl festēk, āmit mā én ēccēr odā kimondottān, mer rencērint id be ā szobābā csāk esetleg portrēt festēk, de

ĕjn mindig kĭllok rendesen olĭjfestĕkkel is, kĭvel Ā természetbe vĕzolok, vĕty kĕjszre festĕk. Zsĭrkretĕt nem nĕgyon hĕsznĕlok, de Āvvĕl is dolgozok joul. Ākkor Ā zsĭrkretĕnĕ hĕtuk Ābbĕ. Vĕm most ez Ā joul fĕjttĕ jĕpĕn zsĭrkretĕjĕ, hĕbĕr mĕ most nem lĕhet kĕpnyi, de ezelĕtti ĕjvege lĕhĕttĕ vĕnyi, Āvvĕl mĕgĕm is szeretem dolgozni, hĕsonlĭt Āz olĭjfestĕshe, mĕk kimondottĕn idĕuĕllĕ, űtyhoty Ākĕr vĕz, Ākĕrmi nem lĕhet lĕmosnyi Ā pĕpĭrĕl, Āmire rĕviszi. Mĕg Āki űty tĕnuloul vĕty kezdĕjĕ Ā mĕvĕjszedbe Ā festĕszedbe, igen hĕsznos Āz ojjĕnĕk, huszonnĕgy szĭn vĕm bennĕ, oszt űtyhogy ojjĕn szĕjĕ ĕjĕlĕnk szĭnĕkĕt ki tud velĕ hozni, Ākkor oszt mĕ hĕ ot Ātkoncentrĕl Āz olĭjfestĕkre, kĕnyeben tuggyĕ kevernĕi. Ā fiĕm, Ā kisebik, Āki szintĕjn nĕgy mestĕr lĕsz mĕ lĕssĕn, űjĕ igen szĕret velĕ dolgozni, mĕg igen szĕjĕpen dolgozik velĕ, portĕjĕkĕt is mĕk kĭvel Ā természetbe, mer ű is űgyĕnĕgy kĕjĕr festĕgetnyi, Āmit űgy joul tĕjĕkĕt mĕlĕt el. Meg ű Āz Ākvĕrellĕl is igen joul tud dolgozni. ĕjn is vĕlĕmikor fiĕtĕlkorombĕ csinĕttĕm, de mindĕmbĕ nem ĕrtem el, mer hĕjĕbĕ hĕgy mondom gyĕlogmunkĕs voutĕm Ā jĕĕrdĕbe, űtyhogy inkĕb ĕre Āz olĭjĕrĕ tĕrekĕttem, nem mondom mĕjĕgis ez Ā legidĕuĕbĕllĕ dolog, hĕgy ebĕjĕl mĕrĕggyĕk mĕg, mĕjĕgis vĕlĕmi utĕnnĕm.

Mestersĕgek a faluban

(– Aladĕr bĕcsi tudna nekem valamit mondani arról, hĕgy a faluban mi volt a legjellegzetesebb foglalkozĕs? Az emberek Āltĕlĕban mivel foglakoztak a faluban?)

– Āmi Ā fĕlurĕ nĕgyon jellemzĕjĕ, hĕt nĕloulunk ijesmi fĕzĕkĕs mestĕrsĕg, ijenĕk nem voutĕk, de vout ellembe ojjĕn, hĕgy mindĕm pĕrĕsztĕmbĕr Ā rĕjĕi idĕbe, hĕt hĕ nem is mindĕgyik, de ojjĕn nyĕcvĕn szĕzĕlĕk Ā kĕpĕnyĕlet, kĕszĕnyĕlet, fejszenĕlet, jĕrmĕt, ijen szĕker kiseb Ālkĕtrĕszĕkĕt mĕt tudot csinĕni, kosĕrĕt kĕtnyi, seprĕt kĕtnyi, mĕjĕg vĕlĕmejk Ā debizsont is be tutĕ kĕtnyi, űtyhogy ĕzĕket mĕg in is tudom Āmĕlĕtt Ā mĕvĕjszet mĕlĕtt, Āmejet mĕjĕk csinĕlok. ĕzĕkhĕ ĕn is ĕrtĕk, monygyuk Ā debizsonyĕtĕzsbĕ is, kosĕrkĕtĕzsbĕ is, mĕjĕg ĕszt Āhĕgy ĕjĕĕsĕpĕmtoul tĕnĕttĕm. Mer ez e hosszĕ tĕjĕi nĕpok Ā rĕjĕi idĕjĕbe, rĕjĕi mĕgĕngĕzĕdĕ idĕjĕbe űgy tĕĕk, evvel tĕĕk el.

Āllattenyĕsztĕs

(– Mĕlyen Āllatokat tenyĕsztenek itt?)

– Hĕt it fĕleg mĕ most hĕgy ez Ā jĕĕrdĕs hejzet vĕn, mĕ most űgy Āz Ānyĕsĕrtĕjsĕket tenyĕsztik. De mikor ĕn gyĕrĕk voutĕm űgy Ā mĕgĕngĕzĕdĕsĕgbĕ, Ākkor rendesen tĕhen, loul, sĕrtĕjs - ĕzĕk mĕntek. Ju keves vout, Āz urĕsĕgnĕ vout csĕk, nem űgy űgy pĕrĕsztĕknĕ nem vout ju, mer nem

tutták volna hol legeltetni nyárbá.

(– Szárnyasállatokat tenyésztettek?)

– Szárnyasállatokat a libá, kacsá, puská is volt. Ásztán a csirkéik.

A fiatalok élete a faluban

(– A fiatalok a faluban főleg mivel foglalkoznak, sokan elmennek a faluból vagy maradnak a faluban?)

– Innen nem monthátnām, hoty sokán elménnek. Nem sok kijārou vān, mār a szomszét fālubou inkāp tōb jār ki, it visszāmáráták, tōbnyire a fījūk trāktoristāk a jéerdébe, mer mēig mindēig egzisztāl válāmēnyire a szōvetkēzet, hāt ot trāktoristāk. Szākmāt keves tānul, ēty-kettő, de āzok is trāktoristāk tōbnyire ūtyhogy...

(– Milyen népi szokások maradtak meg a faluban. Mi őrződött meg?)

– Mā itt, mā it még āz én gyērēkkorombā sē nāgyon volt nēipi szokās, csāk a bētlēhemjārās, de mā mind āhoty hāllo, hogy még most is a televīzioubā mēg a rādióbā, hogy mījen nēipi szokások vānnāk, tōpfele fārsāngolās mēg ijēnek. Nālounk ijesmi mā régēn kimēnt a divādbou. Mā még āz elsōi rēpublikābā sē volt, csāk egyedül a bētlēhem, āzok jārāk így kārācsonyeste ējn ārrā visszaēmlēkszēk, de āz utōbi idōjbe mā ās sē, mā igēn régēn ijesmi nem volt.

(– Hogy zajlott le egy ilyen betlehemi járás?)

– Ijen bētlēhemjārās? Ez oján dolog volt a rēgi idōjbe, hogy itt a fālubā hārom urāsāg is volt. Utōulāg mā csāk kettōi, āmire ējn ēmlēkszēk, mā nem is hārom, hā öt, de mā ējn csāk kettōre ēmlēkszēk. No oszt itt a cseléd gyērēkek, ākiknēk āz āpjā it cselédēskēdēt āz urāknā, āzok ötōsztek be így bētlēhemnek kārācsony estējēn, oszt jārāk hāzrou hāzrā ezēk a szēgēny sorsū gyērēkek, ūtyhogy ēlēig szēgēny sors volt ābbā āz idōjbe, de mēig ām mēg meik szēgēnyeb volt, hogy mindeig ojānkor volt ārrā is visszaēmlēkszēk - a cselēdvālās, ūtyhoty hā elmēnt mās ūrho a cseléd mindeig jānuār elsejēn, ākārmījen hideg volt, a gyērēkēket mindeig ākkor szekerēn dunābā, ākkor vītēk ēgyik urāsāktou a māsikho, āzēi volt oszt sok gyērēk elhālālōzās is a rēgi idōjbe. āz ōltōzēk is gyēr volt. De még āz én gyērēkkorombā is ēmlēkszēk rā, cseléd gyērēk mēkhōt mēk kiskorābā.

(– S ha már a gyereknél vagyunk, akkor az alapiskolában itt Hanván milyen nyelven tanulnak a gyerekek?)

– Itt āz ālāpiskolābā māgyārū, mēg vān oszt szlovāk ouřā is oszt nekik, szlovāgbou is, ez mā āz elsōi rēpublikābā is volt, ez a szlovāk, hāt ākkor még cseszlovāk ouřā volt ūgyē.

(– De az alapiskola magyar nyelvű?)

– Az álláspiskolát magyár vout.

(– S a magyar lakosság hány százalékát teszi ki a falunak, sok magyar él itt?)

– Hát itt a magyárok ejnek többnyire, szlovákok egy pár család ván, nem tudom vagy öt, hát család ván szlovák.

(– A többség magyar lakosság?)

– A töpség az magyárok.

A földművelés és állattenyésztés

Még etypár szout a akkor a földművelésről is, mer úgye apām melet hiabá vout susztēr, mer oszt ő áhoty vöjnek kerút ide éjdésányámho, it vout etypár hektár föld, oszt a susztērmunkát oszt ábbáhhátytá, ő is földműveléssel foglalkozott, hát ejn is tudom, mer tulajdonképpén válaki ászt hiszi - így a közmondás is ász monygyá, hogy a párásznák csak a földvéig ér az eszé - pedig nem így ván, még ászt is tuggyák, hogy a párásznák ánnyi eszé ván, hoty há esik az eső, beál az eresz alá, de ez igaz ez is, de ván ennek más qudálá is. Minden így mind minden szákmāho áho is nágyon tudnyi kell. Nágyon ki kél válásztányi a föld tulajdonságát is. Mindég emlékszek rá, nágyapāmék há kimētek a földre dolgozni, rāmēnt a földre, mā mēmmonatá, mit lehet vele csinānyi még mit nem. Ojān szákértőj kellett, csak úgye ez ázé nehez munká, hogy it nágyon hozzá ván kötve az időj viszontákságāho, mer it mongyuk lē vān kászavá a tákārmāny, ákkor gyōn egy eső, mā öszsö lehetne tákānyi, ákkor gyōt egy eső esēt rá, mā nem tákārhássá, mēgrongāljá, útyhogy ez ijen időjjárāssal összekötōd dolog ázé igen nehez munká, külōmben igen széj munká, mer mindég a hátārbā vān, még egésségi szempondbō. Visszāemlékszék rá min gyerek, há jātām ki a szülōjkel így a hátārbā dolgozni, mihejt kiértem mā, de minden - minnyājān így voutunk, mingyā a vout a legelső mā etōjnk, mā mēgéhészōjnk, a jōy levegōjnk a gyerēkek. Nekōjnk így a mezōjgāzdságā nem ojān sok föld vout, nējy hektár, mink ōkrōt tártōtōjnk, oszt az ōkrōknek a vout a hejzētē, hoty tártōtōjnk nējy-ōt ejves korāig, de mā a fiátālokāt neveltük utāná. Oszt az ōregēt elātuk, ákkor mā ászt a pējnszt eltēhetük qudálrá, mer ot nyōt hejette a fiátāl, oszt mā ázokāt foktuk jārōmbā dolgozni, útyhogy ijen fīfīkāvāl kēlēt ákkor is dolgozni, mer māskēpp ákkor nem úgy vout, mint most, hoty fizetēs vām mindēn hōynābbā. Ojāsmi ákkor nem lējtezēt, csak há válāmīt a tejtermēkbōj elāták, vagy a hízot libāt, hízot kácsāt őjsszel elāták, mer a rējgi időjbe még míg a zsidōyság úgye minden fālubā vout, vāroshejekēn még igen sok számbā éltek. Nāluonk például Hānvāroq Tornājārā jātāk fēl az ásszonyok így a hízot libāvāl, mer a zsidōyk nem eték

még a sertéshúst, ők csak a libát vát kacsát, ijesmit ettek még.

(– S mondjuk a nők mit szoktak azon kívül csinálni, azonkívül hogy az állattenyésztéssel foglalkoznak, a földműveléssel. Otthon például szoktak szőni vagy valami más kézimunkát csinálni?)

– Az asszonyoknak volt a legerősebb munkájuk. Abba az én gyerekkoromban még meg azután is míg a mosógépet fel nem tanulták, úgyhogy fалуhejre is lehetett oszt, vágy elgyöt a mosógép, mer azt el lehet képzelni, hogy minden asszonynak vénségére oján kidúdorodottak lettek így ezek az újjizületek abba az erőjs kézi mosásba. A száppánt id disznoutorkor a zsírsomolykát összöszették, oszt abou lúggál abou föszték a száppánt, oszt ávvál mosták. Nágányám is mindig csinátá, de az is oján kemény, durva dolog volt, nem ám má mind ezek a finom btyti száppánok, má most nem is annyira má mosyporrál mégyen a mosás. No akkor osztám még a nem volt elég, akkor rájuk gyött a szövés még a kendermunkálátok. Mék késztek nyárba a virágos kendert kiszették a mágvás kendér közül. Má mikor a porzoydás elvégződöt, akkor a virágost kiszették, a mágvást még máj csak ősszel. Akkor azt elvíték a touirá, mer it Hānvān it nem volt problémá, it volt tőp hejēn ijen vizes rejsz, reigi tou máradványok, abba ástáták be. Kēj hetekig kēlēt neki ot lesárlvá, vát követ rákták rá, lēmerítve a vízbe, oszt ot éredēt ki, akkor házahoszták, ákor it az udváron széjpen széterítették, mer azok csomolykba vották összöszédve oszt összökötve. Kiszarigáták, akkor elcsápták, akkor mēvvonták, de nem ijen éccērēn mēnt, ennek úgy huzámos időj kellett, míg esztet ez végbemēntek ezek a fojámátok. Ázufān akkor gyöt a fonás. Éjfélekig fonták. Most azt is el lehet képzelni, hogy a kézzel állándóan mindig mozgásba oszt kézzel fonni, akkor távászkor gyöt a szövés, a szátvād behoszták, akkor még a fonálát áttekernyi. Vān it annyi izēj még nālonk is ijen felszerelésék hozzá, úgy tartogátam má emlēgbe, úgyhogy az asszonyoknak sokkal erősebb munkájuk volt a reigi időjbe, mind az embereknek, ahogy említetem is, főképpen a mosás. Nyárba csak így mondom a tehen vágy az ökör úgye ahogy a legycet csábdostá ávvál a mocskos fárkávāl, összöverte az emberek még abba az időbe, mikor ējn gyerek vottam még igen sok jāt ebe a fehér vászon böj gátyába, hogy nézet ák ki. No most azt kéjsz köszt kimosnyi, mijen nehez dolog volt az.

Udvarlasi szokások a faluban

(– Hogyan udvaroltak a faluban? Milyen szokások voltak régen?)

– Hát úgye az udvárulás az, hogy mégis kiszēmelték, bālok vották, mer akkor még nem vották úty, hogy így házāknā, hāt házāknā összögyötek, mer a fonoybā, oszt még eszt elfelejtetem mondānyi, úgye a jányok ázo | ők jāták

fonnybá. Monygyuk  ty h  tyig  gy j ny ot vout   fonny  ty f lv ltv . T p hej n vout ez,  tyhoty h t - h t j ny j rt  ty hejre, t z v gy n jgy,  t y f g, hoty hogy vout k   j ny cimborák,  kkor od  m  járták f j k is, m   kkor ot sz  r koszt k, oszt m  ojan hej n oszt n v l sztot is p rt.  kkor oszt m  b logb  is elm nt, v gy   fonnyb y h z k s rt , b lb y h z k s rt . K js b oszt  z  jn gyerekkorombá m  szerep lt k is   fi t lok, ott is  ssz b r koszt k.  gy vout   r jgi hejzet. M jg ugy  m gnour  s  táncolták, nem ijesmi nem l tez tt. Tejjesen m s vout   sz  r koz s.

(– Zenekar játszott, cigányzenekar?)

– Cig nyzenekar j cot. H t imit it   környékén ez gbe   f lugb  cs k  z vout m nd nfele.

(–  s hogy folyt le p ld ul egy lakodalom, egy lagzi?)

– Egy l kod lom m jg  hogy  jd s p m emlégette mikor új gyerek vout. M jg  kkor   l kod lomb    f j  j l   tejbegríz, most is m ff zik  szt   tejbegr szt, de...  kkor  z ijen f lk pot vout   l gzigb , no oszt   t r ys káposztás  tt y f g, hogy m jen id  sz gb  vout   l gzi, m g mákos k l csok, ez k vout k.  gy mim most e, hogy ijen s tem ny k m g ijen t t d dógok ijesmi nem vout ez l tt. M g  z it l is  gy vout, hogy bor vout, de  z is ijen h zitem s , mer p ld ul it n l unk is m j nem m nd nkinek vout sz  l je, m g  zut n szesz vout, mer p jink f  z s m g nem vout div db . Monygyuk, hogy elvit k voun  v l hov  kif zetnyi. H  nem vitt k eszt e szeszt, oszt f lv gy t tt k, f lv gy t tt k vízzel, oszt ez vout   | e vout   mul t y eszköz  bb    r jgi id  be, m g   bor.  zut n oszt n   l gzi t rtott m sn p r ggelig, m ggy jt t k  gy j y h mv s sz lm t    z  t közepin, l gzis h z el  tt,  kkor oszt n táncolták körül, r jt   tug r t k   fi t lok. J y vissz eml kszek, m  oszt   mi id  nkbe e nem ment ijesmi m , mikor  jn leg nyesketem m   kkor cs k ijen sz r nyeb n m nt   l gzi. De m jg  z udv rl s  gy m nt   mi id  ngbe is, m jg  kkor j ny nem m nt voun  el diszk yb  m g b , s t  z  ny  nélkül s hov , m g   b lb  s . M   szt   jányt m sz lt k m g m   zut n nem is kiv ncsiskodot s nki s  f j ,  ki m  ugy m g b  ell z ng tt ott   b lb  v gy... H t  gyeb ijen mul t y hej nem is vout.

(– Most már más a helyzet ugye most a l nyok...)

– H t m  most oszt n jgy- t j ny  ssz fog, oszt m nnenk h zibulikr  m g ijen hejekre. M   z ijen ember m  oszt m  cs k h jj  nem is tudom, hogy oszt biztos m gnouzn k, táncolnék r  ijesmi.

Diszn tori szokások

(– S mondjuk a disznótor a faluban hogy zajlott le?)

–   disznótor   rokons g  ssz gy tt,  kkor r ggel bep jink szt k. Kilenc órákor fele kim nt k m g lt j k. Este m g négy v csor  vout. T z n gy r kig,

éjfélekig tartott a régi időjbe, amikor gyerek voltam. Ma a mi időnkbe nem úgy megyen. Reggel nem is eszünk, ha hozzáfogunk jókor reggel, útyhogy ma nyolc órára lekésőbb oda be vagyunk, akkor osztam mérréggelizünk, akkor oszt az ebeid nincs, csak egy óra fele fejl kettőkor, mikor elvégzük. De ma oszt a vacsora szokása a ma nem divát. De meg a régi időjbe a vacsora volt a nagy divát. Összögyöttek, hejt-nyolc órára végesztek el este. Komolyosan csináltak, itak közbe, oszt akkor még nagy vacsorákat csináltak. De ma máma ez nem divát. Sok hején csigát csináltak, av volt ijen félkapott jó ejtel, ákire mindénki kíváncsi volt, akkor főjt hús volt. Meg mikor még ein gyerekkorombá, meg kákást várták. Útyhogy a levest nem disznó hússal csináltak, ha váty tyúkot váty kákást várták.

(– És ezt miért?)

– Hát oján volt a szokás, hogy mégis annak nem oján erőjs a leveze, vagy mit monygyák e, vagy nem is tudom ma kimagyarázni, hogy a árro csináltak levest kákásro váty tyúkró, de ma oszt a ma most né ma csak rendszeren disznóhúst rákunk ijen csontosáb részit a levesbe, akkor főjt hús van. Ázután a magyár ember ejtele az a sosé megyen ki a divádbó - a jó töjtöt káposztá, ázután sült hús. Ma akkor oszt a sült húsho még hurkát is sütnék kóstolóbá, ma akkor kolbászt is, hogy no a hentés mien ejszt adott a disznóságnak a disznó aprólékoknak, hogy mien jó íszt, mien ügyesen. Ázutám bor is megyen utáná, ma most inkább a sört még a lemonádét isszák, hijábá vám bor, nem nagyon megyen, a sör inkább még a lemonádé.

Elmondta: Igó Aladár, 62 éves.

Hanva, 1993. április

Gyűjtötte és lejegyezte: Szajkó Márta, III. éves

magyar-szlovák szakos hallgató

Hegysúr (Hrubý Šúr)

Ez a kis település a Galántai járás délnyugati csücskében fekszik. A Pozsony-vidéki járástól a Feketevíz, a Dunaszerdahelyi járástól a Kis-Duna választja el. Már a Római Birodalom idején lakott terület volt. 1256-tól írásos emlékek említik. Akkori tulajdonosa Bolch de Sur, akiről valószínűleg a község a nevét is kapta. A XVII. században gróf Pálffy és családja tulajdonát képezte egészen 1918-ig.

Többször érték elemi csapások: 1859-ben, majd 1891-ben teljesen leégett, gyakran pusztított árvíz, és az 1847-48-as kolerajárvány sem kímélte a falvacska lakosait. A járvány 1848. november 21-én szűnt meg; erről a napról minden évben megemlékeznek, ekkor van az ún. búcsú.

1843-ban a falunak 252 lakója volt, a századfordulón 311, ma pedig 553. A mai lakosságnak 93%-a magyar anyanyelvű. A faluban egy iskola van, négy magyar nyelvű és három szlovák nyelvű osztállyal. A négy évfolyamban mindössze 30 gyerek tanul, ezért az iskola kénytelen összevont osztályokkal dolgozni.

A falu lakói, főleg az idősebbek, sokat megőriztek a népi szokásokból, művészetükből és eredeti tájnyelvükből.

A kenyérsütésről és a disznóvágásról

(– Anna néni, hogyan sütötte meg az első kenyeret?)

– Azom mindég még most is ő, most is jót nevetők, hotyha eszömbe jut, amikor, mikor a szüleink elmöntenek körmendi vendégökhösz, vagy i...i...illetve körmendi rokonokhoz, a..a.. ápácskáknok vagy a férjemnek a szülei elmöntenek Körmendre, és a kenyérsütés ránk maratt. Akkor még nem szoktam kenyeret sütnyi, útyhoty kemöncét füttennyi. Dagasztannyi én dagasztottam akkor má régön. De kemöncét még nem fütöttem. S akkor osztán kifütöttem a kemöncét, elősször életömbe. S kipróbátom, úgy, mind ahogyan láttom a szülőktű, hogy avval a arzsaggal, amivel a tüzet piszkálják...

(– Az egy ilyen.. Elnézést, hogy közbeszólók. Ez egy ilyen szerszám?)

...szabájozzák. Arzsag?

(– Igen, igen.)

...Csak ëty közönséges fa.

(– Fadarab?)

Ëty közönségös léc, no mongyuk. Ëty közönségös ëgyenös léc, amivel, amivel a kemöncét amikor füttik, akkor a, akkor a fát, vagy a, vagy ëppen ő..sz..szómakötegöt, vagy ákármit, amivē fütnek. Amin van valami szároz, sz...elégethető valami, avvā kifüll a kemönce, nem kő pontossan, hogy mi | ő

lekprimáp fával lögyön kifűtve, ojan rőzse, vékonyfa. És osztám mekpróbáják, hogy má tüzes-ē a kemőnce alja. 'Kor avval a arzsaggal, ami mondon, ez a ő lēc, evvē ity megh... Ojan keményen úgy rá, rá kő feszítennyi a kemőnce álljaro, és hotyha így meg ő... meksőpörjük vele jės hotyha szikrázik, akkor má be lehet raknyi a kenyerekőt. Az aszt jelönti, hogy má, hogy má jól ki...kifűt. s akkor osztám beraktuk a kenyerekőt, (nevetés) és szőrőncsēssem meksűtöttem, elősször életőmbe. H..ojan... Dagasztannyi dagasztottam akkor má sokszor.

(– És hogyan kell a kenyeret elkészíteni? A tészáját.)

– Já! A teknyőbe. Teknyőbe beleszitájuk a lisztőt. Mekszitájuk előttelevő este a lisztőt, és mekcsinájuk a kovászt, kovászt köl csináni. Úgym...úgy montuk, hogy mektősszük a kovást..kovászt. Nem úgy montuk, hogy mekcsinájuk a kovászt, mektöttük este ja kovászt. Az aszt jelönti, hogy ā, hogy ā megásztatott elészőt összekeverjük kevés liszttel, ojan, ojan kis ő... A teknyő végibe, ēggyik végibe, nem oda, ahová össze beleszitátuk má ja lisztőt. Ot má ott a liszt, csak a ürcsebbik végibe, ocs csinájuk meg osztán a kovászt. S az röggēre szépem mekkel, és röggē dagasztunk.

(– És fontos az is, hogy este legycn leszítálva az a liszt?)

– Igen.

(– És miért fontos az?)

– Azér, hogy osztán a, osztán a élcsztő, az a kovász az mekkel. És asztot bedagasztjuk, ő asziszöm röggel szoktuk me... bedagasztannyi, s osztán úty később, később akkor osztán levájújuk, mikor má mekkēt. Melegőn van, bent a konyhábo, melek konyhábo, és mikor mekkel, akkor levájújuk. Asz mongyuk, hogy az a vajúlás.

(– Igen.)

– Megvájújuk a kenyeret, és kosaragba rakjuk. Akkor leszakajtuk ...Szakajtókosarakot elkészítyük, belé ő, beleterőgettyük a konyharuhával; kenyérruhákat rakunk a kosárbo, enyhém meglisztőzzük, és akkor mindég ēty-ēty kenyérnyi, ēty kenyérnyi tészát leszakajtuk a sogbul, ami ot van megdagasztva. Ēggy | kenyérrevalót mekh...leszakajtuk belülle, aszt megvájújuk. Hah ojan szivessen vajúnám, látot, hoty szinte érzöm, hogy uty hogyan is szoktuk vajúnyi. Így a, így e szépen, ojan.. a... a abbú lősz osztán a foszlős kenyér, hotyha jól meg van..., hotyha jól megvájútuk. Az aszt jelönti, hogy az a az a tészta osztán nem ojan, hogy, hogy ojan apró nem tudom én micsodágbo ő...

(– ...gubanc...)

– No. Akkor megvan a szálo annak a ... Já, be vam má kapcsúva? ... a szálo megvan a kenyérnek. Ojan szépen, ahogyan, ahogyan vajújuk, akkor má így szinte, szinte ojan... Hát akkor, akkor finom a kenyér. No. Így szoktuk sütnyi. Hogy oszt... osztám mikor kisűt, kifűt a kemőnce, akkor beraktuk, s két órát bent vót. Két órát szoktuk bent hannyi, akkorra meksűt.

(– Igen. Hány kenyeret sütöttek egyszerre?)

– Hatot. Hatot-hetet. Attú függ, hogy mekkora vót a kemence. Így mindég.

(– S akkor több embernek volt ez a kenyér, vagy pedig ezt mind elraktározták valahogy? Félretették maguknak?)

– Két u no.. Igen. Fére, persze. Vót ëty kënyérrács. Kint lógott a komorábo, két gërendáro vót fölsz...gë gërendán lógott, két szögön. Az az úgy nézöt ki, ... Mihö hasonliccsam? Nem tudom, hogy a parasztkocsikon láttotok saroglát? Sarogja. Ipszilonos ível íródik. Sarogja. Az | abba tőszik, abba tőszik a szénát, lovak számáro, hotyha valahun leánok. Mongyuk, hotyha vásáro möntek, akkor a saraglábó töttek ö..., ...szénát, és osztán kifokták a a lovat, és abbul övött. No.. ho hasonló alkotmány vót, amit osztán dróton,, két végin, két végirű mönt föl a drót, innen is, a másik végirűl is a saroglánok, és aszt osztán fölakasztottuk. Esz kënyérrács vót. Nem saragla. De éppen úgy nézöt ki, mongyuk, mind a úgynevezöt saragla. És a aszt fölakasztottuk a komorábo, és āra raktuk. És elvót két hétig is, primán. Mek së szárodott, és fris maratt.

(– És hogyhogy nem száradt meg?)

– Nem szárot ki. Nem.

(– Nem? S ennek mi a titka, hogy nem száradt ki? Mert a mai kenyér az mindjárt kiszárad, hogyha nincsen olyan...)

– Ez nem szárot ki. Jó helön vót, asziszöm. Mer ojan huzatos helön vót. De nem ojan szellös helön, hoty hoty kiszároggyon. Nem szokot kiszáronnyi. És ha kiszárott is, tálán nem is vótunk a annyira igényössek. Úgy isz.. úgy hiszöm, hogy jó vót az akkor is, hotyha, ha esetleg má szározab vót. Nem úgy, mind most, hozzá vagyunk szokva, hogy mindönnap fris kenyér. És hotyha, akkor az a hat-hét kenyér, de család is nagy vót. Hát mindëhun ahun sütöttek kenyeret házná, ottam bisztos, hogy nacs család vót, azér sütöttek.

(– Igen. Akkor a kenyérsütést be is fejezhetjük, hogyha ki tetszett meríteni.)

– Há ki, há ki.

(– Akkor most még szeretném, hogyha valamit a disznóölésről mondana. Mert van kenyér, most legyen hús is. Hogy van egy falun a disznóölés?)

– Lögyön hozzá hús is? Asz prima dolog.

(– Még nem voltam disznóölésen, úgyhogy szeretném, ha elmondaná részletesen, hogy hogyan van, mert én nem értek hozzá egyáltalán. Hogy megismerjem.)

– Igen. Há amikor má mekhízott a disznó, persze hízod disznót szoktak leőnyi, akkor má hajnaba sürgés-forgás van a házná. És ő .. akkor a asszonynak annyi a dóga a disznóölés mellett...A férfiak mekfenyik a kést, ugyi elkészítettik a kést, és el | áthíják a szomszédot, a disznót segiccsön lefognyi. Kihúzzák, kihúzzák az udvára, és akkor az ölö rátérdel a disznónak a lábáro, vagy mit tudom én. Szóval lefogják, no úgy lefogják, hoty

hozzáférjőn a szivihő. S akkor a kést beleszúrja szivibe, és a háziasszony ot
 vam má tállol, amibe keveri a vért. Tál és a főzőkánál, avvā fákánálló keveri a
 vért, hogy meg nē alugyon. És osztám mekpörzsülik a disznót. Mindék
 pörzsünyi szoktuk. Nem nemcsak leforáznyi, osztám persze jó meleg vízbe
 lemosnyi, de először lepörzsünyi, akkor van igazi jó íze. Mindönnek.
 Mongyuk ami ahová ja bőrt fölháználjuk, mind például a szoktunk tönnyi a
 prэшurkábo is, ęty keveske bőrt is, vagy ákárhová hotyha főháználjuk a bőrt,
 annak sokkal jobb íze van – a pörzsüttnek – mint hotyha csak forásztuk vóna.
 Mer pörzsülés után osztám még le szoktuk foráznyi. Nem foráznyi. Nem
 foráznyi, hanem jó meleg vízbe lemosnyi. Szóval natyszörű | natyszörű
 munka. Mindég élveztük a disznóölést. Az nem ojan, nem ojan közönségös
 munka. Nem mindönnap.

– (– Mikor szoktak disznót ölni?)

(– S tovább?)

– Nincs tovább. Tessék?

(– Mikor szoktak disznót ölni?)

– Há télőn.

(– Úgy hízlalják a disznót, hogy valamilyen ünnepre vágghassák le?)

– Szoktuk, szoktuk. Kárácsonyra. Nem ijen ijen családi ünnepre, nem
 szoktung disznót vágnyi. Mer akkor nem gyöttünk össze annyian. Télőn, télőn
 szoktunk, kárácsonyra lektőpször. Kárácsonyra mindég. Mer aszt monthatom,
 kárácsonyra mindég váktunk disznót azér, hogy akkor gyönnek a ünnepök és
 hideg van. Osztán vót, amit fölfüstütüng belülle. A sunkákat fölfüstütük, a
 bordát is szoktuk füstünyi, az is igön finom. A füstüt borda. És a többit mög
 lesütöttük, vęgy meksütöttük. Órját. Az órja, az a gerince. Az a kármánádlia,
 amit vőszünk a üzletbe, kármánádlit, az disznóöléskor órja. He. Abbú van
 igön jó leves. És hát disznóból igön sok jó falat van ęgy disznóbú, męk hotyha
 nem is három mázsás. He, akkor is.

(– Igen. És a perzselés után mit szoktak?)

– Lemostuk, jó meleg vízbe, és levakartuk.

(– Milyen eszközzel perzselték? Mert régen nem volt még gáz.)

– Já! Szálmávó.

(– Szálmával?)

– Persze. Szálmávó. Mindég. Akkor má meg vótak csinávó azok a
 úggyneveződ doskák. He. Ojan kis kötegek.

(– Igen.)

– És av avvā szokták osztám pörzsünyi mindég.

(– És azt is előttevaló este ugye elkészítették?)

– Igen, az má el vót előre készítve.

(– És azt hogy készítették? Azt a doskát.)

– Ojan kis köteget, ęgy-ęgy ijen csomót összefoktak. Asztot

összekötötték, szintén szálmávó. Nem, nem maddzaggal, vagy valami. Szálmávó összekötötték. Úgy készítötték rá, és a osztám még odakészítették egy rákás szálmát, hotyha, hotyha köllött, há ott ahum még hum még láttok rajta valami ő lepörzsűnyivalót, akkor asztot odavitték a lángot szalmán.

(– S miért pont szalmát? Miért nem kis fadarabot vagy akármí mást, ami szintén jól ég?)

– Az nem ég e..., az nem pörzsűte vóna le ojan szépen egyenletössen. Azér szálmát, mer annak, annak őö nem tart sokáig a lángio, de állondóan láng lehet. No nem, mer ő ojan szikrávó nem lehet, csak lángo lehet lepörzsűnyi a szőrt.

(– És aztán, mikor leperzselték, akkor hogy darabolták. Utána leszedték a bőrért vagy lenyúzták vagy hogyan szokták földarabolni? Miből csinálták a hurkát? Azt is tessék elmondani!)

– Először a, először a néty szobrát... ah haha, combja mönt ki. A néc comb. És utánno osztán a hátán szokták... Nem, nem hátáro fektették és kivőtték a beleit, avval má ja háziasszony mehetöt ki, vagy asszonynépség, má akkor osztán takaríthatta ja belet, amibe osztán hurkát tötöttek, és a férfiak mök földarabútták a húst. Ēső vót a comb, a néc comb, és teknyőbe raktuk. Akkor vót vájt fateknyő, abba raktuk a húst. A combot, osztán a órját, úgynevezött órját, aszt a gerincöt, és a többit is. Mind odamönt a teknyőbe, és osztán elszortírosztuk, hogy möllik hová.

(– És aztán hogy vágták föl? Min? Ilyen deszkán vagy földön volt a disznó vagy valahova fölakasztották?)

– Szokták fölakasztannyi is, de íty faluhelön, lektöp helön, vagy nálunk is, há lektöpször ő asztalra töttek és ot boncútták. Jó dolog vót a disznóólés. Másnap óvasztottunk.

(– Miből van a hurka?)

– Hurka? Hát a májó. Májbú van a májos hurka, és van vérös hurka, amibe nincs máj. De a májos hurkábo Ēsösorba ugyi a májot, és és ojan ő ojan apró szeletököt, vagyis nem ojan hogy a, hogy éggy mongyuk ec combot főszéletűneck, vagy éggy | szé ojan szép szeletököd bele. Ahunnam mikor bontották a disznót, és mindēhunnan akad valami ojan, ojan darapka, amit le kő rúla vönnyi, noty szép darab lögyön. Mer amit fēretősziunk az, asz szép mindég, vagy a amit osztán teknyőbe raktunk, és levet csinállunk rá, ami maj főfűstülésre kerül, annak szépnek kő lönnyi. De a, mindig van ojan, ojan aprólékja, ami, ami ledārállásro való. Asztot szoktuk ledařányi, aho ja májot ledarátuk, és abbú vót a hurka. Osztán csinátunk vérös hurkát, abba nem tötöttük a májot, a vér nékülibe tötöttüg bele ja májot. Kétfajta hurkát szoktunk csináni.

(– És a véres hurkába még mi megy?)

– Ásztottott zsemle. Vérbe ásztottuk a zsemlét. Megmetétük.

(– Akkor nem alvad meg?)

– Nem. Meg van szóva, nem alvad meg. És ő akkor a zsemlét fölmetétük, és abba megasztottuk, s abbú vót a véröshurka. De abba is töttünk a májos hurka tötélékjibű, kevertünk a vérös hurkábo, hogy abba is lögyön hús. Nemcsak a | nem zsemlévē vót tötve, hanem hús is vót benne.

(– Milyen fűszereket használtak hozzá?)

– Borsot, majoránnát, és a vérös hurkábo köményt is. Többibe nem. A májzsba nem töttünk köményt. A vérözsbe töttünk. Abba borsot és köményt.

(– Igen.)

– Asziszöm, mást nem töttüng bele. Hehe.

(– A kolbász az hogy készül? Milyen hús jó a kolbászba?)

– Kolbászt? Azt ritkán csinátunk. Aszt ritkán csinátunk, mer nagy vót a család. Othun is, mikor még othun vótam a szüleimné, ott is hotyha disznóölés vót, há ojasféle nem jutott a húzsbű, mék hotyha nagy vót a disznó, akkor sē, mer nagy vót a család. Útyhogy a t.... kolbászt csak kolbászt csak ocs csinánok, ahun nem tuggyák úgy mit tudom én rövid időm belű fölényi, és a kolbász elál soká. Fölfüstülik, osztán elvan soká. És így mök csak a combokot szoktuk eltönnyi. Fölfüstünyi, és osztán ētönnyi későbbre. Abbú vót osztám mék húsvétra is. A következő húsvétra. Útyhoty ha télön őtünk, mongyuk kárácsonyra őtüng disznót, és akkor a combja jó vót má, má másik eszt, igen há másik esztendőre, hotyha kárácsonyra őtünk. Tavaszra, husvétra vagy néha még, néha mék tavasszā, mikor má mekkezdőttek kint a munkák a fődekön, má még akkor is, akkor is ákárhanszor bizon hosztak utánnunk füstütt húzsbű készütt ételt.

(– És a zsírjával mit csinálnak a disznónak? Ha sok a hája, sok a zsírja, azt hogy szokták földolgozni? Mit szoktak belőle csinálni?)

– Kióvasztottuk. Csak, csak úty fölmetétük apróra, nem túlságossan apróra, há ijen szeletökre, mongyuk így ijeny, ijen dárápkákro, és asztot kióvasztottuk, abbú vót a finom tőpörtyű. Elvót egész évbe. Ęggyiktű másikik kitartott.

(– És a szalonnát?)

– No. Ez vót a szalonna. Ebbű csinát, ebbű... Szalonnát megmetétük, és aszt kióvasztottuk, a zsírjábó meksűt, és abba, mikor má piros vót a tőpörtyű, a zsír letisztút, szépem, mer először csak ojam mind a | ojan zavaros még akkor először. De osztám má mikor letisztul, má csak habzik ēty kicsinkét, akkor osztám má tőpörtyű fölgyön, aszt kiszöggyük, vaty szűrőre öntyük, úgy zsírral ěggyütt a bődön fölött, amibe ja zsírt összeszöggyük, vagy mö.. amibe összeöntyük. Akkor abbú vót a finom fris tőpörtyű. És sok jó falat van ěd disznóölészbű.

(– És a tokaszalonna?)

– Tokaszalonna? Asz szintén igöm príma. Aszt a többi szalonnávó szoktuk

főlfüstűnyi oldalassal. Odalassal és a szalonnává. Tokaszalonnát is.

(– És még milyen szalonnafajták vannak? Van a tokaszalonna.)

Es, és a oldal, a ódalas, azon nincs a szalonna, de a szalonna a ódalábú való. Vagy a hasaalja szalonna, mög a hátából való szalonna. Hisz a hizódizsnót | a egészen szalonna fogja körü. Hihihi. Azér.. De tokaszalonna az igön jó.

(– Miért az a legjobb? Azt szereti a legjobban? Azt tetszik szeretni?)

– Nem. Nem. Csak aszt mindönki legjobb, leginkább dicséri. A tokaszalonnát. Asztot ha hotyha főlfüstűjük, elvan sokáig. Sokat sokszor lehet belülle vágni.

(– S azt meg is szokták egy kicsit fokhagymázni, ugye? Bepaprikázni.)

– Igen. Má akkor, amikor elke..., amikor má főzzük. De akkor, amikor a szalonnát is, éppen úgy, mind a füstűnyivaló húst, aszt teknyőbe ásztottjuk. És akkor a metéllünk rá fohajmát. Mit szoktunk? Ja! Meksózzuk, besózzuk rendössen, és fokhajmát metéllünk rá jés avval, és levet készítettünk rá, fokhajmás-sós levet, és avval osztám mindön nap mek köl locsúnyi. Èty-két hétig. Mongyuk két-három hétik szoktuk teknyőbe locsúgatnyi, és osztán, osztán töttük föl füstűnyi. Nem minnyá ja fris húst. Amikor má jól áttötte a só.

(– És az a só az miért volt jó? Miért kenték rá, mit segített az a húsnak?)

– Tartósíttó. Az a égyetlen tartósíttója vót ennek a húsnak. Még asz, hoty kiszárott, ugyi. Azelőtt a kémembe is szoktuk füstűnyi. Odaaggaszt...odaaggattuk föl a füstűnyivaló húst. Mer nálunk kemence is vót, há ott is vót kémény. Asz az nyitot kémény vót. A ami a kemöncéné vót, az nem zárt kémény, ot szoktunk töbnyire, kemöncéné. De úty, hogy meleg nē érje, csak a füst.

(– Egészen föl, magasba ugye?)

– Igen.

(– És ki szokta azt odatenni? Kisgyerek? Vagy pedig valamilyen férfi szokta odarakni?)

– Férfi szokta.

(– Hogyan? Hogyan jutott oda föl?)

– Há, há nem egészen föl abba ja, abba vékony kéménybe, hanem a kémény alatt vam még ojan hogy mongyam? Nem a sporheldbú mögy a kémény, hanem elősször a asz mongyák, hogy a nótér, ahun, ahun a füst összegyün, és onnan mögy osztán, onnan épül a kémény. Az a nótér fölöt van.

(– Igen.)

– Asztot csak látnyi lehet, hoty hogy valaki jól megércse. Nekünk ot van kint a komorábo. Ot van a kemönce, csak mos má az nincs. Persze, mer asztot má becsináták, a ajtáját. Má ot máskéb van.

A karácsonyról

(– Anna néni, legyen szíves mondjon nekem valamit a karácsonyi szokásokról! Mikor van advent?)

– Advent? Néty héttel kárácsony előtt kezdődik. Kárácsony előtt néty héttel. Akkor kezdődik a advent. Az a Jézuskavárás ideje. Osztán kárácsonkor hát...Ahun gyerökök vannak, ahun család van, nagyop család, há ottan ott | menné nagyobb a család, ánná nagyobb ünnep a kárácsony. Én úgy gondolom. Út tapasztátam. Mer mikor othun vótam, mink is sokan vótunk testvérek, sok gyerök vót, nagy dolog vót a kárácsony. Osztám mikor a miyeink vótak neköm négy gyerököm vót, de nálunk nad dolog, hogy mit is fok hozni a Jézuska. Há mindég, mindég azér csak kieszközüttük, hogy mindöggyiknek lögyön valami, valami, aminek tuggyon örűnyi. És mágának a ünnepnek is örűt mindöggyik, mer ojam beállítottságú család vótunk, hogy a ünnepnek is tuggyunk örűnyi, ně csak annak, hogy a majd mit kapunk ünnepkor. Hanem maga ja ünnep lögyön igazi ünnep. És hát...

(– És akkor hogy szoktak...Tessék, tessék nyugodtan.)

– Hoty szépen | szépen vártuk mindég a kárácson. Útyhogy még most is jó rá visszaemléközni. És asz hiszöm, hogy a gyerökeink is szivessen emléköznek vissza a régi kárácsonyokra.

(– Milyen volt egy ilyen régi karácsony? Kicsit emlékezzen, hogy halljuk mi is fiatalok!)

– Hát ojanforma, mind most, de tálán nagyop hangsújt fektettek a vállás, vállási szempontbú is a kárácsony mivoltáro. Lehet, hoty többet, de ugyi most is csak vannak vállásos családok. Hát ottan nem a ěső, ěső kérdés nem is asz, hoty mit fogunk kapnyi, hanem gyön a Jézuska. Emlékszök rá, mikor örűtünk, hogy gyön a Jézuska. És úgy is nevĕtük a gyerökeinköt is, hogy örűljenek, ně csak a annak, amit hoz a Jézuska, hanem maga a Jézuska a legnagyobb ájándék.

(– És mikor tudta meg - mert említette, hogy úgy nevelték magát is, és a gyerekeit is, úgy nevelte, hogy a Jézuska hozza az ájándékot -, mikor tetszett megtudni, hogy valójában nem a Jézuska hozza, hanem a szűlei rakják a fa alá az ájándokot? Akkor mit érzett, mikor ez kiderült, tulajdonképpen, hogy egy kis családfintaság van dologban?)

– Nem lepődik meg ezön aszt hiszöm ěgy gyerök sĕ, mer azér sejtí. Tálán sejtí. Hát és, há mink is ugyi addig, még az embör egĕsszen kicsi, mongyuk négy-öt ěves korig, tálán még addig elhiszi, hogy a Jézuska hozza. Mer tulajdonképpen valóba a Jézus hozza, mer ha nem szűletöt vóna meg a Jézus, nem vóna kárácsony, és nem vóna ájándék. No, azér, azér osztám má mikor

nagyobb, akkor mek tuggya aszt értennyi, hogy valóban a Jézus hozza, ha nem is sajátkezüleg hozza ide, hanem há legalábbis a hívő embör így, így magyarázzo mek, hogy a Jézus hozza mindönképpen, mer ha nem gyöt vóna, nem születöt vóna mind... meg mind embör, akkor, akkor nem vóna, nem a Jézuska hozná, és nem vóna kárácsony. Mer a őső kárácsony, amikor történt, a őső kárácsony, amikor a Jézus születöt, hát aszt ünnepűjük kárácsonykor, a Jézus születésit.

(– És akkor hogy telt el egy ilyen karácsonyi készülődés? Akkor, amikor még maga gyerek volt. 24-e előtt, 23-án. A karácsonyfát honnan szerezték? Hogy díszítették fel? Meg ilyen apróbb dolgokat legyen szíves mondjon el!)

– Hát akkor, mikor ém mék kicsiny vótam, akkor nekünk vót eggy edembe egy rozmaringunk. Igön szép vót, gyönyörű. Édösápánk igön értött a | igön szerette ja kertészetöt, és ojany alakúra nevēte aszt a rozmaringot. Egy nagy fadöbömbe vót, ęty faedembe vót, és kárácsonyra asztot szoktuk földiszíttennyi- szokták a szüleink, mikor még én, én is kicsiny vótam, há szülök asztot díszítötték föl. Nem is hosztak akkor fenyőfát kárácsonyra, hanem aszt a rozmaringot szokták mindön évbe úgy edénnyel behozni és földiszíttennyi. Később osztám má ő később osztám má vót - mondom édösápánk szeretöt kertészkönni - vót, gyökeres ker...ő gyökeres fenyőfánk, és akkor osztám má asztot hosztug be. Később osztám mék má vöttek. Még osztán én is ölék fiatalon elkerütem hazíru. Osztám má it vótak. Ha ha. It vót a mi kárácsonyunk. Mindég akkor elmöntünk ő | Szöncön szoktuk vásányi fenyőfát, és asztot földiszíttöttük.

(– Mivel díszítették fel? Mit raktak rá?)

– Angyalhaját is. Já, aszt utóra. Avval kezdöm, amivel befejezni köll. Mer aszt addig nem lehet. Elősször ráaggatnyi a cukorkát, csokit, ami, ami van. Aszt má elkészítettük. Töbnyire csomagútunk is. Vöttünk kész csomagulázsbo is, osztám magunk is csomagútunk. Álmát isz szoktunk rátönni. Ojan erőssebb ágocskákro szoktunk álmát is rak...a akasztannyi. És diöt is, sztaniolba csomagúd diöt. Osztán saját készítményű csokoládét isz szoktunk becsomagúnyi, és azon kívü amit vöttünk, hát megraktuk, úty, hoty a jussom belülle mindöggyiknek, ha leszöggyük. Mer mindég vótunk azér othun is, a én test...neköm is sok testvéröm vót, és gyerőkeim is négyen vótak. Há jussom mindönkinek.

(– És milyen volt egy karácsonyi vacsora? Mik a fogások a vacsoránál?)

– Vacsoráná őső vót...No mijen sorrendbe isz szoktuk mektartannyi? őső a dió. Törtünk diöt legelőször. Diöt és álmát töttünk a asztalra, és a mielőt még mekkesztük vóna a tulajdonképpen vacsorát, diöt tört mindönki. És ha a dijója egésségös vót bévű, neq vót, nem vót ő mit tudom én valami mekhibásodod dió, ha egésségös dió vót, asz montuk, hogy egésségössek löszünk egéssz évbe, mer a dió egésségös, hotyha ojan szép egésségös ő |

görözd | vót benne. És akié mög véletlenül férges vót, vagy vagy előfordút, hogy hogy ojan töpörödöt vót má az a sz diónak a széke, akkor, akkor aszontuk, hoty he asz csak ojam mondás vót, tuttuk, hogy nem igaz, mer hát mi köze vóna a díjónak aho, hogy mijeny egé..., mijeny lősz a egésségünk a továbbiakba, vagyis a következő évbe. De mégis asz szoktuk mondannyi. És osztám babot is fősztünk aszt a natyszömű babot, úgynevezöt lóbabot, és aszt is. És még mit isz szoktunk kárácsony estére? Babot, mézet, ostyát, osztán és mákos csikmákat.

(– Mákos csikmákat?)

– Mákos csikmákat habart levessel. Savanyó, savanyó lencselevessel vagy borsólevessel.

(– Habart borsót, de rég ettem!)

– Jó? Szeretöd? Hahaha. Gyürkés, fehér cipót, ugyi?

(– Milyen cipót?)

– Gyürkés, fehér cipót. Gyürkéje. Az a ojan foradás a kenyérön. Nem ismeröd aszt a dalt, hogy: „Édesanyám de messze elmentem...”

(– Nem ismerem. Énekelje el, legyen szíves!)

– Éneküljem?

(– Ha van kedve, persze.)

(ének)

Azér mondom, hogy gyürkés, fehér cipó. Innen ered, hehehe. De jó vót! Az asz, hogy ojan kiforásó vót. Ojan foradás akatt a kenyérnek vagy a cipónak. Cipó vót a mikor má leszekajtottuk a kenyeret, ahány kosár, kosarat no mongyuk, hogy ahány kenyér befért a kemencébe, de hotyha még maratt ęty kis, ęgy ő ęgy ő mongyuk ęgy ijen maréknyi tészta, abbú sütöttük a cipót. Az vót a cipócska.

(– Igen, aztán repedés volt rajta az a gyürke, igaz?)

– Kiforás, ojan kiforás.

(– Igen, igen.)

– Az vót a gyürke.

Anna néni legkedvesebb gyermekkori emlékei

Mondom, ha gyerekkoromról köllenne beszénni, akkor āra emléközők vissza, hogy ęgőn szerettem iskolábo jánni. És ędősapám szeretöt kertészkönnyi, vót szép naty kertünk, teli gyümöcsfákkal. Ęty sor, ęty sor szívafo, ęty sor körtefo, ęty sor almafo, mindömböl ęty sor. És vót hátul ojan sutergödör a kertünkbe, ahunnam mikor építötték a házat, akkor onnan horták a sutert. Ot még víz is vót. Abba hátsó sutergödörbe vót ęty kis víz, útyhogy

gyerőkkoromba még othun füröttünk sutergödörbe. Később osztám bétön, illetve ciment medencét készített a édösápánk a kútná. Mer akkor rángotókút vót, és a cső alat, ottan a kifojó cső alat vót egy kisse... egy kiseb medence, csak egy ojan vájlingszerű medence, és abbú éggy, egy lukacska, és csövecske vezetött átt a a nagy medencébe. És osztám má abba füröttünk. Má hátú akkor kiszárott az a kavicsmedence, vagy az a gödör, kavicsgödör, ahun szoktunk fürünnyi. Tiszta víz vód benne. Osztám má fölvtotta ez a bétommedence. Abba füröttünk. Vótunk sokan testvérök, igön jó, igön szép gyerőkkorom vót. Öröm rá visszaemléközni, komojan. Igön szerettek a szüleink bennünköt. Okos édösápánk vót. Édösányánk igön jóságos, csak a jósaó vót nagyobb a okosságáná. S a édösápám, há tényleg ojan, hoty aszt álkárhányon gyűttek a falubú táácsot kényi hozzá, számtalan esetbe. És külömböző esetögbe. Mindönhö tudott táácsot annyi. És há és is hálás vagyok a Istennek, hoty ojan szüleim vótak. Azér vagyok magam is optimista egész életömbe, hotyha valami nem sikerűljön, akkor sē keserődök el, mer kiigazodik. Nem füllünk bele, hehe.

(– S az édesapja mivel foglalkozott? Mi volt?)

– Kosárkötéssel is. Nemcsak kosarakot, természetöt vesszöt, aranyfűz vesszöt. Asztot hotyha lehámoz...lepucúta, akkor szokod bútorot is készítennyi. Például szép vót igön szép virág virágtartónk, annak az egészen vesszöbül vót. Nem is tudom má a egy lábo vót vagyis éggy a, hotyan is vót az, no? Nem úgy, hoty vót három vagy négy lábo, nem úgy, hanem középrű vót lábo, és azon éggy, azon éggy körübelű körübelű ojany nyócvanszor nyócvan szé....lehetött az ā, de gömbölű vót, az ā dēsza, ami körű vót fonva, igön szép diszössen. Pucútuk, hámozot vesszöbű igön szépen, éggy ijen széllös vót a kerülete, mongyuk ijem magos, és ojan ritka. Nem úgy, hoty befonva, csak ojan szép mintásro valahogyan eligazítva ja szálók, de nem befonva sűrűre. No, az vót a ódala. És abba vótak osztán a virágcserepek, ablakná. Ebbe ja gömbölű virákkosárbo. Osztán vót egy rēkaménk. Vesz...vesszöbül fonva. Aszt is édosapám pucút vesszöbű, hámozot vesszöbű fonta. Osztán zsőjjék vótak. Magyarul "fotel". He...Azér mondom, hoty magyarul, mer magyarul zsőjje. No az ojany is vót. Asziszöm, négy vót a házná. Osztán vót támlátlon gömböjű szé. Aszt mind a édosapám készíttöte, és nemcsak nekünk, hanem hát vótak megrendelēsei is, de töbnyire kosarak; tyúkkosár, borított, krumpliszödő kosár, lútkosár. Azelőt lútkosarak is vótak. Amibe a libákat ütették mek tavasszā. Mikor tojólúdat megütették, mikor má lekotlott. Akkor āra naty kosarak köllöttek. Mōg abrakos kosár is vót. Abrakos, amibe a abrakot atták a márháknok, vagyis a álotoknak. És nemcsak ő maga hoty fonyott, hanem elmōnt taníttani is. Nem tudom Búrszentmiklóson tanított, és ottam megismerködött a búrszentmiklósi plébános úrral, jóba vót, bāráságot kötöttek, útyhoty mikor építtették a házot a szüleim, akkor a búrszentmiklósi

plébános adot köccsön pénzt. Asz ..ő segítötte ki ökö't pénzel. És osztám mikor mikor édosapám megírta neki, hoty késszen van a ház, és má osztán ugyi lassan keszte törlesztennyi a adósságot, akkor a búrszentmiklósi plébános úr két szép képet küdött, hogy avval küdi áldását a házro. Hehe...Ere úgy emlékszők. Mék tálám most is megvannak a képek, de asz hiszöm a testvéröm lejányáná van. A legöregebbik testvérömnek a lejányo mönt osztán a oda ja szülőházho, ahun a szüleim laktak. Mer má édosanyám csak egyedű vót, osztán odamönt laknyi a testvérömnek egyik lejányo. Há lehet, hogy nálo vannak mongyuk ezök a | ez a emlékkép. Övé lött osztán ottand, ami vót a házná.

(– És édesanyja mivel foglalkozott?)

– Há gyerökökkel vót lekötve. Kilenc testvér, vaty kilencen vótunk testvérok. Nyócany nyöttünk föl, egy mekhāt kiskorábo. Barni tuggya, hoty kik vótak. Mék kicsiny vót, út tutta fölsorúnyi, hoty kik vótak azok. Tudod még?

(– Persze.)

– Most neked kell beszélned, nem nekem.

(– Boris, Cili, Julis, Maris, Gabi, Annus, Katica, Magda.)

– Hehehe...Mék tudod? Jézuskám, és ém még mekkorát röhöktem!

(– Nem baj.)

(– Az nem baj. Ha jólesik, akkor csak nyugodtan.)

Elmondta: Hamerlík Józsefné, 81 éves

Hegysúr, 1993. október 11.

Gyűjtötte és lejegyezte: Balajti Csilla, IV. éves

angol-magyar szakos hallgató

A szántás és vetés

(– Hogy volt a szántás?)

– Árátság után minnya gyött a őső szántás. Az a föld...a tarló forgátás, aszonygyuk. Mikor az megvót, az akkor, az a föld pihent, de ęty hejön, ahogyan gyött a időjárás, esött, és ő..megázott a föld, akkor avvā mėgin kő vala...köllöt valamit csinányi. Meg löt fogasúva, hengörözve, amit kívánt az a föld. Akkor, mikor az az megvót, mėgincsak előgyöt szeptember őső hete, akkor má a nép kezdöt rajta gondúkozni, hogy má lassan köll vető alá szántonnyi. Szeptember tizedikén, körübelű úgy vótak szántonni mindég. Mikor az megvót - a naggya szántás amikor el vót vég...ő végezve - az beletēt körübelű két hét, útyhogy szeptember huszadika után, má köllött...má

legálábbis huszadika, úgy tizenöt-husz között a rozsot el köllöt vetni. Az vót a ős vetés. Mostan u...akora... má nem vetnek rozsot.

(– Miért nem vetnek ma rozsot?)

– Hát azér, mer az nem ojan értékös valami. Holott az a leg egészségösep kényér ő kényérnekvaló. Útyhogy ha.. Hogyam mongyam meg? Ha esetleg akartak ojan vérmöseb lovakot tenyészteni, azoknak attak rozsot. Főt rozsot. Útyhogy asz | az rettenetössen tápláto a vért. Hogy az úgy mönt, mind a táltos, az a ló. Útyhogy avvā nem lehetöt vele bírni a szántásná, és asz szinte kihabzott a szántásbo is, de akkor is mönt. Mikor ugy...ugyi a rozs el vót vetve, akkor mégén azon spekulátok, hogy má lassam mos mát it van a szeptember hús, má október eleje lassan közelödik, akkor el kő vetnyi a buzát is. Útyhogy a buza lekkésőbb úgy október tizedikéig, az mindég el vót vetve. És asz szépen, asz tíz nap alatt a földbü kikēt - égyik mind a másik. S akkor az annyira szépen fejlődött, az nem ojan ő vót, mind mámo, a mai ő mai vetésökné. Útyhogy aszt hol így vetik, hol úgy vetik, de az, asz tökéletössen nem kel. És nem is fejlődik, mer a időjárás nem az, ami vót. Ez van benne. De ugyi ez alá mind annak idejin horták a istállótrágyát, és úgy vót leszántvo. Útyhogy akkor vót osztám bö termés. Asztot a, a égy, égy ő trágyázást, aszt kihúszták a földbü, mongyuk ojan négy év, öt év lektöbb. De azonközbe, akkor má hásznatok műtrágyát - szuperfoszfátot. Annak idejin csak ez vót, szuperfoszfát. Há asz fejlesztötte a gabonát. De akkor az a gabona szépen | megérött, minnyá a főt szinin, útyhogy mikor előjött a a hótakaró, akkor az má teljessen el vót bukrosodva. Így nézöt ki, mind az embernek a tenyere majnem ē. Elfutotta a egész földet, útyhogy letakarta ő maga is a fögyit. Saját maga. De osztán tovább nem nyót. Az ottam megát, s úgy bukrosodot szépen.

Elögyött a tavasz, akkor aszt lehetött...Először mekhengöröszték | lóval, és utánno mégim meg vót fogasúva, akkor asz....asz monták, hogy nohát mennyi kárt csinát. Nem csinát kárt. Sőt inkább azután kezdöt csak szépen fejlőnni, de ojan gyönyörün, hogy az embör..a a gazda...Aszt szokták mondannyi közmodásbo, hogy a gazda szeme hizlalja a buzát. Ez, ez, ez régi közmondás vót. De úgy, hotyha naponta, ha mindönnap kimönt, hát mindig asz látto, má megint fejlődött | tovább. Mondom annyi a külöbség akkori időszak és a mostani, hogy asztot nem lehet összehasonlítani. A mai időszak má annyira van, hogy az embör kimögy, hát ős tavaszi napfényös idő, ugyi az még ős csöpöt fölkapja a, a gabonát. Mer az a másfé centi csak a ősi gabona, a rozs még a buza. Ez a kettő mönt. Tavasszā, mikor előgyött a március, akkor má készülönnek árpa álā. De ugyanakkor az a árpa álā való szántást aszt ősszel végeszönék el mindék szépen. Akkor tavasszā csak meg vót fogasúva, és minnyá lehetöd bele vetnyi, | árpát. S akkor ásztán az, az mégincsak le, hengörözve. Szép, ugyanúgy fejlődött, mind a buza. Szinte ojan szép

bukrossan. Úgy mondom, hogy bukrossan, mer hehe... falusiassam mondvá. És ugyi, vártuk osztán a árást. De a isz szépen egymás után bekövetkezött, annyira, hogy ahogyan kiszámította ja gazda, hoty körülbelű mikor fog lehetni aratnyi, az úgy szépen előgyött. Péter-Pál náján ákárhánszor má szöttek össze a aratókot, és má gyerünk kifelé.

(— És hogy ment végbe egy aratás? Mikor kezdtek? Reggel?)

— Reggē. Attú függ, hogy mije vót a időjárás. Ha erőssen nedves vót, nagy vót a harmat, akkor köllöt várni. Mer vízessen asztot nem lehet kászáni, mer a kasza sē fokta el úgy, min köllene. És hát akkor csak kárt csinát. De ugyanakkor ha túlságossan szároz vót, akkor is sē lehetött, mer akkor ahogyan kászávó vákto, akkor az a szöm, ahogyan nekivákto - mer ottan vót rajta a kászán eggy ojan gerebleféle - hogy aszt nekivákto éppen a kálásznok, úd döntötte el, útyhogy a mind éty hēre mönt, és a marokszödő az mēk szötte osztán szépen össze kévége.

(— Kik szedték a markot?)

— Hát lektőbnyire nők. Há ugyi asz az másro nem tutták hászánnyi, mer hát ugyi a gyöngép termetű, há útyhogy marokszödésre. Há vót kemény asszony is, az is ákárhánszor kötözött is, vaty tálán kászát is. Az is mektörtént, hoty kászát is. És van ojan táj is, még mámo is, hogy a nem a férfiak végzik á árást, vagy ijen kászállást, hanem a nők. Pláne ő ő oroszokná. A.. úgy mongyák. Hát én én nem láttom, de a asz mongyák, hogy ottan férfi ijen, ijem munkát nem végez.

És ez így mönt egész végig. Akkor osztán gyött a cséplés. Ha még gőzgép vót, és hát akkor nem vót úgy, mind mámo: kombaj vágjo, hanem ot vót gőzgép, hozzá ja gőszkázán, vót egy verőnek monták, ami kicsépli. Beletöttek fölűrű a kévét, a szépen kicsépöte, és vót utánno elevátor, az mēk szépen a szálmát vitte föl és kazalba rakta. Az ojan szép vót, hogy hát öröm vót ránézni. Attú függ, hoty ki rakta, no. És onnan osztán húszták, vaty pedik hotyha sok vót valakinek, akkor vót nekik ojany kétágú vágó, lábbó...Szépen ojan darabot lekesztek, eggy ojam méter, másfé métert a végibül, osztán abbú mindék hortag be a istállóba. Alamnak. Má úgy mongyák, alomnak. S abbú lött, vót a trágyo mēgin. Íty ke...fojtatódott a év mēgēn osztán tovább. Íty kezdődött.

Hát ugyi osztán a kukorica. Az mēgēn esött egösszen szeptember dērēkátú, má fog...lehetöt tördēnyi. De akkor még nem vótak szárítottók sē, annak idejin, hanem este letördēték a hüv...hüvö..hüvököt, és összehorták oan helekre, vagy vót ojan kocsiszen, vaty pedig ojan üres istálló vagy mit tudom én, hasonló valami, ahová belerakták. Este, este összegyöttek, mit tudom én, áhány a ...attú függ, hoty mije sokat hoztak össze. Akkor osztán ottan nekifotak fosztannyi, és étyfelű öszekötötték. Hatos, hat | had darabot ěcs csomóba vagy nyócat. Attú fűk, hoty kinek mije vót a passziója. Eszt is összekötötték, ész

szépen fő vót aggatva a pádlásro. S asztán ottan szépen mekszárótt. Ritka eset, akiné vót - ojan igön - igön nagy gázdákná- szárítottó, kukuricaszárítottó. Úgy, min mámo is má van. Mámo má... má most máshová nem is tőszik, csak szárítottóba, ákár mék ha keveseb van is, akkor is. S így mönt végig.

Elmondta: Molnár Boldizsár, 78 éves.

Hegysúr, 1993. nov. 26.

Gyűjtötte és lejegyezte: Balajti Csilla IV. éves

magyar-angol szakos hallgató

A szövé

(– Erzsi néni, legyen szíves, mondjon egy-két dolgot a szövésről! Hogy hogyan került tulajdonképpen kapcsolatba a szövéssel?)

– Hát a szövéssel úy kerütem kapcsolatba, hogy a tanítottóm, nekem a régi tanítottóm az egy magyarországi, Erdéjbű származott, Silló Bálint vót a neve. Ottan Erdéjbe sojat szőtek, nem? És itten vótunk a iskolábo, mind iskolások, és rászödöd bennünköt, hoty szőjünk, hogy nem-é akarunk szőni. Dehogynem, hogy mindönkinek...Ugyi nem vót akkor más foglalkozás. Hát persze hogy akarunk. Akor megrendēte a szövésszéköt Budapestrű, ebű a minisztériumbű, a Iparűgyi Minisztériumbű megrendēte a szövésszék...Kettő szövésszéköt hozatott, és akkor a kocsma hejiségnek egy ojam mellékhejiségje vót, ottan vót gazdakör, ot vót a szövé. Húszan jártunk szövéstre, má tanúni. Szövé tanfojam vót tulajdonképpen. Rendēt pamukot, és abbol szőtünk. Akkor ugyi vót kendör, kendörbű fontunk...Vótak ropkák. Meg is van a ropkám még.

Fontunk fonalat, akkor abbúl szőtünk zsákokat, mindönt, asztalterítettököt. Szép mindön, szép munkát, és asztán aszt értékösítettük, ugyi hogy kinek nem vót akkor ruha, abbű szőtünk anyagot, és abbű vartunk magunknak ruhát. Mer normálissan az vót a, az vót a... Ojan szép ruhákat csinátunk, anyagot, hogy ...fehéret, osztán kivártuk. Hát más anyag nem vót akkor. Ez vót két évig. Szőtünk. És osztán utánno má mindönki haza m.. vihette aszt a szövésszéköt, és ugyi házrű házro mönt az a szövésszék. Akik jártunk szőni, fiúk vagy lányok, s úgy házrű házro jártunk, és úgy, úgy szőtünk. Osztán ugyi, aki megvötte a pamukot, elmöntünk oda, útyhogy a Szilviának a nágymámájával isz szőtem mondom. Útyhogy akartunk egy-két pengőt, mer akkor pengő vót. Hát úgy vótunk, hogy réggē kesztük nyóc órákor, négy órát út egygyik a szövésszégbe, négy órát a másik. Addig én csévésztem. Aszt a - mer a pamukot aszt fő köllöd gombojittannyi - aszt csévzésnek neveszték. Ugyi aszt úy köllöt tekernyi, úy hajtottuk kézzel ojan kis orsókra, és osztán vót a vetéllő,

ahogyan...Nekünk ojan szövőszékünk vót...Praktikus vót, mer úgy rángottuk a maddzagot, és az a vetéllő magától futott, útyhogy vót ojan nap, hogy mekszótünk húsz métert is, hotyha jól mönt a szövés. És hát osztán így mönt tovább és tovább. Osztán ugyi má férhő möntek a lějányok. Mind evvel a stafirungal, evvel a szövősz..., evvel aszt amit mink szótünk. Nemcsak ide, mások faluba is szótünk törüközököt, konyharuhákat, asztalterítettököt, mindönfélét. Osztán utánno má vége lött a háborúnak - háborúba abbamaratt, ugyi háború asztán negyvennégybe kezdődött, osztán abbamaratt - és háború utám megéncsak érdeklőttem a szövés utám. Férjem dógozott, vize...vizesökné, és akkor asz mongya, hogy te asz mongya, hogy itt Újfalun - asz mongya - egy asszon szöl. Há rettentően megörűtem - mondom - mer szöl, és - mondom - elmögyök én oda - mondom - hoty hát igön kíváncsi vagyok, hogy mire. És vót neki egy ijen kis szövőszékje. Ojan ütyes kisz szövőszékje vót, útyhogy a mijenk az a magyarországi az óriásnagy vót. Egész szoba mektét vele, tuggya, ojan naty szövőszék vót. Osztán elhosztuk a mintát, és a onokabátyám csinát egy szövőszéköt. Pont ojan, āra a mintáro. Osztán szötem a Gyetvábo, szötem húsz évet. Útyhogy onnaj möntem nyugdíjba. Há még mindég van a szövőszéköm is, útyhogy ...Hát jó, szeretöm és szép szép munkákat lehetöt vele csinányi, útyhogy...Ēn no és ez a, ez a tanított, ennek köszönhetöm, mer mondom ez mindönféle ijen házi, ipari, ijen dógokat tanítot meg velünk. A szövést, a kukoricafonyást. Cipőköt csinátunk. Cipöt kukuricalevélbű. Mindönt, mindönt a világon, mindönt csinátunk. Kár, hogy ijen rövid ideje gyön, mer mondom igazán úgy ē szerettem vóna, mek szerettem vóna mutatnyi is, hoty há mennyi mindönt...Hogy ő zembörnek ugyi nem is gyün a eszibe annyi mindön, hogy ő no.

(— Igen. Jó. Akkor most azt szeretném megkérdezni, hogy milyen részei vannak a szövőszéknek.)

— Szövőszéknek? Hát a szövőszégbe van két heng...Nem is két, három henger van, tuggya, amire föl van tekerve a pamuk, az gyön fő, úty föl a másakra, s egy másik másik hengör megakadájozza, útyhogy nē, annyira nē csússzon előre, s akkor a harmadik hengöröm mek tekeredik le ja anyag. Útyhogy a fogaskerek van itt elől, akkor megengedöm a fogaskereket, és akkor hátú is van egy fogaskerek fábol, aszt fölnyitom, és akkor aszt tekeröm, és akkor úgy gyün arébb, arébb a... Útyhogy mikor beszödöm aszt a részt, tuggya, hoty hát a, hogy a van ā borda, úgy mongyák borda és a nyüstök. A nyüstögbe vam befűzvel a a va... fonál, ahogyan gyön a hengerről, nem az a nyüstögbe, nyüstögbül a bordábo. S osztán van a a bordának a rāmájo, s ugyi avval a láboimmal ugyi nyomkodom le ja nyüstököt, tuggya, az úgy változik, nyílik a anyag, s akkor áddobom a vetéllöt. Asz vetéllőnek mongyák aszt a kis csónakot. Mink út tanútuk, hogy vetéllő, ugyi az vót, úgy ez a a aki minköt tanított, ez a Kapitány Irma volt ez a tanítottk, ez asz monta, hogy az vetéllő.

Útyhogy nekünk is le köllött írnyi a szövőszéknek a részeit. És akkor ugyi fölvetűk asztot a pamukot. Vót ěggy ojan néccer négy méteres, ijen gömbölű...nem gömbőjű, hanem nétyysző..., ojan néty, no má ijen alakú, no ojan néddzetméter alakú vót. Oanra vetettűk föl a pamukot. Mindék kiszámítottuk, hogy ěgy motringba hán szál van, és a montringok úgy ě vótak kötözve, ojan öt részre. Asz kiszámítottuk, hogy ěgy motringba hánszor aszt mekszorosztuk áhám motringot akartunk fölvetnyi, akkor kiszámítottuk, hoty hám méter anyagot akarunk. S asztot fővetöttűk negyven méterre, attű függ, mijen, mijen hosszűt akartunk. S osztám má asztot leszöttűk, asz, mikor má kész vót az a, az a fölvetés, akkor úty szettűk le arrű a fölvetőrű, mind a kálácsot. Tuggya, hogy úgy a le fontuk rűla normálissan, lefontuk és akkor, akkor ketten tartott... ět tartotta ja anyagot, a pamukot, és kettem mők hajtották. Asztot erőssen köllöt föltekernyi ja iszė, hotyjákro āra a hengörre. Asz szép munka vót. No, szép munka vót. Hát szép, szép munka. És aki aszt láto, hát igázán no. Mondom Pozsomba mək szőtűnk, kosztűmőköt isz szőtűnk.

(– Kosztűmanyagot?)

– Kosztűmanyagot. Szűrke anyag vót. Szűrke pamuk vót, finom a | pamuk vót, ojan igön szép pamuk vót. Mektutták, hoty szől... szöllűnk, és osztán lött, gyött ismerősűnk. Má ugyi fordulat után, magyarok után vót az má, és hoszta, hogy nem-ě lehetne. Ugyi akkor még nem vótak úgy ruhák, mer drágo vót a ruha, měg nem is lehetöt kapnyi, há útyhogy szőtűnk mindönfélét. A világon mindönfélét: függönyököt szőtűnk. Nem vótak függönyök. Nem vót, mind mámo. Ojan függönt szőtűnk, hoty ki is aszűrosztuk, minnyá a szövőszékön ijen darabon elhattuk, és asztot beaszűrosztuk. Ojan vót ěggy ojan darab, měg ěppem mők nap mektálátom a ěggyik dárábját, szěgén függöny - mondom - az igázán kiszógato a mágáét. Hát sok mindönt csinátunk mink. Sok mindönt, szép dógokot, útyhogy. De mondom azér szerettem vóna útyhogy no...

(Hogyan készítették a fonalat?)

– Fonalat űcs csinátuk, hogy vettűnk kendört, tuggya, és akkor a kendört betöttűk a Dunábo.

(– Dunába?)

– Dunábo betettűk. Itten vót ěggy ojan kis Dunának kis ágo, ojan iszapos, ojam mocsaras ágo vót a Dunánok. Abba letöttűk a kendört, kévére vót a kendör kötve, és letöttűk a abba ja vízbe, iszabba. S iszapot raktunk āra a köndörre. És karókkal levertűk, fejszėvé belevertűk, és abba ja iszabba benne vót ěty hétig a kendör, měg el nem posvatt. Osztán kiszöttűk onnaj, kimostuk és vót, vót ojan tilónk. Ojan két méter hosszű, ijen álványos valami vót, útyhogy abba beletöttűk a kendört, és így ütöttűk, így. Tiló. Az a neve, hoty tiló. Avval vertűk is. Mindék kitilótuk aszt a posvat kendört, de az a asz a kendernek a száro az nem posvatt el, csak a kendörnek a a tokja ugyi az a

haja, asz posvat le. És a anyag asz szépen megmaratt. S akkor aszt kiterögettük a napra és osztán tilótuk. Tuggya, asztán vót megén eggy ijen gömböjű, az is megvan a pádláson. Ijen gömböjű szöges valami vót, s asztot így gerebőnyöszttük. Az vót gerebőny. Gerebőnyön úty húszkátuk, úty kifésűttük asztot a asztot a töreköd belle, abbú a kendőrbű. Ojan szép vót utóra, hogy csak úgy ragyogott. Ojan szép. Úgy mektekertük, és akkor ajan csomógba fölakazgattuk. S osztán guzsajnak monták, hogy āra főkötöttük. Akkor még ét a anyám is, az is tudot fonni. Pállásom még megvan a a kendőrfonó ropkám. Éppem múltkor szerēték itt a antennát. A eggyik fiú asz mongya: "Néni, nem ānná ē neköm eszt a ropkát?" Mondom, eszt nem adom el. Ez ojan ojan régi emlék, hogy igázán. Es azon fontunk. Útyhogy lábbó köllöt hajtannyi, guzsajra fő vót kötve az a kendő, s akkor mindig engettük és úty pödörtük. Nyálosztuk és úty pödörtük, és abbúl lött a cerna. Osztán aszt is föltöttük, vót eggy ijen, ijen hetven centis hosszú páco, két végén köröszttű páco, és āra āra töttük föl, tekertük rá ja motringokot, csinátunk, tuggya motringokot, útyhogy megvót, aszt is elkötöttük, úgy mind a pamukot, és akkor betekertük, és akkor abbú föl, abbul osztán aszt megén fölorsósztuk, s osztám megén abbul csinátuk a má ja hengerre asztot a anyagot. És osztán abbul isz szőtünk. Kendőrbűl.

(– És milyen színű volt ez a fonal, amit csináltak?)

– Mijen színű vót? Ez a amit csinátunk, asz szürkés vót. De, tuggya, asztám mink kifehérítettük. Hamut...hamuval. Mindék katlamba fösztünk hamut, s abba beletöttök eszt a pamukot, tuggya, és akkor ojan szépen kifehérödött, ojan, ojan sárgás lett, ojan szép lött, ojan szép vót. Osztán hozattunk még Magyarországrú gyárbul is hozattunk eszt a kenderfonalat. Ez ojan finom vót. Mutassam meg? Maj megmutatom, mijen anyag van. Útyhogy az ojan szürkés vót, de igön szép vót. No, hogy ojan finom vékony szálú vót, s osztám, mikor mekszöttük a anyagot, aszt is kifehérítettük. Aszt is íty katlamba, evvel az izével fahamuval. Mama má úty tutta. Mindég beletötte katlamba a anyagot, és tűzētünk alatta és úgy, úty kifehéredett ettű a fahamutú, ojan szép lött.

(– És más színűt nem csináltak? Mint például pirosat, vagy nem színezték?)

– De. De asztot osztán színöszttük. Kék. Hát szőtünk asztalterítőköt ojan kockákro, akkor zsákokot szőtünk. A közepin kécs csikot töttüng bele. Még a nevit is beleszöttük, hotyha akarta a illető, útyhogy szép vót. No ojan két két fekete csikot. Vaty pedik ki mijent parancsút, ojan csinátunk. Útyhogy hát amijent. Vaty pedik törüközököt is csinátunk. Vászombú. Vászongatyákat, alú kicsipkésztük. Akkor más nem vót, nem. És szép vót.

(– És hogy festették mondjuk feketére?)

– Festöttük feketére? Hát aszt megén...Vöttünk festéköt a drogé...há most

drogériának...Valamikor is árútak ojan festéköt. Ojan gömbölük vótak. Ojan fekete, mindönféle szimbe lehetöt kapni, ugyi rá vót írva a utasíttás, aszt mēgēn a fonalat úgy befestöttük. Há és asztot úcs csinátuk.

(– Köszönöm szépen.)

Elmondta: Suplatáné Szakál Erzsébet, 65 éves.

Hegysúr, 1993. december 3.

Gyűjtötte és lejegyezte: Balajti Csilla IV. éves
angol-magyar szakos hallgató

Pered (Tešedíkovo)

Pered község Dél-Szlovákiában fekszik, a Dunamenti-Alföldön, Galántától kb. 20 kilométerre.

A falu lakosságának száma 1981-ben 3 952 fő volt, ebből 1 957 férfi és 1995 nő (*Štatistická ročenka* 1981). A falu lakosságának a fő megélhetési forrása a múltban a mezőgazdaság volt. Mára sokat változott a falu képe, már csak kevesen foglalkoznak mezőgazdasággal, a többség a közeli városokba (Sellye, Galánta, Pozsony) jár dolgozni, s nagyobb részük gyárimunkás. A földterület nagysága 2 278 ha, ebből kb. 200 ha a falu beépített területe, a fennmaradó kb. 2 000 ha termőföld.

Történelmében jelentős nap 1849. június 20-a, amikor is a magyar szabadságharc honvédserege Görgey vezetésével Pered mellett megütközött a túlerőben lévő császári sereggel. A csata a magyar fél számára vereséggel végződött (*Görgey Artúr: Életem és működésem*).

A nemzetiségi összetételt tekintve Pered lakosságának 84,8%-a (3 350 fő) magyar, a lakosság fennmaradó 15,2%-a pedig szlovák (*Gyönyör József: Államalkotó nemzetiségek*, Pozsony, Madách Könyvkiadó, 1989, 51). Megközelítőleg így alakul a lakosság vallási összetétele is, ugyanis a magyar lakosság túlnyomórészt római katolikus, a szlovák lakosság pedig lutheránus.

Régi ünnepi szokások

(– Meg szeretném kérdezni, hogy régen milyenek voltak a téli szokások, és hogyan zajlottak le ezek a téli szokások, ünnepi szokások?)

– Hát ugyi össze mikor má megvót a betákarítás a hátárbo, akkor má othom más ojan munkát nem tuttunk csinányi mind gyütt a tolfosztás. Össziútunk asszonyok, akkor egész este mēnt a mindēnfēle beszid, a viccēk, a plētykák. Akkor, hā ugyi nem monhatom, hogy ínekőtünk, mer akkor a tollat mind elfűjta vóna a szél. De bizom mikor asz hogy egész este má megvót a tolfosztás, ojan éfélīg szoktuk tartanyi a tolfosztást, utánno mindīg vót ēty kis pālínka vaty kávé vagy valami útyhogy evvē fejeződött be a tolfosztásnok a ...no szézonnya. És ásztám má, rátérēk inkább a mikulási ünnepjire, ez gyütt utánno, mer a dēcembēri hónap a Mikulássó kezdődött, ugyi akkor vótak ijen legínyēk, akik fölötősztēk Mikulásnok, ēmēntēk a lányoshászho, főleg akinek szeretője vót, ajándíkot is kapott, akinek nem vót, az is, ahho is ēmēntēk, útyhogy nē lēgyēn ēty sē meksértődve, és hā nagyon jókot neveltünk, viccőtünk ēgy mássó, persze fitünk túlük, mer nem tuttuk, hoty kik vótak azok.

Ugyanúgy mēnt a Luca-nap. A Luca-napkor is mindēnfēle gēdákнок fő vótak őtōszkōdve, akkor is ősszikormosztag bennünköt, ugyi sikongattunk, láncó

gyűttek ördögök, mindenfélénk fő vótak ötöszködve. Hát ásztám má kezdöttek a ünnepi napok, má kezdődött a disznóvágás, má kárácsony előtt úgy ęty héttę, szoktag disznókot metényi, má akinek mijen vót, kisseb-nagyobb, de abba az időbe igen nagy ilminy vót a disznóvágás, mer ugyi szómávó pörzsőtek, és hát ugyi má este kiszőlőtünk hozzá, vót a hajmapuculás, nę köljön hónap ręggę hįjmát pucónyi, mer má mink mind körűátuk a disznót, mer ugyi vót a pörzsölis, akkor ugyi ąpám mindig aszonta, "No męjjiķnek kő gyűrő (nevetés), akkor gyertęk ide, hogy lęz gyűrő", tudod akkor bele köllőt szűrnyi a (nevetés), de hát ugyi nyerítęttünk, hogy ęgynek sę. De vót ojan helęnn is, ahun a disznót mikor má letákárták szómávó, meg'gyűjtották, bizony föl is ugrott. Uty futottak utánno, hą eszt hát így má hallottam męg minálunk nem törtint meg, de hallottam, hogy vót ijen, hoty fejszévę köllőt agyoncsapnyi. Ugyi nagyob vót a reklám mindęnek, hát ijen rigifęle mesemondó, de így vót ez azér. Hát ugyi a disznóvágás nąpján ásztám megvót a pörzsölis, akkor levákárták, leszęttik a körmeit, akkor ez megvót, azelőt nem vót ręggeli, csak má mikor bevittik a disznót a ház közepire, má akkor kęrésztęt tęttek ide a tokáro, akkor utánno megvót a ręggeli, hum mi vót elékiszítve, mikor ez megvót ugyi pąlinkákat öntöttek mindęnek, hogy igyunk ęty krázlivą, és a jóisten aggya mek, hogy jövőre legąlább ijen lęgyęn a disznó, ha má nagyob nem is, de legąlább ijen lęgyęn.

Hát ugyi akkor megvót ez a kocintás, megvót a ręggeli, utánno nęķifoktak, főbontották a disznót, ugyi a fįrfiak evvę dógosztak, asszonyok pedig a hurkávó. Hą minálunk mindig a nagynémém vót ęhiva, és az fejttę szítt a hurkát, ęm pedig vótam a öntöző, mostuk ki a hurka belit. Mindig gondútam, hogy ijen piszkos hurkát kimosnyi, ásztán ebbe tőccsük meg, és eszt fogjuk ęnnyi (nevetés) kóbászt, hurkát, mindęn, mer akkor nem vęttek ijen mętęrbelet vaty mit tudom ęn, akkor csak amennyi vót a disznónak, abbú vót a kóbász, abbú vót a hurka, abbú vót a mindęn. Ugyi akkor kimostuk a hurkát, utánno ęgy nęķifogot zsirt sütnyi, akkor a fįrfijak a hússą dógosztak, a kóbásszó dógosztak, tőtőtük má bent a kóbászt, szortiroszták a húst szįjįę, akkor dilutám má ot forgolőtünk a asztą körű, hum mi csinánok ugyi, má dilután fősztik ki a hurkát, a disznósajtot, akkor pręsburnsnak hıtuk, ugyi akkor má kįszítęttük a natykosaragba a szómát, abba vót a hurka rakva, nem úgy, mim mámo, hogy minnyą dęszkákro męg mit tudom ęn mire rakjuk, hát akkor úgy vót, av vót a divat. Hát ugyi ásztán ez mind megvót, akkor ásztám má estęre főt a kásó, takarítottunk, mindęn rendbe vót, megvót a vacsora, természetęssen sőtőtünk hurkát, kását, męg levest szokott a ąnyám főznyi, és ev vót a vacsora. Hát ugyi íty kiszőlőtünk a kárácsonyi ünnepijhę, és ásztám má gyűttek utánno való napogba ja sőtisęk. Sőtőtę ja ąnyám a aprósütemint, sőtőt mindig dijősbábát a asztára, mink męg diszitęttük má a kárácsony bőttyin a kárácsonyfát, ugyi nagyon örütünk, hogy má elęgyütt ez a nap, hogy

má diszítethessük, énnyi nem ettünk, hát mindent nekiszentőtünk a munkának, mer hát ugyi tartottuk a bótót. Vód díre túróstészta, dedülle, savanyóleves szíavó, és ásztám má évis nem vót, csak éfél után, mikor hazagyüttünk éféli misérű. Ugyi diszítettük még a kárácsonfát, ányám még hát ugyi takaridga-tótt, apám hozot le mindénféle gabonát a szakajtóba ja asztál alá, hogy a jóisten aggya meg a termíst jövőre is mindémbű, légyem benne búza, árpa, kukorica, hagyma, díj, abba mindénféle vót, ami köll égy gazdaságbo. Ugyi ásztán mink még csomagótuk a díjót, szúrtung bele gyufát, és ezüstpapírrá bekóttóttuk, és föl a fáro, és álmát, annak is ojat, aminek vót száro, és ha nem, abba is szúrtung gyufát, és aszt is föl a fáro. És ugyi szípen földízítettük a fát, és annak örüttünk, mer ugyi akkor csomagot nem kaptunk égyátoján, akkor más ájándík nem vót, csak a kárácsonfa, utánno pedig mikor má évígesztük a naggya munkát, meg vót, rendbe vót mindén, le vót terítve ja asztá, akkor nekifoktunk, elévütte apám a imakönyvet, és emontuk a miátyánkot, és nekifogott inekönyi, az összes kárácsonyi inek mind szípen ű vót inekőve. És ez vót a kárácsony estéje. Mikor ez megvót, mégim befejeszte imáccsággo, utánno eméhettünk a szomszídogba megníznyi a kárácsonfákat kinek, mijen, ennek örüttünk, és ásztám pedig eméntünk éfélimésére. Mikor éfélimisérű hazagyüttünk, akkor pedig ehettünk megin csak vagy disznósajtot vagy | töpörtyűt vaty hurkát vagy íjesfélét, mer mondom azon a böjti napon nem vót szabát semmit énnyi. Hát így fejeződöd be ja kárácsony.

– És karácsonykor ha jól tudom szoktak lenni bálok is régebben.

– Hát ígën szoktak lënni, de csak Szent Istvánkor, ásztán vót szilvesztërkor, vót Kata - no a Kataliny az má mongyuk össze, kárácsony, szilvesztër, búcsúkor, akkor vót szüreti bál, és még mi vót? Há mázs bál nem is vót. Ojan ngy-öd bál vót. Nem vót ez a mindénnapí diszkó, még mindénféle kutyafüleë, akkor csak vót az a ngy-öd bál, aminek örüttünk. Például a szüreti bál az annyira jó vót, hogy má előre eméntünk segítenyi földízíttényi, mer szoktak csinányi íjen fágbü, íjen fő vót diszítve, és utánno pedik szöllők lóktak rajta. Akkor a lányok mindíg incselkëttek, ugyi lopták a szöllöt, a legínyek pedig mindíg aki lopott, annak ütöttek a üllepire jót a vesszővë, még meg is fokták ötet, mer nem vót szabad, az ojan csöszfogás vót. Az nagyon szíp vót az a szüreti bál.

(– És karácsonykor milyen bálok szoktak lenni, így általában?)

– Hát kárácsonkor mondom ez vót a szentistváni-bál és a szilvesztëri, ez a kettő, ev vót mindíg.

(– Maguk is szoktak járni?)

– Hát ígën. E szoktunk mënnyi, csak még akkor ojan sűdő lán vótam, hogy nem nagyon engettek e, csak há mivë vótag bátyáim hát így elengettek, ëty-kettőt përdütem, évitt mindëggyik táncónyi még a bäráttjuk is, utánno pedik haza köllöt má kilenc-tíz óra felé mënnyi, nem vót szabad ki tuggya

meddig ot lőnni. Szilveszterkor őty kicsit tovább, de hát akkor is, má tizenőtykor haza köllőd gyűnni. Ők ugyi ot marattak, azér a új évet megvárták, amőjniknek má vót, például udvarót valakinek, az má kísőbbed gyűtt haza, amőjniknek nem az még éfél utám má egy óra, két óra felé az is hazagyűtt.

(– És a karácsonyi ünnepekre mit szoktak főzni, mit szoktak tenni az ünnepi asztalra?)

– Hát ugyi akkor vót a disznóvágás, hát könnyű vót kiszíttényi, mer mindig vót vagy pőcsőnye, ugyi vót jó torosleves, vagy tőttőkápuszta az okvetlen vót mindig, vaty toroskápuszta ez ki nem marathatott, és ásztám mőgin vót sűtis, ijen aprősűtemínyek, amibe má én is tuttam segítkőznyi, mer az embőer akkor úgy tanút meg a annya mellett, nem pedig úgy, mim mámo, hoty ha fírhe mőnnnek is, nos nem tuggyák még as sē, hoty hugyan köll a rántotlevest mekszinányi. Akkor mektanúta az a gyerėk vagy az a lánko a annya mellet szípem má kiskorátú, má annya mellet mindēnt meksűtőt - mekfőzött, hisz csak én is tisz- tizėnkėtéves lánko vótam, má kőnyeret köllőd dagasztanom. Szėgíny ányám mēnt a ilet után, és amikor gyűt haza mindig meg vót főzve. Sokszor as sē monta mek, hogy mit főzzek. Vót úty, hogy leváktom ngy-őcs csibét, as sē tuttam, hogy mennyit vágjok le hordáskor vaty csípliskor, ēastom a ganėjba a csibėknek a fejeit, hogy nē tuggyá mek, hogy mennyit váktom le. Mindēn embėrre számítottam fél csibét, úty, hogy akkor díre is lėgyēn nėkik, még estėre is. Há bizon fő köllőt kőtnőm jól a gátyámot, hogy ē tuggyak mindēnt intíznyi ojan fíjatalon. De mikor hazagyűtt: "No lányom főszté valamit?" "Fősztēm bizon, váktom le csibét." "Há mennyit?" Hát, ēccēr aszontam ngyet vaty hármot. "És még ennyi vam belűlle?" "Van." "Akkor igēn jó van - aszongya jól elintíszted." Mer úty csinátom, akkor nem tutták, hoty mennyi csibe van vaty mennyi kácso van, kikēt még a ganaj szilinn is a csibe, ki tuggyá, hán ráto vót. Csag gyűttek elé, nos vótak. Kácso is vót, ki tuggyá mennyi. Ugyi libát aszt nem lėhetēt levágnyi, asztot ē köllött annyi, mer abbú vót a píz. De ja kácso még a csibe, tyúk ezėk mim mēntek a kosztra, ezėgbű át a koszt, akkor nemigēn jártok sē hentėshē, sē ide, sē oda, hanem ami vót a ház körű, hát mindig abbú vót a főzís.

No utánno mőgin gyűttek a szűrke hétköznapok, akkor má más kitálálmány nem vót, mind ősszigyűttek a asszonyok, nėkifoktak egyik varnyi, a másik fonnyi, tudod akkor vótak a kendēr, a kendėrbű fonták a aszt a hugyan mongyam nėkėd, aszt a (csattanás, nevetés) fonalat, vót őtős, vót nyócas, és vót tizėnkettes, attú függ, hoty ki mire fonyott. Ha zsákot akard belűlle, akkor vastagabra fonta, ha lepedőre, akkor víkonyabra, és aki abroszra vagy ijen konyharuháro, az még vót a legvíkonyabb. Hát ugyi akkor ásztán egísz nap mēnt a fonyás, nyāták a kockacukrot, hogy jobban lėgyen zsírozva, mer avvā kentik eszt a fonalat, és így mēnt a beszígetís és a várás még mindēn.

(– És ha még mondana valamit a húsvéti szokásokról.)

– Hát a húsvéti szokások ugyi azok mindig nagybőttē kezdődtek, és azelőtt a nagybőttöt nagyon szigorúan betartottuk, édésápám mindig vit kendérmagot olajnak présőnyi vagy napraforgót, és ásztán egisz bődbe avvā főszünk. Vótak jó olajos rítésékēt süttöttünk, akkor olajos lapítottat, görhönt, a világom mindēnt, amit lehetētt olajjā kiszítenyi, akkor avvā vót kiszítve. Mer nagyon szigorúam be köllöt tartanyi a bőttöt. És a másik eledel pedig vót a kötís. A kötís, nem tudom, ismerted?

(– Nem, nem.)

– Hát az ijen gabonábú vót csírosztatva, ijen búza, rozs, ezék csírásztok ojan nyóc-tíz napig, és amikor kicsírozott, akkor le vót dárávo, és az ojan idēskés vót, és ha nem vót ölig idēs, akkor pedik tētteg bele ēty kevés cukrot, de sót aszt nem szabad vót, asz tudom, és asztán ebbū csinátok ijen, behabárták lisztē még dárávó, útyhogy mekkóstúták, hogy jó idēs légyn, akkor mikor ez ēkiszót, akkor beletēttik cserépszálbo vagy ijen lábosogba, és raktag bele ijen ngy vagy öt aszt a nátpácát, aminek a közepe lukas vót, és az avval ēgyüt sūt meg. Termíszetēssen kemencēbe süttöttik, mindig össziát ojan ngy vagy öt asszony, és akkor süttöttik eszt a kötíst. Hát ezék vótak a legbőjtiesebb eledelēk, útyhogy ezekre nagyon vissza tudok emlíkēzni, és hát ezék nagyon jók is vótak.

Ugyi akkor mikor má ēmút ez a nagybőt, hát nem is ippen hogy ēmút, mikor gyütt a virágvásárnap, akkor mindik szokot lēnnyi a naggyúnás, akkor természetēssen mindēgyikünk ēmēnt gyúnnyi, akor, mikor má odaírtunk hogy vót a natypintēk, akkor így mink iskolások, mind ki vótunk osztájozva, hoty tíz vagy nyódz gyerek mindig őrsztük a Jézuskát, akkorábo én nem tudom, igēn, ojan nyár vót, vagy én magam sē tudom hoty hugyan, hoty fehér ruhábo vótunk mindig, akkor melegebbek vótak íty tavasszā, mint most, hisz most kábátot kő vēnnyi, akkor mēk tudom, hogy fehér ruhábo föl vótunk sorakozva, és őrsztük a Jézuska sírját. Minden órábo más-más osztáj, be vótunk szípen osztva. Ugyi ásztánn, ányám akkor má mindik süttöt othon, süttöttik a kēnyeret, kētkálácsot, a aprósütemínt, mindēnt akkor má ēkiszíttētek pintēken, és akkor pintēken dilutám megvót a Jézuskacsókulás, térgyn ávo köllött odamēnnyi, mekcsókútuk a Jézuskát. Hát ásztán természetēssen gyütt a natyszombat. Szombaton aktuálisam mindig kocsonyafőzís vót. Akkor meg vót főzve ja kocsonya, lehetētt ojan ēgy óra vaty kettő, akkor kirakta ja ányám a kocsonyát, csinátuk a bűgatyúkot, mer annak örűtünk a bűgatyúknak és hát áasztán ez vót a...

(– És micsoda az a bűgattyú?)

– Ez ijen kőrmőgbū való csontok. Ezék, amit kiszēttek a kőrmőgbū csontokot, aszt össziraktuk, és ojan bűgatyúkot csinátung belülle. Ugyi ém mektanútam, mer a gyerekekētű, ugyi vót ngy gyerekestvīrēm, hát ém

mektanútam tülük eszt a búgatyúcsinállást. Ásztán ugyi mikor má ez megvót, akkor kiszőlöttünk estére a föltámodásro, mer szombaton estére hat órakor mindíg vót a föltámodás, az egy ojan gyönyörű nagy ünnep vót, a tavasznak ez vót a lekszebb ünnepe. Akinek vót új fécipő vagy új ruha vagy bármi, az mindénki fölvette, és a babakocsitú kezdve ja öregit, kicsintú nagyig az mind ment föltámodásro. Ugyi akkor elméntünk, akkor mēnt a körmēnet, elméntünk egísszen a Szent Jánosig, ott, ahun a artézikút van, ot vót a Szent János szobra, asziszēm, hogy még most is ot van, vagy nincs ot má? És ottam mekfordútunk, onnaj visszagyüttünk, mikor mék kiméntünk a templombú, mék fekete borította ja oltárná ja kípet, mire visszagyüttünk, akkorra má ez le vót eresztve, és gyönyörűen kivirágozva, és akkor ēkesztünk inekőnyi, hoty, "feltámadott az úr, feltámadott az úr, örvendezzünk." Hát nagyon szíp vót ez a föltámodás. És utánno ugyi ásztán vót a husvít napja. Husvít napján sēmmit nem vót szabacs csinánunk, csak ippen a főzist, még a cipőköt sē vót szabat kipucónyi. Aszt má mint szombaton ē köllöt kiszíttényi. Ugyi akkor ásztám megvót a husvít napja, akkor husvíthétfőn, akkor mēgim mēntünk templomba, de rēggē ugyi gyüttek a öntözők, akkor má öntöszkölőttek, akkor ugyi vízzē, mēg má itt-ot vót azér ijen kölnivíz is, de nagyon kevés. Hát kinek mijen vót, csinátok ojan szappannyā vagy mit tudom ém mivē eszt a illatosab vizet, és avvā öntösztek. Mēg vízzē. És asztán így ētētek a ünnepek.

Elmondta: Borsányi Gabriella, 57 éves

Pered, 1993. március 20.

Gyűjtötte és lejegyezte: Pálinkás László II. éves

magyar-történelem szakos hallgató

Borkészítés

(— Szeretném, ha mondana valamit a szőlő feldolgozásáról, a szüret előtti előkészületeiről, a szőlőt hogyan készítik elő a szürethez?)

— Hát a szürethē a szőlő előkészíttisít uty kő előkészíttieni, hogy | természetessen jó, beírēt szőlőbú érdēmēzs bort csinányi, hotyha aszt akarunk, vagy levet venni valamijen ivásro, má attú függetlenū, hogy mi lēz belülle főhásznavo, borba. De a szüretné nagyon kő vigyáznyi āra, hogy a fűrtők tiszták, rothattmēntē..., rothatt szőlő nē lēgyēm benne ēgyátoján, mer az, az, az, az roncsa a minősígit a ifānak, bármire hásznaáják föl aszt a levet. Aközbe előzőleg még a pincēt tőkiletessen (kőhögēs) kitisztíttani, mindēnt, akinek pincéje van, vagy bármijen hejsigbe, ahol eszt a szüreti munkát, vagyis a vígzēt munkát mekcsinájjo, ot mindík tisztán kő tartanyi mindēnt. Előzőleg

má kitakarított, fertőtlenített, a úgy a a edényeket, balonokat, hordót, akinek hordója van, mind a hejsigét. Utyhogy mindénki tisztaságra többet aggyon, mind, mind ahugyan szokják étypáron, összemaszatónak mindént (nevetés). Hát a szüretné, a bor kízittisiné má, má nem vót rúla szó, de hát azér nagyon fontos, hogy a anyak kellő hőmírsigledbe légyn leszedve, a meleksíge meglégyn, má csak azér is jó, mer nem kő külön énérgiát főhásznányi rájo, ēre a melegidgetnyi mēg össze-vissza lötyögetnyi mēk forgatnyi asztot a bort, vagyis aszt a bornak való cefrét vagy bármit, legjop hogyha szároz meleg időbe szēdik, szüretōnek.

(— És most szeretném, hogyha még beszélne konkrétan a szüretről, hogy hogyan is zajlott le a szüret?)

— Hát a mūt évi szüret úgy zajlot le, hogy még meg van hagyva (nevetés) éty-két litēr öreg bor, és hā persze hogy az is van idva, mēg a must, amit amit mustnak hoty főhásználunk, aszt is kóstúgassuk. Lemírjuk, mijen cukorfoka van nekije. Van sokféle szōllő, vannak jó minősígű szōllők, vannag gyēngēb minősígűek, a bőtermōbbek gyēngēb minősígűek. Amējik kevesebbet terēm, az, annak erősep cukorfoka van nekije. Vannak ojan szōllők, amibe tēnleg nem köl sēmmitféle cukor, má ezēn a területēn, utyhoty ki lēhet termēnyi, de kevesebbet ad. Mongyuk éty kilóbú hotyha ad hat és fé dēci levét, vaty héd dēcit, má éty kiló szōllő, tehát őrijási külōmpsig, ēs van ojan, amēllik csak huszonōt százolíkát veszti ē má a kilōnak, má huszonōd dēkát, vaty hugyan mongyam (nevetés).

Sokfélēnn alapszik a bornak mēg a szōllōnek a munkájo, mer tulajdonkīppen it valamikor aszt monták, hogy nem lēhet it szōllōt termēnyi, de minēkünk má rīgen vót szōllő, vót éty kiskert, és ottan állondóan vót szōllōnk, nem sok hejēn vót a faluba, valami két-három hejēn vót szōllő. Próbakosztak kint a hátárbo is szōllōt termēnyi, vót ēgy-két kis parcella a diáki fōdek felē, ahol van a diáki urodalom vót, āra níztek ity hosszābo fōdek, és ot próbakosztak szōllōvē, utānno āsztān csak a kezelis, vagy nem tudom mi, vagy a nem tōkiletēs munkāt vīgesztek a űtetiskor, mēg a kezelisivē, és āsztān ki, kiestek azok a kis szōllők, amik vót valami két vaty három darabon ottan, űty hīták aszt a riszt, hogy Mocsolafōd, hā it vót kōzē a falunak. Utānno āsztān ēkezōdōdōtt, ēggyik is tēt szōllōt, másik is, én is munkābo ēmēnetelkor onné szaporítottam be a anyagot. Sima vesszōrū van az ōsszes. Nincs. Étypárot ōjtottam, azok erő...erōteljesebbek növekēdīzsbe, termīzsbe is, de a jēérdē (termelōszōvetkezet - megjegyzēs) is akkor űtette, mikor én. De én sima vesszōt űtettem mēg nekēm mindig megvan. A jēérdē má kiszāntotta aszt a bizonyos területēt, amikor én űtettem. Ēnyim mēg mindig megaggya aszt a bizonyos termīst, ami, ami, mindēn évēnn ātlagossat. Nem sok bor van, de ēsō szüretkor vót mindōssze ōt litēr bor, vagy (nevetēs), űtyhogy sēmmit többet. Amennyi vót a tiszta lé, abbú vōd bor csināvo, azōta

ém mindig csak annyi bort csinállok, amennyi lé van, és ahhoz ásztán muszaj hoty há rákínyszērüll az embër, muszaj hozzáannyi árányossan aszt a bizonyos mennyiségű cukrot. Anékü, anékü nálunk, hotyha nem asztot a kimagosló fajtájú szőlőket termelik, ha sokat akar kis hejën, mer nincs naty hej sënkinék së a faluba, csak kis zig-zugok, ahol termënek szőlőt, és hát emijatt, emijatt mindëni a többet terëmjen, nagyop fürtök, persze van naty fürtű szőlő is, a csemegék, de hát am mëg má nem jó bornak, mer nagyon húsos csemege-szőlők.

Hát ijen, ijen má ismeret...ismeretileg, ahugyan én ismerëm a szőlőfajtákat, lehet, hogy nem bisztos, hogy az a fajta, csak lehet, hogy rámongyuk, hogy ez rizling, ez ez, ez amaz, amaz a fajta, vaty szürkebárát, vaty kikfrankos vagy de azër némileg árány..., áránylok körübelü aba ja stádiumba vagyunk, hoty talán ismerjük is tökilëssen eszt a fajtákat, mer van vërtëlin, pirosvërtëlin, van fehérvërtëlin, vagyis a, no, csaszla is van, ami nem ítkezësi szőlő, piroszsa is mëg, vagyis rózsaszínbe mëk fehérbe, csasztlák, má faluba láttok, nálom nincsen csak fehérbe van majnem mind. Èggyetlenëty töke van otëllő. Fekete töke. Vagyis fekete szőlő. Asztot mindig csak így ënnyi hásznájjuk fő, mer nagyon ojam pëzsgős íze van nekije, útyhogy az ëvisre alkalmas. Há bort nem csinállok, mer nincs is mibü csinányi. Ásztán vam portugál szőlő. Hát ezëgbü, ezëk, ezëk alkossák, mëg asztán van há most nem tudom, hogy a klëvnër vagy a travin, valamëjjig bizonyos, hogy a szürkebárátnok a valamëjjike, nem tudom pontossam mëjjiknek a neve. Vagy a másik fajta is van ugyanojan, csak ëty kicsit vázossabb az a fajta, ojam mind a szürkebárát, az nem ojan sugaras, mind a rizling, a szürkebárát ojasféle formájo van neki, mind a rizlingnek, hëngëralakú. Amasz pediglen, amaz a ëty kicsit vállosab, de ugyanojan rövit fürtök és ojan szürkës színü a böre (köhögës), nem fehér szőlő, de fehér bora van nekije. Ès nagyon jó, ërös minőségü, útyhogy a cukorfoka is nagyom mekfelell, nem mondom, hoty keveset ad ez a fajta.

A bor kësztëtisinë mëg, mikor má az embër aszt akarja, hogy ebbü a mennyiségbü bort kësztëtëk, akkor abba bizonyos, amijen edíny, tárolóedíny, vagy úgy bele akarja az embër tenni aba ja bizonyos háromnëgyed riszibe a, tötti meg asztot a edínt, de a, föltitlenül szokung beletënni esztët a dëritont, má úgy lët hozatva máshunnéd vagy ithon is szoknak má árúnyi ezëket a, má itt is szoknak árú..., árúnyi eszt a fertőtlenítő anyagokat mek tisztító anyagokat. Ezëgbü, ezëgbü mindig a anyakho röktöm bele van tíve ëccërre, mikor a mustot má ë van kësztítve, bele van tíve a balonogba vagy a hordóba, és abba bizonyos mennyiségët kő beletënnyi a fertőtlenyittishë mëg a tisztulásáná, há nem is tudom, hogy mirü van szó, mer tulajdonkipp annyit tudok, hogy a kënnë mikor tisztítottam a bort, nem vót akkor së sëmmi baja a bornak. Há mos má ez van ez a újabb, útyhogy nem tudom akkor kinnë ottam

bajlónnyi lent a fűzsdbe, má a pincéné, ha akarja az embër a (köhögés) a bort, mikorra kifor még minden hãt a fertõtleníttenyi, vagyis tisztán tartanyi asztot a hejisíget még a balonokot még mindënt, ha elõtte be, bekínézi az embër, én szoktam vele várnyi, hoty üllepeggyën le benne, de azér aszt tapasztátam, mikor kénsezelettë csinátom, hogy, hogy a bor nehoty túl erősen légýen kínézve, mer akkor fejfájó bor, utyhogy mindenre kő azér vigyáznyi.

Ha nem is sokat, valamit csak hãgattunk má töpfélekíppen, munkahejën dógosztam ojanokká, akik szállótermelők vótak valamikor, ásztánn ëvëttik a szállójüköt, attak öt árt mindënkinek, azon a riszen, ahol akikkë dógosztam. Azoktú ëty-két információt tuttam szërëznyi abba a időbe, hatvanas évegbe, akkor, mikor telepítettünk szállót. Azok akik átták énnëkkëm a sóprõnek valót, mikor gyüttem haza busszá, azok a bizonyos munkatársok, csúfótak a buzba, hogy (nevetés) viszëd a sóprõnek valót haza. Hogy mi lëssz ebbü? Kitévesztettem, és a szászkettõbü száz megílett. Hã mos má annyi vam belülle ebbü, hogy az embër bármikor, ha vendíg gyün, vagy valamijen névnap vagy valami, valaki idegyünë, akármijen szëmíj, ha viletlenü beszígetünk vagy valami, akkor elévësözëm asztot a ifát, és hãt ketten vagyunk, vagy idegën is van, akkor beszígetnyi jobban lëhet ëcs csëb bor mellett. Nem ojan ki tuggya mijen erös a bor, útyhogy bármikor iható ákárki riszire. És még aszt hozzá szeretním füznyi, hogy vannak ojam borok is a faluba, hoty ha mëgy a másik embër a ház elõtt ë, lebukik, hogy be në híjják, mer annyira nagy bukëja van a boránok. Annyira bukós a bor, hogy lebukik, hogy be në híjják még ëccër mekkínányi, mer ojan roz bor. Hã ojan is van. Mindënfële.

Elmondta: Varga Béla, 65 éves

Pered, 1993. szeptember 1.

Gyűjtötte és lejegyezte: Pálinkás László II. éves

magyar-történelem szakos hallgató

A régi parasztházak

(– Meg szeretném kérdezni, hogy ... szeretném, ha beszélne arról, hogy régen milyenek voltak a parasztházak.)

– Hãt, elõ..., akkor beszënék a natyszüleimnek a házáról, a édesapámnok a szülei, mijen volt a háza. Ára tunnák emlë..., legjobban emlékezni vissza. Elõször is vót a lakóterület, azután vótak a istállók, tehénistálló, lóistálló, kocsisín, és a apró baromfiaknak vótak azután épületek, a túsó ódalon, vótak a ólak, de elõtte régën a istállók is valamikor azon az oldalon voltak. Elõször is a, vót az ësőház. Vót a ësőház. Abba ahugyann belíptünk, ot vót jobb ódärü

két ómárium, és hosszabo vótak a ágyok, az vót főmagosítva, vótak benne hat vagy nyóc vánkus, élle kirakva, má szílinn ódāru hús centi szíles csipkék ojan vertcsipkeszerű dógok vótak, alatta vagy rózsasza..., rúzsaszín, vagy kik színés anyag, nagyon szípem mutattak ezek a vánkusok, ezek vótak a lányoknak a stafirungja, ěkísítve. A sarogba a padok vótak mind a két ódāru, ěgyik főru vót három mětěr hosszú, másikru ngy mětěr, udvar ódālāru, tulipānos padok vótak, elé vót a těve a nagyasztā, szěkěk. Hāt ez a ěsōház, ez ez ojan űnnepi ház vót. Ebbe csak akkor měnteg be, amikor venděgek vótak, vaty pedig ha valaki mekhāt, ot ravatalosztāk fő. Měg a tükör is ot vót a falon fōnt, fōlakasztot tükör vót, ha valaki mekhāt, akkor asz beborítottāk fekete anyaggā. Ěs měg a asztā fōlōt vót lógós pětrólěumlāmpa. Aszt minděn nap, ha kollōt cilinděrt pucūnyi, kanōtot levāgnyi, ez vót a napi dolog (nevetěs) rěggě, ětetěs utān. Asztān gyūtt a pitar. Hāt rěgěm bizon a pitarba, hāt nem vót ojan naty fōszerelěs, nyitot kěměny vót, kěthārmādāt a konyhānok ěvětte ez a nyitot kěměny. Ěggyik ódāru is, másikru is vótak ojam patkaszerű dógok ěpětve, hāt abba vót beleěpětve a rakot polhěrt měg a katlan, amibe āsztān fō..., kotlā...beletěttěk, fōsztek valamět. Ěs a elejim běvū ot vót ěty tělāzsi, abba rāktāk a, āra rāktāk a ěděnyěket. Hāt rěgěnn ugyě csak ěccěr ěty hětěn sūtōttek, kōbort neměgěn hāsznātāk, azěr mekfeět a rakott polhěrt, sārbu vót ěpětve, mer minděk siskōba sūtōttek kěnyerekět ěty hětre, měk kělālācsokot, ězs bizon ebbe vót aszāva a szěva is, měg vót někūnk ěgěn jó fajta fěcskekōrtě, aszt megāszātāk, ojan ěze vót, mind a fūgěnek. Ěs aszt tělen hāsznātuk. Nagyon jó vót, nyersenn is lěhetětt ěnni, měg mikor mekfōsztěk, kompōt lětt | belūlle. A elejěnn annak a ětyharmad rěsze konyhānok az vót ojan, no hāt asz szěp meszět vót, ot vót a falra rakva ojan děszěs tányěrok, měg ojan děszěssep tejesfazěkak, ěs a bejārotě ajtō vót az a tělěnn hāsznātāk csak a ajtōt, a nyārom měg a elejěn vót a sarogla, ojan fele beěpě..., beěpětěd děszkābū kifaragott | dolog vót no. Ěs měg fōseje měg ojan leces vót, de ojan szěb děszěsre kě vót faragva. A hātūsōház, ja hogy měg ě ně felejcsem, měg a konyhābo vót ez a pěllāsfōjāro alatti riz beěpětve, hāt eszt hětāk a ěggyik szurděknak, a māsik tejluknak, oda rāktāg be ja tejekět, tejesfazěkakot. Asztān vót ez a hātūsō ház. Hāt az a hātūsōházot jōformānn āra hāsznātāk, hogy ott alunnyi měg ěnni, mer az tele vót űggyō. Ott aluttak ěgěsz, a valaměkor mind az ěgěsz csālād ěggyūtt ět. A fějaik, měnyeik, lānyok mind, no hāt ěgěsz a űregěkkě mind ěggyūtt vótak, ěty konyhān ětek. Hā ot vótak a ágyok, měk sarogba szintěn ot vótak a űregep padok mā, měg a asztā. Ěs a hāt valaměkor a někěm a dětszūleimnek mutogāttāk othon, hogy ězěk a tulipānos lādāk měg āsztān azok a naty tulipānos padog bizon a vót ěnnekem a dědnāgymāmāmnok a stafirungja. Utānno vót a kamara, hāt abba vót hāmbār, abba tartōttāk a gabonād, būzāt. Asztān ojan kěsěp szěgěletěs rěszěk vótak, abba vót a liszt, aszt měk szuszākno hětāk. Abbā, āsztām mondom vótak a ěstāllōk, ěsō vót a

tehenistálló, ásztán a lóistálló meg a pëlvas, kocsiszín, ebbe vótak a kocsik, hogy nē ázzom meg, mēg a dobogó, amibe kiszéletik a gabonát, kitisztították, bármijet, ami vót termís. Asztán ódāra vót a ganaj, körű vód bētonnā. Hátráb vót a kazā, és a kazā mellet vót szintém mēgin ēty ojan, gugyinak híták, láb... falábokon át, és a ódalai mēg ijem botokkā, vesszőkkē vód befonva. Hāt ebbe vót a nyáronn a zōd levágvo a teheneknek, mēg a pëlva ot vót vagy a here a má hosztak szítterítve.

És mēg a idéšányámnok a szülői házáról is szeretnég beszényi, ha az is hasonló föli..., beosztású vót, csupán a túsó ódalon vót ēty családi pince, gazdasági pince, fölötte vót kamara, kocsiszín. Hāt eszt a házot a mēg énnēkēm a dédnágyápám ípitette, a Barci dédnágyápám. Hāt itt ēty kis légēndát ēmondok, amit a ányámnok szokot mesényi a dédnagyapa. Hāt ez a nagyapa, ez ojan nagyon vállásos és jómódú embēr vót, esz szokta a papokot fogannyi a házná, ott aluttak, gyűttek a ēty hétre a papok a misiósok, ēty hétig prédikátok mēg gyűntattak, oktátták a nípēt, áldosztattak. Hāt ezek ojan szípen kifestēttik a ēső házot, mind a templomot vagy a kápolnát szokják, egíszt fönt a plafonrú le a sarkakon ívētek azok a csíkok, gyönyörű futó rúzsák vótág benne, de nem vót ēgy négyzetmētēr, centimētēr se benne, ami nem lēt vóna kifestve, aszt nem lēhet ēmondanyi, mījen gyönyörűen ki vót festve, az, asz ki tuggya hány esztendeig úgy vót. Útyhogy mikor mēg a ányámnok a testvírjeit kitelepítēttik Magyaroszágro, mēg akkor is megvót, utánno a szlovákok mēg azok is sokáig mekhátták, nem meszētig be. Hāt ēsőházo palós vót, konyha vagy a pitar, hát úgy, min rīgēm monták pitar az vót köves, hátúsóház asz csak fōdes vót, min áltolábo mindēhun annak idejin. Hāt ez a dédnágyápám mesēte, hogy mikor kizs gyērēk vót nagyapja, vagyis a apja ēmēnt háborúba a két lóvā a négyvennyócas szabáccságharc idejin, ő othom maratt, hát nem tudom mér, nem beszíte, hoty hun vót a annya vaty testvírjei, csak hogy od gubbasztott a siskó mellett, hoty kezibe szorongatta a cipót, és hogy begyūt lóháton a kozák, és hogy valami szuronnal-ē vagy, vagy lándzsával-ē, csak hogy beledőföt nēki a cipóba, és hogy bizon ēvētte túle, és mindig aszt emlégette, hogy aszt a ēggyetlenēty kincse, ami vót a cipó, mēg aszt is evētte túle a kozák, és emēnt vele. Hāt akkor vótak ijen esetek, mer például a kántornak is a felesígit leszúrta a kozák, pedig má ott át, hogy má mekszül, meg is hāt a asszony, és a kicsiny is meghāt. Hāt annak a kērēsztye mēg nem rīg pár évvē ezelōtt is megvót a temetőbe. Asztám mēg aszt is mindig emlégette a dédnagyapa ányámnok, hogy nígyen vótak testvírēk valamēllik előggyük, és hoty há kálomista vagy réformátusok vótak, én nem tudom, hogy ēggy az mind a kettő ugyanaz-ē, csak hogy nem akartak áttērnyi a katolikus hitre, csak ēty tért átt, és bizony annak a háromnak ē köllōt mēnnyi a falubú, elüldōsztik ōkōt, mer nem akartak áttērnyi a katolikus hitre. Hat ez akkor lēhetēt, mikor vót a dúllás, az a vállásháború Pázmám Pētēr

idejiben. És ez igaz is. Ęmĕntek ásztán valahova délre, de ez igaz is vót, mer a mi falungba csak színgatolikus níp lakott. A szomszíd falugba vótak úgy Zsigárdon min Diákin más vallásúak is, kálomisták, rĕformátusok, de minálunk színgatolikus vót a falu, csak kísőbb, ha begyűttek, mongyuk vótak a zsidók, ásztám persze ezĕk a szlovákok, akik ĕvangĕlikusok vótak.

Hát ennyire emlĕkszĕk vissza. Hát hogy majd a maji fiatalok mire fognak emlĕkĕzni, mirű fognak minkĕt megemlĕgetnyi. Hát ez az ĩlet sora, ĩllűnk, elműllűnk, elfelejteneg bennűnkőť.

Elmondta: Varga Magdolna, 61 ĕves

Pered, 1993. szeptember 2.

Gyűjtőtte és lejegyezte: Pálĕnkás László, II. ĕves

magyar-törtĕnelem szakos hallgató

Ėlmĕnybeszámoló a katonaĕletről

(– Szeretnĕm, ha mondana valamĕt azokról az ĩdőkről, amĕkor maga volt katona.)

– Hát ĩgĕm minkĕt, elvitteg bennűnkőť januvár hatodikán nĕgyvenődbĕ, odaĕrtűnk, mĕntűnk Pĕrĕdĕn kĕrszťű, gyalog mĕntűnk Sejĕre, Diákin kĕrszťű, odaĕrtűnk, vót ojan kilĕnc óra este, ot váraĕosztűnk, többĕjek asztĕn ĕtypáron ĕszőĕtek, mink ot marattűnk ojan harmincann, no asztĕn vártűnk, vártűnk csak vártűnk mĕg begyűť a tehĕrvonat, bemĕnűnk, behurcókottűnk asztĕn, berakottűnk. No má tĕzĕnĕgy óra, áasztán elĕndűť a tehĕrvonat vélűnk, de őlĕg beĕrtűnk máris viszĕetĕť a ĩzĕnk, ődalűnk tĕsz pĕrcire, de má asztĕn odaĕrtűnk, má főkĕtűnk rĕggĕ, há nĕzűnk ki, mĕjen állomás, há nĕzűnk, Szerĕd. Ėj eszť tut-tuk vóna, vissza is szőĕhettűnk vóna, rĕggĕ hajnaĕba ĕmĕhettűnk vóna onnaj. Közbe asztĕm megĕndűť a vonat má fél hat felĕ, ĩrány Trĕncsin, Trĕncsimbe megátűnk, ot kaptűnk rĕggĕlit, valami arpasrőt vód benne, kis hagyma, kis ső vód benne ĕty kevĕs, no asztĕm mĕntűnk ĕgĕsz ĩjĕ, két nap, két ĩjĕ mĕgyűnk, asztĕn odaĕrtűnk a drĕzdai állomásro, alĕg be sĕ ĕrtűnk, máris furt a szĕrĕnák szőťak, ojan dudállás, ki ĕre, ki āra futott. No meddĕk fok tartanyi ĕcs csak, no asztĕn nagy nehezen lefűjták a rĕjadót, ũkĕr vissza a vagomba, kĕjábátok a ĩzĕk: "Gyerűnk, gyerűnk, mer minnyá ĕndulűnk!" No beĕrtűnk asztĕn a drĕzdai állomásro, onné mĕgin csak, no asztĕm mĕre fogűnk tartanyi? ĩrán Chĕb. Chĕbbe nem fogattag bennűnkőť, asztĕn elmĕntűnk vissza, be a Dĕcsimbe, Dĕcsimbű asztĕn áť a nĕmĕť határonn. Odaĕrűnk, ĕccĕr csak nĕzűnk a ĩzĕť, sorakoző van. Besorakosztűnk az ĩzĕbe, asztĕn, hát asztĕnn odagyűttek a

níměték, minnyá levetkösztünk, be a kászárnyábo, vótunk ojan negyvenöten, vótak Mácsédru is, Tornoc, séjjeiek, diákiak vótak vélünk, no asztěn levetköszteteg bennünköt, attak cip...izét, katonaruhát. A bakancsok nem vótak jók, eggyik kicsin vót, a másik nagy vót. No hát asztěn, akkor levetköszteteg ben..., leizétünk, kopaszra lenyírtag bennünköt, fölötöszköttünk, leméntünk a udvarba, no asztěn sorba átunk, ásztán fölővásták a nevekét, ott-ē vagyunk mind, no asztěn ebíd pontossan tizenkettőkor vót, de asztěn, ěméntünk rēggē asztěn kávéér hármonn, hosztuk a kávét, no asztēnn leūtünk ēnnyi, no hā mi lēssz ecs csak, kóstúgassuk, jājā hol a cukor ebbū, hogy nincsen cukor, kejnē cukor, niksz. Hāt aszt űgy mekszoktuk, hogy mek sē ittuk vóna cukorā, ojan jó kávé vót. No ez mēnt egisz januvār, fēbruvār, mārcejus vīgijig. Gyakorlatra jātunk mindēn, nyóckor sorakozó, kilenckor mēntünk a gyakorlatra ki. Kimēgyünk, hā asztēm mēnt a izé, mektanūtuk, monták nímētū, tómaēs vót, linksz az balra, jobra rēksz. Hátro arc. Hā ásztán valahogy belegyüttünk. No asztěn ěccēr rágyüttünk, hoty hā éhēssek vótunk mindíg, hā mi vót ott a, húz dēka kēnyēr vót csak, ōd dēka vaj, kis míz mindēn rēggē, díbe vót krump...fōtkrumpli vót kis szaftos hússā, no ez mēnt. No közbe asztěn elégyütt a április huszadikáro, gyütték a ní...izé a oroszok nyomták a nímětēkēt. ěccēr csak asztěn sorakozó van, no irány, mēntünk a mēnekūtünk a oroszok elū. Hāt mēntünk ojan két hétig. Ěsō íjē mēgin..., elmēntünk hatkor, mēntünk rēggē fél ōtig. Odaírunk, má ěfēkor asztěn kijabáll a nímēt, hoty pihenő lēssz, ho leūtünk a árogba, ki it, ki ot szundikát. Hāt ětypáron ē is marattak, no hát ōlig bírtunk fōkēnyi. Fōkēllünk, mēgyünk asztěn, továb mongya nímēt. Hāt mēgyünk, mēgyünk, ěccēr csak nízzük, ja vótak kösztünk Magya... izé anyaországiak is. Hāt azok asztěn dalótak, ínēkótek. Vót ot kösztük ěty harmónikás, jáccott ojan ěfélík körūbelū. Ěfē után kettőkor kērdik ěgy mástú: "Jóska, hāt hol a izé, a havēr? "Hāt nem tudom hova lētt, még előb muzsikát" - aszongya. "Nem űt fō valahova?" Mer gyütték a nímětēk is, mēnekútek űgyi nagy árú vót, vittik a izé, nem - ē űt fō avutóra. A havēr. Fōlūt, hā bisztos fōlūt a avutóra. Mēgyünk, mēgyünk ěccēr csak kiábál, vótunk má ojan izé háromszázonn, kiábā a nímēt: "Halt, halt!" (Állj, állj - megjegyzés). Fu it má baj van. Hāt mēgyünk oda, hát ojan vót a szēgín Jóska, csak a dērka vót meg, a feje szillē vót izéve avutóvā, szillē gyúrta ja fejit nēkije. Sájnatuk. Aszongya a nímēt, no eggy it marad véle, eltemeti, asztán utānnung gyűjjōn, hát láttuk mink, nem izs gyűtt asz többet utānnunk a izé havērja, aki ětemettik. No mēgyünk, mēgyünk. Hāt ěccēr csak em má vót ěty hétig mēntünk körūbelū, mēgyünk, hāt asztēm mēgin kettő ěmēnt tūlünk. Nízi, kereste eggy, vót két testvír. Hāt asztán keresi a havērja is a testvírt. Hol van? Mēgyünk, ěccēr csak a nímēt tiszt, eszesz hadnagy vót, elővětte a pisztojt és puff, ot agyonlōtte a izét, krumplit sūtōttek a erdőbe. Hāt a bátyto it vót a kösztünk a sorba, hát szēgín

hijábo vót, nem mertünk sëmmit csinányi mi nímetekké. Ugyan nem vót fegyverünk sē, mer ha fegyver lēt vóna, akkor agyon is lőttük vóna a tisztēt. De hát az, körülbelū mind ē mēntünk vóna belülle, ha agyonlőttük vóna a nímētēt. Jó van, majd valahoty csak lēssz. Maj csak meksegitt a jó isten bennünköt. Valahol találszunk a esszesszē. No asztēm mēntünk, mēntünk. Má két hete körülbelū mēntünk. Bemēntünk egy udvarba, naty pajta vót, gazda ot vót, odagyütt, adot nekünk ēnnyi, krumplit, kēnyeret evvē kínát, no asztēm mási ijē mēgin csak fōlkēltünk, irány, újbú mēnekūnyi. Mēntünk, mēntünk. Hát körülbelū asztēn, ja vótunk ēty faluba, ott asztēm mēgin hā ēhések vótunk. Egy anyaországi kimēnt a izé krumplit szēnni. Hát megmonta a tolmács, hogy nē mēnnyetek ki, mer a öreg lezs bennünköt, a eszesz. Tudott is jól lōnni. Hát, ēccēr csak egy órájaro gyün a izé, a tolmács: "Nem montam, nē mēnnyetek ki? Mer a öreg kint jár." Szēgín gyērēk átlīpte, vót ojan kis árok ott a fōd vígin, ugorta átt, akkor a nímēt puff, ēppen fejbe lōtte. Ēn el is mēntem megníznyi. Nisztēm szēgint, hālántigba vót lōve, összehúsztá a lábójit szēgín gyērēk, hát sājnágottuk, odagyütt a testvīrje, hát mi csinájunk, hát nem mertünk, nem csináhottunk sēmmit sē, mer tuttuk, hogy a nímētēk mi csinánok, agyonlōnnek, ha valakit, nímētēt megbántunk, agyonlōnnek, akkor az egíz banda mind ēmēnt vóna. Hát hattuk, maj gyün a sors rájo. No mēgin csak mēndégētünk, mēgyünk, mēgyünk negyedik ijēre, hat asztēm má mēntünk ēty homoksivatagon, vót ojan negyven cētis homok, alig birtunk mēnni, má ki vótunk, három kilométerre mēntünk kērēsztū erdōn. Csak mēgyünk, csak mēgyünk, hāt má ēhések is vótunk. Níha kaptunk rēggē ēty kis levest, de kevēs vót, díbe kis, attak kis húst, ojan ōd dēkát, kēnyeret, no asztēn na ugyi május másodikám má csak nīszkēlédünk mīnk a, nem is tom mījen város vót, haljuk mīnk naty hurá, ej mi e cigányog gyünnek, ej de mījen hurávó, nīzzük, lovak futkosnak, piros sipka fejükön, ezēg bisztos, má valaki monta ot, vót ott egy oroz gyērēk vélünk, hogy ezēk ruszinok lēsne bisztos, vaty kozákok na. Hát azok is vótak. No asztēm másodikán, május másodikán estünk fokságbo.

No há bemēntünk ēty pājtabo, mēgyüng be oda, ot vót a pajta, támosztva egy nagy létra, disznó kétfelé vót vágvo, ná hát es sēnkinék sē nem kōll a hús, hát úgy láccik nem kō. Ēccēr csag gyün ki a asszon, hogy mik vagyunk. Há mongyuk magyarok, hoty hány évesek, kērdi a nímēt asszon. Tizēnōt, tizēnnígy. Sajnád bennünköt szēginy asszon. Ēccēr csag gyün ki a istállóbú ēty hadnagy, nímēt hadnagy. Mongya, hogy no mi újság, mī? Mongyuk, hoty "cvej kilométer rus" (Két kilométerre oroszok- megjegyzés). Úgy eltűnt a embēr, mēg májig sē láttuk. Hát asztēm bemēntünk a pājtabo, vót ojan igazolványunk, átták a katunáságná, aszt eldoptuk, mindēnki ētakarta. Hát ēccēr csak megáll a tang, ám űl, ám elősszōr leūtünk, mēg nem vótunk fokságbo, leūtünk oda gyün a orosz, megál tangā, begyün asztēn kinyissa a

uccajtot. N   rt tt a orosz hadnagy, tudot n m t   perfekt, bekij b t, hogy aggyuk magunkot meg, no asszon kim nt aszt n, mongya it vannak a ung r, ung re, fircig ung re (negyven magyar - megjegyz s) it van, leventék, k rdik, h t kolko rokov? (h ny  vesek? - megjegyz s). Mongyuk str nszt, p tn ct (tizennégy, tizen t - megjegyz s), s jn t a oroz bennünköt. De  ty korom v t sz g n orosz, h t, no aszongya a orosz, hogy  h ssek vagyunk, h  bizon  h ssek. Mongya n m t asszonnak, no hogy valami iz . Van tej, aszongya, van it harminc tehén. Hozot nagy iz be tejet, kann bo. Mert k poros s jkan k . Nem sz m t ha poros v t, lem nt az r. M   h ssek vótunk. No akkor megvót, megittuk a tejet. No hogy doh nzunk? Persze hogy doh nzunk. No aszongya akkor, hogy "zak ri!" (gy jts r ! - megjegyz s) mongya a orosz, hoty pistoj nincs, mongyuk nincsen pistoj min k nk. Hogy biztos? Megnézzük. Tessék, meg l het n znyi. No aszongya, akkor gyer nk kifelé, aszongya. Sorb  tunk. M gy nk ki oda, ahun el ssz r le t nk, m g nem vótunk el... fokságbo, n z nk a másik f re, ott is  ggy avut  ki v t t ve, de bizon nem m nt oda  ggy orosz s , nem mert g b ntonyi a iz t, a autót. N  aszt n csak v rokozunk, m   gy, n z nk, gy n  gy olaj iz s, magyar katuna v t, de  gy láttom, hogy iz   rmest r vagy mi v t. Maguk magyarok? H . M jen ruhábo vannak? H  mink t  hosztak a nyilasok m g januv rbo n gyven dbe. Ha hunn  val k?   mongyuk P r d,  ggyig di ki, m sik s lle, m cs dijak vótak v ...v t ottan. Na aszt m megvót. No aszt n akkor m ntek a tangok.  gy m ntek előttünk, ahogy le t nk ott a iz be, annyi tang  m nt. A  r k  dob vo a  tonn, annyi  ra, de h  nem mertünk lehaj nyi f v nnyi, mer ha lehaj tunk vóna isten veled, r kt n  ...mekh tunk vóna. Tang  v got vóna bennünköt. No  cc r csak v rokozunk, no  gy gy n  ty tábornok, lássuk a piros nadrág rajta van, cs kos, no aszongya hogy, de el nem felejt m, amennyi oroz gy t, minnek av v t a szava: Rusz? N . Magyar. Na h t na gy n aszt n tábornok. No kolko rokov? Mondom str n ct, p tn ct. S jn d bennünköt a tábornok. Gy tt aszt m másik, a is mekk rd szte.   n  felejcsem, v t v l nk tiz nn gy ruszin gyer k, azok it vótak, mer n gyvenkett be kigy ttek ugyi Ukrajn b , mikor a n m tek ugyi  fogl t k Ukr jnat, Kijev t, más nagy városokat. H t aszt nn odagyütt  ggy orosz hadnaty k rdi, besz  v l k, hogy, j j  cc r csak f t tt k a autóra aszt a tiz nn gy ruszin gyerököt, l hettek azok is ojan tizenn ty-tiz n t, a vezetőjük l het tt ojan k r bel  huszon t esztendős. Bevitt k a erdőbe  k t,  cc r csak haljuk, hoty t -t -t -c , na ezek elint szt k. K r, meksz l tak, hogy ruszinok. Ha meg nem sz l tak vóna, hogy ruszinok, m g májig is  n nek. Hat hij bo, minden van. No aszt n akkor megvót, sorba  tunk, elm ntek a tangok, kozákok, gy ttek m  vótak ojan kullog k minny   gynek, a pisztoj n lo v t, és csak ny jtgogatta a pisztojt, m  aszitt k, hogy belénk l . Aszt m megl tto a hadnagy, igyi, igyi mongya n ki, t dd a pisztojt, el is t tte aszt n, de be v t r gva. Csak

megyünk, csak megyünk. Nā asztēm má, fölöttünk közbe a röpillők még mindig egymást támották a nímettékē a oroszok ottan,lóttik a izé gíppuskávó egymást fönt a levegőbe. No asztēm bemēntünk ēggy ijīere, odaírtünk, há vótunk āsztānn ojan ezērotszāzonn. Mēgyünk a faluvīginn, lássuk, hogy hát ēgy barak ot vót, rajta piros kērszt ki vót tīve fehír zászlóba, bele vót írva. Ēccēr csak odament a orosz, beverte a aalakot, hát mi van itten. Hád gyűttek a szēgín nímētēk, sebēsűttek vótak, ojan osētrovnya (rendelő - megjegyzés) vót, āsztān csak pattogátták puskatussā, vertik ōköt, hú szēgín nímētēk, igyi, igyi, csak mēntek, nā asztēm beírtünk, mekhátunk āsztān ēgy ōrek pajta vót, benne vót a fogas, taliga, benne vótunk ojan nēgyvenōten. Lēhetētt az a hejsīg ojan nīccēr ōt nīgyzetmētēr. No má alig vártuk lēgyen rēggē, össze vótunk zsugorodva. No asztēm má rēggē fōkētünk, de csak ēhessek vótunk. Hát úgy mēgyünk ki udvarra, ot vótak a kozákok a lovakkā, kocsigba, nízēk én a kocsiba, hát itt ojan szīb disznóláb, szalonna, no ez bisztos Magyarországrú van. Át sē mēntünk aszongya ēgy, no gyűtt a orosz: Kudā, kudā? (Hova, hova? - megjegyzés). Mit akarok? Há látto, hogy ēhessek vagyunk, no aszongya, kezem mekfokta: Igyi, igyi! Bevitt a istállóba, odatta nēkem a kaparót, hogy ēccsēpēt pucújjam meg a lovat, asztēm majd jēsztý, jēszt (enni, enni - megjegyzés), hogy lēsž majd ēnnyivaló. Hát úgy is levakartam a két csikót, na asztēn, igyi! Odamēntünk kocsího, elővētt ēty két kiló szalonna, nagy darab vót. Há mi csináll, mos má vótunk ojan nyócam pērēdiek, elosztottuk nyóc-felē, mēg adott ēgy ēgísz kēnyeret. No aszongya, hoty kírjūng, de nē lopjunk. Nā asztēn ez megvót, akkor mēgin sorakozó vót. Tovább. Mēgin mēgyünk, mēgyünk. Hát asztēn fokságbo estünk, asztēn ēggyik lágērbú másik lágērba mēntünk, beírtünk ēty faluba, nízünk ēggy embēr kint áll szēgín, várto a bātytát, felesíge is kint vót a embērnek. Hát asztēn ēccēr csag mēgyünk, lássuk a asszon ēmaratt hátro, megismerte a urát. No asztēn a ura is kiát a sorbú. Aszongya a kozáknok: "Ētypār pērcre beszíhet a felesígivē, de sokat nem, aszongya, mer mēnni kōl tovābb." Utānnuk kōl mēnnyi, el ne maraggyunk. Jó van, asztēm beszit szēgíny embēr a ura...izé a asszony....a felesígivē, no asztēn ēmēnt szēgíny. Mēntünk tovābb, csak mēgyünk, csak mēgyünk. Ēccēr csak mēgyünk, hát másik faluba, nem is tudom mījen város vót a, ja mēntünk kērsztű, Kōln város vót. Mēntünk kērsztű. Já ē nem felejtēm, a vót asztēn ēty kocsi, azon vótak két ōreg mēk két gyērēk, mácsēdi, lēhettek ojan tizēnnīgý ēvesek, azok īs evíttek szēgínyēk. No akkor asztēn ēccēr csak kiírunk a város szilībú, lássuk mink ēty tiszt csak izé húzódik, húzódik, marat hátro, elbújt a rozsba, de hát a szēgín orosz mek sē látto, hogy eltűnt, csak kēd gyērēk meglátto, és elárúták. Minnyā a orosz, hogy ájj, ájj. No hát ēs, de asztēn utānno mēntek a szēgíny nímēt után, mekfokták, kivēttik a rozsbú, jó megvertik. Sājnatuk szēgíny gyērēkēt. No asztēm megvót, utānna fōl, mēntünk tovābb. Má akkor lēhattunk ojan, furt

csatlakosztak hozzánk románok, jugoszlávok. No asztēm mēntünk tovább. Csak mēgyünk, csak mēgyünk, elő mēnt ēggy orosz lóháton, ódalt is, hátú is, hát uram isten, nízünk, és gyüttek ēty kocsvā a nīgy öreg, lehettek ojan ötven-hatvan esztendőssek, meg vótak pakóva, ojan kizs batyú vót, húszták. Odamēgy a orosz elejbük, mekszóllā: Kudā? Mekszóllātak oroszú, elé a ustort. Úgy összeverte szēgin orosz a katunākot a orosz ruszinokot. Imátkosztak, nē bāncso ōköt. Hā hijābo vót. Kocsit mekfokta, földfordította. Mēntünk tovább. Hāt mēgyünk, mēgyünk. Ęccēr csak, má ez vót május kilenc-tizedike körű, két hétig mēntünk körülbelű. Hāt asztēm má, beírünk ēgy nagy vározsba, nem is tudom mījen város vót, má nem tudom, ēlfelejtettem. Hā má gyüttek szēmbe nēkünk is. Eszesz katunāk vótak, tisztēk sorba ávo. Nízük, és közbe asztēm megismertük a izét, aszt a nīmētēt, eszeszt, aki agyonlōtte a gyērēkēt, krumplisūtísēr. Hāt má asztēm mēntünk a román gyērēk tudott oroszú, montuk nēki, itt az öreg agyonlōtte ennek izējit-ē, a ōccsit. Ez az? Ez. Ásztām minnyā mēnt a ruszin gyērēk a kapitān után, hogy ez a hejzet, hogy ez agyonlōtte ennek a ōccsit-ē krumplijēr, sūtōtte a krumplit a erdőbe. No jó, aszongya akkor, hat hogy mek kō ēggyeznyi, aszongya, maj valahogy ēszámolunk no. Közbe asztēn odavitt, mongya a másík tisztnek, ez a embēr bűnös, agyonlōtt két magyar gyērēkēt, leventēkēt. No jó van, aszongya. Akkor odattaē, cserétek, adot hejēt másík embērt, bevittik a udvarba szēgin eszeszt, és mēnt ēgy gyērēk véle, lēhetett ojan tizenhēt esztendős. Ęccēr csak odatēttik a falho, csak hallottuk, hogy a gíppisztoj vígikhúsza szēgin eszeszt. És hát szēgin nīmēt ēre nem is számót, hogy mēk fogunk tálakoznyi. No asztēm megvót, hā mēgint má vót hetedik lágēr, no asztēm bemēntünk ēty, Studgardba ēgy lágērba, ot vótunk ojan harmincezrēn. No ottan vót mindēn, magyar, román, szlovák, cse, nīmēt. No ott asztēn ēszállásótag bennünköt, vótak ojan öreg izék, házok, de nem vót ojan egíssīgēs. No aszt ot vótunk egísz āgusztus huszonötödikēig, onnan asztēn gyütt a parancs, hogy mēgyünk haza, de hā mink nem akartuk ēhinnyi, má tōpször kimēntünk a lágērkapun, hogy mēgyünk haza. De nem vód belülle sēmmi, mēgin vissza a lágērba. Hāt asztēnn, hāt jártunk ki dógoznyi, csak azēr mēntünk ki, hogy ēhēssek vótunk, valamit tálányi, ēnnyivalót. Hāt tálátunk is. De vót úgy is, hogy a szajrēt hosztuk magunkā, és akinē ami vót nálo, ha zsír vót, ha liszt, ha krumpliliszt is vót, a orosz mektálāto, mek kōllött ēnnyi. Hāt vót, aki két hétig is ōlig beteg vód benne.

Elmondta: Balázs Lénárd, 65 éves

Pered, 1994. február 2.

Gyűjtötte és lejegyezte: Pálinkás László II. éves
magyar-történelem szakos hallgató

Péter Barta

Étude contrastive français-hongrois du proverbe à la lumière du matériel européen

A la mémoire de mon grand-père

Liste des sigles et signes utilisés

Deut	Deutéronome
Exo	Exode
Gen	Genèse
Jn	Jean
Lu	Luc
Mc	Marc
Mt	Matthieu
qc	quelque chose
qn	quelqu'un
UG	unité gnomique
UGNPr	unité gnomique non-proverbiale
UP	unité phraséologique
UPNG	unité phraséologique non-gnomique
UPNPr	unité phraséologique non-proverbiale
⇒	voir
()	1. élément facultatif dans une UP 2. référence bibliographique (⇒ en détail dans la Bibliographie, à la fin de cette étude)
[]	1. élément remplaçant une partie de l'UP 2. traduction française d'un texte dont l'original est en une langue autre que le français (si nécessaire: autre que le français moderne)
{ }	au lieu de () ou de [] quand il est placé dans () ou []
~ ~	signe d'une UG (c'est-à-dire proverbe ou UGNPr)
≈ ≈	signe d'une UPNG
' '	acception d'une UP ou d'une autre unité linguistique
842	date de la première attestation écrite d'un proverbe (quand pertinente pour l'analyse, marquée entre le proverbe et sa source)
XX	sigle marquant la source écrite d'un proverbe (⇒ en détail dans la Bibliographie, à la fin de cette étude)

Avant-propos

Cet ouvrage a été réalisé grâce au concours de l'Université d'Europe centrale.

L'auteur tient à exprimer ses remerciements à Mme Jolán KELEMEN, M. Ferenc BAKOS, M. Vilmos BÁRDOSI et M. István SZATHMÁRI, qui ont bien voulu l'aider dans ce travail. Il n'aurait pas pu se faire sans leurs conseils et leurs remarques.

I. INTRODUCTION

I.1. Pourquoi ce sujet?

C'est un choix subjectif. Nous pensons néanmoins pouvoir le justifier par l'utilité de placer les proverbes français et hongrois dans le matériel européen, ceci pouvant apporter des informations et sur le français, et sur le hongrois.

Ce travail comporte deux volets complémentaires. Le premier est l'examen théorique du proverbe en général. Le deuxième est l'analyse contrastive des proverbes français et hongrois. Malgré de nombreux recueils et certaines études ($\Rightarrow$ Bibliographie), il reste beaucoup à faire, surtout dans le deuxième domaine. Or, on ne peut progresser dans l'un que grâce aux résultats de l'autre, et vice versa. De même, une solution trouvée d'un côté fait avancer, indirectement, les recherches dans l'autre. Cet entrelacement représente donc une difficulté et une facilité à la fois.

Notre objectif est de contribuer à la recherche des critères permettant la définition explicite du proverbe, d'indiquer certaines méthodes pertinentes dans l'étude contrastive des proverbes et de les mettre à profit en examinant un certain nombre de proverbes français et hongrois.

I.2. Pourquoi plusieurs langues et plusieurs époques?

Le fait d'examiner plus d'une langue, plus d'une culture permet de faire abstraction de clichés limitant l'horizon, par exemple le hongrois permet de mettre en cause l'opposition traditionnelle proverbe $\Leftrightarrow$ dicton du français. Les notions maxime, locutions, apophtegme, etc. ne coïncidant pas toujours, on est plus amené à se poser des questions sur le bien-fondé de ces catégories. Une vue globale s'impose pour le proverbe, cette notion qui, à l'heure actuelle, n'est même pas entièrement définie ($\Rightarrow$ au chapitre III). C'est cette même vue globale qu'assure l'étude des proverbes à travers les âges, au lieu d'une étude se limitant à un point du temps.

I.3. Pourquoi ces deux langues?

Le parémiologue, beaucoup plus que le parémiographe, doit avoir, dans le cas idéal, une connaissance solide des langues dont il examine les proverbes, connaissance couvrant aussi bien la civilisation que les jeux de mots, le lexique et la morphosyntaxe, etc.

D'autre part, le français et le hongrois ne sont pas liés par la parenté, et cette distance permet de déceler maintes différences; mais depuis un millénaire, ils appartiennent à la même culture, ce qui cause des similitudes. L'examen parémiologique poussé de ces deux langues permet donc très bien de distinguer ce qui est dû à l'origine commune et ce qu'il faut attribuer à la culture commune.

I.4. Les limites de l'étude

Cette étude n'est pas la première à examiner le sujet. D'autres ont jeté les bases de la parémiologie contrastive français-hongrois avant nous ($\Rightarrow$ LNy 1983, LNy 1984).

Les contraintes spatio-temporelles et les limites des connaissances parémiologiques nous ont fait renoncer à certains éléments:

- les langues parentes et voisines du hongrois (les langues finno-ougriennes et les langues slaves) mériteraient un examen aussi approfondi que les parents et voisins du français. S'il n'a pas été fait, cela est dû non seulement aux raisons mentionnées ci-dessus ($\Rightarrow$ I.3. et I.4.), mais aussi au fait que les monuments de la langue et les recueils parémiographiques finno-ougriens (y compris le finnois et l'estonien, mais excepté le hongrois) sont en général nettement moins nombreux et surtout datent de bien plus tard que ceux des langues indo-européennes. Sans doute un finno-ougrisant pourra-t-il apporter ce complément indispensable à cette étude grâce à l'ouvrage remarquable de GYULA PACZOLAY (P 1987);

- l'hébreu et le grec, nécessaires, évidemment, pour le matériel d'origine biblique;

- à quelques exceptions justifiées près, nous n'avons pas indiqué les variantes lorsque l'intérêt qu'elles présentaient était avant tout dialectologique;

- nous n'indiquons pas la place des proverbes dans l'aire linguistique, sauf pour des raisons particulières;

- étant donné la nature globale de l'étude ($\Rightarrow$ I.2.) et l'insuffisance des connaissances, nous avons eu recours et à la méthode descriptive, et à la méthode contrastive; à la synchronie aussi bien qu'à la diachronie (comme il est recommandé par ISTVÁN SZATHMÁRI {SzI:506}) au lieu de suivre, comme cela se doit dans une recherche cohérente, une seule ligne directrice; l'étude synchronique est un point de départ, mais il faut un examen diachronique pour expliquer la motivation des signes (souvent peu claire justement dans le cas des UP) et pour suivre, éventuellement, l'évolution sémantique;

- du fait de la diachronie, nous n'avons pas pu nous limiter aux proverbes usités de nos jours, mais en cas de choix, nous nous sommes efforcé d'utiliser la variante la plus connue;

- on ne peut prouver, avec plus ou moins de certitude, que l'existence d'un proverbe et non le contraire. Si nous le considérons comme inexistant, c'est que nous n'en avons pas trouvé;

- le matériel de proverbes utilisé n'est nullement un échantillon représentatif, il n'a donc pas été possible d'établir des pourcentages (si instructif que cela eût été). Nous n'avons indiqué que les faits, les tendances essentiels;

- des Adages d'Érasme (qui a réuni des proverbes pour expliquer la Bible) aux dictionnaires de dialectes (dont certains contiennent beaucoup de proverbes), en passant par les recueils et les belles-lettres, nombreux sont les ouvrages que nous n'avons pas encore pu dépouiller; cependant, le choix des proverbes s'est fait, à de rares exceptions près, sur la base d'un matériel attesté par écrit, si possible par un locuteur natif; ainsi, les sources primaires sont:

- MPS et LRL pour le français,
- P 1987 et ME pour le hongrois,
- D et HB pour l'allemand,
- CODP pour l'anglais et
- GH pour le roumain.

Pour les sources secondaires, nombreuses, $\Rightarrow$ dans la Bibliographie.

En examinant l'origine des proverbes, il faut se contenter d'un résultat bien incomplet. Le proverbe étant un genre essentiellement oral, les attestations écrites ne donnent pas, dans la grande majorité des cas, une indication suffisante sur sa genèse.

D'autre part, l'approche philologique, que nous essayerons de faire prévaloir autant que possible, ne pourra assurer à elle seule une réponse satisfaisante aux questions soulevées ($\Rightarrow$ II.3.).

I.5. La structure de l'étude

Elle est la suivante (les nombres marquent les chapitres):

I
II
III
IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI
XII
XIII

Le Ier chapitre, l'introduction, donne les informations générales au sujet de l'étude. Le chapitre II présente la parémiologie et, nécessairement, la phraséologie. Le chapitre III a pour objet la définition du proverbe. Cette première partie de l'étude comporte donc trois chapitres que l'on pourrait qualifier de superposés, c'est-à-dire découlant les uns des autres.

La deuxième partie comprend les chapitres IV à XI, plus spécifiques, traitant chacun un aspect distinct des proverbes: origine, numéraux, typologie, ethnonymes, vin, polémique, métaproverbes. La raison de ce choix est indiquée au début de chaque chapitre. Ces chapitres ont pour ainsi dire un rapport de coordination entre eux et sont subordonnés à la première partie. (Les chapitres V, VI et VII sont plus étroitement liés entre eux: les chapitres V et VI traitent de typologie; les chapitres V et VII présentent des proverbes comprenant des numéraux. Il ne nous a pourtant pas semblé justifié de les réunir. Le chapitre V arrive à l'hypothèse d'une typologie grâce aux numéraux, tandis qu'au chapitre VI, cette hypothèse est étayée par des éléments tout autres. Les chapitres V et VII diffèrent dans leur approche: celui-ci est diachronique, celui-là est synchronique.)

La troisième partie est globale (comme la première): le chapitre XII traite des relations à d'autres sciences et le chapitre XIII donne la conclusion.

II. LA PARÉMIOLOGIE

Nous ne présenterons pas ici l'histoire de la parémiologie, car elle a déjà été traitée par d'autres (LRL, JP, ON 1977, etc.). En revanche, il nous semble indispensable d'aborder un sujet essentiel à la compréhension de la parémiologie: la phraséologie.

II.1. La phraséologie

La phraséologie est une branche de la linguistique essentielle du point de vue du parémiologue. Cette étude ayant cependant un sujet autre que la phraséologie, nous sommes dans l'impossibilité de lui accorder l'espace qu'elle mérite et devons nous borner au strict nécessaire.

Sans donner un aperçu de l'évolution des recherches en phraséologie, ceci ayant déjà été fait ($\Rightarrow$ ON 1977, BV 1990:16-54), nous avons choisi arbitrairement un seul point de repère – traditionnel – dans le passé: CHARLES BALLY. C'est à lui qu'on doit le terme "phraséologie", existant certes avant lui, mais pas employé dans ce sens ($\Rightarrow$ son Précis de stylistique). Il distingue les combinaisons libres des mots et les combinaisons fixes aussi bien du point de vue de leur composition lexicale que de leur structure, avec des formes de transition entre les deux catégories.

Aujourd'hui, la plupart des linguistes tendent à considérer comme UP les expressions idiomatiques (c'est-à-dire celles qui ne peuvent pas être interprétées selon le sens de leurs éléments constitutifs) (par exemple $\approx$ une grosse légume $\approx$ RC-550, $\approx$ rossz fát tesz a tűzre $\approx$ ON 1966-189/43 { 'mettre du mauvais bois sur le feu', c'est-à-dire 'faire les quatre cents coups' }) et "les combinaisons de mots et phrases fixes à sens intégré" (JJ 1980:85) (par exemple $\approx$ faire venir l'eau à la bouche $\approx$ RC-346, $\approx$ nem hajt a tatár $\approx$ ON 1966-664/180 { 'le Tatar ne te poursuit pas', c'est-à-dire 'il n'y a pas le feu' }). Acceptant provisoirement sa définition, nous considérons comme UP "les combinaisons de mots fixes d'après leur constitution lexicale et leur structure, ainsi que les phrases, complètes ou incomplètes, dont le sens forme une unité fixe" (JJ 1980:85), quitte à apporter un complément d'information plus tard.

On peut, arbitrairement, mettre de côté les termes techniques composés (comme JÓZSEF JUHÁSZ dans JJ 1980:85). Par exemple l'"iris de Florence" n'est pas l'iris qu'on trouve dans cette ville, tout comme son équivalent hongrois "olaszliliom" ['iris d'Italie'] n'est pas à identifier avec un iris quelconque d'Italie; en effet, on se sert d'un syntagme à sens intégré pour

désigner une variété précise de cette plante, en l'occurrence l'"Iris Florentina". Théoriquement, ils devraient faire partie de la phraséologie, ce qui, par respect mécanique d'une définition, créerait une catégorie peu homogène. Il suffit donc d'accepter la définition qui vient d'être formulée en excluant les termes techniques de ce genre. Remarquons que d'autres (comme VILMOS BÁRDOSI dans BV 1990:71-72) n'ont pas de mal à insérer la terminologie spécialisée dans le système phraséologique.

Au lieu de "combinaisons de mots fixes d'après leur constitution lexicale et leur structure" de JÓZSEF JUHÁSZ (JJ 1980:85), nous proposons la formulation, plus longue, il est vrai, mais aussi plus explicite, de GEORGES MISRI: "toute séquence linguistique, constituant une partie de phrase ou une phrase entière, qui se caractérise par un blocage plus ou moins important de ses axes syntagmatique et paradigmatique, c'est-à-dire par une impossibilité ou une réduction quasi totale des possibilités d'expansion partielle, et par une neutralisation totale ou partielle de ses oppositions lexicales et/ou grammaticales" (GMi:1.210).

Remarquons que l'ignorance du caractère idiomatique d'une expression fait obstacle à la communication, comme le montre le titre du film de François Truffaut: "Les Quatre Cents Coups", dont la traduction hongroise ("Négyszáz csapás") est tout simplement incompréhensible dans le contexte du film. Nous proposons en hongrois "Komisz kölykök" (faute de pouvoir utiliser "Vásott kölykök", qui serait peut-être meilleur, mais qui est réservé à la traduction du titre de l'oeuvre de Jean Cocteau: "Les Enfants terribles").

De même, l'ignorance du caractère figé, c'est-à-dire de la fixité morphosyntaxique aboutit à la création de formes ne constituant plus des UP. "Kihúzod a gyufát!" ['tu vas tirer mon allumette', c'est-à-dire '≈tu vas tomber sur un bec de gaz≈', avec une faute grammaticale], exemple recueilli par l'auteur de la bouche d'un enfant de huit ans montre qu'une UPNG dispose d'une certaine variabilité ("kihúz" 'tirer' ne connaît pas de contraintes de mode, de temps, de personne et de nombre dans sa conjugaison); par contre, il suffit d'une expansion interdite pour priver l'énoncé de son caractère figé ("gyufát" 'allumette' exclut le suffixe possessif et en général toute autre marque que l'article défini et le suffixe de l'accusatif). Le défigement involontaire se manifeste aussi chez les étrangers et chez des personnes présentant des troubles langagiers (GMi:2.414). Il sert également à l'expression linguistique de l'humour.

Si nous préférons appeler les éléments relevant de la phraséologie des "UP" et non par l'un des nombreux synonymes que l'on retrouve dans la littérature spécialisée, c'est pour avoir un terme au sens le plus global possible (⇒ BV 1990:14).

Au sein de la phraséologie, nous ferons un classement selon le schéma suivant:

UP	proverbes		UG
		UGNPr	
	UPNPr	UPNG	

UP: définies dans ce chapitre

proverbes: à définir dans cette étude

UPNPr: les UP sans les proverbes

UGNPr: tous les énoncés sentencieux autres que les proverbes (traditionnellement appelés maximes, adages, apophtegmes, etc.), qu'il est préférable de séparer des proverbes, malgré les traits communs qui réunissent ces deux catégories (⇒ III.3. et III.6.4.)

UG: les UGNPr et les proverbes ensemble

UPNG: les UP sans les UG; au sein des UPNG, nous ignorerons les différents groupes. Malgré les résultats atteints (JJ 1979, GMi, BV 1990:55-92), il reste des choses à faire dans le classement des UPNG, la terminologie peu unie le montre bien, mais ce n'est plus la tâche de la parémiologie.

La phraséologie, à laquelle se rattachent les proverbes, a longtemps été considérée comme faisant partie de la lexicologie. Cette tendance peu heureuse est illustrée par le procédé de BALLY. En étudiant les combinaisons fixes, il cherchait des mots synonymes et souvent, il n'en trouvait pas: ou bien parce que ces UP étaient trop complexes sémantiquement (comme par exemple ≈bain de foule≈ RC-55 et ≈eltelt, mint mula fuszulykával≈ recueilli par l'auteur {"mula" étant une variante dialectale de "mulya" 'nigaud'} {'se gorger de haricots comme un nigaud'}) ou bien parce qu'elles ont une valeur de phrase (comme par exemple ≈Mon oeil!≈ RC-652 et ≈Zsindely van a háztetôn!≈ ON 1966-735/46 {'il y a des bardeaux sur le toit de la maison', c'est-à-dire 'Attention, on nous écoute'}) et ne pouvaient avoir, a priori, de mot synonyme (⇒ JJ 1980:79). Au lieu de chercher à l'insérer dans telle ou telle catégorie, contentons-nous de déclarer que, dans la linguistique, la phraséologie est un domaine à part.

II.2. La parémiologie dans la phraséologie: l'opposition proverbe↔UPNG

Nous ferons abstraction, dans ce chapitre, des UGNPr: elles présentent les mêmes différences par rapport aux UPNPr que les proverbes et ne constituent pas l'objet de notre étude (⇒ III.6.4.).

Les UPNG se rapportent aux proverbes comme les mots à la phrase. Plus précisément: le proverbe a une forme de phrase et une valeur de phrase. L'UPNG n'a généralement pas une forme de phrase, mais même si elle se présente sous la forme d'une phrase, elle a toujours (ou presque toujours) la valeur d'un lexème ou d'un syntagme. Pour confirmer la règle, deux exceptions où l'UP, tout en étant non-gnomique, a une forme et une valeur de phrase: ≈Le tort tue≈ RC-887 et ≈Hosszabb a péntek, mint a szombat≈ ON 1966-551/396 ['le vendredi est plus long que le samedi', c'est-à-dire 'le jupon de quelqu'un dépasse'].

Autre bribe de définition, destinée à écarter la réserve de la précédente: l'UPNG ne peut, en général, être considérée comme objet de la question *vrai ou faux*, tandis qu'en parlant de proverbe, on peut poser la question. Si une personne utilise, par exemple, le proverbe ~La robe fait l'homme~, son interlocuteur peut très bien lui rétorquer que ~L'habit ne fait pas le moine~. Mais ≈avoir une peur bleue≈ RC-713 en soi n'est pas en contradiction virtuelle avec ≈être gai comme un pinson≈ RC-728. Très précisément: l'utilisation d'une UPNG peut soulever tout au plus la question de savoir si l'UPNG convient à la situation. Mais si elle convient, on ne peut plus se demander si l'UPNG est vraie en elle-même. La question *vrai ou faux* n'est pas un outil linguistique, certes, mais... la fin justifie les moyens. Comme le remarque JEAN CAUVIN, le proverbe peut aussi donner lieu à la contestation du locuteur (du genre: "Et toi donc?") (JC 1980:1.31).

En reprenant l'idée de FERDINAND DE SAUSSURE (Cours de linguistique générale) et de JÓZSEF JUHÁSZ (JJ 1980:91), qui déclarent que les unités à sens ou syntaxe traditionnels, c'est-à-dire les UP, font partie de la "langue", tandis que les unités non-phraséologiques, c'est-à-dire spontanées, sont des éléments de la "parole", on peut dire que le proverbe, stable, appartient plus au domaine de la "langue" que l'UPNG (BFs). Le proverbe a atteint un degré de figement plus élevé que l'UPNG, donc la définition que GEORGES MISRI donne du figement (⇒ ci-dessus GMi:1.210) peut aussi servir à distinguer les proverbes, totalement figés, et les UPNG, partiellement figés.

Tout ceci a dû être dit car les UPNG et les proverbes sont souvent difficiles à séparer mécaniquement pour la simple raison qu'ils peuvent avoir une forme similaire ou identique.

En français, il arrive qu'il suffise d'insérer "Il faut" ou "Il ne faut pas" devant une UPNG pour en faire un proverbe, par exemple ≈battre le fer quand il est chaud≈ RC-415 et ~Il faut battre le fer quand il est chaud~ RC-415, ainsi que ≈mettre la charrue avant les boeufs≈ RC-176 et ~Il ne faut pas mettre la charrue avant les boeufs~ MPS-47/459.

En hongrois, il existe des proverbes et des UPNG formellement identiques, comme *≈kibújik a szög a zsákból≈* ['le clou sort du sac', c'est-à-dire 'l'intention vraie, mais cachée de qn perce'] et *~Kibújik a szög a zsákból~* ['le clou sort du sac', c'est-à-dire 'la vraie nature de l'homme finit toujours par se savoir'] ON 1966-618/328; *≈előbb jön a dinomdánom, azután a szánombánom≈* ['d'abord vient la ribouldingue, puis le regret', c'est-à-dire 'c'est une partie de plaisir qui sera suivie d'un long repentir'] et *~Előbb jön a dinomdánom, azután a szánombánom~* ['d'abord vient la ribouldingue, puis le regret', c'est-à-dire 'la joie excessive est généralement suivie de chagrin'] ON 1966-142/142; *≈könnyű Katót táncba vinni≈* ['il est facile d'emmener Kató danser', c'est-à-dire 'il/elle veut tout en faisant semblant de ne pas vouloir'] et *~Könnyű Katót táncba vinni~* ['il est facile d'emmener Kató danser', c'est-à-dire 'il est facile de persuader qn d'une chose qu'il veut lui-même'] ON 1966-340/465. Nous n'avons pas trouvé d'exemple pour ce phénomène en français.

Les deux notions (voisines, voire même identiques pour la forme) une fois séparées, nous remarquerons qu'il existe cependant une certaine fluctuation, assurée par la dérivation. Le proverbe peut devenir UPNG: *~Meghalt Mátyás király, oda az igazság~* ['le roi Matthias est mort, plus de justice', c'est-à-dire 'il n'y a rien à espérer, la justice n'est pas rendue'] et *≈meghalt Mátyás király, oda az igazság≈* ['le roi Matthias est mort, plus de justice', c'est-à-dire ne pas savoir où demander justice'] ON 1966-470/496 et *~Fier n'a que perdre~* MM-207. L'UPNG aussi peut devenir proverbe: *≈fenn az ernyő, nincsen kas≈* KMa-149 ['la bache y est, il n'y a pas de panier', c'est-à-dire 'montrer que l'on est riche alors que l'on est pauvre'] et *~Fenn az ernyő, nincsen kas~* VI-412 ['la bache y est, il n'y a pas de panier', c'est-à-dire 'cela ne sert à rien de montrer que l'on est riche alors qu'on ne l'est pas'].

Dans certaines autres langues, comme le japonais, la séparation proverbe – UPNG est, paraît-il, encore plus difficile (⇒ ADe:2).

II.3. L'interdisciplinarité de la parémiologie

La parémiologie, branche de la science qui s'occupe des proverbes, se situe à la limite de la linguistique et de l'ethnographie. Tout comme il serait peu juste et surtout peu opportun de la fourrer dans la lexicologie (⇒ II.1.), nous pensons qu'il est non seulement inutile, mais néfaste d'essayer de trancher catégoriquement si c'est le domaine de la linguistique ou de l'ethnographie. Il s'agit évidemment d'un énoncé qui peut et doit être analysé par les linguistes sous peine de perdre de précieux éléments; d'autre part, les UP sont aussi des créations folkloriques, vu leur caractère collectif, l'oralité, l'anonymat de l'auteur, la forme de transmission et la variation (⇒ plus en détail SzÁ

1970:147-150). Mais on peut considérer les proverbes à la lumière de la linguistique uniquement (c'est ce que nous tenterons de faire) ou à la lumière de l'ethnographie uniquement.

De nos jours, quand les sciences prennent de l'extension, donc se recouvrent de plus en plus, il ne faut pas chercher leurs limites mais leur noyau, quitte à définir ces limites plus tard.

Les branches limitrophes de la science, auxquelles il sera fait maintes fois référence, n'ont pu être intégralement incluses; si elles n'ont souvent été qu'effleurées ($\Rightarrow$ par exemple au chapitre XII), c'est qu'elles auraient brisé les cadres de cette étude essentiellement linguistique. D'autres approches, par exemple celle de ZOLTÁN KANYÓ ($\Rightarrow$ KZ), ÁGNES SZEMERKÉNYI et VILMOS VOIGT ($\Rightarrow$ SzÁ 1969, SzV), logico-sémantique, sont aussi valables et nécessaires.

III. ESSAIS DE DÉFINITION DU PROVERBE

III.1. La dénomination du proverbe

III.1.1. EN FRANÇAIS

Si le pronom remplace le nom, le proverbe est ce qui remplace le verbe. Ceci est loin d'être un jeu de mots: tout comme "il" supplée "Paul" dans "Paul chante", "faire" peut se substituer à un verbe dans une proposition subordonnée circonstancielle comparative afin d'y éviter la répétition du verbe de la principale, par exemple à "se comporter" dans "Comporte-toi comme je me comporte" pour donner "Comporte-toi comme je le fais".

Il faudrait donc chercher, dans "la pléthore des termes (...): dit, dicton, adage, maxime, morale, sentence, devise, slogan, axiome, (...) précepte, aphorisme, apophtegme, épigramme" (GBM:50) un autre mot pour dénoter l'objet de cette étude, par exemple "parémie". Néanmoins, nous ne le faisons pas, et ce pour trois raisons:

- le mot "proverbe" ne présente aucune ambiguïté, vu qu'il n'est pratiquement jamais employé comme paire de "pronom";
- bien au contraire, il est profondément enraciné dans la conscience collective au sens d'une sorte d'UP';
- l'emploi du mot "proverbe" au sens traditionnel est motivé par l'étymologie: le "verbum" que remplace le "proverbium" signifiait aussi 'parole, mot dans contexte, expression'.

III.1.2. EN HONGROIS

Le mot "közmondás" attire notre attention sur deux sujets: "köz-" 'commun, public, général' sur le caractère communautaire, normatif du proverbe (⇒ III.5.6.) et "-mondás" 'dire, dit' sur sa nature orale, donc origine populaire (⇒ IV.1.).

III.1.3. DANS D'AUTRES LANGUES EUROPÉENNES

Le mot latin "proverbium" apparaît déjà dans la Vulgate (traduite de 390 à 405 apr. J.-C.): "Sicut et in proverbio antiquo dicitur..." 1 Samuel 24,14 ['comme le dit l'ancien proverbe...'].

Les équivalents néo-latins, anglais et espéranto appellent les mêmes remarques que le français.

L'allemand "Sprichwort" rappelle, par le premier élément: "Sprich-" 'dit' du mot composé, l'oralité fondamentale de ce genre (⇒ III.1.2.). Le deuxième élément du mot composé signifie 'mot', sémème contenu aussi dans le russe "paslovitsa" et dans le suédois "ordspråk", par exemple.

III.1.4. DANS DES LANGUES NON-EUROPÉENNES

Depuis l'étude approfondie du matériel africain et asiatique, des centaines et des centaines de pages ont été écrites sur ce qu'expriment les équivalents des mots "proverbe" et "dicton" en différentes langues. Ce que l'on entend par cette notion diffère, et les termes utilisés sont loin de se recouvrir. Dans bien des cas, le(s) mot(s) utilisé(s) pour dire "proverbe" et "dicton" n'exclu(ent) pas d'autres genres folkloriques (chant, ballade, devinette, énigme, etc.) ou formes littéraires (aphorisme, sentence, etc.).

"Le mot utilisé par les Bulu-Fañ-Beti pour désigner le proverbe est NKANA. Le même terme est employé pour signifier la parabole, l'énigme, le conte ou la fable" (LB:XIV), ce qui indique que la définition du proverbe est à chercher (également) dans son opposition avec d'autres genres folkloriques (⇒ III.6.).

C'est à la même conclusion que nous arrivons en lisant ce qu'écrit RUTH FINNEGAN, qui constate que nombre de langues africaines n'utilisent pas de mot spécial pour dénoter les proverbes, mais elles ont une expression pour marquer l'ensemble des genres oraux; dans d'autres langues africaines, il existe un mot à part pour les proverbes mais aussi un terme collectif pour la totalité des genres oraux (RF:12),

"En peul, le terme «mallol», par exemple, signifie non seulement un proverbe mais aussi une allusion en général... Il en est de même pour le terme «ndimo» en kamba. Celui-ci ne correspond pas exactement à notre terme «proverbe», mais est son équivalent le plus proche et veut dire en vérité «parole obscure» ou «termes métaphoriques»..." (RF:12). "Dans certaines langues africaines, les mots «proverbe» et «image» sont identiques ou proviennent de la même racine" (JC 1981:7). Par exemple, le terme minyanka "talainé" désigne toute image (JC 1980:1.7). Ces appellations soulignent l'importance de la marque sémantique et de la marque "image" (⇒ III.5.3.).

III.1.5. CONCLUSION SUR LA DÉNOMINATION

Dans les langues européennes examinées, la dénomination du proverbe tire donc son origine de mots (simples ou composés) signifiant:

- 'expression', 'mot';
- 'dit' (oral);
- 'commun'.

Dans certaines langues non-européennes, elle vient de mots dénotant aussi d'autres genres folkloriques ou littéraires ou bien des figures de style.

III.2. Difficulté de la définition

Qu'est-ce que le proverbe? Comme le précise ALBERTO MARIO CIRESE, il existe deux sortes de définition: explicite et implicite. La première signifie la formulation d'une définition, tandis que la deuxième est exprimée par le contenu d'un recueil (AMC:1). Dans ce qui suit, nous ne nous occuperons que des définitions explicites et que de ceux ayant trait à la linguistique (ignorant, par exemple, l'activité, certes précieuse, de Permiakov).

D'un autre point de vue, on peut définir le proverbe d'une manière "externe" (JC 1981:5) (par rapport à d'autres genres) et "interne" (en soi). Les chapitres III.3., III.4., III.6. et III.8. seront consacrés au premier procédé, tandis que les chapitres III.5. et III.7. au deuxième (tout en sachant que certains points constituent une transition entre les deux). Dans le reste de l'étude, c'est surtout la deuxième approche qui sera privilégiée.

À la fin du XIIe siècle, MATHIEU DE VENDÔME a donné la définition suivante: "Le proverbe est une sentence commune à laquelle l'usage (consuetudo) accorde foi, que l'opinion publique adopte et qui correspond à une vérité confirmée" (cité par AMB:1-2). La suite montre combien peu l'on a avancé au cours des siècles écoulés depuis.

ARCHER TAYLOR, "père de la parémiologie moderne" (EE:11.386) renonce à donner une définition concise (AT 1931), disant que l'entreprise n'en vaut pas la peine, le proverbe ayant une qualité impossible à préciser, qui fait qu'on le reconnaît. GÁBOR O. NAGY, lui, déclare que la question de savoir si les proverbes sont définissables relève de la formulation et non de l'essence (ON 1966:8). GEORGES B. MILNER écrit à juste titre: "On dirait que chaque parémiographe sait intuitivement ce que c'est qu'un proverbe et qu'il a pourtant une difficulté énorme à donner de bonnes raisons pour admettre les uns et pour écarter les autres" (GBM:50).

Certes, le proverbe (comme toute notion) est difficile à définir de façon adéquate: "on peut presque affirmer qu'il y a plus de tentatives de définition qu'il n'y a de proverbes" (WM:13). S'il en est ainsi, c'est aussi dû au fait qu'"il existe autant de conceptions du proverbe qu'il existe de cultures" (BODT:42). Comme point de départ, on pourra cependant se servir d'une définition relativement bien réussie, celle qu'a formulée BARTLETT JERE WHITING après en avoir lu tant d'autres: "Un proverbe est une expression qui, sa naissance étant due au peuple, témoigne de son origine par sa forme et sa formulation. Il exprime ce qui est apparemment une vérité fondamentale – c'est-à-dire une vérité évidente – dans un langage simple, mais souvent orné

d'allitération et de rime. Il est généralement, mais non nécessairement, court. Quelques proverbes ont et un sens littéral et un sens figuré; les deux sont des sens complets; mais il arrive plus souvent qu'ils n'aient que l'un des sens. Le proverbe doit être vénérable; il doit porter le signe de l'antiquité ... " (BJW 1932:302). Ceci résume plus ou moins les traits caractéristiques qui seront développés au point III.5., mais ne prend pas en compte les oppositions indiquées au point III.6.

III.3. Rythme, norme, image

FRANCIS RODEGEM (FR:128-134), JEAN CAUVIN (JC 1981:80 et JC 1980:1.105-106) et d'autres chercheurs tendent à adopter une approche plutôt formelle pour définir le proverbe.

FRANCIS RODEGEM classe ainsi les "formes canoniques" sur la base de ce qu'il appelle "rythme", "sémantique", "norme":

Parémies	Rythme	Sémantique		Norme				
		ana-logie de la situation	ca-rac-tère déno-tatif	gé-né-ra-le	spé-ci-fi-que	res-trein-te	di-rec-tive	in-di-ca-tive
Proverbe	x	x		x			x	x
Maxime	x		x	x			x	
Aphorisme	x		x	x				x
Dicton	x	x			x		x	x
Slogan	x		x		x		x	x
Adage juridique	x		x		x		x	x
Locution proverbiale		x				x	x	x
Apophtegme	x					x	x	x
Devise	x		x			x	x	x
Wellérisme								

Chez lui, le "rythme" traduit l'effet de la "loi de condensation symétrique" et reflète un caractère binaire. "La loi d'association analogique ou loi de transposition, concerne le contenu sémantique textuel ou infra-textuel du message sentencieux. [...] La loi de normalisation concerne le contenu extra-textuel ou sous-jacent du message" (FR:128). Par norme directive, il faut

entendre "avertissement, dissuasion, défense, conseil, préférentielle, obligation"; la norme directive se compose de "constatation, dénonciation satyrique, comparative" (FR:134).

Ce classement appelle nombre de remarques:

- 1./ La locution proverbiale a bien un "rythme" au sens large.
- 2./ Quelle est la différence entre les deux traits sémantiques?
- 3./ Pourquoi l'apophtegme n'a-t-il pas de trait sémantique?
- 4./ Les catégories "générale, spécifique, restreinte" de la norme ont une distribution arbitraire.
- 5./ L'opposition des catégories "directive, normative" de la norme n'existe que pour la maxime et l'apophtegme (et encore...), donc elle est pratiquement improductive.
- 6./ "Un dicton peut être une devise" (LNk:54).
- 7./ "Toute devise est slogan" (LNk:54).
- 8./ La symétrie, si caractéristique des énoncés sententieux, semble être le principe même du classement.
- 9./ Le wellérisme a une définition négative fort discutable.
- 10./ En résumé: l'approche "rythme, sémantique, norme" est un moyen de classement à élaborer.

La catégorisation de JEAN CAUVIN (JC 1981:80), s'appuyant sur une étude de FRANCIS RODEGEM (JC 1980:1.105-106), est plus claire et plus motivée:

Énoncé	Rythme	Norme	Extension	Image
Proverbe	+	+	générale	+
Maxime	+	+	générale	-
Locution proverbiale	-	-	assez générale	+
Dicton	+	+	temps, santé	-
Adage	+	+	droit	-
Slogan	+	+	publicité	-
Devise	+	+	famille	-

Ce tableau aussi entraîne certaines remarques (par exemple la locution proverbiale dispose de traits lexicaux et grammaticaux binaires, donc est "rythmique"), mais il représente certainement un pas important dans la définition externe et interne du proverbe.

III.4. En tant que message social

Pour ne pas rester dans la linguistique de l'énoncé, mais voir celle du discours: l'autre approche, fonctionnelle, est très bien illustrée par JEAN CAUVIN. Il examine (JC 1980:1.22) le proverbe comme message et le situe comme tel au point d'intersection d'un axe social émetteur-récepteur (représenté horizontalement) et d'un axe de sémantique culturelle situation actuelle-tradition (représenté verticalement). Les conditions de la communication sont définies, par exemple il doit y avoir proximité physique: le proverbe ne peut pas être crié. Il en distingue cinq fonctions (JC 1980:1.45-46): cognitive (faire connaître la réalité), expressive (faire connaître son opinion), normative et éducative (rappeler les normes et imposer une conduite), discursive (donner force au discours) et finalement culturelle (marquer l'appartenance à la même communauté).

"Les proverbes sont des messages codés" (LB:XVIII), qui ne remplissent leur rôle qu'une fois décodés. Chez les Bulu-Faï-Beti, la même dénomination étant utilisée pour plusieurs genres, on différencie le proverbes des autres par une expression équivalant à: "dire un proverbe à qn" (LB:XIV), ce qui indique que le proverbe, par sa nature même, suppose un récepteur.

La nécessité de la situation n'est pas qu'une constatation théorique, elle est ressentie aussi bien par les locuteurs, dont l'un, un chef africain, l'a même formulée ainsi: "Il n'y a pas de proverbe sans situation" (RF:27) que par ceux effectuant la collecte: "Si l'on demande à un Mossi de citer «à froid» des proverbes, cela ne déclenche pas chez lui le désir de montrer son savoir, mais plutôt un ennui considérable. Coupée d'une situation provocatrice, sa mémoire ne fonctionnera pas" (DBo:39). Cependant, il y a de rares exceptions où les proverbes ne servent pas de message dans une situation donnée: au Congo, les "parents et grands-parents les apprennent, à la veillée, aux enfants" (JR:85), ou c'est un maître qui les enseigne (JC 1981:13), ou, dans d'autres parties de l'Afrique, ils peuvent constituer l'objet d'une compétition où l'on doit en réciter (RF:34, JC 1980:1.23, BJW 1931:67). D'ailleurs, dans les deux cas, l'emploi (apprentissage et contrôle ludique) ne fait que confirmer l'importance du rôle du proverbe dans la société en tant que message. Mais le proverbe, généralement, ne sert pas à amuser, contrairement aux autres genres de prose, comme le conte, par exemple (KMa:260). Il sert de forme à une conversation alors que d'autres genres, comme l'énigme, en sont le sujet (JJ 1985).

La situation est donc un élément précieux dans la séparation du proverbe et certains autres genres. L'énonciation d'un proverbe exige la présence d'un interlocuteur, tandis que ce n'est pas le cas pour le chant (KMa:260). Il existe des restrictions quant à la situation d'emploi de l'énigme (absent aux funérailles) et du conte (présent aux veillées), mais de ce point de vue, l'usage

du proverbe n'est pas limité (DBo:40-41). On peut se poser à juste titre la question de savoir s'il n'est pas plus facile de définir le proverbe par sa situation (comme genre folklorique) que par ses marques linguistiques (⇒ III.5.1. à III.5.4.).

Le rapport émetteur-récepteur est lui aussi soumis à certaines contraintes (en fonction des langues, ou plus précisément, des cultures): l'émetteur ne peut pas être situé plus haut hiérarchiquement que le récepteur (situation sociale, âge, etc.).

III.5. Définition par les marques

N'ayant pas trouvé de définition globale satisfaisante, nous examinerons les marques une à une. Ces marques (ou identificateurs, indices) ne doivent pas nécessairement être toutes présentes pour indiquer qu'une unité linguistique est un proverbe. La plupart sont donc facultatives. Seules les marques "norme" et "transculturel" sont obligatoires, c'est-à-dire toujours présentes, mais en général, elles n'ont pas de réalisation physique, donc ne permettent pas l'identification du proverbe. Un cas extrême est celui des proverbes minyanka, qui, très souvent, ne se distinguent par aucune marque évidente du discours ordinaire (JC 1980:1.27).

En règle générale, on trouve une certaine "quantité" de marques, c'est-à-dire tantôt les unes, tantôt les autres. Pour prendre un exemple en dehors du français et du hongrois: "il semble qu'à travers l'Afrique, les proverbes les mieux rythmés soient ceux qui comportent le moins d'images" (JC 1981:31), donc les marques apparaissent de manière inversement proportionnelle les unes aux autres.

Nous nous abstenons de parler du figement, pourtant marque, car ce sujet, fort vaste, est très bien traité autre part (GMi).

III.5.1. MARQUE PHONÉTIQUE ET PROSODIQUE

Les marques phonétiques relèvent, pour la plupart, du domaine de la stylistique, elles ne seront donc pas traitées en détail ci-dessous. La marque phonétique est plus qu'un jeu expressif: certaines de ses réalisations servent de moyen mnémotechnique, assurant en même temps une forme durable. La mémorisation est d'autant plus importante qu'il s'agit d'un genre oral et même si aujourd'hui, le proverbe est souvent écrit, l'écriture est apparue relativement récemment au niveau des classes qui véhiculent le plus de proverbes. Plus le proverbe a été poli, moins il nécessite des facultés de mémoire extraordinaires.

Il y a néanmoins une limite à la brièveté aidant la mémorisation: elle semble être de trois syllabes en français: ~Qui dort dîne~ MPS-82/936 et de

quatre en hongrois: ~Szeget szeggel~ P 1987-507 ['un clou avec un clou']. L'examen de LAJOS NYÉKI (LNy 1984:27-28) portant sur le nombre de syllabes ne confirme pas – du moins pas dans le domaine parémiologique – l'idée reçue selon laquelle le hongrois s'exprimerait de façon plus concise que le français. Notons également pour d'autres langues les mêmes limites inférieures, c'est-à-dire 3 pour l'allemand et l'anglais, 4 pour le latin: ~Zeit ist Geld~ HB-694/1 ['le temps est de l'argent'], ~Money talks~ CODP-154/1 ['l'argent parle'] et ~Amor caecus~ P 1987-526 ['l'amour est aveugle'].

Le rythme, la durée des sons qui se suivent, le système de corrélation de leur valeur temporelle, n'est pas un phénomène exclusivement musical: présent dans toute la nature, c'est un élément important du proverbe. Il ne faut certes pas ignorer les raisons d'ordre dialectal, diachronique et autres, mais il est à constater que le rythme (longueur des syllabes, nombre et qualité des syllabes et pieds) conditionne l'alternance régulière des formes longues et courtes de certains pronoms relatifs et indéfinis: (celui) qui, (là) où, (a)mikor 'quand', (a)hol 'où', (a)ki 'celui qui', (a)mi 'ce qui', (a)milyen 'tel'; des synonymes: il n'est $\Leftrightarrow$ il n'y a pas, akár- $\Leftrightarrow$ bár- 'n'importe...', comme dans le cas du proverbe ~(A) jó pap (is) holtig tanul~ ON 1966-542/143 ['{le} bon prêtre {aussi} apprend jusqu'à la mort'], qui peut être divisé en 2 + 2 + 2 ou en 4 + 4.

Tout comme en musique et en littérature, nous distinguons le rythme régulier, dont le battement est symétrique:

~Coq chante ou non, viendra le jour~ MPS-51/523

1 2 1 2 | 1 2 1 2

~Szorgalom, gazdagság; henyélés, szegénység~ ON 1966-650/1173

1 1 2 1 1 2 | 1 1 2 1 1 2

['application, richesse; oisiveté, pauvreté'] et le rythme libre, constitué de valeurs temporelles indépendantes, qui le rendent semblable au langage courant, par exemple: ~La douceur du miel ne console pas de la piqûre de l'abeille~ MPS-29/239 et ~Ne a lábához, hanem a fejéhez menj~ ON 1966-418/90 ['ne va pas à son pied mais à sa tête'].

Le rythme peut créer une multitude d'effets. Son rôle est justement de conférer même aux expressions plates une qualité qui les enlève de la sphère du langage strictement usuel.

Les proverbes présentent une image très variée en matière de rime. Souvent, il n'y a pas de rime du tout. On rencontre aussi l'assonance (uniformité ou ressemblance de la voyelle finale) et la consonance (uniformité ou ressemblance des consonnes finales). L'allitération (uniformité des consonnes initiales) est fréquente, comme dans: ~Moineau en main vaut mieux que pigeon qui vole~ JG-303 et ~Bagoly is bíró barlangjában~ ON 1966-64/79.

L'euphonie est assurée entre autres par la paronomase, c'est-à-dire par le rapprochement des paronymes, comme dans ~Qui s'excuse, s'accuse~ RC-399 et ~Várt lány várat nyer~ ON 1966-423/207 ['une fille attendue obtient un château']. Il ne faut cependant pas attribuer une place démesurée à la paronomase: GÁBOR O. NAGY démontre que l'UPNG ≈Hosszabb a péntek, mint a szombat~ ON 1966-551/396 ['le vendredi est plus long que le samedi', c'est-à-dire 'le jupon de quelqu'un dépasse'] doit son existence à l'emprunt (l'équivalent de ce proverbe se trouvant mot à mot en slovaque, polonais, russe et tchèque) et non à la paronymie de "péntek" 'vendredi' et "pendely" 'jupon', ainsi que "szombat" 'samedi' et "szoknya" 'jupe' (ON 1979:387-390).

Certains auteurs affirment que le locuteur change d'intonation en énonçant un proverbe (AJG:309, cité par CB:309 et EE:11.395; FR:122). D'autres contestent le bien-fondé de cette constatation (JC 1981:7). Nous ne pouvons nous prononcer, n'ayant connaissance de résultats provenant d'analyses phonétiques scientifiques en quelque langue que ce soit. Notre expérience fondée sur l'observation ne semble confirmer la thèse du changement d'intonation ni en français, ni en hongrois. L'examen en laboratoire est indispensable et aussi prometteur: si elle existe, la marque mélodique du proverbe, c'est-à-dire sa marque phonétique spécifique (autre que les éléments stylistiques ci-dessus) pourra être révélatrice. Les traits musicaux (dont rythmiques) se conservant le plus longtemps, ils pourront apporter des connaissances qu'il ne serait pas possible d'acquérir par d'autres moyens, tout comme la consonance similaire du finnois et du hongrois, perceptible même à la fin du XXe siècle, est le seul indice accessible aux non-linguistes pour affirmer, à juste titre, qu'il y a parenté entre ces deux langues (sur l'intonation finnoise et hongroise, ⇒ KL).

III.5.2. MARQUE GRAMMATICALE (MORPHOSYNTAXIQUE)

Sont caractéristiques certaines tournures, certaines formules de la phrase proverbiale (elles aussi constituent un moyen mnémotechnique). Voyons quelques exemples français:

- "Il y a [Il n'y a pas] + syntagme nominal...", comme dans ~Il y a plus d'un âne à la foire qui s'appelle Martin~ MPS-42/383 et dans ~Il n'y a pas de fumée sans feu~ MPS-17/101;
- "Tel + syntagme verbal (+ complément) + qui + syntagme verbal (+ complément)", dont la variante moderne est "(Celui) qui + syntagme verbal (+ complément) + syntagme verbal (+ complément)", comme dans ~Tel vient de Rome, Qui ne vaut pas mieux qu'en y allant~ GH-323 et dans ~Qui veut la fin veut les moyens~ MPS-130/1590;

- "Tel + syntagme nominal + tel + syntagme nominal", comme dans ~Tel maître, tel valet~ MPS-138/1708;

- "Tant + syntagme verbal + syntagme nominal sujet (+ complément) + que + syntagme nominal sujet + syntagme verbal", comme dans ~Tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se brise~ MPS-89/1049 (⇒ la Ballade des proverbes de François Villon, avant 1463, où presque tous les proverbes suivent ce modèle);

- "Il n'est + syntagme nominal + que + complément", comme dans ~Il n'est ombre que d'étendard~ MPS-155/1945 (⇒ la Ballade des contre-vérités de François Villon, avant 1463, où c'est la structure de chaque phrase);

- "Mieux vaut [Il vaut mieux] + infinitif [syntagme nominal] + que + infinitif [syntagme nominal]", comme dans ~Mieux vaut terre gâtée que terre perdue~ MPS-34/273 et dans ~Il vaut mieux laisser son enfant morveux que de lui arracher le nez~ MPS-79/908;

- "Préposition + syntagme nominal + syntagme nominal", comme dans ~À femme avare, galant escroc~ MPS-78/888;

- "Li plus + adjectif (+ substantif pluriel) (+ sont) + en + toponyme", comme dans ~Li plus apert home en France~ XIIIe siècle C-74 ['les hommes les plus ouverts sont en France'] (⇒ 27 exemples des XIIIe et XIVe siècles dans C-70-74).

Le même phénomène se retrouve en hongrois (nous n'indiquerons pas les cas, fréquents, où les syntagmes verbaux peuvent être remplacés par des syntagmes nominaux à fonction prédicative):

- "syntagme nominal (+ nem 'ne pas') + syntagme verbal", comme dans ~A munka nemesít~ ON 1966-486/951 ['le travail anoblit'];

- "(A)ki 'celui qui' + syntagme verbal + syntagme verbal", comme dans ~Aki keres, talál~ ON 1966-353/796 ['qui cherche trouve'];

- "Amilyen 'tel' + syntagme nominal + olyan 'tel' + syntagme nominal", comme dans ~Amilyen a kéréds, olyan a felelet~ ON 1966-351/747 ['telle est la question, telle est la réponse'];

- "Addig 'tant cataphorique' + syntagme verbal + syntagme nominal sujet (+ complément) + amíg 'jusqu'à ce que' (+ syntagme nominal sujet) + syntagme verbal", comme dans ~Addig jár a kórsó a kútra, míg el nem török~ ON 1966-382/1589 ['tant va la cruche au puits jusqu'à ce qu'elle casse'];

- "Jobb 'il vaut mieux' + infinitif [syntagme nominal] + mint 'que' + infinitif [syntagme nominal]", comme dans ~Jobb félni, mint megijedni~ ON 1966-208/559 ['mieux vaut craindre que prendre peur'];

- "(Nem 'ne pas') mind 'tout' + syntagme verbal + aki 'celui qui' [ami 'ce qui'] + syntagme verbal", comme dans ~Nem mind arany, ami fénylik~ ON 1966-51/570 ['tout n'est pas or ce qui reluit'];

- "Könnýű 'il est facile' + complément + syntagme verbal, comme dans ~Könnýű hibát keresni~ ON 1966-283/700 ['il est facile de chercher des fautes'].

En anglais, il existe, entre autres, une tournure vraiment caractéristique des proverbes: "Once a..., always a..." ['une fois un{e}..., toujours un{e}...'].

"Les formules proverbiales semblent relativement indépendantes de l'image et, dans une moindre mesure, du message" (ADu:46).

Souvent, on constate l'absence d'articles et de pronoms personnels. Ceci s'explique par l'un des deux phénomènes suivants:

- forme archaïque (surtout l'omission de l'article en français, par exemple ~À grand pêcheur échappe anguille~ 1495 MPS-29/235);

- manque, au niveau formel, de la force de cohésion du texte: il n'y a pas de renvois anaphoriques ou cataphoriques (en effet, le renvoi doit porter sur la situation tandis que les proverbes portent un jugement générique).

On rencontre aussi d'autres "irrégularités" dues à l'archaïsme, qui sont caractéristiques des proverbes car ils sont caractéristiques de l'ancien français, par exemple l'ordre "complément + verbe + sujet", comme dans ~De savoir vient avoir~ MPS-169/2117. Nous ne nous étendrons pas sur ce sujet, cette étude n'ayant pas pour but de concurrencer les ouvrages décrivant les états du français à différentes époques.

Comme l'indique LAJOS NYÉKI (LNy 1984:43-44), ces phénomènes jouent beaucoup moins le rôle de marques proverbiales en hongrois, et ce pour des raisons inhérentes à la structure du hongrois: l'article zéro, l'absence de l'antécédent et l'ordre des mots non-canonique sont des procédés apparaissant fréquemment dans les énoncés non-proverbiaux aussi.

Dans ce qui suit, nous examinerons les formes verbales contenues dans les proverbes hongrois et français.

En hongrois, le temps le plus fréquent est le présent. Le passé, plus rare, ne s'utilise qu'à l'indicatif, à l'exclusion du conditionnel. Il semble aussi qu'au cours des siècles, l'indicatif passé tend à devenir indicatif présent. Le futur est encore moins fréquent que le passé; le futur proprement dit ne se trouve qu'avec le verbe "lenni" 'être' (SzÁ 1970:155, ADe:18-19). Le futur au sens large du mot est bien plus fréquent si l'on se dit que certains verbes au présent mais perfectivés à l'aide d'un préverbe ou d'un adverbe expriment le futur.

Quant aux modes, l'indicatif est le plus fréquent; l'impératif et le conditionnel sont plus rares (SzÁ 1970:154, ADe:19). En effet, parmi les trois formes, c'est l'indicatif qui a la valeur la plus générale.

En hongrois, en ce qui concerne les personnes, la troisième personne domine (avec une nette transformation de la deuxième personne du singulier en troisième personne du singulier au cours des deux derniers siècles) (SzÁ 1970:155). "Nous n'avons jamais rencontré la première personne du singulier

seule, mais nous avons relevé quelques exemples où elle est accompagnée de la deuxième personne du singulier:

«Ha nem adok, te haragszol, ha meg adok, én is»

«Mondd meg, ki a barátod, megmondom, ki vagy» (ADe:22) (pour la restriction portant sur la première personne du singulier, ⇒ aussi au point III.5.6.). Le seul cas où, évidemment, la troisième personne ne peut figurer est l'impératif, qui utilise généralement la deuxième personne du singulier, rarement la première personne du pluriel (ADe:19).

Dans les proverbes français aussi, on trouve le présent, le passé et le futur. Ils ont une valeur intemporelle (gnomique) (⇒ leur fonction au point III.5.6.). Comme le remarque ALAIN REY, l'ellipse du verbe exprime lui aussi qu'il ne s'agit pas d'un temps concret (MPS:XII). La fréquence légèrement plus grande du futur français que celle du futur hongrois et la possibilité de l'utiliser avec des verbes autres que copulatifs demandent une explication dans le domaine non de la parémiologie mais de la morphosyntaxe contrastive des deux langues.

En français aussi, l'indicatif est plus fréquent que les autres modes et ce pour la même raison qu'en hongrois.

Le verbe peut contenir un archaïsme grammatical: par exemple ~Qui s'attend à l'écuelle d'autrui est souvent mal diné~ RL-56, où l'emploi du verbe "dîner" au passif est archaïque.

En français et en hongrois, il faut parler de synonymie indicatif – impératif plutôt que d'opposition. Formellement différents, ils remplissent le même rôle. La limite entre les deux modes prête à discussion: de quel côté mettre les énoncés du type "il faut", "kell" 'il faut'? Cette impossibilité (et inutilité) de séparer hermétiquement les deux modes coïncide parfaitement avec l'existence souvent simultanée du jugement et du conseil dans les proverbes. Par exemple, l'impératif correspond clairement à l'indicatif pour exprimer la condition dans les proverbes où la subordination conditionnelle est remplacée par la juxtaposition à valeur implicite de subordination dans une pseudo-indépendante, comme dans ~Chantez à l'âne, il vous fera des pets~ MPS-42/381 et ~Fogadd be a tótot, kiver a házból~ ME-722/1 ['offre un abri au Slovaque, il te chassera de la maison'].

"En vertu de la définition structurelle minimale du proverbe en tant qu'un élément de description (consistant en un thème et un rhème), il est théoriquement impossible d'avoir un proverbe à un mot. Conformément à cette définition, on devrait avoir des proverbes à deux mots au moins" (ADu:51-52). Effectivement, la pratique confirme la théorie: en français comme en hongrois, en italien, en latin et en anglais, les proverbes les plus courts que nous ayons trouvés se composent de deux mots, par exemple

~Noblesse oblige~ MPS-137/1687, ~Babonaság bolondság~ ON 1966-62/42, ['la superstition, c'est une sottise'], ~Traduttori: traditori~ FGh-306/289 ['traducteurs, traîtres'], ~Amor caecus~ P 1987-526 ['l'amour est aveugle'] et ~Money talks~ CODP-154/1 ['l'argent parle'].

Autre extrémité: le proverbe peut être une phrase très longue (par exemple 90 mots dans le cas de MPS-243/811), mais ces cas sont rares. En examinant un échantillon très restreint de proverbes et UPNG hongrois, ÁGNES SZEMERKÉNYI trouve que 75% des UP comptent de 4 à 7 mots (SzÁ 1970:152) et que 65% à peu près sont des phrases simples.

Une particularité du proverbe apparaissant sous forme de phrase complexe est que la phrase peut être elliptique, c'est-à-dire qu'une de ses propositions (la principale) peut être omise.

En français, on trouve, par exemple: ~Si jeunesse savait, si vieillesse pouvait~ MPS-71/792. D'habitude, le texte proverbial s'arrête là. On pourrait continuer (~..., le monde mieux irait~ EP-336 et ~..., rien ne se perdrait~ MM-293), mais l'élément additif est superflu. À preuve: les deux proverbes complets ne présentent pas de divergence notable de sens, alors que les deux éléments additifs diffèrent. La condition ne pouvant être remplie, cet énoncé a plutôt une valeur d'exclamation ou de question rhétorique. D'autre part, vu sa notoriété, il suffit de commencer ~Quand le chat n'est pas là...~ MPS-53/540 pour que chacun pense à la seule suite possible (~..., les souris dansent~).

Nous retrouvons le comportement du proverbe français précédent dans le cas du hongrois: ~Aki korpa közé keveredik...~ ON 1966-382/1580 ['celui qui se mêle au son...'] se poursuit évidemment par ~..., megeszik a disznók~ ['..., sera mangé par les cochons', c'est-à-dire ~Qui s'y frotte s'y pique~]. Par contre, une coïncidence partielle de deux proverbes peut nous obliger à utiliser l'unité intégrale: ~Ki sokat beszél, van ideje~ E (cité par ME-57/2) ['celui qui parle beaucoup a du temps'] et ~Ki sokat beszél vagy sokat tud, vagy sokat hazudik~ E (cité par ME-58/1) ['celui qui parle beaucoup, ou bien il sait beaucoup, ou bien il ment beaucoup'].

Ce phénomène d'ellipse de toute une proposition n'est d'ailleurs pas inconnu dans l'expression non-proverbiale non plus (surtout dans le code oral): "Quand je vous le disais!" ML:179 (il manque: "J'avais raison...") ou bien: ~Mint a karikacsapás~ ON 1979:256 ['comme le lancer de cerceau', c'est-à-dire ~comme sur des roulettes~] (par exemple en réponse à: "És meg tudta csinálni?" {'A-t-il pu le faire?'}).

III.5.3. MARQUE SÉMANTIQUE ET MARQUE "IMAGE"

Ce point porte un double titre car le signifié des proverbes est souvent combiné avec des éléments stylistiques (ou même caché derrière eux). Mais

l'analyse des phénomènes stylistiques (allégorie, antithèse, comparaison, euphémisme, hyperbole, ironie, métaphore, paradoxe, parallélisme, question rhétorique, synecdoque, etc.) ne constitue pas l'objet de cette étude. D'ailleurs, certains ont déjà été abordés (la rime, ⇒ III.5.1.; le rythme, ⇒ III.3. et III.5.1.). Parmi les autres, seuls les plus importants seront relevés ici.

La brièveté, la forme concise tant de fois remarquée des proverbes est bien une marque stylistique, qui, quelquefois, apparaît seule, sans autre marque; d'autres fois, elle s'accompagne de marques supplémentaires. (Pour l'ellipse et également pour l'absence d'articles et de pronoms personnels, qui, elles aussi, favorisent la brièveté, ⇒ III.5.2.)

Le parallélisme semble caractériser le matériel proverbial (tout comme la poésie populaire en général), qu'il s'agisse de l'hébreu (Ancien Testament) ou du sumérien (ERE:10.413), du français (~Les avocats sont des lèche-plats; les procureurs sont des voleurs~ MPS-150/1882) ou du hongrois (~Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát~ ON 1966-37/157 {'comme on fait son lit, on dort son sommeil'}).

L'image est si ancrée dans le proverbe qu'elle y reste même si elle devient incompréhensible; elle est typique pour la communauté qui l'utilise (SzIs).

L'image devient incompréhensible par exemple dans: ~Közös lónak túros a háta~ ON 1966-442/754 ['le cheval commun a le dos écorché'] quand ce proverbe se transforme en: ~Közös lónak túros a háta~ recueilli par l'auteur ['le cheval commun a le dos couvert de fromage blanc']. Tout en gardant son sens, c'est-à-dire en restant l'équivalent de ~L'âne du commun est toujours le plus mal bâti~ EP-194, le proverbe hongrois se voit changer un élément: "túros" ['écorché'], mot plus ou moins tombé en désuétude, est substitué par son paronyme "túrós" ['couvert de fromage blanc'] sans que cela affecte l'usage de l'UP.

L'importance de la métaphore, son importance plus grande que celle de la forme est très bien démontrée par le proverbe ~Ce qui vient de la flûte (s'en) retourne au tambour~ GM (cité par LRL-2.103 et MPS-128/1574), GK-319, qui a une variante: ~Ce qui vient du tambour s'en retourne à la flûte~ GK-319. Ici, la permutation n'a rien changé au sens de la phrase (GK:319), ce qui ne serait pas le cas pour un énoncé non-proverbial. (Nous rencontrons le même phénomène d'indépendance relative du signifiant et du sens au point XII.2.3.)

Si le proverbe semble ne pas être pertinent (car il parle d'autre chose), s'il se manifeste sous une forme en apparence innocente (RF:30), ce n'est nullement un pur jeu: cette modestie l'aide à faire passer un message (souvent plus ou moins injonctif) en douceur.

Comme le remarquent MATTI KUUSI (cité par ADu:46) et VILMOS BÁRDOSI (BV 1990:223-224), il apparaît que l'image utilisée n'est pas en rapport direct avec le message à faire passer, c'est-à-dire que dans une ou plusieurs langues, des proverbes peuvent être équivalents (même message) alors qu'ils utilisent des images différentes; de même, l'utilisation de la même image n'implique pas le même message.

Toujours pour indiquer l'importance de la métaphore: certains "tests de proverbes servent, à ce qu'il paraît, de moyens diagnostiques dans l'identification des schizophrènes éventuels. Les tests sont fondés sur la supposition que les schizophrènes ne sont capables d'interpréter les proverbes métaphoriques que comme énoncés littéraux et non comme métaphores" (ADu:44). L'une des bases du désordre mental étant l'incapacité de la réflexion abstraite, les proverbes sont aptes à le mesurer sous forme de test avec une fiabilité de 95% (NCA:219). Toujours grâce aux métaphores, ils peuvent servir à mesurer l'intelligence (selon d'autres, plutôt l'environnement social et le degré d'instruction), le niveau du développement ontogénétique et leur discussion peut constituer une partie d'une thérapie (GZÉ:15-22). Le choix de proverbes à sens similaire, toujours comme test, peut indiquer le degré de compréhension d'une langue (KMa:261).

La compréhension de cette façon de s'exprimer est une condition de l'appartenance de plein droit à la société: "à celui qui n'a pas compris le proverbe, fine fleur de l'expression mahoraise, on lancera: kwalewa shimaore? «Tu ne comprends pas le mahorais?»" (SB:173)

Le proverbe est en général tourné vers autre chose, par exemple: ~Il faut se méfier *même* d'une belette morte~ MPS-20/121, ~Az ujjunk *sem* egyforma~ ON 1966-697/37 ['nos doigts *non plus* ne sont pas pareils']. C'est justement à cause de ce jeu de cache-cache que ce n'est que très tard que l'on a réalisé que le proverbe est une forme distincte de l'art et de la pensée: il se dissimule, il se présente déguisé. Il paraît normal alors qu'il est "supernormal".

Modeste, il ne se trahit que rarement: ~A fának *sem* jó magában~ ON 1966-189/54 ['à l'arbre *non plus* il n'est pas bon d'être seul'], ~Fa *is* szép, ha felöltöztetik~ ON 1966-190/73 ['l'arbre *aussi* est beau si on l'habille'], ~*Etiam* parietes arcanorum soli conscii timebantur~ A-869 (cité par P 1987-139) ['il faut craindre *même* les murs qui, seuls, ont connaissance des secrets'].

Très souvent, ce transfert n'est pas explicite: ~All good Indians are three feet under the ground~ WM-102 ['tous les bons Indiens sont trois pieds sous terre'] ne dit pas, évidemment, que 'tous les Indiens bons sont morts', mais '*seuls* les Indiens morts sont bons'. Par un petit jeu "innocent", les mots "bon" et "mort" changent de place. À première vue, ils peuvent le faire car la copule sert de signe d'égalité et l'égalité est une qualité symétrique; mais en vérité, en mathématiques aussi, ce sont les membres intégraux de l'équation qui peuvent

se permuter, et non une partie des membres. Dans notre cas, "Indien" restant à gauche du signe d'égalité, il change d'épithète et le sens de la phrase aussi se modifie. ~Chat échaudé craint l'eau froide~ RC-180 a pour sujet non le rapport chat-eau froide, mais chat-eau chaude, mais l'on se sert d'une hyperbole. L'explicitation pourrait se faire au moyen du mot "même", qui pourrait s'insérer devant "l'eau". Selon HORST et ANNELIES BEYER, ~Kalte Hände, warme Liebe~ HB-246/2 ['mains froides, amour chaud'], ceci indique que "l'âge ne protège pas de l'amour" (HB:246/2), donc la signification est: '*même* les vieux tombent amoureux' (pour plus de détails sur ce proverbe, ⇒ XII.2.4.).

Le sémantisme qui caractérise les proverbes a donné lieu aux proverbes dialogiques et aux contre-proverbes (⇒ X.1. et X.2.).

III.5.4. MARQUE LEXICALE

En dehors des traits dialectologiques, que nous n'examinerons pas, le seul écart de la norme lexicale est l'archaïsme.

On en voit de nombreux exemples en français et en hongrois, tels que: ~Ce n'est pas honte de choir mais de trop gésir~ XIIIe siècle AP (cité par MPS-66/718) et ~A házhéjára hágott ludat többen csodálják, hogysem az odahágott tyúkot~ 1604 ME-324/1 ['l'oise monté au grenier est plus admirée que la poule'].

Pour la fonction de l'archaïsme lexical, ⇒ III.5.6.

III.5.5. AFFIXE PROVERBIAL

Nous appellerons par la suite "affixe proverbial" l'unité linguistique ayant une réalisation lexicale, adjointe au proverbe, et dont la fonction est de marquer avec emphase le caractère proverbial d'un énoncé. Nous distinguerons trois sortes d'uffixes proverbiaux: le "préfixe proverbial", c'est-à-dire une formule introduisant le proverbe, l'"infixe proverbial", marque se trouvant à l'intérieur du proverbe et le "suffixe proverbial", qui suit le proverbe.

III.5.5.1. Préfixe proverbial

"Je dois même observer que dans plusieurs poèmes des XIIe et XIIIe siècles, j'ai rencontré cette formule employée par Chrestien de Troyes: Li vilains dit en son respit, etc. (Le vilain dit en son proverbe.) Ce qui pourrait me faire penser que les plus anciens proverbes français se rencontrent dans cette pièce si connue pendant le moyen âge, intitulée: Proverbes au Villain" AO (cité par LRL:1.XLIX). Ce qui nous intéresse ici n'est pas la conclusion, d'ailleurs peu justifiée, mais l'attestation de la formule.

~Si le dicton dit vrai, Méchante femme s'épouse en mai~ MPS-210/346.

~Ab impiis egredietur impietas~ ['des méchants vient la méchanceté'] est précédé d'un préfixe proverbial: "Sicut et in proverbio antiquo dicitur" V-1 Samuel 24,14 ['comme il est dit dans l'ancien proverbe également'].

De même, ~Alius est qui seminat, et alius est qui metit~ ['autre est celui qui sème et autre est celui qui moissonne'] est précédé de "In hoc enim est verbum verum: quia" V-Jn 4,37 ['en effet, le proverbe est vrai: car'].

~Vult filia matris amictum~ ['la fille veut l'habit de sa mère'] est précédé de "Ut vetus est dictum" ['comme le dit le proverbe ancien'] D-2.645.

En allemand, on a "Daz gwârest spruchwort daz ist daz" ['le proverbe le plus vrai, c'est ça'] devant ~Einiger vatter füret bas syben kinder durch einn gatter, dann siben kinder einen vatter~ ['un seul père fait traverser plus facilement une grille à sept enfants que sept enfants à un père'] D-1.373.

En anglais aussi, on trouve: "An old proverb says" CODP-186/2 ['un vieux proverbe dit'].

Les proverbes crétois, eux aussi, sont souvent introduits par la formule: "les vieux disaient que..." (NGC:174).

Quant au proverbe bulu, "l'orateur l'introduit souvent par l'une des expressions suivantes:

(...) Nos pères avaient l'habitude de dire:

(...) Le peuple Bulu a l'habitude de «poser» le proverbe suivant:

(...) Elles expriment la conception que les proverbes sont l'oeuvre, non pas d'un seul individu, mais de la collectivité" (LB:XVIII).

En moore aussi, on trouve des formules d'introduction du type: "Ils disent que", "Les Mossi ont fait leur proverbe que", "Les anciens disent que", fréquents mais non obligatoires (DBo:178-179).

III.5.5.2. Infixe proverbial

Il arrive, mais rarement, que l'affixe proverbial se trouve à l'intérieur même du proverbe, comme dans le cas de: ~Un tiens vaut, ce dit-on, mieux que deux tu l'auras~ La Fontaine: Fables V, 3.

Le même phénomène se manifeste aussi en latin: ~Noli (ut vulgare proverbium est) equi dentes inspicere donati~ Commentaires de saint Jérôme sur l'Épître de Paul aux Éphésiens ['il ne faut pas, comme le dit le proverbe commun, regarder les dents d'un cheval donné'] (cité par BSt-1182).

Les proverbes crétois contiennent souvent la forme "lé" (en grec standard: "léei") 'il dit', qui sert à indiquer qu'il s'agit d'un discours indirect; ce mot peut se retrouver dans le proverbe, inséré après le sujet, se référant au sujet sous-entendu "le proverbe" (NGC:175).

Ces propositions (incises ou comparatives) englobées dans les proverbes semblent la seule exception à la règle de figement si caractéristique des proverbes.

III.5.5.3. Suffixe proverbial

~Ne t'attends qu'à toi seul~ est complété par: "c'est un commun proverbe" La Fontaine: Fables IV, 22.

~A living dog is better than a dead lion~ ['un chien vivant est meilleur qu'un lion mort'] est suivi de: "as the saying is" CODP-136/2 ['comme le dit le proverbe'].

Bien des fois, les proverbes crétois sont suivis par une conclusion du type "... comme disaient les gens d'autrefois" (NGC:175).

III.5.5.4. Manque de conclusion sur l'affixe proverbial

Si nous nous abstenons de tirer quelque conclusion que ce soit, ce n'est pas seulement à cause du nombre modeste des exemples réunis, mais aussi, et surtout, parce que notre examen de proverbes est en quelque sorte *in vitro*: les énoncés examinés proviennent pour la plupart de recueils et non de situations d'emploi. Rares sont les sources qui donnent le contexte: certains recueils et des études. On peut néanmoins constater l'existence de l'affixe, du moins dans certaines langues. Dans d'autres (comme en hongrois), le manque d'occurrence ne prouve évidemment pas l'inexistence de l'affixe mais peut être attribué au fait que nous n'avons pu dépouiller tous les monuments de la langue.

III.5.6. MARQUE "NORME"

Par norme, nous entendons conformité aux règles morales ou de comportement généralement appliquées et sanctionnées par l'usage séculaire ou millénaire, c'est-à-dire par la tradition, règles caractérisant le fonctionnement de la société. Pour que le proverbe puisse porter un jugement valable (ce qui est le propre de bien des proverbes), le locuteur et les interlocuteurs doivent avoir le même point de référence culturel; c'est bien sur l'identité du point de référence que se fondent l'adjectif français "proverbial" (au sens quotidien et non linguistique du terme) et son équivalent hongrois "közmondásos", soulignant que le proverbe est connu et accepté de tous. C'est cette référence commune, ce caractère communautaire, qui assure une autorité à l'énoncé proverbial.

Pour pouvoir être normatif, donc général, le proverbe doit être coupé du *hic et nunc*, de la référence "ici-moi-maintenant".

Pour la suppression du point "ici", notons que "Bien des proverbes apparaissent ainsi vidés de tout rappel de la situation dans laquelle ils

s'énoncent; on assiste au décrochage sémantique des déictiques, ce qui rend le proverbe lisse et lui confère un caractère d'éternité." (ADe:30) L'auteur soutient cette affirmation par de nombreux proverbes symétriques où les deux parties contiennent des références croisées dues à des adverbes complémentaires, comme ~Ahány ember, annyi természet~ ['autant d'hommes, autant de natures'].

"Moi" (c'est-à-dire la première personne du singulier) n'apparaît pas, ou du moins pas seul (⇒ III.5.2.)

L'archaïsme grammatical (⇒ III.5.2.) et lexical (⇒ III.5.4.), ainsi que les temps intemporels (⇒ III.5.2.) rompent le rapport direct des proverbes avec le présent. L'archaïsme les porte vers le passé. "Ceci les valorise, car plus une chose est proche des ancêtres, plus elle a de la valeur" (LB:XVII). Le proverbe n'est pas seulement archaïque, mais il "archaïse" de nature.

"L'emploi des quantificateurs contribue à atteindre l'objectif d'universalisation des proverbes. Les quantificateurs les plus fréquemment rencontrés sont: «mind» (tous), «minden» (tout), «mindenki» (...) (tout le monde), «mindenütt» (partout), «mindnyájunk» (nous tous)." (ADe:40). De même, on trouve souvent dans les proverbes français ce que GEORGES MISRI appelle des monèmes génériques: qui, quiconque, tel, on, nul, etc. (GMi:2.318). Même s'ils ne forment pas un échantillon représentatif, il convient de noter que la majorité des énoncés proverbiaux examinés par LAJOS NYÉKI "portent la marque linguistiquement explicitée de la généralisation" (LNy 1983:25).

III.5.7. MARQUE "TRANSCULTUREL"

GEORGES B. MILNER parle de "leur distribution dans la quasi-totalité du monde" (GBM:53).

"Il est à noter, cependant, qu'il y a apparemment peu ou pas de proverbes chez les Bochimans d'Afrique du Sud et les peuples nilotiques..." (RF:10-11), mais l'auteur, RUTH FINNEGAN, est conscient qu'ils n'ont peut-être pas été recueillis. FRANCIS RODEGEM fait remarquer qu'"on a observé que les Wakanongo de Tanzanie, tout comme les Pygmées, ignorent l'usage du proverbe" (FR:150).

ALAN DUNDES aussi écrit que "parmi les Indiens d'Amérique du Nord et du Sud, il y a relativement peu de proverbes" (ADu:51), et BARTLETT JERE WHITING fait la même constatation en citant FRANZ BOAS (BJW 1931:61). JOHN MARK THOMPSON cite ALFRED L. KROEBER et FRANZ BOAS en disant que les proverbes ne sont pas tout à fait universels, car pratiquement inconnus chez les Amérindiens: Mayas, Inca et autres (JMT:21).

Se basant sur de nombreux ouvrages d'anthropologues et d'autres spécialistes, BARTLETT JERE WHITING déclare que les habitants de certaines îles du Pacifique ne connaissent pas les proverbes, mais il s'en étonne, sachant que d'autres tribus de la même culture sont riches en proverbes; il confesse ne pas en connaître l'explication, à moins que les proverbes aient échappé à l'attention des observateurs étrangers (BJW 1931:59-62).

Par contre, JAMES ANDERSON KELSO déclare au sujet des proverbes qu'"il n'y a pas de langage ou de langue où l'on n'en trouve pas" (ERE:10.413).

WOLFGANG MIEDER réfute le lieu commun selon lequel les Amérindiens et les Eskimos n'ont pas de proverbes par deux arguments aussi valables l'un que l'autre:

- 1./ personne n'a pu expliquer le pourquoi de cette lacune;
- 2./ les locuteurs non-natifs n'ont tout simplement pas reconnu les proverbes dans les langues indiennes (WM:99-110).

Transculturel: à coup sûr; universel: vraisemblablement, mais il ne serait pas aisé, pour des raisons pratiques, de le prouver à chaque point du temps et de l'espace. Nous supposons que l'expression proverbiale est – par l'essence même du penser et de la langue – le propre de toute communauté humaine, indépendamment du niveau de développement de sa civilisation, du moment que les individus se sont regroupés en une société, ayant nécessairement ses normes.

La marque "transculturel" est différente de toutes les autres dans la mesure où elle ne se trouve pas au niveau du texte du proverbe mais au niveau de la/des culture(s). Il est donc difficile de la déceler. Elle est néanmoins un élément pertinent dans un examen autre que purement linguistique. Beaucoup de définitions du proverbe contiennent une partie indiquant le caractère général ou universel ou multiculturel du phénomène proverbial et des proverbes particuliers.

III.6. Définition par opposition à certains genres

Le pullulement des mots pour désigner le proverbe ($\Rightarrow$ III.1.1.) est étroitement lié à la délimitation très peu claire de genres similaires mais différents. Un exemple parmi tant d'autres servira à illustrer l'échec de la tentative de délimitation.

"L'adage, par exemple, se distingue du proverbe par son caractère juridique. L'aphorisme résume un point de science, de morale. Le dicton, très fréquent, traduit généralement une observation populaire d'ordre météorologique ou agricole. La maxime émet une règle de conduite, de

morale et correspond à un précepte ou un principe. La sentence est une pensée, un jugement exprimé d'une manière dogmatique et littéraire" (EA:10.6190). Outre quelques rares oppositions pertinentes (par exemple que le dicton est plus populaire que la sentence), ce texte ne donne lieu qu'à des remarques fort critiques:

- le proverbe peut être juridique, comme l'adage;
- le droit et la météorologie étant des sciences, l'adage ne se distingue ni de l'aphorisme, ni du dicton;
- l'aphorisme et la maxime portant également sur la morale, on ne voit pas la différence;
- si le dicton est très fréquent, certains autres genres aussi; etc.

Cette étude ne peut hélas se proposer de comparer le proverbe à tous les genres plus ou moins apparentés. Ceci exigerait aussi la définition de ces genres. Nous nous bornerons donc aux oppositions binaires essentielles. Si l'opposition proverbe $\leftrightarrow$ UPNG n'est pas traitée ci-dessous mais au point II.2., c'est qu'il était nécessaire de procéder à cette délimitation dès le début de ce travail afin de pouvoir trouver la place exacte de la parémiologie dans la phraséologie. Pour l'opposition proverbe $\leftrightarrow$ chant et proverbe $\leftrightarrow$ conte, $\Rightarrow$ III.4.; pour la dérivation mutuelle proverbe-conte, $\Rightarrow$ JC 1980:1.69 et LB:XIV; pour la dérivation proverbe $\rightarrow$ chant, $\Rightarrow$ JC 1980:1.95-96.

III.6.1. L'OPPOSITION PROVERBE $\leftrightarrow$ DICTON

Elle est naturelle en français, alors que beaucoup de langues, dont le hongrois, ne connaissent (ou n'utilisent) pas cette opposition. A. J. GREIMAS insiste sur "la séparation de tous les éléments sémiologiques en éléments connotés ou non. Nous entendons par connotation le transfert du signifié d'un lieu sémantique (celui où il se placerait d'après le signifiant) en un autre" (AJG:310). Pour les proverbes, il prend l'exemple de ~Bonjour lunettes, adieu fillettes~, qu'il considère comme connoté (traitant de la jeunesse et de la vieillesse), tandis que pour les dictons (par exemple ~Chose promise, chose due~), le signifié se trouve au niveau de la signification première.

Cette catégorisation n'est pas sans équivoque. D'une part, la présence ou l'absence de la "connotation" (GREIMAS) ne dépend pas ou pas seulement de l'UP en question mais aussi de la situation de l'emploi (ou du "fonctionnement de l'énoncé en question" {LNy 1984:38}), c'est-à-dire que dans la majorité des cas, c'est la pragmatique qui en décide; par exemple ~Les brebis qui bêlent le pas ne sont pas les meilleures~ (MPS-48/475). On pourrait convenir qu'une partie des proverbes peut fonctionner et en tant que proverbe, et en tant que dicton – mais alors, on n'aurait fait que compliquer le problème dont nous cherchons la solution. D'autre part, comme le remarque on ne peut plus

justement JEAN CAUVIN, il faut bien distinguer langage imagé et connotation, or, selon lui, "ce que GREIMAS appelle le «transfert du signifié d'un lieu sémantique en un autre» est le mécanisme qui se trouve à la source de toute pensée imageante, qu'elle soit métaphorique, symbolique ou autre" (JC 1980:1.103). CAUVIN cite à titre d'exemple un proverbe minyanka imagé mais d'emploi non connotatif, dont la traduction française est "La vérité ne crève pas les yeux mais elle les rend rouges" (JC 1980:1.104). Certes, il est vrai que les proverbes sont souvent métaphoriques, alors que les dictons ne le sont pas. Ceci n'empêche nullement qu'un proverbe et un dicton soient équivalents ($\Rightarrow$ LNy 1984:28).

Un autre élément sur la base duquel on effectue souvent la séparation des deux genres est le thème de l'UP, les dictons traitant de la météorologie (agricole) et les proverbes du reste. Deux remarques s'imposent. Premièrement, "il se peut que les dictons ne parlent pas seulement du temps; les semailles, le labourage, les récoltes et leur consommation, les conseils d'hygiène en représentent une partie non négligeable" (MPS:173), donc les deux catégories se chevauchent. Deuxièmement, si l'on sépare un groupe thématique, on peut (et doit) procéder de même avec les autres – et ce jusqu'à l'infini.

Sur la base de ces éléments, nous nous abstenons de faire la différence proverbe $\Leftrightarrow$ dicton.

Sur le manque d'opposition proverbe $\Leftrightarrow$ dicton, $\Rightarrow$ encore au point XII.2.1.

III.6.2. L'OPPOSITION PROVERBE $\Leftrightarrow$ WELLÉRISME

Connus dans l'Antiquité, plus largement répandus pendant la Renaissance, les wellérismes se retrouvent en allemand, anglais, espagnol, français, hongrois, italien, néerlandais, dans les langues scandinaves, dans certaines langues africaines (dont le kirundi), etc. (AT 1959:106-108, MNL:5.605, WM:223, FR:126, DKMOOV:289). Ils apparaissent souvent dans la littérature anglo-américaine du XIXe siècle. Ils ne sont cependant pas nombreux dans les deux langues que nous examinons.

Le wellérisme consiste dans une remarque (sous forme de citation), dans une attribution ("a dit Untel") à une "personne nommée ou non, éventuellement un animal, rarement une chose" (AT 1959:106) et dans une situation.

"Le nom du locuteur et, d'habitude, mais non nécessairement, les circonstances constituent des parties essentielles du wellérisme. Les allusions à une scène connue ou facile à imaginer représentent peut-être la forme la plus ancienne du wellérisme" (AT 1981:8).

Sous réserve du petit nombre de données examinées, ARCHER TAYLOR démontre dans certains cas un passage du spécifique au général quant à la mention du locuteur dans le wellérisme: le nom propre peut devenir nom commun (AT 1959:112-113). L'italien (AT 1959:112) et le suédois (LF:2.1169) semblent confirmer cette thèse de passage du spécifique au générique, ce phénomène n'étant pas étranger, évidemment, à d'autres langues et à d'autres genres.

"Dans la structure tripartite du wellérisme, la troisième partie semble structurellement plutôt facultative qu'obligatoire. On peut donc avoir des wellérismes sous la forme suivante: ... dit le ... [...] D'autre part, la troisième partie est généralement présente puisque c'est elle qui jette sur la première – la citation ou le proverbe – une lumière nouvelle et souvent comique" (ADu:62). Un des points communs du proverbe et du wellérisme est justement une vue humoristique du monde (WM:223).

Dans la première partie, "on utilise souvent des proverbes ou des expressions proverbiales, que le locuteur place en juxtaposition frappante avec la troisième partie du wellérisme. Ainsi, le wellérisme parodie la sagesse traditionnelle des proverbes en montrant la disparité entre la sagesse du proverbe et la réalité effective" (WM:224-225). Alors que le proverbe est une thèse, le wellérisme est quelquefois une thèse et une antithèse, où cette dernière démentit la première. Ceci est d'autant plus remarquable que le proverbe, vérité qui se veut éternelle, est réfuté par une expression non-proverbiale. Pour la véracité du proverbe, $\Rightarrow$ le chapitre X. D'autres fois, la troisième partie confirme (voire même illustre avec humour) la vérité du proverbe cité.

Dans le cas de ~Gutes Weib ist köstlicher Preis, sprach schon Salomo der Weis'~ W-5.33/732 (cité par P 1987-33) ['une femme bonne a un grand prix, Salomon le Sage l'a déjà dit'] et ~A good wife's a goodly prize, saith Solomon the wise~ ODEP-326/1 (cité par P 1987-33) ['une femme bonne a un grand prix, a dit Salomon le Sage'], il est évident que ces deux unités se distinguent du reste des équivalents ($\Rightarrow$ en détail au point VI.4.2.) non seulement par le fait qu'ils sont très proches du wellérisme, mais aussi par des marques lexicales et grammaticales: absence du mot "couronne" et du génitif, et présence du mot "prix".

ARCHER TAYLOR estime que les wellérismes "sont proches du proverbe" (LF:2.902). Dans une autre entrée de la même encyclopédie, il écrit que les wellérismes *sont* des proverbes: "une des variétés les plus étranges des proverbes" (LF:2.1169). Nous pensons qu'au stade de l'analyse où nous sommes, il est plus pratique de ne pas insérer ce groupe vraiment très spécial dans la catégorie (relativement homogène) des proverbes, mais de les

considérer à part. Certains arguments soutiennent cette proposition: par exemple, les proverbes ne sont jamais en langue étrangère, les UGNPr le sont quelquefois, donc certains wellérismes sont plus proches des UGNPr que des proverbes, comme ~Virtus in medio – sagte der Teufel, sass zwischen zwei alten Huren~ MNL-5.605 [‘la vertu au milieu, dit le diable et s’assit entre deux vieilles prostituées’]. D’autre part, le proverbe est, par essence, moral, alors que le wellérisme est une "antimoralité".

III.6.3. L'OPPOSITION PROVERBE⇔ÉNIGME

Plusieurs points communs sont à étudier.

Tout d'abord, le proverbe et l'énigme transposent une situation, une notion originale en message codé, dont la compréhension nécessite la connaissance et l'application de règles de décodage (⇒ III.4.).

Deuxièmement, il peut y avoir concordance formelle entre les deux genres, comme il y a en russe, en birman (ADu:51) et en rwandais (LNk:126, 127, 130). En tetela, outre la ressemblance, voire l'identité formelle, la didactique les rapproche aussi: "les enfants sont progressivement initiés au symbolisme des proverbes par les énigmes" (BODT:46). Au sujet des proverbes de l'Ancien Testament, JAMES ANDERSON KELSO écrit qu'une grande partie peut venir d'énigmes, comme ~Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée~ LMa-401, MM-453, qui, par l'intermédiaire du Livre des Proverbes 22,1, remonte à une énigme (ERE.10.413). Chez les Tongas (Afrique), il y a beaucoup d'énigmes dont la réponse est un proverbe (BJW 1931:67). Chez les Minyanka, les énigmes contiennent les mêmes images que les proverbes (JC 1980:1.60).

En analysant la structure du proverbe, ALAN DUNDES trouve qu'elle est en rapport avec celle de l'énigme. Tous les deux ont au moins un élément descriptif, un rapport thème-rhème (ADu:51).

Les différences apparaissent aussi à plusieurs niveaux: le référent de l'énigme est inconnu pour le récepteur, qui doit le trouver (ADu:51, JC 1980:1.61); la fonction des deux genres diffère, le proverbe servant à transmettre un jugement ou un conseil et l'énigme étant un jeu; dans l'énigme, l'émetteur a recours à une intonation interrogative (MN:5.216); l'énigme suppose une réponse (MN:5.216); l'énonciation du proverbe est provoquée par l'existence réelle de la situation qui est son référent, tandis qu'on dit une énigme dans une situation sociale donnée (veillée) (JC 1980:1.61).

Il s'agit donc bien de deux genres différents qui présentent et des similitudes et des dissimilitudes.

III.6.4. L'OPPOSITION PROVERBE⇔UGNPr

Il existe de nombreux synonymes (adage, aphorisme, apophtegme, citation, maxime, etc.), mais nous gardons le terme plus général UGNPr pour marquer le(s) genre(s) consistant en une citation, c'est-à-dire que les paroles de sagesse d'une personne sont citées par une autre. L'UGNPr, par ses marques, est similaire au proverbe. Cependant, l'énonciateur d'une UGNPr est conscient non seulement du fait qu'il n'est pas l'auteur de ses paroles (la même remarque peut être valable pour les proverbes), mais aussi du fait qu'il fait référence à *une* personne, et souvent, il sait aussi à laquelle. Selon la formulation d'ALAIN REY, l'UGNPr se caractérise par "comme dit l'autre" et le proverbe par "comme on dit" (MPS:XIII). Parallèlement (ou justement à cause de cela), l'UGNPr est un genre nettement plus littéraire que le proverbe, certainement le genre littéraire le plus proche du proverbe.

Malgré cette différence, le proverbe et l'UGNPr disposent d'un vaste ensemble commun. En effet, les UGNPr peuvent devenir proverbes (⇒ par exemple BI 1952:6 et BI 1952:79-81).

Au cours de leur processus de proverbialisation, certaines UGNPr ont subi un changement de forme, d'autres non. Voyons des exemples pour les deux cas.

Sans changement de forme: ~L'argent n'a pas d'odeur~ RC-36, aujourd'hui un proverbe, était encore une UGNPr au XIXe siècle. En témoigne l'appellation "vespasiennes" de certains ouvrages d'art à Paris (⇒ plus en détail au point XII.3.). Il en est de même pour ~L'exactitude est la politesse des rois~ RC-398. Cette UGNPr venant de Louis XVIII (GBü:481) est passée en proverbe aussi bien en français qu'en hongrois: ~A pontosság a királyok udvariassága~ ON 1966-564/752 ['l'exactitude est la politesse des rois'] et qu'en anglais: ~Punctuality is the politeness of princes~ CODP-185/2 ['l'exactitude est la politesse des princes'] (ici, la forme a été légèrement modifiée). Nous remarquons que dans le cas de ce dernier proverbe hongrois, nous avons affaire à un phénomène assez rare, car on peut supposer avec beaucoup de vraisemblance que l'origine du proverbe hongrois est le français.

Avec changement de forme: ~Impossible n'est pas français~ RC-516 vient d'une phrase de Napoléon Ier, mais, contrairement à ce que l'on croit généralement, le proverbe n'est pas identique aux mots de l'Empereur. En effet, en réponse au général-comte Lemarois, qui lui avait exposé ses difficultés à tenir la place de Magdebourg, Napoléon a répondu: "Ce n'est pas possible, m'écrivez-vous; cela n'est pas français" (PGe:92). L'expression a dû devenir UGNPr avant d'être poli en proverbe (pour la vie de l'expression avant Napoléon, ⇒ VIII.2.1.). De la même façon, ~Ne sutor ultra crepidam~ P 1987-499 ['le cordonnier pas plus haut que la sandale'], phrase adressée

(selon Pline) par le peintre Apelle à un cordonnier critiquant les sandales et d'autres choses sur son tableau (RC:251, HPC:13), a donné lieu à des proverbes sous une forme différente, dont le hongrois: ~Suszter maradj(on) a kaptafánál~ P 1987-499 ['{que le} cordonnier reste à la forme'].

Évidemment, la dérivation ne marche pas dans le sens inverse.

La similitude de l'UGNPr et du proverbe apparaît aussi quand on voit qu'ils peuvent très bien être l'équivalent l'un de l'autre (à la valeur stylistique près): ~La critique est aisée, et l'art est difficile~ Philippe Néricault, dit Destouches: Le Glorieux acte II, scène 5 est en passe de devenir proverbe, mais on le sent plus UGNPr. ~Könnyű hibát keresni~ ON 1966-283/700 ['il est facile de chercher une faute'] y correspond bien que ce soit un proverbe d'origine non-littéraire.

Selon WOLFGANG MIEDER, ~Speak softly and carry a big stick~ ['parle aimablement et porte un grand bâton'] s'emploie aussi bien comme proverbe que comme UGNPr, en fonction de l'anonymat de l'auteur ou d'une référence à son forger, Theodore Roosevelt (WM:17). En effet, ce qui différencie le proverbe de l'UGNPr n'est pas que l'auteur du proverbe soit inconnu au sens absolu du terme: il suffit qu'il le soit devant l'utilisateur, même si les philologues le connaissent. C'est la réponse à la question posée par ISTVÁN SZATHMÁRI: "Ce qui est maxime pour une personne ne l'est-il pas pour une autre?" (SzI:509), question invitant, il y a bientôt trois décennies, à mieux délimiter les proverbes et les UGNPr. Un critère fonctionnel de la différence entre les deux catégories est bien, entre autres, le degré d'instruction du locuteur.

III.6.5. L'OPPOSITION PROVERBE⇔SLOGAN

La question de la parenté des deux genres est un problème qu'on ne saurait contourner, comme l'indiquent les classifications vues au point III.3.

Reprenant la définition de VILMOS VOIGT, nous appellerons slogan "les expressions figées exprimant intentionnellement le but d'un mouvement ou d'une association"(DKMOOV:299).

Si l'UGNPr est le genre littéraire le plus proche des proverbes, le slogan est le genre oral le plus proche. Et l'oralité étant une caractéristique importante des proverbes, on voit que le slogan est encore plus près du proverbe que ne l'est l'UGNPr.

Comme le remarquent BARBARA et WOLFGANG MIEDER, les proverbes montrent une certaine affinité avec les slogans publicitaires par leur caractère naturel, leur forme concise et compréhensible, leur aspiration à être adoptés, leur répétition sous une forme inchangée, leurs éléments stylistiques servant en même temps de repères mnémotechniques (BWM:310 et sqq.).

Il suffit de continuer l'examen pour voir qu'il en va de même pour les slogans politiques: ils revêtent aussi nombre de qualités des proverbes. Par exemple, en lisant "Être français, c'est un état d'esprit, pas une couleur de peau", on serait porté, à juste raison, à croire que face à certains slogans provocateurs (par exemple: "La France et les Français d'abord") de la polémique qui s'est produite au sujet de la formulation du nouveau Code de la nationalité en 1987-88, nous entendons là la voix de la tolérance et que ce slogan veut dire 'pour être français, il suffit d'un certain état d'esprit, pas besoin d'avoir la peau blanche'. Seule la connaissance des circonstances de l'emploi et des usagers (l'Union nationale inter-universitaire) rend manifeste que cela signifie 'pour être français, il faut non seulement une peau blanche mais aussi un certain état d'esprit', c'est-à-dire que l'appartenance à la nation dépend aussi d'une identité culturelle et politique. Ce slogan semble donc élargir le cercle des Français alors qu'il le restreint. Comment se fait-il que prise au pied de la lettre, cette expression puisse s'interpréter de façon tout à fait contraire à ce qu'elle veut dire en réalité? C'est que le mot "seulement" est sous-entendu devant "pas" (tout comme "même" l'est devant "l'eau" dans ~Chat échaudé craint l'eau froide~ et aussi dans ~Kalte Hände, warme Liebe~; de même, "only" est implicite dans ~All good Indians are three feet under the ground~; pour les trois, $\Rightarrow$ III.5.3.). C'est peut-être ce camouflage qui a permis à ce slogan de faire son chemin.

Des slogans autres que commerciales et politiques peuvent jouer eux aussi un rôle similaire à celui des proverbes, comme en témoignent trois slogans trouvés dans l'arsenal de la lutte contre les accidents de la route: "La vue, c'est la vie", "Un verre, deux verres, ça va, trois verres, bonjour les dégâts!" et "Boire ou conduire, à vous de choisir". Créés – peut-être par intuition – conformément aux caractéristiques détaillées aux points III.5.1. à III.5.4., ils ont la forme nécessaire pour accéder à la notoriété publique.

La différence existant entre les deux genres semble résider dans les points suivants:

- le proverbe est perçu comme un énoncé ne se rattachant directement à aucun auteur, tandis que le slogan indique plus son (groupe) créateur, qu'il représente plus ouvertement;
- le proverbe est un message plus codé que le slogan: la transposition entre l'idée abstraite et la situation concrète couvre une plus grande distance;
- le proverbe est plus général dans son application, alors que le slogan sert la propagande politique, la publicité ou un champ clairement délimité de l'éducation (ce caractère général du proverbe lui vaut aussi une durée de vie plus longue).

III.7. Une définition manquée: Milner

Se fondant sur les notions de "structure rythmique binaire" et de "couples oppositionnels de mots" de GREIMAS, GEORGES B. MILNER a créé une théorie devant permettre d'identifier et peut-être même de définir les proverbes (GBM:49-70). (Remarquons que MATTI KUUSI aussi a soulevé la question de savoir si les proverbes peuvent être classifiés à l'aide de l'opposition binaire qu'ils présentent {MK:41}; son exemple a été suivi par FRANCIS RODEGEM {FR:128}).

Voici le résumé des vues de MILNER: alors que les métaphores et les expressions idiomatiques sont constituées de deux ou trois parties, les proverbes se composent de quatre quadrants, qui constituent deux moitiés, dont la deuxième (la queue) contient une constatation portant sur la première (la tête). En fonction du signe (armature) + ou - dont il affecte les deux moitiés, il établit quatre classes de proverbes (++ , + , + - et - -); en fonction du signe des quatre quadrants, il distingue seize sous-classes. Certaines comprennent beaucoup de proverbes, d'autres peu.

Aussi spectaculaire qu'elle soit, cette théorie a ses lacunes, d'ailleurs très bien inventoriées par ALAN DUNDES (ADu:49-50):

- le but de la classification n'est pas déterminé;
- tous les proverbes ne contiennent pas quatre quadrants, par exemple ~Noblesse oblige~ MPS-137/1687 et ~Babonaság bolondság~ ['la superstition, c'est une sottise'] ON 1966-62/42; l'auteur a beau faire une tentative plus qu'audacieuse pour remplacer un proverbe dont il admet lui-même qu'il n'est pas constitué de quatre quadrants par une forme chronologiquement antérieure mais purement hypothétique;
- l'affectation des signes + et - est arbitraire; en fonction de l'interprétation qu'on donne au proverbe, celui-ci correspond à tel ou tel autre combinaison de signes, donc groupe (par exemple ~Rolling stones gather no moss~ {'les pierres roulantes n'amassent pas de mousse'}) exprime comment éviter l'encroûtement chez les Écossais mais dit qu'il faut justement ne pas trop se déplacer chez les Anglais).

Nous considérerons donc avec toute la réserve nécessaire cette définition valable dans certains cas mais non dans d'autres, simple mais quelquefois arbitrairement appliquée, et pourtant maintes fois citée par les chercheurs.

III.8. Tentative de synthèse: Arnaud

Dans un écrit qui mérite l'attention de tout parémiologue, PIERRE ARNAUD se propose de "déblayer le terrain terminologique entourant le proverbe, puis d'examiner certaines des caractéristiques des proverbes"

(PA:5). Constatant lui aussi qu'il y a une multitude de termes utilisés pour dénoter le proverbe et/ou d'autres genres similaires, il dresse une liste d'énoncés à examiner selon cinq critères. "Les critères conçus à cette fin seront présentés ordonnés, fonctionnant comme une série de filtres successifs arrêtant les autres énoncés pour ne laisser passer que les proverbes" (PA:7).

Le premier critère, celui de la lexicalité, qui consiste à demander aux informateurs de compléter des textes tronqués, permet de s'assurer qu'il s'agit bien d'éléments préfabriqués et connus de la majorité des locuteurs consultés – il écarte donc les unités non-phraséologiques et les unités (phraséologiques ou non) ne faisant pas partie de la langue contemporaine.

Le deuxième critère, celui de l'autonomie syntaxique, signifie que l'énoncé examiné doit pouvoir être utilisé sans changement de forme dans une phrase complexe. Il met donc de côté la grande majorité de ce que nous avons appelé UPNG (par exemple *≈prendre ses désirs pour des réalités≈*).

Ces deux premiers points de vue satisfont donc à l'exigence de s'assurer qu'il y a bien figement formel (ce qui, comme il a été dit, est une caractéristique primordiale des proverbes, $\Rightarrow$ II.1., II.2. et III.5.).

Le critère numéro trois est l'autonomie textuelle. Ce filtre ne laisse pas passer les énoncés ne pouvant apparaître qu'en situation de dialogue. Ainsi, il indique les formules conversationnelles exprimant l'accord ou le désaccord (par exemple: "C'est le cas de le dire").

Le quatrième critère, celui de la valeur de vérité générale, consiste à faire précéder l'énoncé à examiner de la proposition: "Ceci est vrai en soi". Resteront seules les unités qui peuvent se combiner avec la formule mentionnée. *≈La montagne a accouché d'une souris≈* sera ainsi mise sur la touche, alors que nous avions beaucoup de mal, sans cette méthode, à écarter les UPNG apparaissant sous forme de phrase ($\Rightarrow$ II.2.).

Enfin, le critère de l'anonymat exige que l'unité examinée n'ait pas d'auteur connu par les locuteurs. Les aphorismes (que nous avons nommés UGNPr, $\Rightarrow$ III.6.4.), dont l'auteur est connu, et les slogans ($\Rightarrow$ III.6.5.), où l'on est conscient de l'existence d'un auteur collectif, se retrouvent donc eux aussi séparés. Le reste est proverbe.

PIERRE ARNAUD fait lui-même la critique (PA:12-15) de sa théorie – et la première est tout aussi méticuleuse que la deuxième. Il constate que l'existence de variantes dans le cas de certains proverbes se heurte au critère 2 et c'est l'intuition qui décide. Le critère 3, lui, ne saurait rendre compte de la non-proverbialité d'un énoncé tel que "Tout ça pour en arriver là!". On aurait beaucoup de mal à démontrer grâce au critère 4 que *~Dis-moi qui tu fréquentes et je te dirai qui tu es~* est un proverbe et que *≈Un ange passe≈* ne l'est pas.

Vu l'analyse complète que l'auteur fait de son procédé, nous nous dispenserons de remarques. Tout au plus semble-t-il nécessaire de noter que l'application intégrale de cette méthode serait très "coûteuse": elle exigerait la consultation régulière d'un grand nombre de locuteurs et elle aurait aussi pour conséquence (négative, dans notre cas) d'écarter les unités absentes de la langue contemporaine mais certainement proverbiales à une autre époque.

III.9. Conclusion sur les définitions

Dans ce chapitre III, nous avons passé en revue un grand nombre de définitions explicites (celles implicites étant trop difficiles à interpréter) et avons consigné les fautes, les lacunes de chacune d'entre elles:

- la définition de BARTLETT JERE WHITING (⇒ III.2.) n'établit pas les limites exactes de la proverbialité; les trois "mais" dans les quatre phrases témoignent du fait que certains proverbes peuvent sortir des cadres fixés; d'autre part, les énoncés appartenant à d'autres genres peuvent y être inclus;
- la critique du système de FRANCIS RODEGEM a déjà été faite (⇒ III.3.);
- JEAN CAUVIN examine moins de genres que FRANCIS RODEGEM; la place qu'il attribue aux UPNPr prête à discussion (⇒ III.3. et III.4.);
- notre définition par les marques (⇒ III.5.) n'a révélé que des marques ou bien obligatoires mais invisibles pour le linguiste ("norme", "transculturel"), ou bien visibles mais facultatives, donc absentes le cas échéant (phonétique, morphosyntaxique, sémantique, "image", lexicale, affixe);
- la définition externe qui a été donnée (⇒ II.2. et III.6.) ne couvre pas tous les genres limitrophes (par exemple manquent le chant et le conte);
- la théorie de GEORGES B. MILNER n'a pas pu être retenue (⇒ III.7.);
- la méthode de PIERRE ARNAUD (⇒ III.8.) est difficile à appliquer pour des raisons pratiques et ignore les traits secondaires nombreux des proverbes; ses critères ne rendent pas compte du caractère proverbial ou non-proverbial de chaque énoncé.

Serait-on donc revenu, après tant d'efforts, au point de départ (III.2.): la définition n'existe pas/ne peut pas exister? Oui et non. *La* définition n'existe pas – pour le moment –, mais *les* définitions existent. En effet, elles présentent toutes des avantages qu'il ne faut pas ignorer:

- BARTLETT JERE WHITING énumère de façon concise les traits principaux qui méritent d'être développés;
- FRANCIS RODEGEM réduit à trois les critères à examiner pour délimiter les proverbes et les genres apparentés; son approche est bien plus concrète, moins "lyrique" que la précédente;

- JEAN CAUVIN simplifie encore plus le système de FRANCIS RODEGEM et porte un jugement plus objectif en attribuant certaines qualités aux énoncés examinés; il combine bien l'approche linguistique et ethnographique;

- à notre connaissance, la définition par les marques est la plus exhaustive et la plus exacte du point de vue linguistique;

- la définition externe a le mérite de tracer les limites de la proverbialité de l'extérieur, de placer le proverbe dans un cadre plus large; elle est aussi valable et nécessaire que la définition interne;

- la vision de GEORGES B. MILNER nous servira dans la mesure où elle attire l'attention sur la nécessité de l'examen des schémas formels du proverbe. Or, l'approche formelle a bien sa raison d'être, comme l'indiquent différentes parties de cette étude;

- peu s'en faut que PIERRE ARNAUD ait trouvé la pierre de touche "en cinq coups", pour ainsi dire, c'est-à-dire le strict minimum nécessaire pour déceler le proverbe.

En conclusion, on constate que ces différentes définitions représentent diverses étapes de la réflexion, divers points de vue et surtout, servent des buts différents. La suite de cette étude ayant pour but non un examen théorique du genre proverbial mais l'examen de proverbes particuliers, elle se fonde sur la conception de PIERRE ARNAUD (synthèse presque satisfaisante qui, comme on l'a vu, possède de nombreux points communs avec les autres approches).

IV. ORIGINE DANS LA LITTÉRATURE

L'origine des proverbes a fait couler beaucoup d'encre. Sur la base de ce qui a été dit au point III.5.7., on pourrait faire des conjectures sur les circonstances de leur apparition et les faire remonter à un temps bien antérieur aux Sumériens (qu'on cite généralement comme premiers utilisateurs connus de proverbes): à la nécessité de codifier les règles morales et juridiques de la société naissante. Toutefois, notre examen étant en premier lieu philologique, c'est la littérature qui s'impose comme point de départ en traitant la question de l'origine.

IV.1. Un noyau dans la prose?

Les folkloristes, souvent, présument dans les UP l'existence d'un noyau épique ("épique" étant à comprendre ici comme texte non-proverbial et lapidaire, venant d'un genre littéraire ou folklorique). "En effet, derrière chaque proverbe – supposons-le -, il y a un événement d'autrefois, qui, développé, donne une histoire complète avec un héros et c'est la morale tirée de l'action qui est à la base de la formulation du proverbe" (DKOV:177-178). Cela est vraisemblable dans certains cas. En hongrois, pour les UPNG, surtout celles qui contiennent une référence à un événement, à un personnage donnés dans telle localité mentionnée, par exemple ≈él, mint Marci Hevesen≈ ON 1966-466/379 ['vivre comme Marci à Heves', c'est-à-dire 'vivre très bien']. En français, c'est le cas des blasons populaires (ou proverbes locaux), qui sont d'ailleurs à la limite des proverbes proprement dits, par exemple ~À Courteille, on pèse les oeufs~ MPS-284/1335.

Pour les proverbes, il est à présumer que ce n'est pas aussi fréquent. On attribue à tort au Roman de Renart, à Rabelais, à La Fontaine un grand nombre de proverbes. En effet, on en retrouve certains dans des recueils simultanés ou antérieurs. Mais même pour ceux dont la première attestation est un ouvrage littéraire, il ne faut pas oublier que "l'usage de commencer ou de finir une oeuvre poétique par un proverbe était général au Moyen Âge. Les trouvères ont adopté cette forme dans leurs contes et leur fabliaux: les auteurs du roman du Renard et du roman de la Rose, ainsi que Marie de France, dans ses lais comme dans ses fables, leur en avaient donné l'exemple" (LRLs:7.1).

Voici quelques exemples pour montrer qu'il ne faut pas être trop prompt à établir une origine littéraire.

~Un malheur ne vient jamais seul~ MPS-168/2105 a pour équivalents médiévaux aussi bien ~Qui avient une n'avient seule~ XIIIe siècle Roman de Renart, ligne 15.720 (cité par LRL-2.383) que ~Cui advient une n'advient seule~ XIIIe siècle AP (cité par LRL-2.279).

Il est fort peu probable que Gargantua 1534 (surtout I. 11, où l'on reconnaît aujourd'hui nombre de proverbes et d'UPNG retournés) soit l'origine d'autant d'UP qu'on le croit. Il est bien plus plausible que Rabelais a pris des UP existant déjà à son époque. Ainsi, ~L'appétit vient en mangeant~ 1456 MPS-82/951 et XVe siècle Les Proverbes communs (cité par LRL-2.185) est attribué à tort tantôt à Rabelais (Gargantua, I. 5) 1534 (par exemple par MM:37 et GBü:277), tantôt à Amiot, précepteur du duc d'Anjou, qui l'aurait dit lorsque ce dernier fut devenu roi de France sous le nom d'Henri III (⇒ FB:14, MPFÉ:73-74, HPD:5-6 et HPC:7-8, qui cite le précédent à la lettre près, sans néanmoins y faire aucune référence). De même, ~À cheval donné on ne regarde pas la bouche~ ne vient pas de Rabelais (⇒ IV.2.4.). Tout comme ~Cependant que le fer est chaud il le fault battre~ (Gargantua, II. 31, cité par LRL-1.69) apparaît avant 1500 ~L'en deyt battre le fer tant qe soit chaud~ et ~En dementres que li fers est chaud le doit on ebatre~ D-1.405, et aussi en 1468 (⇒ RC-415), et même au XIIIe siècle AP (cité par LRL-1.68), ainsi que JM-1449.

Pour ~L'homme est un loup pour l'homme~ RC-566 et ~Ember embernek farkasa~ BD-1.1.5.6. (cité par P 1987-108) (ainsi que leurs autres équivalents européens P 1987-108) non plus, on ne doit pas supposer automatiquement l'origine littéraire (Plaute: La Comédie de l'âne: "Lupus est homo homini" {cité par BZ-48}), car on le retrouve déjà en grec sous une forme qui correspond exactement à ~Homo homini lupus~ ['l'homme est le loup de l'homme'] P 1987-108. (Nous noterons qu'en hongrois, comme dans les langues des pays ex-socialistes en général, ce proverbe s'est vu gagner une grande vitalité et obscurcir son origine par son emploi en tant que caractérisation marxiste des rapports humains sous le capitalisme).

La Fontaine non plus n'est pas le premier à se servir de l'expression: ~Aide-toi, le Ciel t'aidera~ avant 1694 Fables VI, 18, car on en retrouve des attestations antérieures: ~Aidez-vous seulement et Dieu vous aidera~ avant 1613 Mathurin Régnier (cité par JP-58) et ~Aide-toi, Dieu t'aidera~ XVe siècle Les Proverbes communs (cité par LRL-1.18). Ce qu'on lui doit, certes, est la formulation moderne avec le mot "ciel", alors que toutes les occurrences antérieures sont avec le terme "Dieu". De même, ~Ventre affamé n'a point d'oreilles~ avant 1694 Fables IX, 18 se retrouve dès le XVIe siècle GM (cité par LL-122). Tout comme ~À quelque chose malheur est bon~, auquel il est fait allusion avant 1694 Fables VI, 7 est connu dès 1620 (et, sous une autre

forme, dès 1569) MHVF-153-154. Le cas de ~Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras~ La Fontaine: Fables V, 3 est encore plus clair, car il est doublement attesté dès le XIIIe siècle: dans les Proverbes ruraux et vulgaires (cité par LRL-1.XXIX) et dans les Anciens proverbes en françois (cité par LRL-2.350). Pour l'origine de ~Aucun n'est prophète chez soi~ avant 1694 Fables VIII, 26 (cité par LMa-341), ⇒ IV.2.13.

Dans l'étude des proverbes hongrois, on ne doit pas oublier cette leçon que nous enseigne le français, qui possède des monuments de la langue plus anciens et plus nombreux.

La plupart du temps, il n'y a pas, finalement, d'histoire originaire, sauf dans certains cas, comme:

- ~(Il faut vivre) à Rome comme à Rome~ D-2.7, MPS-162/2024, qui vient du texte d'une lettre (⇒ IV.2.3.);

- ~Impossible n'est pas français~ RC-516, qui vient d'une UGNPr (⇒ III.6.4.);

- ~Un coq est bien fort sur son fumier~ MPS-51/520 et ses équivalents en hongrois: ~A kakas is úr a maga szemétdombján~ ON 1966-325/52 ['le coq aussi est maître sur son fumier'] et dans de nombreuses langues romanes et germaniques (D-1.668, GG-843, GH-337), qui remontent à une phrase de Sénèque: "Gallus in suo sterquilinio plurimum" Apocolocyntosis 7, 3 (cité par GH:337) ['le coq est puissant sur son fumier'], servant elle-même à résumer une fable d'Ésope (cité par ERE:10.413), etc.

Il ne faut pas se laisser tromper par les préfixes proverbiaux, car, comme le remarque très justement ARCHER TAYLOR, "il est possible qu'un utilisateur de proverbes dise: «Comme le dit la Bible, Platon, Shakespeare» et que nous le cherchions en vain à ces endroits" (AT 1981:8).

Nous pouvons même dire que foncièrement, ce n'est pas le proverbe qui vient d'une histoire, mais l'inverse: en effet, il est certain qu'un grand nombre d'anecdotes sont nées ou du moins ont été utilisées pour expliquer des proverbes (⇒ MNL:5.76).

Toutefois, dans certains cas, la question est difficile à trancher, par exemple: ~Pour un point, Martin perdit son âne~ Dit de l'Apostole (cité par LRL-1.XXXIV), LMa-496, D-1.751, dont la provenance épique peut être contestée justement à cause du grand nombre de variantes aussi bien de l'histoire explicative (LRL-2.53, LMa-261-262, HCE-5) que du proverbe: ~Faute d'un point, Martin a perdu son bien~ DR-37, ~Faute d'un point, Martin a perdu son âme~ DR-38, ~Pour un poil Martin perdit son asne~ LRL-2.53, ~Por un point perdi Gaubert [Bertaut] [Berte] [Bretoun] [Gibers] s'asnesse~ JM-1702.

Il en est de même pour ses équivalents hongrois: ~Egy szeg miatt sántul meg a ló~ ON 1966-618/340 ['c'est faute d'un clou que le cheval devient boiteux'], allemands, par exemple: ~Eines Hufeisens willen verdirbt oft ein Pferd~ D-1.751 ['à cause d'un fer à cheval se gâte souvent un cheval'], anglais, espagnols, portugais, etc. Ce groupe d'équivalents figure sous forme d'histoire parmi les Contes des frères Grimm et est connu aussi comme vers d'enfants dans certaines langues. Ici, c'est le grand nombre de langues où le proverbe est attesté qui met sérieusement en doute l'origine épique individuelle de chacun des proverbes; BURTON STEVENSON pense que c'est le proverbe qui a été étendu en histoire (BSt:1649).

Dans le cas de ~Egyszer volt Budán kutyavásár~ ON 1966-106/1277 ['il y a eu un marché aux chiens une fois à Buda'], plusieurs éléments variables du conte indiquent avec vraisemblance que c'est l'histoire qui dérive du proverbe et non l'inverse:

- le personnage du roi Matthias n'est pas toujours présent;
- l'argent est payé ou on ne fait que l'affirmer;
- la variation chien-chat;
- la variation du nombre des chiens (⇒ MNL:1.648).

Les remarques ci-dessus ne sont valables que pour les communautés culturelles européennes. Chez d'autres peuples, où la littérature orale est très riche, une grande partie des proverbes peut dériver de contes et d'autres genres folkloriques (⇒ III.6.). L'origine "savante" ou "populaire" des proverbes est une question pertinente mais à laquelle il est extrêmement difficile de répondre. La différence entre les deux est claire: le forgeur des proverbes d'origine savante est connu, celui des proverbes d'origine populaire reste anonyme. Pour le premier groupe, on peut mesurer le temps écoulé entre la création du texte original et l'apparition de la version finale proverbe et noter les différences apportées par la reformulation collective; dans le cas du deuxième groupe, nous ne connaissons que le produit fini. En tous cas, quelle que soit l'origine du proverbe,

- l'énoncé passe par le filtre de la (re)formulation communautaire en devenant proverbe et
- sa notoriété est souvent due à la littérature, qui le véhicule.

IV.2. La Bible et la littérature religieuse

Les proverbes d'origine biblique montrent une concordance remarquable en français et en hongrois, une concordance plus grande que dans tout autre domaine du matériel proverbial de ces deux langues. Dans ce cas, le point commun est, évidemment, la Vulgate. La Vulgate, qui n'est pas, chacun le

sait, un original, mais il ne nous a pas été possible, hélas, de remonter plus loin (⇒ I.4.).

Du point de vue parémiologique (et même parémiographique), il est très difficile de faire une analyse probante des parties pertinentes de la Bible. La raison principale n'en est pas que les proverbes issus de la Bible s'appuient bien souvent non sur un seul, mais sur plusieurs passages (⇒ IV.2.2., IV.2.5., IV.2.8., IV.2.11., IV.2.12. et IV.2.13.). Il reste incertain dans un grand nombre de cas si l'unité était déjà un proverbe au moment de la rédaction du texte ou si elle ne l'est devenu qu'après. Or, les deux explications sont plausibles: d'une part, on peut se servir d'un proverbe pour étayer une argumentation; de l'autre, un écrit aussi connu et respecté donne lieu à des figements. Certains indices peuvent néanmoins aider, notamment l'affixe proverbial (⇒ III.5.5.).

Les points suivants du chapitre IV ne constituent pas une étude exhaustive des parallèles entre les écrits religieux et les proverbes (des recueils tels que BI 1977 et KNI ne sont pas complets non plus), mais témoignent, sur la base de nos recherches, de certains phénomènes intéressants du point de vue parémiologique. Ils démontrent aussi (⇒ surtout IV.2.1., IV.2.2., IV.2.9., IV.2.11., IV.2.12. et IV.2.13.) l'utilité de l'approche linguistique pour établir l'origine du proverbe parmi les textes bibliques parallèles ou l'origine relative proverbe – UPNG, et aussi pour expliquer l'arbitraire apparent du signe dans les proverbes.

IV.2.1. ~FEMME BONNE VAUT UNE COURONNE~

Ce proverbe, dont nous examinerons en détail les équivalents dans plusieurs langues au point VI.4.2., est d'origine biblique. Il est vraisemblable que le proverbe allemand ~Ein frommes Weib ist eine Krone ihres Mannes~ A-430 (cité par P 1985/1-33) ['une femme pieuse est une couronne de son mari'] est le maillon intermédiaire entre l'Antiquité et les temps modernes. En effet, cette variante coïncide à une épithète près ("frommes" 'pieuse' au lieu de "tugendsam" 'vertueuse') au texte de la Bible traduite par Luther (Salomo 12,4). Il faut croire que c'est bien cette variante qui a été plus tard reformulée de façon plus concise et rythmée pour donner: ~Ein frommes Weib ist eine Krone wert~ D-2.606 ['une femme pieuse vaut une couronne'].

IV.2.2. ~UNE MAIN LAVE L'AUTRE~

Le proverbe ~Une main lave l'autre~ 1835 DAc (cité par cLRL-1.262) apparaît différemment dès le XIVe siècle JM-1148, puis au XVIe siècle GM (cité par LRL-1.260). Sans doute par traduction du latin dans les langues vernaculaires, il est commun sous une forme similaire et depuis bien des

siècles à beaucoup de peuples européens, $\Rightarrow$ ~Kéz kezet mos~ 1850 B-4179, différemment 1598 BD-1.1.3.8. et 1582 HJ-125 (cités par P 1987-303). Le monde antique connaît aussi ce proverbe. En latin, nous avons: ~Manus manum lavat~ Pétrone: Satiricon 45.13 ainsi que Sénèque: Apocolocyntosis 9.5 et en grec, il est attesté par Épicharme: Apophtegme N° 273 et Ménandre: Gnomai Monostichoi 543 (exemples antiques cités par P 1987-303 et GBü-347-348). On peut se demander si le proverbe ~Une main lave l'autre~ a un rapport avec l'UPNG $\approx$ se laver les mains de qch $\approx$ ($\Rightarrow$ ~mossa a kezét $\approx$). Voici les éléments qui permettent un tel rapprochement:

- la formulation similaire des deux UP;
- l'apparition du thème commun de la responsabilité niée: dans $\approx$ se laver les mains de qch $\approx$, on se disculpe individuellement (valeur réfléchie de la construction pronominale), tandis que dans ~Une main lave l'autre~, c'est la complicité mutuelle (on pourrait aussi l'exprimer par une construction pronominale à valeur réciproque) qui en dégage, qui légalise les actes:
- l'allemand, comme nombre de langues européennes, connaît le proverbe: ~Eine Hand wäscht [reibt] die andere~ 1541 A-752, W-2.298/123 (cités par P 1987-303), D-1.375 ['une main lave {frotte} l'autre']. Si nous nous y intéressons spécialement, c'est qu'il a une variante: ~Eine Hand wäscht die andere, beide waschen das Gesicht~ 1630 W-2.298/122 (cité par P 1987-303), D-1.375 ['une main lave l'autre, les deux lavent la vue/le visage'] qui peut constituer le chaînon manquant entre ~Une main lave l'autre~ et $\approx$ se laver les mains de qch $\approx$ ($\Rightarrow$ plus bas comment la vue se rattache à $\approx$ se laver les mains de qc $\approx$). Malgré le sens actuellement dominant ('visage') de "Gesicht", il ne faut pas oublier qu'à en croire les frères Grimm (JWG:4.1.2.4089), on le retrouve de nombreuses fois du XIIIe au XIXe siècles (y compris à plusieurs reprises au XVIIe siècle, c'est-à-dire lors de la première attestation de la variante allemande en question) comme "das schorgan, das auge, die augen" ('l'organe de la vie, l'oeil, les yeux').

Vu que nous supposons un rapport entre le proverbe ~Une main lave l'autre~ et l'UPNG $\approx$ se laver les mains de qc $\approx$, il faut également examiner de plus près la genèse de cette dernière. Or, on la fait généralement dériver des actes et paroles de Ponce Pilate, qui "prit de l'eau, se lava les mains en présence de la foule, et dit: Je suis innocent du sang de ce juste" (BSc:Mt 27.24), donc à dater d'après Jésus-Christ. Pourtant, on trouve: "Je lave mes mains dans l'innocence" au moins 200 ans avant Jésus-Christ (BSc:Psaumes 26,6) et même cette formulation: "Tous les anciens de cette ville la plus rapprochée du cadavre laveront leurs mains sur la génisse à laquelle on a brisé la nuque dans le torrent. Et prenant la parole, ils diront: Nos mains n'ont point répandu ce sang, et nos yeux ne l'ont point vu répandre" (BSc:Deut

21,6-7), c'est-à-dire à peu près 600 ans avant Jésus-Christ (⇒ la variante allemande ci-dessus).

Si rapport il y a, il peut être de deux sortes. Ou bien, créées indépendamment, ces deux UP se sont influencées, se sont renforcées mutuellement. Ou bien l'une des UP vient de l'autre; alors, à en croire nos sources, il faut supposer que c'est celui attesté plus tôt, c'est-à-dire l'UPNG, qui a donné naissance à l'autre (pour la possibilité de la dérivation UPNG > proverbe, ⇒ II.2.). La première hypothèse est fort probable. La deuxième, qui n'exclut nullement la première mais y ajoute une filiation, prête à discussion. Voyons les éléments de cette discussion.

Chez Mt, on voit mal le rapport entre l'arrière-plan culturel (ou bien: le contexte) et la façon d'agir, de parler de Ponce Pilate: croira-t-on qu'il connaissait vraiment, respectait et suivait les us et coutumes de ces "Barbares" assujettis? Une explication bien plus plausible est que l'auteur, lui-même porteur de ces traditions, ne fait qu'attribuer ce comportement à Ponce Pilate par excès de zèle. Dans le Deut, par contre, ce phénomène est exposé clairement, lié logiquement au contexte.

Chez Mt, nous trouvons déjà une unité à sens presque intégré (ce qui marque un certain âge), tandis que dans le Deut, la phrase est explicite (formulation spontanée, plus jeune).

Notons, de plus, que les trois autres évangélistes ne citent pas cette phrase. Nous trouvons donc une opposition Mt ⇔ Mc, Lu, Jn, alors qu'en général, c'est les trois premiers, synoptiques, qui s'opposent au dernier.

Issu ou non de l'UPNG, le proverbe ~Une main lave l'autre~ est l'un des plus anciens dans l'héritage culturel européen. Qu'est-ce qui explique sa longévité? Premièrement, c'est l'occurrence de la notion de "se laver les mains" à sept reprises (Exo 30,19-21; Exo 40,31-32; Deut 21,6-7; Job 9,30; Psaumes 26,6; Jérémie 2,22; Mt 27,24; Jn 13,8-10) dans l'écrit le plus connu de la civilisation méditerranéenne. Deuxièmement, la relative stabilité sémantique, fondée sur la notion du crime reconnu (négatif) et de la responsabilité rejetée (positif). En effet, dans le Deut, le sang d'un homme innocent tué (négatif) est lavé par le sang d'un animal sacrifié (positif). But recherché: ceux qui font le sacrifice ne veulent pas se voir imputer le crime (BSe:Deut 21,8). Chez Mt, un homme dont la culpabilité n'a pas été prouvée est condamné à mort (négatif) et Pilate se disculpe de cette injustice (positif). Circonstance concomitante: les revendicateurs de la peine de mort endossent l'entière responsabilité: "Et tout le peuple répondit: Que son sang retombe sur nous et sur nos enfants!" (BSe:Mt 27,25). Le sens des deux UP (⇒ ci-dessus) s'inscrit absolument dans cet ordre d'idées. Troisièmement, bien que ce qui était motivé dans ce contexte (se laver les mains comme prescription rituelle)

cût perdu son explication (religieuse), et que l'expression se fût figée en une unité idiomatique, un élément nouveau est intervenu, servant de contrepoids à cette fossilisation: l'image. Elle est tellement simple, tellement claire qu'on la comprend sans que la présence du mot "sang" soit nécessaire. Elle est tellement liée à la vie quotidienne contemporaine qu'elle peut très bien servir de béquille aux Mathusalems que sont ces UP.

Sans prétendre avoir trouvé la solution, peut-être avons-nous soulevé une question intéressante en elle-même.

IV.2.3. ~IL FAUT VIVRE À ROME COMME À ROME~

~(Il faut vivre) à Rome comme à Rome~ D-2.7, MPS-162/2024 vient de la réponse que saint Ambroise fit à saint Augustin; ce dernier l'avait consulté pour savoir si sa mère, Monica, qui l'avait rejoint à Milan, devait jeûner le samedi, comme on faisait à Tagaste, sa ville natale (ERE:10.413), ou pouvait manger ce jour-là, comme l'usage était à Milan: il obtint la réponse: "Quando hic sum [c'est-à-dire à Milan], non ieiuno Sabbato, quando Romae sum, ieiuno Sabbato" (BSt:2005) ['quand je suis ici, je ne jeûne pas le samedi, quand je suis à Rome, je jeûne le samedi'].

IV.2.4. ~À CHEVAL DONNÉ ON NE REGARDE PAS LA BOUCHE~

~À cheval donné on ne regarde pas la bouche~ LMa-394, RC-188, que l'on attribue parfois à Rabelais (Gargantua, 2e alinéa du chapitre 11 du Ier livre) 1534, connaît maintes variantes françaises antérieures: ~Cheval donné ne doit-on en dens regarder~ XIIIe siècle Proverbes ruraux et vulgaires (cité par LRL-1.160 et MPS-44/421), ~A chevell doné sa dent n'est agardé~ avant 1500 D-2.305, ~A chaul done dent ne gardet~ avant 1500 D-2.305. ~Ajándék lónak ne nézd a fogát!~ 1966 ON 1966-38/186 ['à cheval donné ne regarde pas les dents'] se retrouve sous une forme différente dans le premier recueil de proverbes hongrois en 1598 BD-4.4.9.6. (cité par P 1985/1-9). Mais l'origine en remonte plus loin: aux Commentaires de saint Jérôme sur l'Épître de Paul aux Éphésiens, c'est-à-dire à approximativement 400 après J.-C. Dans la préface, on lit: ~Noli equi dentes inspicere donati~ (cité par P 1985/1-9) ['il ne faut pas regarder les dents d'un cheval donné'].

IV.2.5. ~QUI PREND, S'ENGAGE~

~Qui prend, s'engage~ 1830 GG-684, MM-326 a des équivalents moins généraux et plus anciens: le hongrois ~Az ajándék megvakítja a bírót~ 1794 KP-147 (cité par P 1987-10) ['le cadeau aveugle le juge'] et l'allemand ~Geschenke machen die Weisen blind~ 1616 W-1.1590/22 (cité par P 1987-

10) ['les cadeaux aveuglent les sages']. Vu qu'il y a pratiquement une répétition dans la Bible, il est difficile de dire si ces deux derniers proverbes viennent de l'Exo 23,8: "Nec accipies munera, quae etiam excaecant prudentes, et subvertunt verba iustorum" V ['Tu ne recevras point de présent; car les présents aveuglent ceux qui ont les yeux ouverts et corrompent les paroles des justes' BSe] ou du Deut 16,19: "Non accipies personam, nec munera: quia munera excaecant oculos sapientum, et mutant verba iustorum" V ['Tu n'auras point égard à l'apparence des personnes, et tu ne recevras point de présent, car les présents aveuglent les yeux des sages et corrompent les paroles des justes' BSe].

IV.2.6. ~IL NE FAUT PAS PARLER DE CORDE DANS LA MAISON D'UN PENDU~

Le français: ~Il ne faut pas parler de corde dans la maison d'un pendu~ 1751 LMa-447, D-2.405, BSt-1057 et le hongrois: ~Akasztott ember házában nem illik kötelel emlegetni~ ON 1966-40/254 et FGh-93/834 ['dans la maison d'un pendu, il ne sied pas de parler de corde'] (tous deux citent des UPNG) et d'autres langues européennes connaissent ce proverbe qui tire son origine du Talmud de Babylone, vers 450 après J.-C., Baba Metsia, folio 59 b: "S'il y a eu une pendaison dans la famille de l'homme, ne lui dis pas: «Pends ce poisson»" (BSt:1057).

IV.2.7. ~LA PAROLE EST D'ARGENT, LE SILENCE EST D'OR~

~La parole est d'argent, le silence est d'or~ G-1/14 (cité par GH-351) et son équivalent hongrois: ~Hallgatni arany, beszélni ezüst~ ON 1966-51/564 ['se taire est d'or, parler est d'argent'] ont leur équivalent hébreu dans le Talmud de Babylone (Mégillah, folio 18 a) vers 450 après J.-C. et dans le Midrach (Le Lévitique Rabbah, 16) vers 600 après J.-C. (BSt:2112-2113). L'hypothèse de l'origine orientale est étayée par l'existence de ce proverbe en arabe (MPS-123/1505).

IV.2.8. ~FUMÉE, PLUIE ET FEMME SANS RAISON CHASSENT L'HOMME DE SA MAISON~

Le français ~Fumée, pluie et femme sans raison Chassent l'homme de sa maison~ A-241, G-31/14 (cités par GH-184), le hongrois ~Haragos asszony, füstös konyha, lyukas tál három gonosz a háznál~ ON 1966-57/727 ['une femme courroucée, une cuisine enfumée et un bassin troué sont trois méchants à la maison'] et les équivalents similaires en allemand, anglais, latin, roumain, italien, portugais et espagnol (D-1.303, GH-184) ne sont pas

attribués tout à fait à tort au roi Salomon (BSt:2311). En effet, ils semblent être la compilation de plusieurs passages des Proverbes: 10,26; 19,13; 21,9; 21,19 et 27,15.

IV.2.9. ~IL NE FAUT PAS JETER DES MARGUERITES DEVANT LES POURCEAUX~

Il apparaît clairement qu'il existe deux groupes de proverbes et d'UPNG.

Le premier utilise le mot "perle" ou un synonyme: le hongrois ~Gyöngyöt nem szokás a disznók elé dobni~ ME-292/2 ['on ne jette pas de perles devant les porcs'], le français ≈des perles aux pourceaux≈ RC-707, ≈donner les perles aux pourceaux≈ D-2.629, ≈c'est jeter des perles à un pourceau≈ LMa-34, le latin ~Neque mittatis margaritas vestras ante porcos~ V-Mt. 7,6 ['ne jetez pas vos perles devant les porcs'], l'allemand ~Man soll die Perlen nicht vor die Säue werfen~ A-1063, W-3.1210/11 (cités par P 1987-183), D-2.629 ['il ne faut pas jeter les perles devant les porcs'] ainsi que l'anglais ~Do not throw pearls to swine~ ['ne jetez pas des perles aux porcs'] et ≈to cast pearls before swine≈ CODP-176/1 ['jeter des perles devant les porcs'].

Le deuxième se sert du mot "fleur" ou "rose": le français ~Il ne faut pas semer des fleurs devant des pourceaux~ D-2.629, GG-1240, ~C'est folie de semer les roses aux pourceaux~ GM (cité par MPS-50/504), le néerlandais ≈rozen strooien voor de varkens≈ (BSt-1768) ['jeter des roses devant les porcs'].

La question se pose de savoir où cette ramification a commencé. BURTON STEVENSON (BSt:1768) accepte la thèse d'ARCHER TAYLOR (AT 1931:186), selon laquelle il y a eu confusion de la "marguerite" 'fleur' française avec ses paronymes grec "margaritês" et latin "margarita" 'perle'. Mais nous remarquons que ce mot français a été lui-même polysémique pendant quatre siècles: du XIIIe au XVIIe siècles, il a signifié 'perle' et 'fleur', avant que le premier ne devienne inusité. Le passage de 'perle' à 'fleur' a donc très bien pu s'opérer dans le français, sans besoin de changer de langue ou de mot.

IV.2.10. ~TEL SÈME QUI NE RECUEILLE PAS~

~Tel sème qui ne recueille pas~ GG-1336 et ~Nem mindenkör az arat, aki vet~ ON 1966-52/591 ['celui qui moissonne n'est pas toujours celui qui sème'] (ainsi que leurs équivalents latin, anglais et allemand P 1987-30) semblent remonter à ~Alius est, qui seminat, et alius est, qui metit~ approximativement 110 après Jésus-Christ V-Jean 4,37 ['autre est celui qui sème et autre est celui qui moissonne'], mais on en retrouve l'équivalent en grec en 424 avant Jésus-Christ, chez Aristophane: Les Cavaliers, vers 392.

Faute d'occurrences plus nombreuses dans l'antiquité ou de renvois, il nous est impossible de dire s'il existe un lien entre les formes grecque et latine.

IV.2.11. ~CHACUN PORTE SA CROIX~

~Chacun porte sa croix~ MPS-163/2043 et ~Mindenkinék megvan a maga keresztyje~ ON 1966-353/812 ['chacun a sa croix'], attesté en allemand D-1.828, D-1.842, HB-331/1, en latin A-337, en anglais AJ-42 (ces deux derniers cités par P 1987-39A), en italien FGh-313/69, et en roumain VI-974, a des sources multiples:

- le port de la croix au sens propre:
 - par Simon de Cyrène: Mt 27,32; Mc 15,21; Lu 23,26
 - par Jésus-Christ: Jn 19,17
- le port de la croix au sens figuré: Mt 10,38, 16,24; Mc 8,34; Lu 9,23, 14,27.

La genèse du texte biblique lui-même a dû suivre une évolution allant du sens propre au sens figuré, malgré que cela ne soit pas l'ordre où l'on retrouve la notion du port de la croix en lecture linéaire de la Bible.

Les proverbes français, latin, anglais et allemands, comprenant le mot "porter", peuvent provenir aussi bien de l'expression au sens propre (et avoir connu un changement de sens déjà comme UP) que de l'expression au sens figuré. Il est peu probable, cependant, que le proverbe ait pour source l'un ou plusieurs des passages où c'est Simon qui porte la croix; en effet, cela supposerait une transformation radicale, car le proverbe parle de la croix propre de chacun, alors que Simon porte celle d'autrui. Les proverbes hongrois, roumain et italien, ne comprenant pas le mot "porter", se sont plus éloignés du texte original et sont plus difficiles à retracer.

Le fait est que ≈porter sa croix≈ 'supporter des épreuves pénibles avec résignation' RC-283 vit une vie autonome par rapport à l'expression religieuse 'renoncer à soi-même et à sa propre vie pour jouir de la vie et des bénédictions de Christ' BSc:1286.

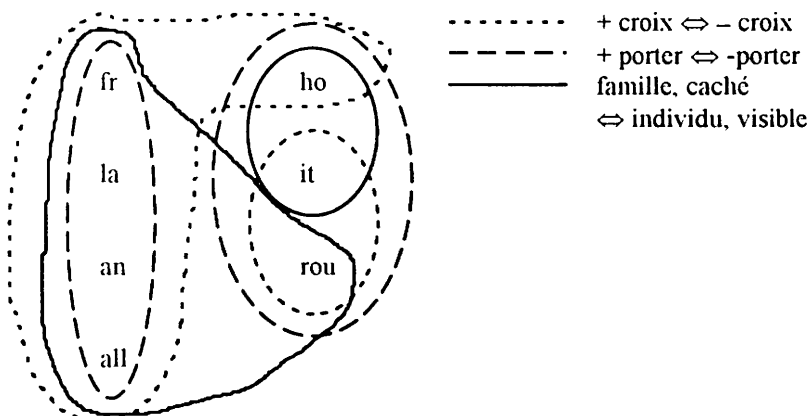
Deux proverbes de ce groupe ne se servent pas du mot "croix". L'italien ~Chi non l'ha all'uscio l'ha alla finestra~ FGh-313/69 ['qui ne l'a pas à la porte l'a à la fenêtre'] le sous-entend en le remplaçant par un pronom personnel objet. Le roumain ~Fiecare om poartă un răvaș în spate~ VI-974 ['chacun porte une encoche {marque} au dos'] utilise une métonymie.

La variante hongroise ~Minden háznak van keresztyje, de nincs kitéve~ recueillie par l'auteur ['chaque maison a sa croix, mais elle n'est pas exhibée'] et l'italienne ont ceci en commun qu'elles font passer la croix 'épreuves' de l'individu à la maison 'famille, groupe', ce qui confirme le sens figuré de "croix" (sinon, seul un homme pourrait avoir sa croix et non une maison).

Une autre analogie entre le hongrois et l'italien est l'idée que les difficultés de quelqu'un peuvent être cachées.

En conclusion, nous pouvons distinguer deux groupes. Le premier se compose du français, du latin, de l'anglais et de l'allemand, où les équivalents se ressemblent sous tous les aspects. Le deuxième groupe, moins homogène, dans la partie sud-est de l'Europe, comprend le hongrois, l'italien et le roumain. Ces trois derniers ont en commun le non-emploi du mot "porter". En outre, l'italien est lié au roumain par l'omission du mot "croix" et au hongrois par l'idée de la maison et de la croix cachée.

Une représentation graphique semble plus concise:

IV.2.12. UN MALENTENDU: ~BIENHEUREUX LES PAUVRES D'ESPRIT~

~Bienheureux les pauvres d'esprit~ HPD-79, LMa-246 et son équivalent hongrois ~Boldogok a lelki szegények~ ['bienheureux sont les pauvres d'esprit'] sont aujourd'hui appliqués "aux gens pauvres d'intelligence, dépourvus d'esprit" (LMa:104), comme une sorte d'apologie de la bêtise.

Or, dans V:Mt 5,3, il est bien clair que "Beati pauperes spiritu" signifie qu'il faut se détacher volontairement des biens matériels. Le Sermon sur la montagne rapporté par Lu 6,20 le montre bien.

L'explication grammaticale est que dans "spiritu", l'ablatif ne signifie pas 'dans l'esprit', mais 'par l'esprit', c'est-à-dire qu'il s'agit d'un ablativus causae et non d'un ablativus limitationis.

Si ce malentendu lié à la Bible dure depuis trois siècles (RC:694), il y en a un bien plus ancien et plus flagrant: dans le latin médiéval, ne respectant plus l'opposition des voyelles selon leur longueur, le "lignum mali" V:Gen 2,17 (avec un "a" bref) 'arbre du mal' a été interprété 'pommier' (avec un "a" long), alors que le seul passage biblique mentionnant la pomme est le Cantique des Cantiques 2,3. De là la représentation du pommier et de la pomme dans d'innombrables oeuvres d'art ainsi que les expressions "pomme d'Adam" et "ádámcsutka" ['trognon de pomme', c'est-à-dire 'pomme d'Adam'].

De même, l'UGNPr ~Il est plus facile à un chameau de passer par le trou d'une aiguille qu'à un riche d'entrer dans le royaume de Dieu~ BSe:Mt 19,24 et BSe:Mc 10,25 contient une comparaison qui reste compréhensible, bien que provenant d'une traduction très peu exacte: en effet, le "trou de l'aiguille" n'est pas une métaphore mais, très concrètement, le nom de l'étroite ouverture servant de passage aux piétons une fois les portes de la Jérusalem antique fermées (⇒ BI 1977:74-75).

IV.2.13. ~NUL N'EST PROPHÈTE EN SON PAYS~

Les quatre évangiles se présentent comme sources possibles: V:Mt 13,57: "Non est propheta sine honore, nisi in patria sua, et in domo sua" ['il n'y a pas de prophète sans honneur, sinon dans sa patrie et dans sa maison']; V:Mc 6,4: "Non est propheta sine honore nisi in patria sua, et in domo sua, et in cognatione sua" ['il n'y a pas de prophète sans honneur sinon dans sa patrie, dans sa maison et parmi ses parents']; V:Lu 4,24: "Nemo propheta acceptus est in patria sua" ['aucun prophète n'est bien reçu dans sa patrie']; V:Jn 4,44: "Propheta in sua patria honorem non habet" ['le prophète n'a pas d'honneur dans sa patrie'].

Les équivalents proverbiaux modernes se rangent en trois groupes.

Le premier est celui de ~Nul n'est prophète en son pays~ MPS-164/2056, de ~Senki sem proféta a saját hazájában~ ON 1966-567/829, ainsi que des équivalents latin, roumain, portugais, italien et espagnol (GH-267).

Le deuxième compte deux équivalents: ~Nul prophète est sans honneur sinon en son pays~ 1656 FB-129 et ~A prophet is not without honour save in his own country~ avant 1485 CODP-184/2 ['un prophète n'est pas sans honneur sinon dans son propre pays'].

Le troisième est composé d'un seul proverbe italien: ~Nessun profeta è onorato nella sua patria~ FGh-249/893 ['nul prophète n'est honoré dans sa patrie'].

Essayons de classer les traits caractéristiques des sources possibles et des évolutions qui ont suivi.

	Mt, Mc	Lu	Jn	1 ^{er}	2 ^e	3 ^e
honor	+	-	+	-	+	+
acceptus	-	+	-	-	-	-
nisi	+	-	-	-	+	-
énumération	+	-	-	-	-	-

Le deuxième groupe provient probablement de Mt ou de Mc. Le proverbe du troisième a toutes les chances de remonter à Jn. Par contre, les proverbes du premier groupe, dépourvus des traits examinés car polis par les siècles, ont pu se simplifier à partir de n'importe lequel des quatre textes d'origine.

V. LES NUMÉRAUX: EXAMEN SYNCHRONIQUE

L'assertion de l'école pythagoracienne selon laquelle les nombres sont le principe de tout l'univers est sans doute quelque peu exagérée, mais ils sont néanmoins des symboles caractéristiques d'une culture, porteurs d'une valeur propre (⇒ VSz pour l'utilisation du nombre 6 dans des proverbes et UPNG hongrois). Nous partons de l'hypothèse que l'emploi préférentiel de certains nombres peut donc caractériser certaines langues.

Voyons maintenant, sur la base du matériel à notre disposition, quelques phénomènes d'intérêt contrastif liés à certains nombres: 3, 10 et 100. Indiquons d'ores et déjà que leur emploi se rattache à une mentalité européenne et que ce qui est commun à plusieurs langues n'est pas forcément un emprunt, mais peut être un phénomène transculturel.

D'autres nombres auraient également pu être analysés (en particulier 7 et 13), mais il nous a semblé plus judicieux de choisir ceux plus abondamment attestés dans notre corpus.

V.1. Le nombre 3

Plus que tout autre nombre, 3, véhiculé aussi bien par la culture orale que par la littérature, a un sens symbolique et un usage fréquent, proche du lieu commun. Il convient donc de ne pas tirer de conclusion hâtive. Nous remarquerons cependant que la coïncidence entre les équivalents en différentes langues des proverbes comportant le nombre 3 reste moins forte que celle entre les proverbes issus de la Bible.

V.1.1. ~DEUX FEMMES FONT UN PLAID, TROIS UN GRAND CAQUET, QUATRE UN PLEIN MARCHÉ~

~Három asszony [Egy lúd, két asszony] egy [egész] vásár~ DA-I.133, E-287a ['trois femmes {une oie, deux femmes}, c'est {tout} un marché'] a pour équivalents allemand: ~Drei Weiber und drei Gänse machen einen Jahrmarkt~ W-5.13/295, A-444 ['trois femmes et trois oies font une foire annuelle'], anglais: ~Three women (and a goose) make a market~ ODEP-818/1 (tous trois cités par P 1987-32) ['trois femmes {et une oie} font un marché'] et latin: ~Tres mulieres faciunt nundinas~ BZ-102, D-I.304 ['trois femmes font un marché hebdomadaire']. Le proverbe correspondant en français est peu usité de nos jours: ~Deux femmes font un plaid, Trois un grand caquet, Quatre un plein marché~ GM (cité par LRL-I.221) et ~Deux

femmes, un plaid, Trois, un grand caquet, Quatre, un grand marché~ JP-86. La comparaison ne peut donc se faire que sous réserve, mais il apparaît que le nombre 3, au centre des proverbes dans différentes langues, n'est pas tellement accentué en français, où il y a plutôt une gradation. Le français est donc un peu à l'écart du groupe que constituent les autres langues indo-européennes et le hongrois.

V.1.2. ~JAMAIS DEUX SANS TROIS~ SENS A

~Jamais deux sans trois~ MPS-167/2085 et ~A baj nem áll meg háromig~ CsB-1.57 (cité par P 1987-39) ['le mal ne s'arrête pas jusqu'à trois'] ont, dans d'autres langues, des équivalents ne faisant pas figurer le nombre 3. Ceci ne prouve toujours pas de rapport entre les proverbes de ces deux langues, le nombre 3 exprimant souvent, de manière transculturelle, la totalité. Tout au plus remarquera-t-on pour le français que, tout comme au point V.1.1., ici aussi le nombre 3 s'accompagne du 2.

V.1.3. ~JAMAIS DEUX SANS TROIS~ SENS B

~Három a magyar igazság~ Sz-52 (cité par P 1987-205) ['la vérité hongroise, c'est trois] a également pour équivalent français ~Jamais deux sans trois~ MPS-167/2085, employé "pour parler d'une suite d'événements heureux ou malheureux" (DR:56), sans mentionner des formes inusitées (comme ~Tierce fois, c'est droit~ Manuscrit du XIIIe siècle {cité par MM-213 et par JM-2378}) ou dialectales. En allemand, nous trouvons: ~Aller guten Dinge sind drei~ D-1.301, GG-301 ['toutes les bonnes choses sont au nombre de trois'] et en latin: ~Omne trinum perfectum~ D-1.301, GG-301 ['tout ce qui est {au nombre de} trois est parfait/complet']. On ne peut que constater la coïncidence. (Pour l'origine chronologique, ⇒ VII.1.; pour le mot "magyar", ⇒ VIII.1.2.2.).

V.1.4. ~TROIS DÉMÉNAGEMENTS VALENT UN INCENDIE~

~Hét hordozkodás egy égés~ ON 1966-290/896 ['sept déménagements sont un incendie'] fait apparaître un nombre plus élevé que les équivalents étrangers. En français, ~Trois déménagements valent un incendie~ MPS-74/825 et dans de nombreuses langues européennes, aussi bien germaniques (allemand, anglais, norvégien, suédois) que romanes (italien, roumain) (D-2.499, CODP-224/1 et MAn-885), nous relevons également ce nombre; l'anglais (D-2.499) emploie également le nombre 2 (⇒ plus bas: l'anglais est souvent un cas très spécial). Certains proverbes utilisent l'équivalent du mot "beaucoup". Cette fois, on a le contraire de ce qui a été établi au point V.1.1., c'est-à-dire qu'ici, c'est le hongrois qui s'oppose aux langues indo-

européennes, dont le français. Le 7 est d'ailleurs un des nombres caractéristiques du folklore hongrois (⇒ MNL:4.549).

V.2. Les nombres 10 et 100

V.2.1. ~MIEUX VAUT FAIRE ENVIE QUE PITIÉ~

Les équivalents européens de ~Mieux vaut faire envie que pitié~ CM-3.190, D-1.178 ne contiennent pas, en général, de déterminant numéral. Mais ce dernier est présent d'une part en hongrois: ~Jobb száz irigy, mint egy szánó~ 1966 ON 1966-304/242 ['mieux vaut cent envieux qu'une personne apitoyée'], d'autre part en allemand: ~Besser zehn Neider, denn ein Mitleider~ 1830 GG-1211, D-1.178 ['mieux vaut dix envieux qu'une personne apitoyée'], ces deux langues utilisant respectivement les nombres 100 et 10. On peut donc se demander à juste titre si, malgré la différence entre les nombres, l'allemand a exercé une influence sur le hongrois, vu que les autres langues ne se servent pas de nombres.

V.2.2. ~UNE POMME GÂTÉE EN GÂTE CENT~

~Une pomme gâtée en gâte cent~ G-12/16 (cité par GH-248), le hongrois ~Egy rohadt alma százat is elront~ S-36 (cité par P 1987-15) ['une pomme gâtée en gâte cent'], le portugais et l'italien GH-248 emploient le nombre 100. L'allemand connaît des variantes avec 10 et 100, tandis que le néerlandais utilise 1000.

La distribution de 10 et 100 est plus éloquente dans le cas des deux groupes suivants.

V.2.3. ~QUAND LE PÈRE DONNE AU FILS, RIT LE PÈRE, RIT LE FILS; QUAND LE FILS DONNE AU PÈRE, PLEURE LE PÈRE, PLEURE LE FILS~

~Könnyebb egy apának hat gyereket eltartani, mint hat gyereknek egy apát gondozni~ ON 1966-49/505 ['il est plus facile pour un père d'entretenir six enfants que pour six enfants de prendre soin d'un père'] se sert du nombre 6, tandis que le français n'a pas d'équivalent usité employant un nombre (~Quand le père donne au fils, rit le père, rit le fils; quand le fils donne au père, pleure le père, pleure le fils~ MM-407), il nous reste donc à examiner quelques autres langues européennes. Il apparaît que l'allemand, le danois, l'italien, le néerlandais, le rhéto-roman et le suédois utilisent le nombre 10; l'anglais, le catalan, l'espagnol, l'italien et le portugais le 100. (Nous

retrouvons en outre le 7 dans l'allemand et le néerlandais, le 9 dans l'allemand et le 12 dans l'italien.) (D-1.373, GG-1596, P 1987-22 et BSt-771).

V.2.4. ~IL NE FAUT SOUVENT QU'UN FOU POUR RENDRE FOUS LES AUTRES~

L'image est également claire dans le cas des équivalents du proverbe ~Il ne faut souvent qu'un fou pour rendre fous les autres~ GG-1190. Le hongrois et l'allemand connaissent des variantes avec 10 tout comme avec 100: ~Egy bolond tizet is csinál maga után~ GG-1190 ['un fou en fait dix après soi'] et ~Egy bolond százat csinál~ E-958 (cité par P 1987-59) ['un fou en fait cent']; ~Ein Narr macht hundert [zehn] Narren~ A-774, W-3.894/390 (cités par P 1987-59), D-1.364. ['un fou en fait cent {dix}']. L'islandais, le néerlandais et le norvégien l'expriment avec 10; l'anglais, le catalan, l'espagnol, l'italien et le portugais avec 100 D-1.364.

V.3. Une typologie fondée sur les nombres?

Notre hypothèse semble s'avérer juste. En effet, le nombre 3, très usité, est justement trop général et trop isolé pour figurer dans des oppositions dichotomiques (V.1.). Par contre, les occurrences de dix et de son carré (V.2.) révèlent une tendance germanique vers 10 et une préférence néo-latine de 100.

Les "exceptions" sont encore plus éloquentes.

Pour V.2.3.:

- anglais: uniquement 100
- italien: 10 et 100 (l'italien représentera souvent une transition, ⇒ VI.1. et VI.2.)
- rhéto-roman: 10, c'est-à-dire dans la catégorie germanique (dû peut-être à l'environnement essentiellement germanophone).

Pour V.2.4.:

- anglais: de nouveau, semble appartenir à la catégorie néo-latine (les proverbes anglais sont généralement bien datés; pourtant, cet équivalent anglais ne se retrouve pas avant le XVIIe siècle {P 1987-59}; on peut donc supposer une influence étrangère, sachant que les langues méditerranéennes, et notamment le français, ont exercé un effet sur cette langue)

- allemand: 10 et 100

- hongrois: 10 et 100; il reste à examiner si cette dualité en hongrois a pour seule cause l'allemand ou on peut compter avec une influence méditerranéenne (aussi bien pour l'effet éventuel de l'allemand que pour l'utilisation de 100 en hongrois, ⇒ V.2.1.).

Le nombre 100, dans le folklore français, apparaît non seulement absolument, mais aussi comme multiplicateur. L'exemple sera trois contes populaires. Dans "Les trois pommes d'orange" KMi:1-7, on trouve 3 pommes d'orange, 3 crapauds, 3 serpents, 3 garçons et 300 lièvres; 7 semaines et 700 rossignols. Dans "Le sorcier et son apprenti" KMi:16-27, il s'agit de 200, 300 et 500 écus. "La princesse au château d'or" KMi:35-47 mentionne 100 écus, etc.

Nous observons le même phénomène dans le cas du proverbe ~Vu une fois, cru cent fois~ MM-213.

VI. LA TYPOLOGIE CONFIRMÉE?

Le chapitre précédent ayant soulevé une question qu'on peut qualifier de pertinente en linguistique, il convient d'y accorder plus d'attention.

VI.1. ~Qui bête va à Rome, tel en retourne~

L'examen, dans un certain nombre de langues européennes, des équivalents de ~Qui bête va à Rome, tel en retourne~ GM (cité par LRL-1.296) et ~Az ökör csak ökör, ha Bécsbe hajtják is~ KP-43 (cité par P 1987-442) ['le boeuf est un bocuf, même si on le mène à Vienne'], révèle l'existence d'un type germanique avec "boeuf" et d'un type roman (c'est-à-dire latin y compris) avec "bête" ou "animal". L'italien est présent dans les deux catégories (D-1.434).

VI.2. ~Un mauvais accommodement vaut mieux qu'un bon procès~

Le groupe de proverbes des équivalents de ~Un mauvais accommodement vaut mieux qu'un bon procès~ GG-1603, LMa-528, ~Jobb egy sovány kiegyezés, mint egy kövér per~ ON 1966-364/1087 ['mieux vaut un accommodement maigre qu'un procès gras'] présente également deux grandes unités:

- "maigre – gras": allemand, anglais, danois, français, hongrois, islandais, italien, néerlandais, norvégien, rhéto-roman et suédois

- "mauvais – bon": catalan, espagnol, français, italien, néerlandais et roumain (D-2.528, GG-1603, JP-110, LMa-528, MAn-1050, ON 1966-364/1087, P 1987-98A).

Caractéristiques:

- le français et le néerlandais, les deux territoires frontières, connaissent les deux variantes (mais en français, il est beaucoup plus fréquent de trouver celle avec "mauvais – bon")

- l'équivalent rhéto-roman appartient au type germanique

- c'est justement le dialecte piémontais de l'italien, voisin du français, qui emploie la variante "mauvais – bon".

VI.3. Lignes d'isoparémie

Au lieu d'établir une typologie trop rigide, nous proposons de supposer l'existence de certaines lignes d'isoglosse parémiologiques, que nous

appellerons *lignes d'isoparémie*; reste à savoir si ces lignes se correspondent, du moins partiellement, dans le cas des différents phénomènes examinés, c'est-à-dire dans quelle mesure elles peuvent servir à tracer les limites de groupes plus ou moins homogènes. Mais il ne faut pas oublier que la congruence des isoglosses est loin d'être totale dans le domaine de la dialectologie, du lexique; en traitant un problème aussi complexe que les proverbes, il faut se contenter d'un résultat plus modeste et prendre des précautions supplémentaires pour le hongrois, langue d'origine non-indo-européenne. Toutefois, à en croire les exemples de V.2.3., V.2.4., VI.1. et VI.2., on aperçoit, en simplifiant un peu, une opposition entre le hongrois et les langues germaniques d'une part et les langues néo-latines, dont le français, de l'autre. Ceci mérite d'autant plus notre attention que le résultat de l'examen de numéraux est confirmé par la distribution de substantifs et d'adjectifs.

VI.4. La place des proverbes français et hongrois parmi les proverbes européens

En examinant la forme des proverbes, en comparant les éléments grammaticaux, lexicaux et sémantiques, nous avons trouvé le plus souvent une similitude entre les proverbes français et allemands d'une part, hongrois et allemands de l'autre. Voyons trois exemples.

VI.4.1. ~MONTRE-MOI UN MENTEUR, ET JE TE MONTRERAI UN LARRON~

français – allemand

- ~Montre-moi un menteur, et je te montrerai un larron~ D-2.66
- ~Zeig' mir ein Lügner, ich zeig' dir den Dieb~ A-187 (cité par P 1987-211), D-2.66 ['montre-moi un menteur, je te montre le voleur']

français – latin – allemand

- ~Lc [Un] menteur est ordinairement larron~ GG-1120, D-2.66
- ~Mendax est fur~ A-187 (cité par P 1987-211), D-2.66 ['un menteur est un voleur']
- ~Der Lügner ist ein Betrüger~ D-2.66 ['le menteur est un escroc']

hongrois – allemand

- ~Aki hazudik, az lop is~ S-105 (cité par P 1987-211) ['celui qui ment, vole']

~Wer lügt, der stiehlt (auch)~ D-2.66, GG-1119 ['celui qui ment, vole']

VI.4.2. ~FEMME BONNE VAUT UNE COURONNE~

- "couronne":

- avec "valoir", sans génitif:

français – allemand

~Femme bonne vaut une couronne~ JP-89

~Ein frommes Weib ist eine Krone wert~ D-2.606 ['une femme
picuse vaut une couronne']

- avec "être", avec génitif:

hongrois – allemand

- "maison":

~Jó asszony a háznak koronája~ E-266 (cité par P 1987-33) ['une
femme bonne est la couronne de la maison']

- "mari":

~Ein frommes Weib ist eine Krone ihres Mannes A-430 (cité par P
1985/1-33) ['une femme picuse est une couronne de son mari']

latin

~Femina raro bona, sed quae bona, digna corona~ D-2.606 ['la
femme est rarement bonne, mais celle qui est bonne est une digne
couronne']

- "cher":

allemand – anglais

~Gutes Weib ist köstlicher Preis, sprach schon Salomo der Weis'~ W-
5.33/732 (cité par P 1987-33) ['une femme bonne a un grand prix,
Salomon le Sage l'a déjà dit']

~A good wife's a goodly prize, saith Solomon the wise~ ODEP-326/1
(cité par P 1987-33) ['une femme bonne a un grand prix, a dit
Salomon le Sage']

(⇒ III.6.2. pour les wellérismes et IV.2.1. pour l'origine biblique; une
filiation plus exacte que celle établie au point III.6.2. est difficile à
dresser à cause de la variété des similitudes et dissimilitudes.)

VI.4.3. ~QUI NE RISQUE RIEN N'A RIEN~

français – allemand

~Qui ne risque rien n'a rien~ MPS-108/1284

~Wer nicht wagt, gewinnt nicht~ D-2.574 ['celui qui n'ose pas ne gagne pas']

hongrois – allemand

~Ki nem játszik, se nem nyer, se nem vesz~ ON 1966-315/54 ['celui qui ne joue pas ne gagne ni ne perd']

~Wagen gewinnt, wagen verliert~ D-2.574 ['oser gagne, oser perd']

VII. ORIGINE CHRONOLOGIQUE ÉTABLIE GRÂCE AUX NUMÉRAUX

Comme nous venons de le voir (⇒ chapitre V), on peut observer une différence synchronique entre les numéraux figurant dans les proverbes de diverses langues. Examinons maintenant les différences diachroniques.

VII.1. Convergence et divergence dans une même langue

VII.1.1. CONVERGENCE

À propos de ~Három a magyar igazság~ (⇒ V.1.3.), GÁBOR O. NAGY écrit (ON 1979-224) que la création date vraisemblablement d'après 1851, car ce proverbe hongrois ne figure pas sous cette forme dans le recueil de JÁNOS ERDÉLYI (E); il en conclut qu'il s'agit d'une traduction tardive du latin. Pourtant, dans le recueil mentionné, on le retrouve sous la forme: ~Három a szent szám~ ['trois est le nombre saint'], c'est-à-dire que le numéral examiné était présent. Or, selon certains chercheurs, mentionnés dans DKOV:177, ce proverbe est dû à la tripartition indo-européenne. Mais vu le caractère est-méditerranéen ou même universel de ce phénomène, il est à présumer que l'origine de ce proverbe remonte plus loin. L'emploi du mot "magyar" 'hongrois' (⇒ VIII.1.2.2.) dans un tel entourage indique également que malgré l'attestation tardive de la variante ~Három a magyar igazság~ 1926 Sz-52 (cité par P 1987-205), cette forme peut être ancienne.

VII.1.2. DIVERGENCE

Dans le cas de ~Jobb egy veréb a kézben, mint egy galamb a háztetőn~ 1966 ON 1966-720/359 ['mieux vaut un moineau dans la main qu'un pigeon sur le toit'] et de ~Moineau en main vaut mieux que pigeon qui vole~ 1845 JG-303, si nous prenons les équivalents allemands, il apparaît que le nombre 10 est attesté plus tôt que 100: ~Ein Sperling in der Hand ist besser als [denn] zehn auf dem Dache~ 1605 D-1.191, A-794, W-4.687/18 (ces deux derniers cités par P 1987-609) ['un moineau dans la main est meilleur que dix sur le toit'] et ~Besser ein Vogel in der Hand denn zehn über Land~ ['mieux vaut un oiseau dans la main que dix loin] 1605 W-4.1647/26 (cité par P 1987-609), tandis que ~Ein Vogel im Korb [in der Hand] ist besser, als hundert in der Luft~ 1780 W-4.1653/174 (cité par P 1987-609), D-1.191 ['un oiseau dans le panier {dans la main} est meilleur que cent en l'air] apparaît bien plus

tard (peut-être sous l'effet des langues néo-latines ou bien le nombre 10, sujet à "l'inflation", a dû être élevé à sa deuxième puissance). Ceci coïncide, d'ailleurs, avec l'attachement de l'allemand au nombre 10 (⇒ V.3.). En anglais, les équivalents de ce même proverbe montrent une nouvelle fois (⇒ chapitre V) combien cette langue est éloignée, du point de vue parémiologique, de ses parents germaniques (comme elle l'est aussi, par exemple, du point de vue lexical): en effet, c'est d'abord ~A bird in the hand is worth two in the bush~ ['un oiseau dans la main en vaut deux dans le buisson'] qui apparaît (approx. 1470), sous l'influence du latin ~Plus valet in manibus avis unica fronde duabus~ ['mieux vaut un seul oiseau dans la main que deux dans le feuillage'], puis les variantes utilisant les nombres 3, 10 et 100 (pour l'anglais et le latin, ⇒ EB:18.687).

VII.2. Convergence et divergence entre plusieurs langues~

VII.2.1. ~UN BON AMI VAUT MIEUX QUE CENT PARENTS~

Dans le cas de ~Un bon ami vaut mieux que cent parents~ 1830 GG-503 (sans article, dès 1578 GM {cité par LL-16}), on peut supposer une chronologie relative de la formation européenne. En effet, la plupart des langues européennes vivantes expriment cette idée à l'aide de la comparaison que l'on trouve en français. On a en hongrois: ~Egy jó barát, száz atyafi~ 1820 DA-2.27 (cité par P 1987-43) ['un bon ami vaut cent parents'] et en allemand: ~Ein guter Freund ist mehr Wert als hundert Verwandte~ 1840 A-66, W-1.1179/160 (tous deux cités par P 1987-43), D-1.496 ['un bon ami vaut mieux que cent parents'], et le même nombre apparaît en danois et en italien 1872 D-1.496.

Ces langues vivantes, relativement proches les unes des autres vu le signifiant de ce proverbe, se délimitent nettement du latin, très généralisant: ~Præstat amicitia propinquitati~ A-66 (cité par P 1987-43) ['l'amitié surpasse la parenté'].

Le phénomène du nombre 100 semble donc être apparu après l'époque latine (⇒ VII.1.2. la datation tardive de ~Ein Vogel im Korb {in der Hand} ist besser, als hundert in der Luft~).

L'anglais, une fois de plus, se trouve entre le latin et les langues modernes: ~A good friend is my nearest relation~ 1611 ODEP-289/2 (cité par P 1987-43) ['un bon ami est mon parent le plus proche'] se sert de la même comparaison, mais n'utilise pas de nombre.

VII.2.2. ~IL NE FAUT SOUVENT QU'UN FOU POUR RENDRE FOUS LES AUTRES~

Les équivalents de ~Il ne faut souvent qu'un fou pour rendre fous les autres~ 1830 GG-1190 peuvent être regroupés dans deux catégories. Dans la première, on trouve les proverbes employant l'équivalent du mot "beaucoup", par exemple ~Unius dementia dementes efficit multos~ A-774 (cité par P 1987-59) ['la folie d'un fait beaucoup de fous'] et dans la deuxième, ceux faisant usage du nombre 10 ou 100, par exemple ~Egy bolond százat csinál~ 1851 E-958 (cité par P 1987-59) ['un fou en fait cent'] (ce groupe de proverbes a déjà été traité au point V.2.4.).

Les proverbes de la première catégorie pourraient être d'origine latine, tandis que ceux de la deuxième seraient des développements plus tardifs et plus éloignés du latin.

VII.3. Les priamels

Contrairement aux points précédents de ce chapitre, l'examen portera maintenant sur des numéraux qui ne sont pas nécessairement explicites, mais peuvent être implicites: ainsi, les proverbes suivants contiennent une énumération où, souvent, les éléments ne sont pas comptés.

Comme le remarque ARCHER TAYLOR, "l'épigramme, et surtout une variété spéciale de l'épigramme, est très proche du proverbe. Cette variété, appelée priamel, était particulièrement populaire au XVe siècle à Nuremberg. Le priamel est l'accumulation d'idées sans rapport, unies d'une façon inattendue" (LF:2.903). Ce genre en vers, qui apparaît au XIIe siècle et fleurit au XVe, semble lié à l'Allemagne. Sa forme concise et gnomique, l'humour, les vers: tout rappelle les proverbes. Ce qui nous intrigue est le fait que cette forme "priamélique" se retrouve souvent dans les proverbes dirigés contre les femmes.

~Fumée, pluie et femme sans raison Chassent l'homme de sa maison~ 1568 GM (cité par MPS-76/859) ainsi que ses équivalents hongrois: ~Ártalmas a háznál: haragos asszony, sűrű füst, lyukas tál~ 1794 KP (cité par ME-324/2) ['sont nuisibles à la maison: femme coléreuse, fumée épaisse, bassin troué'], allemand: ~Eine zornige Frau, ein Kamin voll Rauch und eine löchrige Pflanze sind schädlich im Haus~ ['une femme coléreuse, une cheminée pleine de fumée et une poêle trouée sont néfastes dans la maison'] et latin: ~Sunt tria damna domus: imber, mala femina, fumus~ ['il y a trois dommages de la maison: la pluie, la mauvaise femme et la fumée'] tous deux D-1.303 présentent justement les traits examinés. Quant aux datations, il faut se rappeler que les recueils hongrois médiévaux sont rares et que

DÜRINGSFELD ne donne généralement pas d'indication; le proverbe français est attesté au XVIe siècle; le latin porte la remarque de DÜRINGSFELD indiquant qu'il est médiéval et BURTON STEVENSON le qualifie de compilation à partir du Livre des Proverbes 10,26, 19,13 et 27,15 (BSt:2311). En effet, ces éléments ne s'y retrouvent que séparés et sous forme de comparaisons.

~Il faut se garder du devant d'une femme, du derrière d'une mule et d'un moine de tous côtés~ 1662 MPS-77/882 illustre aussi bien ce phénomène que ~Diófának, számárnak, asszonyembernek verve veszik hasznát~ 1713 ME-121/2 ['on peut profiter du noyer, de l'âne et de la femme en les battant'].

Sous réserve qu'une confirmation plus poussée est nécessaire, on peut supposer qu'il y a un rapport entre le priamel et ce type de proverbes sur la base de la ressemblance stylistique et de la datation. Les données sont certes incomplètes, mais aucun proverbe n'est daté avant la fin du Moyen Âge (le français et surtout le latin pourraient très bien l'être) et il est fort possible que le priamel et ce type de proverbes aient exercé une influence l'un sur l'autre. En tout cas, nous n'attribuons pas au hasard le fait que ce style était populaire justement au XVe siècle et que ces proverbes parlent en majeure partie des femmes, et ce de façon dépréciative. Ceci permet en effet de supposer qu'une partie des proverbes misogynes date de cette époque, ou du moins a subi une poussée à cette époque. Il ne faut cependant pas tendre à l'exclusivité: dans la culture méditerranéenne, et la vision masculine du monde, et les éléments formels cités se retrouvent avant, même combinés, comme chez Plaute: Le Carthaginois II, 210-225, cité par CODP-248/2. Dans une culture différente, l'indienne, on rencontre aussi des proverbes énumératifs (⇒RD). D'autre part, lorsque GÁBOR O. NAGY suppose que la création de la plupart de ces proverbes moqueurs hongrois a eu lieu au tournant des XVIIIe et XIXe siècles (ON 1966:17-18), il a sans doute raison pour une partie d'entre eux, mais la première attestation d'un certain nombre de ces proverbes ne confirme pas que la plupart soient nés il y a deux siècles: ~Nagy titkodat asszony ne tudja~ 1713 ME-25/1 ['qu'aucune femme ne sache ton grand secret'], ~Az asszonyembernek hosszú a haja, de rövid az elméje~ 1604 ME-23/1 ['la femme a les cheveux longs, mais l'esprit court'], etc.

VIII. ETHNONYMES

Les ethnonymes (c'est-à-dire les noms de peuples), fréquents dans les proverbes, et certains toponymes, plus rares, peuvent révéler l'image que les ethnies ont d'elles-mêmes et des autres. Voilà pourquoi ils seront examinés. Dans ce chapitre, les proverbes hongrois et français seront pris séparément, car dans cette catégorie, il est rare qu'un proverbe ait un équivalent dans une autre langue.

VIII.1. Ethnonymes dans les proverbes hongrois

VIII.1.1. ARRIÈRE-PLAN HISTORIQUE

Sur le plan historique, on voit que c'est à la fin du XVIIIe siècle, au début du XIXe et surtout pendant l'époque des réformes, donc parallèlement au développement bourgeois qu'est née et que s'est renforcée la conscience nationale. Avant, presque jusqu'au XIXe siècle, on parlait de "hungarus" (sans différencier les diverses ethnies du royaume hongrois). On est donc porté à supposer un changement qui a dû affecter l'utilisation des ethnonymes (et en particulier du mot "magyar" 'hongrois') dans les proverbes. Dans cette hypothèse, on peut essayer de tracer une limite imaginaire (et, des deux côtés, un large espace intermédiaire), pour essayer de séparer les proverbes hongrois contenant le mot "magyar" 'hongrois' selon l'interprétation à donner à ce terme: l'ancienne ou la contemporaine.

Cet examen portera sur la Hongrie historique, multinationale. Délimiter le pays de l'étranger est une intention datant de bien plus tôt, comme l'indiquent certains proverbes: ~Franciának hajpor, magyarnak jó bor~ 1820 DA (cité par ME-76/2) ['pour le Français, de la poudre de riz; pour le Hongrois, du bon vin']; ~Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita~ début du XVIe siècle TTJ-96 et Str-3.711 ['hors de la Hongrie, il n'y a pas de vie; s'il y a une vie, elle n'est pas la même'], etc. De même, la caricature d'autres peuples n'est le propre ni du nationalisme du XIXe siècle, ni de la Hongrie, ni des proverbes, mais un phénomène bien général, ⇒ le grec "barbaros" 'étranger, ignorant' < 'aboisement', le russe "niémets" 'allemand' < 'muet', le hongrois "digó" 'italien' < 'je te dis' MÉK:230, "nuscsu" 'roumain' < 'je ne sais pas' BF:451 et ≈cschül áll≈ 'être dans le pétrin' < 'être à la tchèque' (pour plus d'exemples et d'explications, ⇒ ON 1979:466), ainsi que le français avec son

expression vengeresse ≈filer à l'anglaise≈, en réponse à l'anglais ≈to take a French leave≈ RC-28 ['prendre congé à la française'], etc.

VIII.1.2. INTERPRÉTATION ANCIENNE

VIII.1.2.1. ~Maga kárán tanul a magyar~

Dans les variantes de ~Maga kárán tanul a magyar~ ['le Hongrois apprend à ses dépens'], nous avons "magyar ember" 'homme hongrois', "az ember" 'on, l'homme', et même, dans des proverbes synonymes, "bolond" 'fou', "okos" 'sage' S-132, B-3937, P 1987-274 et ON 1966-334/301. Voyant que le rapport paradigmatique lie des éléments dont la diversité va jusqu'à l'antonymie, nous constaterons que le substantif "magyar" en soi marque 'homme' (⇒ ce sens du mot "magyar" dans certains dialectes au delà de la Tisza: Debrecen, Szolnok {SzIs} et, en voie de disparition, à Nagykőrös {VJ-63}), et en tant qu'épithète, il a un rôle emphatique. Sans doute la paronymie de "maga" 'soi' et "magyar" 'hongrois', premier et dernier mots du proverbe, a-t-elle joué un rôle catalyseur dans le figement de cette UP.

Vu le rôle de substitut du mot "magyar", on peut le concevoir ici comme une sorte de pronom.

VIII.1.2.2. ~Három a magyar igazság~

Comme on l'a vu au point VII.1.1., le nombre 3 n'a rien de spécialement hongrois, bien au contraire. Dans ~Három a magyar igazság~ Sz-52 (cité par P 1987-205) ['la vérité hongroise, c'est trois'], l'adjectif "magyar" est donc à prendre au sens le plus général possible.

VIII.1.2.3. ~Az öreg cigány mindennap egy nótát felejt~

Il est évident que ~Az öreg cigány mindennap egy nótát felejt~ ON 1966-115/94 ['le vieux Tzigane oublie chaque jour une chanson'] traite de la vieillesse et non de l'ethnie.

VIII.1.3. ESPACE INTERMÉDIAIRE

Dans le cas de ~Bajuszáról másodszor iszik a magyar~ ON 1966-66/131 ['le Hongrois boit une deuxième fois de sa moustache'], il ne s'agit pas non plus d'un trait spécifique hongrois; il suffit de savoir que, dès le XIVe siècle et après, les Hongrois étaient en contact quotidien avec plusieurs peuples portant la moustache: les Turcs, les Saxons, les Tziganes et les Valaques. Ici, le mot "magyar" dénote 'personne du sexe masculin, homme'. Il peut y avoir, sans doute, un certain élément mélioratif, mais ce n'est pas fortement accentué. On peut supposer une question non d'ethnie mais de classe (et, éventuellement, de

sexe): en effet, le peuple, en Hongrie, s'est vu interdire provisoirement le port de la barbe au XVIIIe siècle.

VIII.1.4. INTERPRÉTATION CONTEMPORAINE

~Fogadd be a tótót, kiver a házból~ 1851 E (cité par ME-722/1) ['offre un abri au Slovaque, il te chassera de la maison'] semble être relativement récent et son préjudice généralisant marque une éventuelle opposition ethnique.

Si nous comparons ce proverbe hongrois avec ses équivalents français: ~Ôtez un vilain du gibet, il vous y mettra~ 1830 D-1.538, GG-1569 et ~Oignez vilain, il vous poindra, Poignez vilain, il vous oindra~ XIIIe siècle AP (cité par LRL-2.106), il apparaît que le méchant, en hongrois, est situé en bas de la hiérarchie ethnique, tandis que le proverbe français, ancien, se sert de la hiérarchie sociale. Il ne faut pas oublier, cependant, que nous comparons des proverbes d'époques différentes dans des pays à l'histoire différente.

VIII.1.5. CONCLUSION SUR LES PROVERBES HONGROIS À ETHNONYME

En examinant l'apparition des ethnonymes dans les proverbes hongrois, on arrive à la confirmation de l'hypothèse initiale, c'est-à-dire que le mot "magyar" a subi un changement continuuel pour arriver à un état polysémique. Dans de nombreux proverbes hongrois, il ne marque pas l'opposition avec d'autres peuples, mais signifie tout simplement 'homme, personne'.

D'ailleurs, marquer 'hongrois' et 'homme' par le même mot nous rappelle la pratique d'autres peuples. Les Tziganes, par exemple, se servent du mot "rom" pour dénoter 'homme, mari' aussi bien que 'tzigane' RFK-100. "Vous ne comprenez pas le français?", "parler français", "latine loqui" ['parler latin'] RC-456 (pour tous les trois) et "magyaráz" ['rendre hongrois', c'est-à-dire 'expliquer'], "magyarán" ['en hongrois', c'est-à-dire 'clairement'] MÉK-881 (pour tous les deux), "Nu ști românește?" BFs ['Tu ne parles pas le roumain?', c'est-à-dire 'Tu ne comprends pas le français?'] n'impliquent pas non plus la spécificité d'une langue.

VIII.2. Ethnonymes dans les proverbes français

VIII.2.1. ~IMPOSSIBLE N'EST PAS FRANÇAIS~

~Impossible n'est pas français~ implique de façon beaucoup plus forte la notion d'identité nationale que les proverbes hongrois du point VIII.1.2. En outre, le mot "français" a ici une forte connotation positive. Ceci permet deux comparaisons.

La première, fondée sur la connotation positive, se fera avec ~Bajuszáról másodszor iszik a magyar~ (⇒ VIII.1.3.), étant donné que ce proverbe hongrois tout comme ~Impossible n'est pas français~ parle de sa propre ethnie en termes positifs. Cette approche, qui semble naturelle, n'est pourtant pas l'unique possibilité. Pour l'alternative, ou même le contraire, ⇒ VIII.2.3.

La deuxième comparaison se fonde sur la force de la connotation. En cela, ~Impossible n'est pas français~ est en quelque sorte le pendant de ~Fogadd be a tótot, kiver a házból~ (⇒ VIII.1.4.). Remarquons que la connotation positive de sa propre ethnie dans le proverbe français correspond à la connotation négative d'une autre ethnie dans le proverbe hongrois.

Ce jugement positif excessif peut s'expliquer par l'origine du proverbe (⇒ III.6.4.). Étant donné qu'il provient d'une UGNPr, la subjectivité de l'auteur a été moins polie par la communauté linguistique que ce n'est le cas pour les proverbes d'origine populaire.

Mais il faut savoir que l'origine de ce proverbe n'a été qu'esquissée au point III.6.4. En fait, avant l'apparition du proverbe issu d'UGNPr, on trouve deux occurrences d'une expression avec le mot "impossible" mais tous deux sans le mot "français". Jean-François Collin d'Harleville écrit: "Impossible est un mot que je ne dis jamais" 1793 Malice pour malice I, 8 et le comte Münnich écrit, en 1764, qu'il n'a pas pu apprendre, qu'il a barré de son vocabulaire russe le mot "impossibilité" tant qu'il était témoin et collaborateur de l'exécution des ports baltes (GBü:289). Ceci indique qu'à l'origine, la négation de l'impossible n'avait aucun lien avec un ethnonyme quel qu'il soit.

VIII.2.2. ~LI PLUS APERT HOME EN FRANCE~

~Li plus apert home en France~ XIIIe siècle C-74 ['les hommes les plus ouverts sont en France'] ressemble au proverbe du point VIII.2.1. aussi bien dans la connotation que dans l'intensité de l'ethnonyme.

Mais l'explication de cet excès est tout autre. Pour être ouvert, il ne suffit pas de préférer la communication au silence et la franchise au mensonge: il faut aussi disposer de certaines conditions, dont nous citerons deux. La première est l'intercompréhension, c'est-à-dire que les locuteurs et interlocuteurs (qui peuvent intervertir leur rôle respectif) se comprennent. La deuxième est le lien affectif entre les locuteurs et interlocuteurs. Or, il est beaucoup plus probable que l'intercompréhension se réalise et que le lien soit étroit dans le cas de Français.

VIII.2.3. ~L'ITALIEN EST SAGE DEVANT LA MAIN, L'ALLEMAND SUR LE FAIT, LE FRANÇAIS APRÈS LE COUP~

~L'Italien est sage devant la main, l'Allemand sur le fait, le Français après le coup~ Commentaires sur l'état de la religion (cité par LRL-1.290) présente une certaine ressemblance avec ~Maga kárán tanul a magyar~ ON 1966-334/301 ['le Hongrois apprend à ses dépens'] (⇒ VIII.1.2.1.) pour l'autocritique, mais comporte aussi une comparaison inexistante dans le proverbe hongrois.

VIII.2.4. CES VILAINS HONGROIS...

À titre de curiosité, remarquons qu'il existait en français, à en croire nos sources, deux proverbes sur les Hongrois: ~Li plus trahitre en Hongrie~ XIIIe siècle C-72 ['les plus traîtres sont en Hongrie'] et ~Les Hongres puent comme daims, c'est pitié que de les sentir~ XVe siècle GMP (cité par LRL-1.290).

Pour le premier, jadis usité en Picardie, il faut savoir que les Hongrois ne sont pas les seuls à avoir été qualifiés ainsi: ~Li plus traïteur sont en Gresce~ C-72.

Quant au deuxième, notons que "Hongre" et "ogre", bien que sans parenté étymologique, ont dû s'influencer mutuellement, soumis au phénomène de l'attraction paronymique.

VIII.3. Conclusion sur les proverbes à ethnonyme

Souvent, ils ne sont pas aussi chauvins qu'on le croit:

- les ethnonymes peuvent y signifier autre chose;
- certains proverbes servent l'autocritique d'une ethnie;
- triste consolation dans un monde où l'intolérance est de règle: la critique d'autres ethnies n'est pas plus violente que celle du beau sexe (le proverbe "est universellement misogyne" {MPS:XII}), d'autres classes sociales et de rapports familiaux. On peut se servir des mêmes moyens: ~The only good Indian is a dead Indian~ CODP-98/1 ['le seul Indien bon est l'Indien mort'] ressemble à ~A jó anyós porhanyós~ recueilli par l'auteur ['la bonne belle-mère est friable'].

Pour en savoir plus long sur l'origine des proverbes à ethnonyme, il faudrait examiner les *Proprietas gentium* (plus tard: *Proprietas nationum*), ces listes latines médiévales des peuples et de leurs caractéristiques (⇒ AMB).

IX. LE VIN

Les chapitres précédents et suivants ont pour objet des phénomènes abstraits. Le vin, qui a bien une réalisation physique, servira d'exemple concret. Ce choix est aussi dû au fait que le vin est porteur potentiel d'une culture donnée (en témoigne entre autres un proverbe: ~Franciának hajpor, magyarnak jó bor~ 1820 DA (cité par ME-76/2) {'pour le Français, de la poudre de riz; pour le Hongrois, du bon vin'}, où le vin est conçu comme signe d'identité).

IX.1. ~A bon vin il ne faut point d'enseigne~

~À bon vin il ne faut point d'enseigne~ GG-1693, D-1.659, connaissant un certain nombre de variantes, a son équivalent similaire en hongrois ~Jó bornak nem kell cégér~ ON 1966-97/1024 ['à bon vin il n'y a pas besoin d'enseigne'].

Par contre, les proverbes suivants: le français ~Vin délicat, friant et bon N'a mestier lierre ne brandon~ GM (cité par LRL-2.221) et ~À bon vin il ne faut pas de bouchon~ FBe-132, MPS-38/337 ("bouchon": 'petite gerbe de paille, de jonc ou de houx suspendue à la porte d'un cabaret'], l'allemand ~Guter Wein bedarf keines Kranzes~ ['au bon vin il ne faut pas de couronne'] A-1445 (cité par P 1987-63), D-1.659 et le latin ~Vino vendibili non opus est hedera~ BZ-113 ['au vin recherché il ne faut pas de lierre'] (ce dernier existe sous des formes variées) ont gardé le souvenir de l'antiquité romaine, où le lierre était la plante de Bacchus. De là l'usage du bouquet de végétaux divers suspendu à la porte des cabarets (FBe:132).

IX.2. L'ordre de succession

Étonnante coïncidence, fondée sur une expérience identique: les proverbes hongrois, allemand et roumain nous conseillent le même ordre bière – vin. ~Bort a serre idd egyszerre, sert a borra hagyd máskorra~ ON 1966-97/1011 ['bois le vin sur la bière cette fois, laisse la bière sur le vin à une autre fois'] et sa variante ~Sörre bor mindenkör, borra sör meggyötör [, te ökör]~ recueilli par l'auteur ['du vin sur de la bière toujours, de la bière sur du vin te torture {, abruti}']; ~Wein auf Bier, das rat' ich dir; Bier auf Wein, das laß sein~ HB-664/1 ['du vin sur de la bière, voilà ce que je te conseille; de la bière sur du vin, laisse-le'] et sa variante ~Wein auf Bier, das sag' ich dir; aber Bier auf Wein, das macht ein Schwein~ recueilli par l'auteur ['du vin sur de la bière,

c'est ce que je te dis; mais de la bière sur du vin, cela fait un cochon']; ~Vin după bere, mere; dar bere după vin este chin~ recueilli par l'auteur ['le vin après la bière, ça va; mais la bière après le vin, c'est de la souffrance'] (dialectal: "mere" pour "merge").

Pour le Français moyen, la bière n'est pas une boisson équivalant au vin. Le français oppose donc non le vin et la bière, mais le blanc et le rouge (ce dernier contenant plus de tanin): ~Blanc sur rouge, rien ne bouge; rouge sur blanc, tout fout le camp~ recueilli par l'auteur. En ce qui concerne l'ordre de consommation de différents vins, le hongrois est bien moins précis: ~Igyál bort, de ne sokfélét~ DA (cité par ME-76/2) ['bois du vin, mais pas de beaucoup de sortes'].

Le français et le hongrois se rejoignent en acceptant l'ordre lait – vin: ~Lait sur vin est venin, Vin sur lait est souhait~ GM (cité par MPS-39/352) et ~A bor még az égzengésre és az aludttejre is jól esik~ ON 1966-96/1000 ['on trouve le vin bon même après le roulement du tonnerre et le lait caillé']. Ce rapprochement du lait et du vin n'est pas nouveau, car on le relève déjà dans la description du personnage positif qu'est Juda, fils de Jacob et ancêtre de Jésus-Christ: "Il a les yeux rouges de vin, Et les dents blanches de lait" (BSc:Gen 49,12). En effet, le lait protège le buveur contre les affections dues à l'alcool (insuffisance de protéines, cirrhose du foie), mais l'exclusivité de l'ordre de succession lait – vin n'a pas de fondement biologique.

IX.3. Remarques sur les proverbes contenant le mot "vin"

Certains (⇒ IX.1.) véhiculent donc parallèlement dans plusieurs langues, avec plus ou moins de fidélité, une culture commune deux fois millénaire, dont les éléments ("lierre", et même "enseigne"), arbitraires, sont de moins en moins liés à la réalité contemporaine.

D'autres reflètent des connaissances empiriques acquises souvent indépendamment par les peuples, connaissances différentes (⇒ début du point IX.2.) ou similaires (⇒ fin du point IX.2., X.2.7.).

X. LA POLÉMIQUE PROVERBIALE

On a beau affirmer que les proverbes traduisent une vérité générale, un principe, une sagesse de tous temps: on en trouve qui se contredisent. Cela met en cause justement leur valeur générale.

Voilà ce que nous examinerons dans les deux types de proverbes polémiques. Pour les wellérismes, qui pourraient aussi appartenir à ce chapitre, ⇒ au point III.6.2.

X.1. Le proverbe dialogique

Par "proverbe dialogique", nous entendons des proverbes qui appellent une réplique sous forme d'UPNG.

X.1.1. ~L'ARGENT NE FAIT PAS LE BONHEUR~

"En réponse à celui qui dit que «L'argent ne fait pas le bonheur», on réplique aussi, souvent: «mais ça ne fait pas le malheur non plus»" (DR-45). "L'argent ne fait pas le bonheur. On y ajoute avec bon sens: «...mais il y contribue», ou bien on sous-entend: «L'argent des autres...» (MPS-117/1430). Le proverbe et ses réponses indiquent que l'argent n'est pas la seule condition du bonheur (⇒ X.2.5.).

X.1.2. ~PAUVRETÉ N'EST PAS VICE~

~Pauvreté n'est pas vice~ MPS-141/1754 et ~A szegénység nem szégyen~ ON 1966-622/420 ['la pauvreté n'est pas une honte'] présentent deux particularités.

La première est qu'ils contiennent tous deux une négation, comme d'ailleurs chacun des équivalents que nous avons pu trouver en allemand D-1.114, latin D-1.114, anglais CODP-182/1, roumain, italien, portugais et espagnol GH-327 (pour les quatre dernières langues).

La deuxième est que les proverbes de ce groupe ont souvent une suite:

- ~Pauvreté n'est pas péché; mieux vaut cependant la cacher~ Auguste Brizeux: Proverbes bretons (cité par MM-400);

- ~A szegénység nem szégyen, csak kellemetlen~, ON 1966-622/420 ['la pauvreté n'est pas une honte, elle n'est que désagréable'], ~Nem szégyen a szegénység, csak baj [átok]~ ON 1966-622/420 ['la pauvreté n'est pas une honte, rien qu'un mal {une malédiction}'];

- ~Poverty is no disgrace, but it is a great inconvenience~ CODP-182/1 ['la pauvreté n'est pas une honte, mais elle est un grand ennui'].

La première caractéristique, c'est-à-dire la négation, suppose une idée reçue contraire, ⇒ "Pauvre mais honnête" (RC-694), qui pourrait être, par exemple: "La pauvreté est honteuse".

La deuxième, c'est-à-dire la suite plus ou moins plaisante ou ironique réfute, voire parodie le proverbe, présentant une affirmation du type: A n'est pas B, mais tout autant.

Laquelle des deux thèses est donc plus forte? Pauvreté = Mal ou Pauvreté ≠ Mal? Sans doute la première. La preuve:

- la première idée, sous-entendue, est tellement connue et acceptée qu'elle n'a même pas besoin d'être exprimée: elle est plus "proverbiale" ('notoire') que le proverbe lui-même (la deuxième idée);

- la deuxième partie du proverbe, qui, formellement, n'est qu'un complément au proverbe, neutralise celui-ci grâce à son style;

- l'existence d'une variante hongroise: ~Nem mindenkör gyalázat a szegénység~ GG-111 ['la pauvreté n'est pas toujours une honte'], qui révèle ce que nous avons déjà deviné, à savoir qu'elle l'est en général.

Le proverbe ~Pauvreté n'est vice~, fruit d'une idéologie humaniste, est trop peu convaincant; il nous prouve finalement presque le contraire de ce qu'il dit.

X.1.3. ~DANS LES PETITS POTS, LES BONS ONGUENTS~

"Dans les petits pots, les bons onguents, se dit aux gens de petite taille pour leur être agréable. Les gens de grande taille répliquent:... Et dans les grands, les excellents" (GLE-8.Proverbe.7). Les dimensions physiques n'étant pas en rapport avec les qualités intellectuelles et psychiques, les deux parties ont raison et tort à la fois.

X.1.4. ~VÁRT LÁNY VÁRAT NYER~

~Várt lány várát nyer~ ['une fille attendue obtient un château'] peut être sujet à la réplique: "Égetetlen marad annak téglája" ON 1966-423/207 ['la brique n'en sera pas cuite']. Impossible de savoir à l'avance si l'attente conduit les jeunes filles au bon mariage ou à coiffer Sainte-Catherine.

X.2. Les contre-proverbes

Par contre-proverbes, nous entendons des proverbes à sens contraire.

X.2.1. SE HÂTER OU NON?

~Plus me hâte et plus me gâte~ MPS-143/1783 et ~Aki siet, elkésik~ ON 1966-595/236 ['celui qui se hâte sera en retard'] semblent avoir pour antonymes ~Il faut battre le fer tandis qu'il est chaud~ MPS-120/1478 et ~Addig üsd a vasat, amíg meleg~ ON 1966-714/198 ['bats le fer tant qu'il est chaud']. On peut néanmoins très bien les concilier: 'il faut saisir l'occasion qui se présente, mais non à la va-vite'.

X.2.2. L'HABIT FAIT L'HOMME MAIS NON LE MOINE

~L'habit [la robe] fait l'homme~ A-1427, G-4/11 (cités par GH-192) et ~Ruha teszi az ember~ ON 1966-584/349 ['c'est l'habit qui fait l'homme'] ont pour antonyme ~L'habit ne fait pas le moine~ MPS-160/2001 et ~Nem a ruha teszi az ember~ ON 1966-584/347 ['ce n'est pas l'habit qui fait l'homme']. Mais la contradiction n'est qu'apparente: dans l'usage actuel, le premier porte sur l'extérieur ('l'habit inspire un certain respect') et le deuxième sur l'intérieur ('l'habit ne change pas la valeur d'un homme'). Le premier proverbe est motivé par le fait qu'avant l'âge moderne, les habits marquaient l'appartenance à une certaine classe sociale.

L'étymologie du deuxième proverbe prouve bien qu'il n'y avait pas d'antonymie au moment de la formation non plus: "On appelait bénéfices un canonicat, une abbaye, un prieuré, c'est-à-dire la dignité de chanoine, d'abbé, de prieur d'un couvent, avec un certain revenu attaché au titre. La question fut agitée s'il suffisait d'être novice et de porter l'habit de moine pour être appelé à la jouissance d'un bénéfice. Il fut décidé que ce qui faisait le moine, ce n'était pas l'habit, mais l'acte d'avoir prononcé des vœux définitifs" (LMA:149-150). Nous devons donc ce proverbe aux auteurs du droit canon, qui la formulèrent en latin médiéval: "Habitatus non facit monachum, sed professio regularis" RC:499 ['l'habit ne fait pas le moine mais la profession régulière'], qui n'a pas tardé à donner un équivalent français: d'abord ~L'habit ne fait pas le moine mais la profession~ MPFÉ-42, puis ~L'habit ne fait pas le moine~ MPS-160/2001.

X.2.3. LES BELLES PAROLES

Il n'est guère difficile de concilier: ~Szép szóval mindent el lehet érni~ ['on peut tout obtenir avec de belles paroles'] et ~Szép szóval nem lehet madarat fogni~ ON 1966-646/1075 ['on ne peut pas attraper des oiseaux avec de belles paroles'] si l'on considère leurs équivalents français. Celui du premier est ~Les belles paroles n'écorchent pas la langue~ MPS-123/1503 et celui du deuxième ~Les alouettes rôties ne se trouvent pas sur les haies~ MPS-26/192, D-2.428. Les deux proverbes hongrois commencent par une image, où

l'expression "szép szó" 'belle parole' signifie deux choses différentes. Ainsi, le sens du premier proverbe est: 'la politesse [gentillesse] [douceur] est convaincante', et celui du deuxième: 'la parole ne remplace pas le fait quand on veut atteindre un but'. On peut résoudre ce problème en précisant qu'il y a des éléments stylistiques différents dans les deux proverbes: dans le premier, il y a une synecdoque particularisante et une hyperbole; dans le deuxième de l'ironie et une métonymie.

X.2.4. PÈRE ET FILS

~Tel père, tel fils~ MPS-80/918 et ~Amilyen az apja, olyan a fia~ ON 1966-48/498 ['tel est son père, tel est son fils'] sont contredits par ~À père avare, fils prodigue~ MPS-80/920 et ~Fösvénynek gyakorta tékozló a fia~ ON 1966-222/935 ['l'avare a souvent un fils gaspilleur']. Les deux sont vrais en fonction de la situation.

X.2.5. L'ARGENT PEUT-IL TOUT OBTENIR?

~L'argent ne fait pas le bonheur~ MPS-117/1430 a déjà été analysé comme proverbe dialogique (⇒ X.1.1.). Mais il a aussi une contrepartie proverbiale: ~L'argent fait tout~ JP-82, LRL-2.111. Il suffit de supprimer l'hyperbole de ce dernier pour pouvoir concilier les deux.

Le hongrois, lui, l'exprime sans hyperbole: ~Sokat tud a pénz~ DA (cité par ME-614/1) ['l'argent peut beaucoup'] ou avec: ~Apát, anyát lehet venni, ha fog elég pénzed lenni~ ME-611/2 ['tu pourras acheter un père et une mère si tu as assez d'argent'].

La contradiction – apparente – entre les proverbes de ce groupe est encore plus évidente dans le cas du roumain: ~Ai bani, ai tată și mamă~ GH-41 ['tu as de l'argent, tu as un père et une mère'] et ~Numai tată și mamă nu poți cumpăra pe bani~ GH-41 ['il n'y a qu'un père et une mère que tu ne puisses pas acheter avec de l'argent'] sont des synonymes.

X.2.6. LE PROVERBE MENT-IL?

À titre d'exception, mentionnons l'UPNG ≈faire mentir le proverbe≈ RC-785. L'UPNG s'utilise en référence à un fait contraire à ce que dit le proverbe ~Proverbe ne peut mentir~ RC-785. L'emploi de l'UPNG suppose la connaissance et l'acceptation du proverbe et tire sa raison d'être des situations pour lesquelles le proverbe ne vaut pas.

X.2.7. LE SECRET DU VIN

~Van a bornak titka~ E (cité par ME-78/2) ['le vin a son secret'] semble contredire ~Nincs a bornak titka~ E (cité par ME-78/1) ['le vin n'a pas de

secret'], mais en vérité, le premier parle de la préparation du vin, qui nécessite des connaissances spéciales – oenologiques –, et le deuxième dit que celui qui a trop bu finira par révéler son secret: il s'agit donc là du secret du buveur. On retrouve l'équivalent du deuxième en latin: ~Vino ingrediente egreditur secretum~ SzGy-1222 ['à l'entrée du vin, le secret sort'] et en allemand: ~Der Wein hält nichts geheim~ HB-663/1 ['le vin ne tient aucun secret'].

X.2.8. LA NÉCESSITÉ

Comme le remarque LAJOS NYÉKI (LNy 1983:26), ~Nécessité fait loi~ NPL-836 présente une contradiction apparente avec ~Szükség törvényt bont~ ON 1966-654/1267 ['nécessité défait la loi'], alors qu'en vérité, ils sont équivalents. Pour rester dans le domaine du français, on aurait pu prendre l'énoncé non moins synonyme ~Nécessité n'a point de loi~ MPS-147/1838.

X.3. Conclusion sur la polémique proverbiale

Un grand nombre de proverbes ont donc leur contrepartie sous forme de proverbes ou d'UPNG. Bien plus, BURTON STEVENSON affirme qu'"il y a peu de proverbes que l'on ne puisse réfuter grâce à un autre proverbe, de sens exactement contraire" (BSt:991). Ceci est tellement vrai qu'ÉVA GÁSPÁR-ZAUNER a compilé, à des fins psychologiques, un test de 120 unités formant plus ou moins des paires d'antonymes, où à peu près une unité sur deux est un proverbe (GZÉ).

Comment se fait-il que cette antonymie ne soit pas gênante dans le cas d'affirmations qui se veulent de valeur générale?

Comme le montrent les exemples du chapitre ci-dessus, il existe trois explications au phénomène des proverbes contradictoires.

La première explication est qu'ils ne se contredisent que littéralement; ils parlent d'autre chose que ce qu'ils semblent indiquer (⇒ III.5.3.), ils ne sont donc pas contradictoires (⇒ X.2.2., X.2.3., X.2.5., X.2.7. et X.2.8).

Une deuxième raison est le but même des proverbes: il consiste à nous préserver de l'excès (⇒ le grand nombre de proverbes qui contiennent le mot "trop"). Dans leur tentative de nous garder des exagérations, ils peuvent conseiller des actions (ou faire des constatations) contraires et qui ne sont pourtant pas contradictoires (LF:2.903), car ensemble, ils assurent la modération. Bien sûr, si on les considère au sens absolu, en dehors de tout contexte, sans tenir compte du fait qu'ils appartiennent au même système, on peut se demander lequel a raison – alors que les deux, également vrais, se

complètent de façon dialectique en énonçant deux vérités relatives ($\Rightarrow$ X.1.1. et X.2.1.).

La troisième enfin est que les proverbes reflètent quelquefois des convictions, des idéologies et des expériences très différentes vu la diversité de leurs créateurs et des situations ($\Rightarrow$ X.1.2., X.1.3., X.1.4., X.2.4. et X.2.6.).

XI. LES MÉTAPROVERBES

Nous appellerons métaproverbes les proverbes portant sur les proverbes.

Très variés, les métaproverbes apportent une confirmation de certains traits examinés dans cette étude. Hélas, nous devons nous abstenir de l'analyse des cinq métaproverbes contenus dans MPS et de trois cités par MO, faute d'indication précise concernant la forme dans la langue originale et concernant la source.

XI.1. Sur la véracité des proverbes

Il y a en qui sanctionnent la vérité énoncée par le proverbe:

- ~Proverbe ne peut mentir~ RC-785;
- ~Közmondás nem hazugszólás~ ME-475/1 ['le proverbe n'est pas une parole mensongère'];
- ~Ein Sprichwort trügt nicht, der Himmel fällt nicht, Hochmut währt nicht~ HB-553/1 ['un proverbe ne trompe pas, le ciel ne tombe pas, l'orgueil ne dure pas'];
- ~Sprichwort, wahr Wort~ MO-164 ['proverbe, mot vrai'];
- ~Common proverb seldom lies~ WM-15 ['un proverbe commun ment rarement'];
- ~Every proverb is truth~ WM-15 ['chaque proverbe est vérité'];
- ~Old proverbs are the children of truth~ WM-15 ['les vieux proverbes sont les enfants de la vérité'].

XI.2. Sur le caractère populaire des proverbes: sagesse tirée de l'expérience

Certains indiquent qu'il s'agit d'un bien populaire (⇒ IV.1.) acquis au prix d'une longue expérience:

- ~Sprichwörter lehrt die Erfahrung~ HB-553/1 ['c'est l'expérience qui fait les proverbes'];
- ~I proverbi sono la sapienza dei popoli~ GF-122/1 ['les proverbes sont la sagesse des peuples'];
- ~Proverbs are the wisdom of the street~ WM-15 ['les proverbes sont la sagesse de la rue'];
- ~All the good sense of the world runs in proverbs~ WM-15 ['tout le bon sens du monde se transmet par des proverbes'];

- ~Proverbs are the children of experience~ WM-15 [‘les proverbes sont les enfants de l’expérience’].

XI.3. Sur la dialectique des proverbes

~Kein Sprichwort lügt, sein Sinn nur trügt~ HB-553/1 [‘aucun proverbe ne ment, mais son sens peut nous induire en erreur’] n’est autre chose que la formulation concise de l’explication que nous avons donnée au point X.3. au sujet de la contradiction entre des proverbes ou entre un proverbe et la réalité.

XII. L'APPORT DES SCIENCES AUXILIAIRES A LA PARÉMIOLOGIE

Il a été dit plusieurs fois, au cours de ce travail (⇒ par exemple II.3.), que la parémioLOGIE ne peut résoudre à elle seule – ou même avec la linguistique – tous les problèmes abordés. Ci-dessous figurent quelques exemples montrant que les proverbes sont à cheval entre les domaines limitrophes.

XII.1. L'ethnographie

XII.1.1. LE POIL DU CHIEN

Les proverbes français que l'on trouve dans ce groupe ne sont guère ou pas usités à cause de leur caractère archaïque ou dialectal: ~Poil (dit Bacchus) du mesme chien Est au piou souverain bien~ D-1.772 ("piou": 'pauvre'), ~Contre morsure de chien de nuit Le mesme poil très-bien y duit~ XVIe siècle GM (cité par LRL-1.167) et ~Les poils du chien guérissent la morsure du chien~ Martinique MPS-55/568. Parmi les équivalents hongrois, le plus connu est: ~Kutyaharapást szőrével~ ON 1966-411/2354 ['morsure de chien par son poil']. L'allemand D-1.772 et l'italien RC-749 ont le même proverbe. Sous forme d'UPNG, on le retrouve dans de nombreuses langues européennes PGU-82, dont l'anglais D-1.772, l'espagnol PGU-82 et le français (bien que ce dernier ait subi un changement de sens et de forme considérable) RC-749.

Ce proverbe rappelle une vieille croyance populaire romaine, mentionnée par Pline l'Ancien, selon laquelle si un animal (en général un chien) (enragé) avait mordu quelqu'un, il fallait le guérir en appliquant le poil (de la queue) (ou la cendre de quelques poils brûlés) de l'animal sur la morsure (BV 1986:26, HPC:169, PGU:82, RC:749). Cette médecine populaire, très ancienne, et de nature homéopathique, se reflète aussi dans une autre action: "les gens superstitieux conjurent le mauvais sort lorsqu'ayant renversé une salière ils jettent une pincée de sel par-dessus leur épaule" (PGU:82).

XII.1.2. LES FEMMES BARBUES

Selon les ethnologues, la polytrichie, c'est-à-dire le développement démesuré du système pileux, semble caractériser les sorcières dans bien des cultures, fût-ce les sourcils (⇒ MNL:1.347, SzÁk:118), la moustache (⇒ SzÁk:118) ou la barbe (⇒ LRL-1.222, LL-242).

Ceci explique une série de proverbes sur la femme à barbe (les sourcils abondants et la moustache n'étant pas représentés dans le matériel examiné): ~Femme barbue de loing la salue, un baston à la main~ GM (cité par LL-242), ~Homme roux et femme barbue De quatre lieux les salue, Avec trois pières au poing Pour ten ayder, s'il vient à point~ GM (cité par LRL-1.248), ~Óvakodjál a szakállas asszonytól!~ ME-656/2 ['garde-toi de la femme barbue'], l'italien ~Uom di pel rosso e donna barbuta ben da lungi li saluta~ FGh-311/43 ['un homme au poil rouge et une femme barbue, salue-les de bien loin'] ainsi que des équivalents basques (MM-59), portugais et espagnol (D-2.726 et APP-272)).

XII.1.3. LES ROUX

Les roux ne sont pas plus appréciés.

Il apparaît qu'au Moyen Âge, l'on se méfiait des roux, considérés comme déloyaux (⇒ RC:26). "D'autres, en ce XVe siècle qui fut celui de la diablerie, virent bonnement dans le rouge des cheveux une image du feu – du feu de l'enfer, il va sans dire, – et par suite le signe de Satan" (AG:29).

En français, on trouve ~Barbe rousse, noir de chevelure, Est réputé faux par nature~ GM (cité par MPS-61/639) et ~Homme roux et femme barbue De quatre lieux les salue, Avec trois pières au poing Pour ten ayder, s'il vient à point~ GM (cité par LRL-1.248).

Les Hongrois sont du même avis: ~Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó~ ON 1966-411/2342 ['chien roux, cheval roux, homme roux, aucun n'est bon'], ~Akinék szőre, bőre veres, abban jó lelket ne keress!~ ON 1966-651/1210 ['ne cherche pas une bonne âme dans celui qui a le poil ou la peau roux'] et ~Vörös hajúban, vörös bajszüban ritkán szokott jó válni~ ME-761/2 ['ceux qui ont les cheveux roux ou la moustache rousse s'avèrent rarement bons'].

L'équivalent allemand ~Schwarzer Kopf, rother Bart, böse Art~ AG-40 ['tête noire, barbe rousse, mauvaise nature'] coïncide avec le premier proverbe français cité dans ce point.

Ce phénomène n'est pas étranger à l'italien non plus: ~Uom di pel rosso e donna barbuta ben da lungi li saluta~ FGh-311/43 ['un homme au poil rouge et une femme barbue, salue-les de bien loin'].

La tradition populaire irlandaise n'est pas plus bienveillante à l'égard des roux, comme le prouvent proverbes et légendes; le russe aussi nous met en garde contre eux (AG:29). Les Basques, les Écossais, les Turcs, les Grecs et les Chinois ne les aiment pas spécialement non plus (AG:32).

Proviennent de la même croyance l'UPNG ≈ méchant comme un âne rouge ≈ et le mot "roussin" 'mauvais cheval' (⇒ RC:25-26), où l'on retrouve la

transposition du préjugé sur les animaux, pareillement à ce que l'on observe dans le premier proverbe hongrois. Mais déjà dans l'Égypte antique, l'âne et le boeuf rouges (AG:27-28) faisaient l'objet d'une discrimination négative.

Ce n'est pas par hasard que l'un des proverbes français et le proverbe italien sont les mêmes qu'au point XII.1.2.: les superstitions qui leur servent de base sont proches et peuvent bien se combiner.

Mais finalement, d'où vient cette méfiance? ALBERT GARRIGUES l'a d'abord attribuée à l'aversion que l'on a de ce qui est différent (AG:32). Puis il est arrivé à la conclusion que ce qui étonne ne fait pas forcément peur et il a cherché la cause dans la couleur rousse des cheveux des hordes qui ont envahi l'Europe dans l'Antiquité (AG:33).

Nous n'avons pas pu prouver la véracité de la deuxième explication. Les descendants des peuples arrivés en Europe pendant et après l'Antiquité ne sont pas roux dans une mesure qui permette d'affirmer que la couleur rousse de leurs cheveux fût leur caractéristique il y a à peu près un millénaire (ou même plus), sachant surtout qu'un changement fondamental, s'il s'est produit, a été lent. D'autre part, les auteurs antiques (cités par AG:34) ne sont pas convaincants dans leurs descriptions; même l'utilisation des ethnonymes est hétérogène. Les Chinois, quant à eux, ne fondent pas leur évaluation sur les envahisseurs de l'Europe (à moins d'emprunt, d'ailleurs peu probable). Le sacrifice de Gaulois roux chez les Romains et celui d'hommes roux chez les Égyptiens (AG:30) donnent une indication non sur la couleur dominante des cheveux des envahisseurs mais sur le préjugé contre les roux.

La première explication, elle, est bien plus plausible. La discrimination, qu'elle soit négative ou positive, est possible pour tout ce qui sort de la moyenne. ~Rousseau Français, noir Anglais, Blanc Italien, ce sont trois Et le Normand de tout aage A qui ne se fie le sage~ AG-32 montre bien que les couleurs ont une valeur non absolue mais relative (c'est-à-dire comparée à celle du reste de la population). Or, chez la plupart des ethnies, les roux sont minoritaires, donc déviants rapport à ceux dont les cheveux ont une couleur plus foncée, plus traditionnelle.

Voilà pourquoi ils ont pu devenir une cible. Mais pourquoi justement eux, et non les personnes d'une autre couleur?

Tout d'abord, il n'est pas sûr que "roux" signifie effectivement 'roux'. Pour ne prendre pour exemple que le latin, "rutilus" et "flavus" dénotent 'rougeâtre' aussi bien que 'jaune d'or'. Certains peuples asiatiques utilisent l'équivalent du mot "roux" pour toute couleur de cheveux différente du noir, c'est-à-dire même pour le brun (BFs). Mais le fait est que dans la culture méditerranéenne d'aujourd'hui, ce préjugé porte vraiment sur les roux.

S'il en est ainsi, cela a aussi trait à autre chose que les rouquins. Sans nous hasarder dans le domaine de la symbolique des couleurs, notons que le roux se

présente comme une couleur magique: celle du soleil, du sang. En optique aussi, le rouge est une couleur particulière, située à l'extrémité du spectre solaire.

Ce préjugé, attesté dans la littérature hongroise du XIXe siècle par un poème de János Arany ("Vörös Rébék" 'Rébék rouge'), est loin d'être mort: à voir la popularité des oeuvres pour enfants de Sándor Weöres, son poème intitulé "Vöröshajú lányok" 'filles aux cheveux roux', où il identifie les rousses aux sorcières (aux fées?), ne manquera pas d'exercer un effet sur plusieurs générations.

XII.2. Les sciences naturelles et la technique

XII.2.1. ASTRONOMIE CONSTANTE ↔ CALENDRIERS CHANGEANTS

Dans les proverbes météorologiques, appelés traditionnellement dictons, il arrive que le jour et l'événement indiqués ne s'accordent pas. Mis à part les jeux de mots et les étymologies populaires (comme ~Saint-*Eutrope* mouillé *estropie* les cerises~ MPS-209/328), la raison en est le fait que le calendrier introduit en 1582 par le pape Grégoire XIII a placé les repères hagiographiques dix jours plus tôt qu'ils étaient dans le calendrier julien, portant le nom de Jules César et utilisé depuis 45 avant J.-C. (MPS:179, EA:4.2352). Par exemple, la Sainte-Luce, actuellement le 13 décembre, était jadis fêtée le 23, c'est-à-dire juste après le solstice d'hiver (21 ou 22 décembre), quand les jours recommençaient à augmenter.

Ainsi, nous pouvons affirmer que c'est sans nul doute avant 1582 que sont nés le proverbe français ~À la Sainte-Luce, le jour croît du saut d'une puce~ MPS-243/811 (affirmation d'ailleurs confirmée par la première attestation, qui date du XVe siècle Proverbes communs {cité par LRL-1.124}) et son équivalent allemand ~Kummt Sankt Lucia, nămmt d' Tăj nimmi a~ EA-4.2352 ['vient Sainte-Lucie, les jours ne raccourcissent plus'] (dialectal). L'origine antégrégorienne est encore plus claire dans le cas d'une variante française de Belgique: ~À l'Sainte Lucie, lu pu court d'jou, lu pu longue nutée~ FBI-199. En effet, si on les considère selon leur référence actuelle, ils sont contraires à la réalité, car le 13 décembre, les jours continuent à diminuer.

Ceci indique que les dictons peuvent être "connotés" (GREIMAS), c'est-à-dire qu'ils font partie des proverbes: ils ont beau perdre leur bien-fondé matériel, ils persistent grâce à leur fossilisation dans la culture de la société donnée, sans même changer le terme qui a perdu sa motivation. La

modification aurait pourtant pu se concevoir: un seul terme à changer en plus de 410 ans (deux au maximum pour les besoins de la rime) pour "remettre à jour" ce proverbe si populaire.

Par contre, ~Karácsony után egy kakaslépéssel nyúlik a nap~ ON 1966-335/315 ['après Noël, le jour s'allonge du pas d'un coq'] (dialectal) ne porte pas en lui la même information sur le temps de sa genèse, donc pas de contradiction entre le calendrier julien et la réalité.

Le même anachronisme se remarque dans un proverbe de Normandie, traitant du solstice d'été (21 ou 22 juin): ~À la Saint-Barnabé, le jour le plus long de l'année~ FBi-199. La Saint-Barnabé étant le 11 juin, il n'y a pas d'autre explication que l'origine antégrégorienne et le changement de calendrier. Le même proverbe est attesté également dans les Vosges (FBi:119).

C'est encore une fois la longueur de la journée, très précisément son allongement par rapport au jour le plus court, qui permet de supposer que les deux proverbes suivants remontent à plus de quatre siècles: ~À la Saint-Vincent d'une heure grand~ (sous-entendu: le jour allonge) FBi-199 et l'espagnol ~A san Vincent de la roda ya allerga el día una hora~ FBi-199 ['à la Saint-Vincent de la Roue, le jour allonge déjà d'une heure']. Selon le calendrier actuel, il y a 44 minutes de plus le 22 janvier; selon le précédent, 72.

F. BIRAUD constate à juste titre que c'est peut-être à la suite du changement de calendrier que s'est modifié le proverbe suivant: ~À la Chandeleur, le jour augmente de deux petites heures~ FBi-200, ce qui était absolument vrai avant 1582, l'augmentation étant de 107 minutes le 2 février. Mais depuis le changement de calendrier, elle n'est plus que de 76 minutes. Or, on trouve aussi la variante: ~À la fête de la Chandeleur, les jours croissent de plus d'une heure~ FBi-200.

Il y a évidemment beaucoup de proverbes météorologiques reflétant le calendrier actuel. Ou bien ils sont nés au cours des quatre derniers siècles, ou bien tout en étant antérieurs à la réforme, ils ont connu une modification après la réforme du calendrier.

Le passage du vieux calendrier au nouveau n'a pas été instantané. Si en France, la réforme a été adoptée l'année même de la promulgation de la bulle, la Hongrie a attendu jusqu'à 1587. Nous n'avons cependant pas relevé d'effet de cette différence dans le matériel proverbial. Le passage au nouveau calendrier ne s'étant produit qu'aux XVIIIe-XXe siècles dans certains pays protestants et grecs orientaux (Allemagne, Danemark, Suisse, Angleterre, Suède, Norvège, Bulgarie, Roumanie, Russie, Grèce, etc.), leurs proverbes peuvent présenter plus d'intérêt à ce sujet.

Les proverbes ne sont pas les seuls éléments du folklore qui témoignent du changement de calendrier: certaines coutumes populaires, liées notamment à la Sainte-Lucie, portent la même indication.

XII.2.2. ~UNE HIRONDELLE NE FAIT PAS LE PRINTEMPS~

ÉVELYNE BROUZENG, en comparant les proverbes anglais et français, distingue plusieurs cas de concordance et d'opposition avant de conclure: "Enfin il s'avère impossible de trouver une équivalence quand la réalité se découpe de façon différente dans l'une et dans l'autre langue. Les saisons constituent un exemple intéressant puisque, en Angleterre, les saisons sont retardées par rapport à la France: ... A swallow does not make a summer – Une hirondelle ne fait pas le printemps" (EBr:60).

L'opposition français↔anglais suggère vraiment cette explication. En Angleterre, les saisons étant plus tempérées que sur le continent, c'est l'été anglais qui correspond plus ou moins au printemps continental. Mais si nous examinons plus de langues, il apparaît que l'image n'est pas aussi claire qu'elle le semblait.

En effet, les équivalents de ~Une hirondelle ne fait pas le printemps~ MPS-27/205 et ~Egy fecske nem csinál nyarat [tavaszt]~ P 1987-146 ['une hirondelle ne fait pas d'été {de printemps}'] présentent la distribution suivante des mots "printemps" et "été":

	<i>printemps</i>	<i>été</i>	
allemand	x	x	D-1.377, GBü-341
anglais		x	CODP-218/1, P 1987-146
arménien	x		P 1985/2-135
biélorusse	x		P 1985/2-136
bulgare		x	P 1985/2-136
catalan		x	P 1985/2-135
danois		x	P 1985/2-135
espagnol		x	GH-138, P 1985/2-135
estonien		x	P 1985/2-136
finnois		x	P 1985/2-136
français	x		RC-506, MPS-27/205
grec ancien	x	x	CODP-218/1, P 1985/2-135
hongrois	x	x	E-2636, ON 1966-201/378
italien	x	x	GH-138, P 1985/2-135
latin	x		P 1987-146, GH-138
néerlandais		x	P 1985/2-135

	<i>printemps</i>	<i>été</i>	
norvégien		x	P 1985/2-135
polonais	x	x	P 1985/2-136
portugais		x	GH-138, P 1985/2-135
roumain	x	x	GH-138, VI-495
russe	x	x	P 1985/2-136
slovaque	x	x	P 1985/2-136
slovène	x	x	P 1985/2-136
suédois		x	P 1985/2-136
tchèque	x	x	P 1985/2-136

On voit que la différence entre les équivalents n'est pas due au fait que la réalité elle-même soit différente: si on range les langues en trois catégories ("printemps" seulement, "été" seulement, "printemps" et "été"), on constate que ces catégories ne coïncident pas du tout avec la carte climatique de l'Europe.

Pour trouver la solution, il ne faut pas, cette fois, chercher la réponse dans la climatologie, mais dans la philologie, c'est-à-dire examiner les premières occurrences.

Ésope, dans sa 304e fable, conte l'histoire d'un jeune homme que l'arrivée d'une hirondelle a induit en erreur: il a cru que l'été était arrivé (GBü:341), mais la fable ne contient pas de proverbe. Ses oeuvres étant populaires dès le Ve siècle, il peut très bien être à l'origine du proverbe que l'on retrouve pour la première fois chez Aristote (Éthique à Nicomaque I, 6) avec le mot "printemps". Érasme (cité par P 1987-146) donne dans ses Adages 1.7.94 la forme grecque d'après Aristote, donc avec "printemps" et une forme latine: ~Una hirundo non facit ver~ ['une hirondelle ne fait pas le printemps'].

On constate donc l'existence d'une paire: l'"été" d'Ésope et le "printemps" d'Aristote et Érasme. Les deux éléments proviennent d'auteurs assez connus pour que la diffusion parallèle soit possible. D'ailleurs, les deux mots sont plus ou moins synonymes, et dans cette expression imagée, ils le sont encore plus.

XII.2.3. ~UN CLOU CHASSE L'AUTRE~

La technique, certes, ne constitue pas l'objet de cette étude, mais elle réfute clairement l'idée présentée par ~Un clou chasse l'autre~ et ~Szeget szeggel~ ['un clou avec un clou']. Ce proverbe est attesté en français (RC-214) et en hongrois (P 1987-507) dès le XVIe siècle et apparaît depuis sous différentes formes. On en connaît des équivalents anglais (CODP-170/1), allemands (D-1.358, P 1987-507), roumains, italiens, portugais, espagnols et catalan (GH-

135). On peut les faire remonter à un proverbe latin: ~Cuneus cuncum trudit~ D-1.358 ['la cale fait sortir la cale'] ou à Cicéron: ~Clavum clavo ciciendum putant~ Tusculanae disputationes, IV, 35, 75 (cité par GH-135 et P 1987-507) ['on fait sortir un clou en le chassant avec un clou'], ou encore à des Grecs comme Diogeneianos: Paroimiai V. 16. (cité par P 1987-507), Aristote: Politique V. 9. 7. (cité par BSt-1648) et Lucien de Samosate (cité par FBe-29).

"Il est évident pourtant qu'un clou bien enfoncé n'a jamais été chassé par un autre!", remarque FÉLIX BENOIT (FBe:30). Mais comme l'indiquent certains mots (l'allemand "Keil" et le latin "cuneus"), il s'agit ici de cheville, de cale. Or, ces éléments en bois, sans tête, s'enlevaient vraiment les uns par les autres. Le fait est que, de nos jours, les mots "szeg" et surtout "clou" dénotent avant tout des objets en métal. Le sens littéral du proverbe a beau changer (pour donner pratiquement un non-sens), la signification reste la même: 'une passion, une douleur, un intérêt chasse le précédent'. Ce qui compte donc pour faire passer le message, c'est l'image (⇒ III.5.3.). Nous remarquons que l'obscurcissement du référent (le clou) s'accompagne d'une généralisation du sens du proverbe, ce qui le porte vers l'homéopathie (⇒ XII.1.1.).

XII.2.4. ~FROIDES MAINS, CHAUDES AMOURS~

Ce proverbe se retrouve sous forme de nombreux équivalents, dont en français: ~Froides mains, chaudes amours~ LRL-1.261, MPS-62/665 et ~Main chaude, amour froid~ MPS-62/665, en hongrois: ~Hideg a keze, meleg a szerelme~ ON 1966-362/1039 ['sa main est froide, son amour est chaud'] et ~Hideg kéz, meleg szerelem~ ME-435/2, ON 1966-362/1039 ['main froide, amour chaud']. Connaissent le même proverbe: le roumain GH-254, l'italien ("coeur" au lieu d'"amour") GH-254, le portugais ("coeur" au lieu d'"amour" et aussi un équivalent du deuxième proverbe français) GH-254, l'espagnol (mêmes remarques que pour le portugais) GH-254, l'anglais ("cocur" au lieu d'"amour") CODP-40/1, D-1.678 et l'allemand ("coeur" au lieu d'"amour") D-1.678, GG-852, HB-246/2.

Plusieurs approches sont possibles: "les mains froides considérées comme un signe de la passion: opposition du physiologique et du psychique" (MPS:62/665). En effet, l'opposition est très bien exprimée par l'antithèse.

GABRIEL GHEORGHE donne une explication non moins fondée, du moins dans certaines cultures: "Les mains froides sont considérées comme un signe de santé, d'équilibre, ce qui signifierait des intentions affectives sûres et résolues" (GH:254). Mais aucune donnée ne confirme la motivation biologique de cette affirmation.

Bien au contraire: les mains froides sont un signe de troubles circulatoires, donc de maladie potentielle. Du point de vue biologique, cette croyance est sans fondement. On ne peut y opposer qu'un seul contre-argument: une personne (potentiellement) malade, mais consciente de son état peut compenser remarquablement bien. Les diabétiques apprennent et conduisent mieux que les bien portants, les aveugles entendent mieux, etc.

Les proverbes de ce groupe, formellement similaires, semblent être différents dans leur utilisation: l'équivalent hongrois est plaisant (ON 1966:362/1039), l'allemand parle des personnes âgées (⇒ III.5.3.), tandis que dans les langues néo-latines, il faut les prendre au pied de la lettre (MPS:62/665, GH:254).

XII.2.5. ~C'EST UN VILAIN OISEAU QUE CELUI QUI SALIT SON NID~

~C'est un vilain oiseau que celui qui salit son nid~ MPS-25/178 (pour les variantes, ⇒ D-2.561 et MM-181) ainsi que le hongrois ~Csúnya madár az, amelyik a saját fészkebe piszkít~ ON 1966-456/125 ['l'oiseau qui salit son propre nid est vilain'] (mentionne de nombreuses variantes) ont des équivalents dans maintes langues latines (latin, espagnol, italien, portugais, roumain) et germaniques (allemand, anglais, danois, islandais, néerlandais, norvégien, suédois) (JGK-190-198, CODP-119/1, D-2.561, HB-641/2, GG-1214, VI-1214 et P 1987-381A), où tous semblent être de la même origine textuelle.

JOHN G. KUNSTMANN y consacre une étude fort bien documentée (JGK:190-210). Il retrace avec une remarquable exactitude la genèse du proverbe (la huppe citée par la Bible {Lévitique 11,19 et Deut 14,18} comme immonde; citée dans la littérature arabe et grecque; et en latin, avec plus de deux douzaines d'occurrences). Mais, au lieu de se servir, pour établir l'origine extra-linguistique, des résultats de l'ornithologie, il se fie à ce que l'on peut qualifier de légende (peut-être la raison en est-elle que son étude a paru il y a plus de cinquante ans).

Reprenons avec un peu plus de précision la légende antique que cite KUNSTMANN: CLAUDE ELIEN, dans son oeuvre "De animalibus" (en français: "De la nature des animaux"), consacre le 5e chapitre du XIVe livre à la huppe, qui remonte à l'histoire d'un jeune homme vivant en Inde. Celui-ci et ses parents sont chassés par un roi, mais ces derniers ne peuvent endurer cette épreuve et meurent en cours de route. L'amour filial porte leur fils à couper sa tête en deux pour les y enterrer. Voyant cela, le dieu du soleil le transforme en oiseau: en huppe. Voilà pour expliquer la mauvaise odeur de la huppe.

Or, l'on sait que la huppe, que KUNSTMANN a si bien trouvée, est un oiseau dont les petits risquent de salir le nid, faute d'un orifice bien disposé sur ce dernier. Mais, qui plus est, la femelle pendant l'incubation et les petits après ont une sécrétion de la glande uropygiale. Ce liquide brunâtre sert à les protéger par son odeur (GMa:288-289).

XII.3. Une rectification due à l' histoire

On croit généralement que Vespasien a installé et imposé les urinoirs publics. Témoignent de cette croyance non seulement DDM:790 et NPL:1071, mais aussi le fait qu'en 1834, les Parisiens ont nommé "vespasiennes" les édifices nouvellement créés.

~L'argent n'a pas d'odeur~ RC-36 et ~A pénznek nincs szaga~ ON 1966-553/445 ['l'argent n'a pas d'odeur'] dérivent bien du latin ~Pecunia non olet~ BZ-80 ['l'argent n'a pas d'odeur'], provenant lui-même du dialogue de l'empereur romain Vespasien et de son fils Titus. Celui-ci, comme nous l'apprend Suétone (Vies des douze Césars, Vespasien, 23), reprochait l'origine des nouveaux impôts à son père, qui lui fit sentir une pièce issue de ce revenu en lui demandant si elle avait une odeur. Titus fut bien obligé de convenir que non.

En fait, Vespasien n'est à l'origine ni des urinoirs publics, ni de leur imposition. Ceux-ci, payants, étaient tous tenus par des particuliers soumis à un bail. L'innovation de l'empereur a été de "taxer l'urine elle-même, matière première indispensable aux foulons (dégraisseurs et blanchisseurs de vêtements et tissus).

Les foulons, en effet, disposaient devant leurs boutiques divers récipients que les passants étaient invités à remplir! Ils faisaient donc concurrence aux latrines officielles" (WR:126). Vespasien, en voulant remettre en état le trésor public, n'a donc fait que rétablir l'égalité des charges, donc des chances, sur le marché.

XIII. CONCLUSION

XIII.1. Le résultat des recherches

Notre objectif était de contribuer à la recherche des critères permettant la définition explicite du proverbe, d'indiquer certaines méthodes pertinentes dans l'étude contrastive des proverbes et de les mettre à profit en examinant un certain nombre de proverbes français et hongrois.

Après avoir fixé les cadres de l'étude (langues, époques, méthodes, corpus) et sa structure, nous avons placé les proverbes au sein des UP et la parémiologie ans la phraséologie.

Les dénominations examinées indiquent que la notion du proverbe comprise selon "la mentalité européenne" (MEILLET) présente une certaine homogénéité et est plus spécifique que l'expression à peu près analogue de peuples ayant une civilisation différente de la nôtre.

Nous n'avons pas suivi l'exemple d'ARCHER TAYLOR et de GÁBOR O. NAGY, qui renoncent à donner une définition concise du proverbe. Mais au lieu d'en ajouter une de plus aux innombrables tentatives, nous nous sommes penché sur elles pour en faire la critique et voir dans quelle mesure elles sont justes, complètes et utilisables.

La définition de BARTLETT JERE WHITING (de caractère philologique), ainsi que les classifications de FRANCIS RODEGEM et JEAN CAUVIN (plus communicationnelles et opposant plusieurs genres) méritent et nécessitent un développement. Celui-ci sera fait sur deux axes.

D'abord par les marques. Il y a deux sortes de marques. Celles facultatives et visibles et celles obligatoires mais dont la réalisation physique peut échapper au linguiste. Parmi les marques facultatives, une certaine "quantité" est généralement présente, tantôt les unes, tantôt les autres. Voyons les marques facultatives. La marque phonétique et prosodique est à la fois un jeu et un moyen mnémotechnique. La brièveté notoire des proverbes peut aller jusqu'à 3 syllabes en français et 4 en hongrois. Le rythme s'apparente à ce qu'on a en musique et en littérature. Aucune preuve n'a été trouvée à l'appui de l'affirmation selon laquelle le proverbe aurait une marque mélodique propre.

La marque grammaticale (morphosyntaxique) comprend des schémas de phrase (listés de façon non-exhaustive), l'omission de l'article ou du pronom personnel (pour cause d'archaïsme ou de généralisation), des temps

gnomiques (surtout le présent), l'indicatif fréquent, la prédominance de la 3e personne et la brièveté (limite: 2 mots).

La marque sémantique et la marque "image" sont traitées ensemble, car apparaissant souvent l'une avec l'autre. L'image reste ancrée dans le proverbe même si elle devient incompréhensible. Elle sert à faire passer un message en douceur. Elle n'est pas en rapport direct avec le message à faire passer. Le proverbe "joue à cache-cache": il semble parler d'une chose alors qu'il vise autre chose. La marque lexicale est l'archaïsme lexical que l'on retrouve dans de nombreux proverbes.

Nous avons appelé "affixe proverbial" l'unité linguistique ayant une réalisation lexicale, adjointe au proverbe, et dont la fonction est de marquer avec emphase le caractère proverbial d'un énoncé. L'infixe est rare (il va à l'encontre de la règle de figement si caractéristique des proverbes). L'existence du préfixe et du suffixe est difficile à démontrer si l'on travaille sur un corpus issu de recueils. Mais elle est indéniable, du moins dans certaines langues.

Les marques obligatoires sont les suivantes. La marque "norme" signifie la conformité aux règles morales traditionnelles. Le caractère normatif du proverbe est assuré par sa coupure de la référence "ici-moi-maintenant", réalisée au niveau de l'énoncé par des éléments déjà mentionnés (3e personne, archaïsme, temps gnomiques, indicatif, pronoms généralisants).

La marque "transculturel" se manifeste dans le fait que les proverbes se retrouvent dans l'immense majorité des langues examinées. Leur absence dans le reste des langues ne pouvant s'expliquer que par l'insuffisance des recherches, nous supposons leur caractère plus universel que transculturel.

L'autre axe sera les oppositions binaires. Elles servent à délimiter les proverbes d'une part et les énoncés non-proverbiaux de l'autre.

Le dicton ne sera pas séparé du proverbe, car les critères sur la base desquels cela se fait traditionnellement ne le justifient pas. En effet, la "connotation" (GREIMAS) dépend non seulement de l'énoncé mais aussi de la situation d'emploi et elle n'est pas valable pour tous les proverbes. La limite des thèmes des dictons prête à discussion et si l'on sépare un groupe thématique, tout le matériel proverbial devrait être morcelé en groupes distincts.

Les wellérismes ne font pas partie des proverbes: la première partie de ces énoncés complexes peut être un proverbe, mais en fait, ils sont justement une caricature de la moralité consacrée et certains sont partiellement en langue étrangère.

L'énigme, que chacun est intuitivement porté à considérer à juste titre comme un genre séparé, présente pourtant plusieurs points communs avec le proverbe: le codage d'un message, une concordance formelle dans certaines langues, les images, le rapport thème-rhème.

L'utilisateur d'une UGNPr fait référence à *une* personne. Mais les deux ensembles se recoupent partiellement, car les UGNPr peuvent devenir proverbes au fil du temps, même sans changement de forme. Alors, le même énoncé peut s'employer comme UGNPr (si l'utilisateur en connaît l'auteur) ou comme proverbe (s'il ne le connaît pas). Les UGNPr constituent le genre littéraire le plus proche du proverbe.

Le slogan lui aussi est formellement et fonctionnellement très similaire au proverbe (il s'agit du genre oral le plus proche), mais il est moins durable, moins codé et moins général, il laisse transparaître son (groupe) créateur.

GEORGES B. MILNER se fonde trop sur la notion de "structure rythmique binaire" et crée une théorie selon laquelle tout proverbe est constitué de quatre quadrants. Son affirmation peut être réfutée par des proverbes ne comportant que deux moitiés. Il affecte arbitrairement les quadrants de signes + et – pour former des classes et des sous-classes.

La série de filtres de PIERRE ARNAUD (lexicalité, autonomie syntaxique, autonomie textuelle, valeur de vérité générale, anonymat) peut être considérée comme la synthèse minimale des définitions, la pierre de touche de la proverbialité. L'examen pratique qui suit se fondera sur cette conception, ignorant le peu de réserves que l'on peut formuler à l'égard de son procédé.

L'origine littéraire des proverbes est quelquefois trop généralisée. Sans vouloir nier la validité de cette affirmation pour certains proverbes, nous avons cherché et trouvé bien des énoncés où l'emprunt s'est passé dans le sens inverse. Nous soulignons donc le bien-fondé de la conception qui met l'accent sur la dérivation proverbe > littérature.

Il est encore plus difficile de trancher si tel proverbe a un noyau épique non-littéraire, c'est-à-dire vient d'une histoire ou bien il s'agit d'une histoire explicative, donc née après la création du proverbe. Mais on peut formuler des hypothèses, par exemple sur la base des variantes éventuelles.

La littérature religieuse, en particulier la Bible (ou plus exactement sa traduction: la Vulgate), est à l'origine de nombreux proverbes. Les proverbes d'origine biblique montrent une concordance remarquable en français et en hongrois. Ces proverbes s'appuient souvent sur plusieurs passages parallèles de la Bible. L'approche linguistique se révèle utile pour établir l'origine du proverbe parmi ces textes ou l'origine relative proverbe – UPNG, et aussi pour expliquer l'arbitraire apparent du signe dans les proverbes.

Les numéraux étant des symboles caractéristiques d'une culture, porteurs d'une valeur propre, 3, 10 et 100 ont fait l'objet d'un examen synchronique dans l'hypothèse que l'emploi préférentiel de certains nombres peut caractériser certaines langues. Le nombre 3 s'est avéré trop général et trop isolé pour figurer dans des oppositions dichotomiques. Mais les occurrences

de 10 et de son carré révèlent une tendance germanique vers 10 et une préférence néo-latine de 100.

Cette observation se confirme par la distribution de substantifs et d'adjectifs. Au lieu d'établir une typologie rigide, nous proposons de supposer l'existence de certaines lignes d'isoglosse parémiologiques, que nous appellerons lignes d'isoparémie. Nous remarquons que le hongrois et le rhéto-roman sont parémiologiquement parlant plus proches des langues germaniques, tandis que l'anglais se trouve plus près des langues néo-latines.

Les numéraux se prêtent aussi à un examen diachronique, ce qui aide à déterminer une chronologie relative de la formation des proverbes en une ou plusieurs langues. En particulier, sur la base de leurs traits stylistiques et de leur datation, on peut concevoir une interaction entre certains proverbes misogynes français et hongrois d'une part et les priamels de l'autre.

Les ethnonymes sont révélateurs de l'image que les ethnies ont d'elles-mêmes et des autres. Il a été possible de trouver un changement de sens du mot "magyar" dans les proverbes hongrois. Dans certains proverbes, il marque 'homme, personne'. Dans d'autres, il marque l'opposition avec d'autres peuples, avec, éventuellement, une connotation méliorative. Le mot "français" dans les proverbes français implique de façon assez forte la notion d'identité nationale. Dans leurs proverbes, et les Français et les Hongrois portent sur eux-mêmes un jugement majoritairement, mais pas uniquement, positif. La critique d'autres ethnies rappelle celle d'autres classes sociales et des rapports familiaux.

Un grand nombre de proverbes ont leur contrepartie sous forme de proverbe ou d'UPNG. Ceci met en cause la valeur de vérité générale du proverbe. Il existe trois explications: la contradiction n'est qu'apparente (l'un et/ou l'autre des proverbes contenant une image); les deux énoncés sont des vérités relatives, qui, ensemble, préservent des excès; ils reflètent vraiment des expériences, donc des vues, différentes.

Aussi linguistique que soit notre approche, nous n'avons pu (ni voulu) renoncer à l'apport d'autres sciences, en particulier l'ethnographie et l'histoire. Nombreux sont les cas qui corroborent en pratique la constatation théorique sur l'interdisciplinarité de la parémiologie, constatation figurant au début de cette étude.

Après avoir vu les résultats, un mot au sujet des fautes, des lacunes. CLAUDE DUNETON écrit: "Tout le monde, dans ce domaine [*la recherche de l'origine des expressions populaires*], a fait des erreurs. Il n'y a aucune raison pour que j'en sois exempt. Ce serait «mathématiquement» impossible" (CD:27). Cette remarque vaut non seulement pour lui-même et ceux qui l'ont précédé, mais aussi pour ceux qui le suivent.

XIII.2. L'avenir des proverbes

De nos jours, quand le verbalisme, soutenu par les moyens modernes de la technique, cause l'inflation des mots, il est naturel qu'un genre foncièrement oral (les proverbes), soit dévalué dans le monde "civilisé", encore plus que l'écrit (⇒ JMT:25-26). Néanmoins, des quelque 600 proverbes des Proverbes ruraux et vulgaires, datant du milieu du XIIIe siècle (cités par LRL-I.XXIX), la plupart sont toujours usités à la fin du XXe siècle, et ont donc survécu plus de sept siècles. À ce rythme, la disparition totale des proverbes français (plus menacés que les hongrois) n'est pas pour demain. Mais en supposant la continuation des tendances actuelles, on peut prédire un net recul de l'emploi des proverbes.

Dans la langue parlée standard, par exemple, il est à peu près mort. Le point commun de référence culturelle étant aujourd'hui les bandes dessinées et les slogans publicitaires (pour ces derniers, ⇒ III.6.5.), les citations viennent plutôt de là (surtout qu'ils sont véhiculés par les mass media) (R, EE:11.390). Mais la publicité commerciale et la propagande politique peuvent mettre à profit le proverbe aussi pour étayer leur argumentation par son caractère normatif. Par exemple: ~Point de roses sans épines~ a été utilisé par la droite dans la campagne électorale de 1973, pour riposter au Programme commun de la gauche, dont le symbole était deux mains tenant la même rose. En Hongrie, c'est également une campagne électorale, en 1994, cette fois, qui a été l'occasion pour un candidat, József Korándi (VIIe arrondissement de Budapest, 10e circonscription), de s'exprimer quasi-proverbialement: "KI KORÁNDI KÉZEL, ARANYAT LEL" [sans les parties en italique: 'celui qui se lève tôt trouvera de l'or', c'est-à-dire ~Paris appartient à ceux qui se lèvent tôt~ MM-50; avec les parties en italique: 'celui qui coche Korándi trouvera de l'or']. C'est justement cette capacité de s'adapter aux situations différentes qui assure sa viabilité au proverbe.

Nous avons déjà cité une remarque intéressante: "il existe autant de conceptions du proverbe qu'il existe de cultures" (BODT:42). Or, les cultures diffèrent non seulement par communautés linguistiques mais aussi par époques. Tout comme les proverbes européens et leur emploi ne coïncident pas avec ce que l'on trouve en Afrique (où le nom d'une personne peut faire allusion à un proverbe, le cri d'un oiseau peut s'exprimer par un proverbe, on peut tambouriner un proverbe, un proverbe peut se lier à une statuette {RF:13, LNK:126, OAAD:80}, etc.) ou au Brésil (où les camions sont ornés de proverbes {MPS:XIII}), les proverbes ne sont pas les mêmes et ne jouent pas le même rôle dans l'Europe médiévale et moderne.

Un autre exemple pour montrer combien le proverbe s'adapte à la réalité extra-linguistique en perpétuel changement: ~Garbage in, garbage out~

CODP-90/1 ['ordures rentrent, ordures sortent'] vient de la langue de l'informatique, où "garbage" signifie 'input incorrect'. Remarquons que ce proverbe, attesté depuis 1964, donc très jeune, s'est créé dans une science sans doute primordiale dans l'avenir. Ce n'est pas seulement pour cela qu'il a toutes les chances de survivre et de se répandre: en effet, il existe aussi sous forme de l'acronyme "GIGO" (CODP-90/1). Peu lyrique, certes, cette forme d'expression est pratique et surtout caractérise le monde moderne et en particulier les États-Unis, lieu de naissance du proverbe en question. Ce procédé de condensation rappelle les formes d'apparition du proverbe en Afrique (⇒ paragraphe précédent). D'ailleurs, cet acronyme n'est pas une innovation totale dans le domaine parémiologique: le sigle (dont l'acronyme est une forme particulière) se retrouve déjà pour le proverbe latin ~Ede ut vivas, ne vivas ut edas~ LMEG-2.20 ['mange pour que tu vives et ne vis pas pour que tu manges']: "E.V.V.N.V.V.E.", mais cela a eu un emploi bien moins répandu.

Les proverbes s'insèrent aussi dans la chanson moderne, ce qui est une chance de plus pour la survie. Comme le remarque WOLFGANG MIEDER (WM:198), c'est le proverbe ~A rolling stone gathers no moss~ qu'utilisent Bob Dylan dans sa chanson intitulée "Like A Rolling Stone" et les Beatles dans "Dig It". Mais nous ajouterons que le groupe "Rolling Stones" aussi a choisi ce nom, et justement parce que c'était le titre d'une chanson de Muddy Waters. Il ne s'agit là que d'un exemple isolé, et la carrière musicale des proverbes n'a aucune raison de s'arrêter à ce point.

Les proverbes pourront aussi servir de curiosité (et apparaître dans les bulletins de météo, comme c'est déjà le cas actuellement dans certains pays francophones et en Italie {EE:11.390}).

XIII.3. L'avenir de la parémiologie

Le passé était à la parémiographie. Désormais, les tâches à effectuer relèvent de la parémiologie.

Se contentant pour le moment de la définition des marques, les recherches devraient se poursuivre en séparant l'emploi des méthodes descriptives et contrastives, synchroniques et diachroniques. La description devrait s'effectuer selon toutes les branches de la linguistique (y compris la phonétique). Les études contrastives devraient porter sur le plus grand nombre possible de langues. Il faut d'abord examiner les langues voisines, puis celles parentes.

Un système de phrases-type bien établi apporterait des renseignements sur la syntaxe des proverbes. Peut-être arriverait-on à un nombre fini de phrases-

type, ce qui aiderait grandement à trouver enfin *la* définition du proverbe, aussi longue soit-elle, séparément dans chaque langue.

Une fois ces définitions trouvées dans les différentes langues, il faudrait voir dans quelle mesure elles concordent: par exemple la définition du proverbe français correspond-elle exactement à celle du proverbe hongrois?

Des recherches lexicologiques et autres pourraient servir à élaborer l'hypothèse de la typologie.

L'idéal serait de travailler sur ordinateur et de quantifier les résultats, surtout ceux de morphosyntaxe (par exemple nombre de mots et de propositions, mode, temps, nombre et personne du verbe). Dans la phrase complexe, il serait sans doute instructif de voir la proportion de la juxtaposition, de la coordination et de la subordination (par exemple la complexité de la situation est-elle exprimée en priorité par la coordination adversative, la subordination circonstancielle concessive et d'opposition ou par d'autres moyens?).

L'examen de la situation d'emploi et du contexte (examen préconisé par ÁGNES SZEMERKÉNYI et VILMOS VOIGT dès 1970 { $\Rightarrow$ SzV:350}) est indispensable pour connaître le véritable rôle du proverbe dans la société et aussi sa vraie forme (comprenant aussi l'affixe). La négation aussi mérite une investigation plus poussée ($\Rightarrow$ LNy 1983:21-22) et il en est de même pour la stylistique.

Bibliographie

L'ouvrage mentionné est marqué par une lettre ou un sigle. Pour les citations et les renvois, la lettre ou le sigle est suivi de deux points (:). Pour les sources d'UP, la lettre ou le sigle est suivi d'un trait d'union (-).

La deuxième partie, en chiffres, de l'abréviation, marque la page de l'ouvrage en question, sauf indication contraire (entre parenthèses dans la liste ci-dessous) pour certaines unités bibliographiques.

Nous avons choisi ce système d'abréviation car il présente les avantages suivants:

- les initiales (abréviation du nom de l'auteur ou du titre de l'ouvrage) sont plus expressives que ne le seraient de simples chiffres (écrire le nom de l'auteur ou le titre de l'ouvrage en toutes lettres aurait exigé beaucoup trop de place, compte tenu du grand nombre de références);

- la différence entre les deux points et le trait d'union permet de savoir si le texte cité est un proverbe;

- pour certains ouvrages (surtout des sources de proverbes), on gagne en précision en complétant ou en remplaçant le numéro de la page par d'autres informations, par exemple le numéro du proverbe.

- A ARTHABER, AUGUSTO: *Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali italiani, latini, francesi, spagnoli, tedeschi, inglesi e greci antichi* [Dictionnaire comparé de proverbes et expressions proverbiales italiens, latins, français, espagnols, allemands, anglais et grecs anciens], Ulrico Hoepli, Milano, 1926. (numéro du proverbe)
- ADe DEÁK, ANIKÓ: *Les proverbes hongrois – une approche syntaxique*. Mémoire de maîtrise sous la direction de A. Culioli, Université de Paris VII, Département de recherches linguistiques, septembre 1981.
- ADu DUNDES, ALAN: *On the Structure of the Proverb* [De la structure du proverbe]; in: *The Wisdom of Many – Essays on the Proverb* (Folklore Casebook Series, Volume 1) (réd.: MIEDER, WOLFGANG – DUNDES, ALAN), Garland, New York – London, 1981.
- AG GARRIGUES, ALBERT: *Essais parémiologiques*, auteur, Paris, 1936.
- AJ JOHNSON, A.: *Common English Proverbs* [Proverbes anglais communs], Longman, London, 1954. (numéro)
- AJG GREIMAS, ALGIRDAS JULIEN: *Les proverbes et les dictons*; in: *Du sens – essais sémiotiques*, Seuil, Paris, 1970.

- AMB BAUTIER, ANNE-MARIE: *Peuples, provinces et villes dans la littérature proverbiale latine du Moyen Âge*; in: *Richesse du proverbe. Études réunies par François Suard et Claude Buridant. Volume 1: Le proverbe au Moyen Âge*, Université de Lille III, Lille, 1984.
- AMC CIRESE, ALBERTO MARIO: *I Proverbi: struttura delle definizioni [Les proverbes: structure des définitions]* (Centro Internazionale di Semiotica e Linguistica, o documenti di lavoro e prepubblicazioni, serie D, N 12), Università di Urbino, Urbino, 1972.
- AO OUDIN, ANTOINE: *Curiosités françaises ou Recueil de plusieurs belles propriétés avec une infinité de proverbes et de quolibets*, Paris, 1640.
- AP *Anciens proverbes en françois, manuscrit du milieu du e XIIIe siècle*, No latin 603 de la Bibliothèque nationale.
- APP PARKER, A. A.: *The Humour of Spanish Proverbs [L'humour des proverbes espagnols]*; in: *The Wisdom of Many – Essays on the Proverb* (Folklore Casebook Series, Volume 1) (réd.: MIEDER, WOLFGANG – DUNDES, ALAN), Garland, New York – London, 1981.
- AT 1931 TAYLOR, ARCHER: *The Proverb [Le proverbe]*, Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts, 1931.
- AT 1959 TAYLOR, ARCHER: *The Use of Proper Names in Wellerisms and Folk Tales [L'emploi des noms propres dans les wellérismes et les contes populaires]*; in: *Western Folklore*, 18 (1959); reproduit in: TAYLOR, ARCHER: *Selected Writings on Proverbs* (réd.: MIEDER, WOLFGANG), N° Academia Scientiarum Fennica, FF Communications N 216, Helsinki, 1975.
- AT 1981 TAYLOR, ARCHER: *The Wisdom of Many and the Wit of One [La sagesse de beaucoup et l'esprit d'un]*; in: *The Wisdom of Many – Essays on the Proverb* (Folklore Casebook Series, Volume 1) (réd.: MIEDER, WOLFGANG – DUNDES, ALAN), Garland, New York – London, 1981.
- B BALLAGI, MÓR: *Magyar Példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye [Recueil de proverbes, dictons et locutions hongrois]*, Réthy Lipót, Szarvas, 1850. (numéro)

- BD BARANYAI DECSI, JÁNOS: *Adagiorum graecolatinoungaricorum Chiliades quinque [Cinq mille adages grecs, latins et hongrois]*, Iacobus Klöss, Bartphae, 1598. (mille.cent.dix.numéro)
- BF BAKOS, FERENC: *A magyar szókészlet román elemeinek története [L'histoire des éléments roumains du lexique hongrois]*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- BFs communication personnelle de FERENC BAKOS à l'auteur
- BI 1952 BÉKÉS, ISTVÁN: *Ökölbe szorított szó – A magyar nép válogatott közmondásai és szólásai [La parole au poing – Proverbes et locutions choisis du peuple hongrois]*, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1952.
- BI 1977 BÉKÉS, ISTVÁN: *Napjaink szállóigéi [Les maximes de notre temps], I-II*, Gondolat, Budapest, 1977.
- BJW 1931 WHITING, BARTLETT JERE: *The Origin of the Proverb [L'origine du proverbe]*; in: *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*, Harvard University Press, Cambridge, volume XIII, 1931.
- BJW 1932 WHITING, BARTLETT JERE: *The Nature of the Proverb [La nature du proverbe]*; in: *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*, Harvard University Press, Cambridge, volume XIV, 1932.
- BODTOPENGE DJAMBA WA TULAMBA, BERTHOLD: *Les proverbes – structure et fonction du langage symbolique chez les Tetala (Zaïre)*, mémoire en vue de l'obtention du diplôme d'ethnopsychologie, sous la direction du Pr. Denise Paulme, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Sorbonne, Paris, octobre 1978.
- BSe *La Sainte Bible*, traduite par LOUIS SEGOND, Société biblique de Genève, Paris, 1983. (livre chapitre, verset)
- BSt STEVENSON, BURTON: *The Home Book of Proverbs, Maxims and Familiar Phrases [Le livre familial des proverbes, maxims et locutions familières]*, Macmillan, New York, 1948.
- BV 1986 BÁRDOSI, VILMOS: *De fil en aiguille – Kalandozás a francia szólások világában [De fil en aiguille – Incursion dans le monde des locutions françaises]*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- BV 1990 BÁRDOSI, VILMOS: *A mai francia nyelv frazeológiai rendszerének elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a frazeológiai hasonlatokra, kandidátusi disszertáció [Questions*

théoriques et pratiques du système phraséologique en français contemporain, thèse de doctorat], Budapest, 1990.

- BWM MIEDER, BARBARA and WOLFGANG: *Tradition and Innovation: Proverbs in Advertising [Tradition et innovation: les proverbes dans la publicité]*; in: *The Wisdom of Many – Essays on the Proverb* (Folklore Casebook Series, Volume 1) (réd.: MIEDER, WOLFGANG – DUNDES, ALAN), Garland, New York – London, 1981.
- BZ BOROS, ZOLTÁN: *Ab ovo usque ad mala [De l'oeuf jusqu'à la pomme]*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- C CRAPELET, G.-A.: *Proverbes et dictons populaires avec les dits du mercier et des marchands, et les crieries de Paris, aux XIIIe et XIVe siècles*, Crapelet, Paris, 1831.
- CB BURIDANT, CLAUDE: *Nature et fonction des proverbes dans les Jeux-Partis*; in: *Revue des sciences humaines*, N° 163: *Rhétorique du proverbe*, Université de Lille III, Lille, 1976.
- CD DUNETON, CLAUDE: *La puce à l'oreille – Anthologie des expressions populaires avec leur origine*, Stock, Paris, 1978.
- CM MÉRY, C. de: *Histoire générale des proverbes, adages, sentences, apophtegmes, dérivés des moeurs, des usages, de l'esprit et de la morale des peuples anciens et modernes, I-III*, Delongchamps, Paris, 1828-29. (volume.page)
- CODP *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs [Le dictionnaire usuel Oxford des proverbes]* (réd.: SIMPSON, JOHN), Oxford University Press, Oxford – New York, 1982. (page/colonne)
- CsB CSÜRY, BÁLINT: *Szamosháti szótár [Dictionnaire de Szamoshát]*, I-II, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1935-36. (volume.page)
- D DÜRINGSFELD, IDA VON – REINSBERG-DÜRINGSFELD, OTTO VON: *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen vergleichend zusammengestellt [Proverbes des langues germaniques et romanes arrangés de façon comparative]*, I-II, Herman Fries, Leipzig, 1872-75. (volume.numéro)
- DA DUGONICS, ANDRÁS: *Magyar példabeszédek és jeles mondások [Proverbes et dictons hongrois]*, I-II, Grün Orbán, Szeged, 1820. (volume.page)

- DAc *Dictionnaire de l'Académie française*, 1835.
- DBo BONNET, DORIS: *Le proverbe chez les Mossi du Yatenga (Haute-Volta)*, Société d'Études linguistiques et anthropologiques de France, Série Oralité – Documents, N° 6, Paris, 1982.
- DDM DAUZAT, ALBERT – DUBOIS, JEAN – MITTERAND, HENRI: *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Larousse, Paris, 1964.
- DKOV DÖMÖTÖR, TEKLA – KATONA, IMRE – ORTUTAY, GYULA – VOIGT, VILMOS: *A magyar népköltészet [La poésie populaire hongroise]*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.
- DKMOOV DÖMÖTÖR, TEKLA – KATONA, IMRE – MARTIN, GYÖRGY – OLSVAI, IMRE – ORTUTAY, GYULA – VOIGT, VILMOS: *A magyar folklór [Le folklore hongrois]*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
- DR DES RUISSEAUX, PIERRE: *Le livre des proverbes québécois*, Aurore, Montréal, 1974.
- E ERDÉLYI, JÁNOS: *Magyar Közmondások könyve [Le livre des proverbes hongrois]*, Kozma Vazul, Pest, 1851. (numéro)
- EA *Encyclopédie de l'Alsace*, I-XII, Publitotal, Strasbourg, 1982-86. (volume.page)
- EB *Encyclopaedia Britannica [Encyclopédie britannique]*, I-XXIV, Encyclopaedia Britannica Inc., Chicago – London, 1969. (volume.page)
- EBr BROUZENG, ÉVELYNE: *Stylistique comparée de la traduction de proverbes anglais et français*; in: *Richesse du proverbe. Études réunies par François Suard et Claude Buridant. Volume 2: Typologie et fonctions*, Université de Lille III, Lille, 1984.
- EE *Enciclopedia Einaudi [Encyclopédie Einaudi]* (réd.: EINAUDI, GIULIO), I-XVI, Einaudi, Torino, 1977-84. (volume.page)
- EM MARTIN, ÉMAN: *Deux cent locutions et proverbes – Origine et explications*, Delagrave, Paris, 1925.
- EP PRADEZ, ÉLISABETH: *Dictionnaire des gallicismes les plus usités*, Payot, Paris, 1914.

- ERE *Encyclopaedia of Religion and Ethics [Encyclopédie de religion et de morale]* (réd.: HASTINGS, JAMES), I-XII, Clark, Edinburgh; Schribner, New York, 1908-1921. (volume.page)
- FB BELLINGEN, FLEURY DE: *L'étymologie ou explication des proverbes François, divisée en trois livres par chapitres en forme de dialogue*, Vlacq, La Haye, 1656.
- FBe BENOIT, FÉLIX: *À la découverte du pot aux roses – pour tout savoir sur 500 proverbes, locutions curieuses, sentences et dictons*, Solar, Paris, 1980.
- FBi BUIRAUD, F.: *Le souvenir du calendrier julien dans les traditions populaires*; in: *Journal of the History of Astronomy*, V, 1974.
- FGh FÁBIÁN, ZSUZSA – GHENO, DANILO: *Italianizmusok [Italianismes]*, Terra, Budapest, 1986. (page/numéro)
- FR RODEGEM, FRANCIS: *La parole proverbiale*; in: *Richesse du proverbe. Études réunies par François Suard et Claude Buridant. Volume 2: Typologie et fonctions*, Université de Lille III, Lille, 1984.
- G GLUSKI, JERZY: *Proverbs... A Comparative Book of English, French, German, Italian, Spanish and Russian Proverbs with a Latin Appendix [Livre comparatif des proverbes anglais, français, allemands, italiens, espagnols et russes avec un appendice latin]*, Elsevier, Amsterdam – London – New York, 1971. (chapitre/numéro)
- GBM MILNER, GEORGES B.: *De l'armature des locutions proverbiales. Essai de taxonomie sémantique*; in: *L'homme – Revue française d'anthropologie*, Mouton, Paris – La Haye, tome IX, numéro 3, juillet-septembre 1969.
- GBü BÜCHMANN, GEORG: *Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes [Maximes. Le recueil de citations du peuple allemand]*, Haude und Spenerschen Buchhandlung, Berlin, 1918.
- GF FRANCESCHI, GIULIO: *Proverbi e modi proverbiali italiani [Proverbes et expressions proverbiales italiens]*, Cisalpino-Goliardica, Milano, 1982. (chapitre/numéro)
- GG GAAL, GEORG VON: *Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen, deutsch, englisch, latein, italienisch, französisch und ungrisch [Dictionnaire de proverbes en six langues, allemand, anglais, latin, italien, français et hongrois]*, Friedrich Volke, Wien, 1830. (numéro)

- GH GHEORGHE, GABRIEL: *Proverbele românești și proverbele lumii romanice [Proverbes roumains et proverbes du monde roman]*, Editura Albatros, București, 1986. (numéro)
- GK KASTNER, GEORGES: *Parémiologie musicale de la langue française, ou explication des proverbes, locutions proverbiales, mots figurés qui tirent leur origine de la musique*, Brandus-Dufour et Aubry, Paris, sans date.
- GLE *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, Larousse, Paris, 1980. (volume.entree.colonne)
- GM MEURIER, GABRIEL: *Trésor des Sentences*, Colgony, 1617. (réédition de: *Recueil de Sentences notables et Dictons communs*, Anvers, 1568, et de: *Trésor de sentences dorées*, Bonfons, Paris, 1582)
- GMa MAUERSBERGER, GOTTFRIED: *Madarak [Oiseaux]*, Uránia állatvilág, Gondolat, Budapest, 1972.
- GMi MISRI, GEORGES: *Le Figement linguistique en français contemporain*, thèse pour le doctorat, sous la direction de Denise François-Geiger, Université René Descartes (Paris V), UFR de Linguistique Générale et Appliquée, I-III, 1986-87. (volume.page)
- GMP GRINGORE: *Les menus propos*, Jehan Treperel, Paris, sans date.
- GZÉ GÁSPÁRNÉ ZAUNER, ÉVA: *Mondásválasztás. Pedagógiai-pszichológiai módszer a személyiség értékrendjének megismerésére [Choix d'adages. Méthode de psychologie pédagogique pour connaître l'ordre des valeurs de la personnalité]*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- HB BEYER, HORST und ANNELIES: *Sprichwörterlexikon. Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart [Encyclopédie des proverbes. Proverbes et locutions proverbiales provenant de recueils du XVIe siècle à nos jours]*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1987. (page/colonnc)
- HCE CLOSETS D'ERREY, HENRI DE: *Proverbes et idiotismes français-anglais, accompagnés de notes explicatives*, Imprimerie moderne, Pondichéry, 1939.

- HJ HÁZI, JENŐ: *XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából [Lettres en hongrois du XVIe siècle dans les archives de la ville royale libre de Sopron]*, Székely, Sopron, 1928.
- HPC *Histoire des proverbes*, J. Casterman et fils, Tournai, 1855.
- HPD *Histoire des proverbes*, rédigée par le traducteur de la Galerie anglaise, Durosiers, Paris, 1803.
- JC 1980 CAUVIN, JEAN: *L'image, la langue et la pensée, I-II*, Anthropos-Institut – Haus Völker und Kulturen, St. Augustin, 1980. (volume.page)
- JC 1981 CAUVIN, JEAN: *Comprendre les proverbes*, Éditions Saint-Paul, Série Les classiques africains, N° 884, Issy-les-Moulineaux, 1981.
- JG GRANDVILLE, JEAN-IGNACE-ISIDORE-GÉRARD, dit: *Cent proverbes*, H. Fournier, Paris, 1845.
- JGK KUNSTMANN, JOHN G: *The Bird That Fouls Its Nest [L'oiseau qui salit son nid]*; in: *The Wisdom of Many – Essays on the Proverb* (Folklore Casebook Series, Volume 1) (réd.: MIEDER, WOLFGANG – DUNDES, ALAN), Garland, New York – London, 1981.
- JJ 1979 JUHÁSZ, JÓZSEF: *A magyar frazeológiai egységek osztályozása, kandidátusi értekezés [Classification des unités phraséologiques hongroises, thèse de doctorat]*, Budapest, 1979.
- JJ 1980 JUHÁSZ, JÓZSEF: *A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína [La phraséologie en tant que discipline linguistique]*; in: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből* (réd.: RÁCZ, ENDRE – SZATHMÁRI, ISTVÁN), Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- JJ 1985 communication personnelle de JÓZSEF JUHÁSZ à l'auteur
- JM MORAWSKI, JOSEPH: *Proverbes français antérieurs au XVe siècle*, Édouard Champion, Paris, 1925. (numéro)
- JMT THOMPSON, JOHN MARK: *The Form and Function of Proverbs in Ancient Israel [La forme et la fonction des proverbes dans l'Israël antique]*, Mouton, The Hague – Paris, 1974.
- JP PINEAUX, JACQUES: *Proverbes et dictons français*, Que sais-je? N° 706, Presses Universitaires de France, Paris, 1958.

- JR RUYTINX, JACQUES: *La Morale Bantoue et le Problème de l'Éducation morale au Congo*, Université Libre de Bruxelles – Institut de Sociologie Solvay, Bruxelles, 1960.
- JWG GRIMM, JACOB und WILHELM: *Deutsches Wörterbuch [Dictionnaire allemand]*, S. Hirzel, Leipzig, 1897. (volume.section.partie.page)
- HKL KASSAI, ILONA – LAHTI, LEA-LIISA: *Különbségek vagy hasonlóságok? (A magyar és a finn intonáció összevetése) [Dissemblances ou ressemblances? {Comparaison des intonations hongroise et finnoise}]*; in: Magyar Fonetikai Füzetek, 13, MTA, Budapest, 1984.
- KMa KERTÉSZ, MANÓ: *Szokásmondások – Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei [Locutions et proverbes – Les monuments de notre langue en histoire de la civilisation]*, Helikon, Budapest, 1985.
- KMi KLIMÓ, MIHÁLY: *Contes populaires de France*, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.T., Budapest, 1903(?).
- KNI KRISTÓ NAGY, ISTVÁN: *Bölcsességek könyve – Aforizmák, szállóigék [Le livre des sagesse – Aphorismes, maximes]*, I-II, Gondolat, Budapest, 1984.
- KP KOVÁCS, PÁL: *Magyar példa és közmondási [Dictons et proverbes hongrois]*, Streibig József, Győr, 1794.
- KZ KANYÓ, ZOLTÁN: *A közmondások szemiotikai analízise [Analyse sémiotique des proverbes]*; in: Ethnographia, LXXXVII. évfolyam, 3. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- LB BANGA, LUTHER: *Proverbe et éducation chez les Bulu-Fañ-Beti – une étude socio-éducative des proverbes*, thèse de troisième cycle, École Pratique des Hautes Études, Sorbonne, Paris, 1972.
- LF LEACH, MARIA (editor) – FRIED, JEROME (associate editor): *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend [Grande encyclopédie de folklore, de mythologie et de légendes]*, Funk and Wagnalls Company, New York, 1949-50. (volume.page)
- LL LARCHEY, LORÉDAN: *Nos vieux proverbes*, Librairie de la société anonyme de publications périodiques, Paris, 1886.
- LMa MARTEL, L.: *Petit recueil des proverbes français*, Garnier Frères, Paris, 1889. (numéro)

- LMeg GRANDJEAN, LOUIS-MARIUS-EUGÈNE: *Dictionnaire de locutions proverbiales, I-II*, Liautaud, Paris, 1899. (volume.page)
- LNk NKUSI, LAURENT: *Les proverbes du Rwanda – une approche ethnolinguistique*, thèse pour le doctorat de 3e cycle, École des Hautes Études en Sciences Sociales et Paris X, Paris, 1976.
- LNy 1983 NYÉKI, LAJOS: *Proverbes et opérations logiques (Enseignements tirés d'une étude contrastive franco- hongroise)*; in: Cahiers de Littérature Orale, N°13, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, 1983.
- LNy 1984 NYÉKI, LAJOS: *Le statut linguistique des proverbes (Considérations générales à la lumière d'une enquête contrastive franco-hongroise)*; in: Contrastes, N°8, mai 1984.
- LRL LE ROUX DE LINCY, ADRIEN-JEAN-VICTOR: *Le livre des proverbes français, précédé de recherches historiques sur les proverbes français et leur emploi dans la littérature du Moyen Âge et de la Renaissance, I-II*, Delahays, Paris, 1859. (volume.page)
- LRLs LE ROUX DE LINCY, ADRIEN-JEAN-VICTOR: *Proverbes*; in: *Le Moyen Âge et la Renaissance*, 57e Livraison, Paris, sans date. (folio.page)
- MAn ANUȚEI, MIHAI: *Dicționar de proverbe german-român [Dictionnaire de proverbes allemand-roumain]*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978. (numéro)
- ME MARGALITS, EDE: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások [Proverbes et locutions proverbiales hongrois]*, Kókai Lajos, Budapest, 1896. (page/colonne)
- MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár [Petit dictionnaire encyclopédique hongrois]* (réd.: JUHÁSZ, JÓZSEF – SZŐKE, ISTVÁN – O. NAGY, GÁBOR – KOVALOVSKY, MIKLÓS), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- MHVF *Matériaux pour l'histoire du vocabulaire français*, réunis par Paul Enckell, 2e série, volume 19: *Datations et Documents Lexicographiques*, Klincksieck, Paris, 1981.
- MK KUUSI, MATTI: *Towards an International Type System of Proverbs [Vers un système international de types de proverbes]*, Academia Scientiarum Fennica, FF Communications N° 211, Helsinki, 1972.

- ML MARTIN, J. – LECOMTE, J.: *Grammaire française*, Masson et Cie, Paris, 1972.
- MM MALOUX, MAURICE: *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*, Larousse, Paris, 1988.
- MN *Magyar Néprajz [Ethnographie hongroise]* (réd.: PALÁDI-KOVÁCS, ATTILA), I-VIII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988-1991. (volume.page)
- MNL *Magyar Néprajzi Lexikon [Encyclopédie hongroise d'ethnographie]* (réd.: ORTUTAY, GYULA), I-V, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977-1982. (volume.page)
- MO MÜLLER-HEGEMANN, ANNELIESE – OTTO, LUISE: *Das kleine Sprichwörterbuch [Le petit livre des proverbes]*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1985.
- MPFÉ *Les meilleurs proverbes français et étrangers* par l'auteur de Deux humilités illustres et de plusieurs ouvrages historiques, J. B. Pélagaud, Paris – Lyon, 1864.
- MPS MONTREYNAUD, FLORENCE – PIERRON, AGNÈS – SUZZONI, FRANÇOIS: *Dictionnaire de proverbes et dictons*, Robert, Paris, 1987. (page/numéro)
- NCA ANDREASEN, NANCY C.: *Reliability and Validity of Proverb Interpretation to Assess Mental Status [Fiabilité et validité de l'interprétation des proverbes pour déterminer l'état mental]*; in: *The Wisdom of Many – Essays on the Proverb* (Folklore Casebook Series, Volume 1) (réd.: MIEDER, WOLFGANG – DUNDES, ALAN), Garland, New York – London, 1981.
- NGC CONTOSSOPOULOS, NICOLAS G.: *Les proverbes crétois*; in: *Richesse du proverbe. Études réunies par François Suard et Claude Buridant*, Volume 2: Typologie et fonctions, Université de Lille III, Lille, 1984.
- NPL *Nouveau Petit Larousse*, Larousse, Paris, 1968.
- OAAD AREWA, E. OJO – DUNDES, ALAN: *Proverbs and the Ethnography of Speaking Folklore [Les proverbes et l'ethnographie du folklore parlé]*; in: *American Anthropologist, Journal of the American Anthropological Association*, Volume 66, Number 6, Part 2, Washington, December 1964.

- ODEP *Oxford Dictionary of English Proverbs [Dictionnaire Oxford des proverbes anglais]* (réd.: WILSON, F. P.), Oxford University Press, Oxford, 1975/1970. (page.colonne)
- ON 1966 O. NAGY, GÁBOR: *Magyar szólások és közmondások [Locutions et proverbes hongrois]*, Gondolat, Budapest, 1966. (page/numéro)
- ON 1977 O. NAGY, GÁBOR: *A magyar frazeológiai kutatások története [L'histoire des recherches en phraséologie hongroise]*; in: *Nyelvtudományi Értekezések*, 95. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- ON 1979 O. NAGY, GÁBOR: *Mi fán terem? – Magyar szólásmódok eredete [Où avez-vous pêché cela? – Origine de quelques locutions hongroises]*, Gondolat, Budapest, 1979.
- P 1985/1 PACZOLAY, GYULA: *Magyar-észt közmondások és szólások német, angol és latin megfelelőikkel [Proverbes et locutions hongrois-estoniens avec leurs équivalents allemands, anglais et latins]*, VEAB-ELTE, Veszprém, 1985. (numéro)
- P 1985/2 PACZOLAY, GYULA: *Készülöben van egy összehasonlító szólás-és közmondástár (nyelvtörténeti adatokkal) [En préparation: un recueil comparatif de locutions et de proverbes {avec des données d'histoire de la langue}]*; in: *Magyar Nyelvőr*, CIX. évfolyam, 2. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- P 1987 PACZOLAY, GYULA: *Magyar-észt-német-angol-finn-latin közmondások és szólások cseremisz és zürjén függelékekkel [Proverbes et locutions hongrois-estoniens-allemands-anglais-finnois-latins avec un appendice tchérémisse et zyriane]*, VEAB, Veszprém, 1987. (numéro)
- PA ARNAUD, PIERRE: *Réflexions sur le proverbe*; in: *Cahiers de Lexicologie*, volume LIX, numéro 2, Didier, Paris, 1991.
- PGc GERMA, PIERRE: *"Minute, papillon!": dictionnaire des expressions toutes faites, des formules consacrées et de leurs locuteurs*, Hermé, Paris, 1987.
- PGu GUIRAUD, PIERRE: *Les locutions françaises, Que sais-je? N° 903*, Presses Universitaires de France, Paris, 1961.

- R conférence d'ALAIN REY à Budapest, au Centre interuniversitaire d'études françaises en Hongrie, le 7 mai 1992.
- RC REY, ALAIN – CHANTREAU, SOPHIE: *Dictionnaire des expressions et locutions figurées*, Robert, Paris, 1979.
- RD DOCTOR, RAYMOND D.: *Indian Enumerative Proverbs [Proverbes énumératifs indiens]*; in: *Proverbium*, Yearbook of International Proverb Scholarship, volume 10, University of Vermont, Burlington, 1993.
- RF FINNEGAN, RUTH: *Proverbs in Africa [Les proverbes en Afrique]*; in: *The Wisdom of Many – Essays on the Proverb* (Folklore Casebook Series, Volume 1) (réd.: MIEDER, WOLFGANG – DUNDES, ALAN), Garland, New York – London, 1981.
- RFK ROSTÁS-FARKAS, GYÖRGY – KARSAI, ERVIN: *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár [Dictionnaire tsigane-hongrois, hongrois-tsigane]*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- RL LAGANE, RENÉ: *Locutions et proverbes d'autrefois*, Collection "Le français retrouvé", N° 6, Belin, Paris, 1983.
- S SIRISAKA, ANDOR: *Magyar közmondások könyve [Le livre des proverbes hongrois]*, Engel Lajos, Pécs, 1890.
- SB BLANCHY, SOPHIE: *Parole et proverbes à Mayotte*; in: *Cahiers de Littérature Orale*, organe du Centre de Recherche sur l'Oralité, N° 20, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, 1976.
- Str STRAFFORELLO, GUSTAVO: *La sapienza del mondo ovvero Dizionario universale dei proverbi di tutti i popoli [La sagesse du monde ou bien Dictionnaire universel des proverbes de tous les peuples]*, I-III, Augusto Federico Negro, Torino, 1883. (volume.page)
- Sz SZÜCS, GYULA: *Szólásmódok, közmondások, hasznos mondatok [Locutions, proverbes, phrases utiles]*, auteur, Gyöngyös, 1926.
- SzÁ 1969 SZEMERKÉNYI, ÁGNES: *A proverbiumok logikai- szemantikai összehasonlító vizsgálatához [Étude comparative logico-sémantique des proverbes]*; in: *Népi kultúra – népi társadalom II-III*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- SzÁ 1970 SZEMERKÉNYI, ÁGNES: *A proverbiumok történeti formáinak változásához [Du changement des formes historiques des proverbes]*;

- in: Népi kultúra – népi társadalom IV, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- SzÁk SZENDREY, ÁKOS: *A magyar néphit boszorkánya [La sorcière dans la croyance populaire hongroise]*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- SzGy SZABÓ, GYÖRGY: *Apró cseppekből lesz a zápor – Latin nyelvű szállóigék és aforizmák a közép- és újkorból [Ce sont les gouttes minuscules qui font l'averse – Maximes et aphorismes en latin au Moyen Âge et dans les temps modernes]*, Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1982. (numéro)
- SzI SZATHMÁRI, ISTVÁN: *Gondolatok a magyar frazeológiai kutatásokról [Réflexions au sujet des recherches phraséologiques hongroises]*; in: Magyar Nyelv, LXII. évfolyam, 4. szám (440. szám), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- SzIs communication personnelle d'ISTVÁN SZATHMÁRI à l'auteur
- SzV SZEMERKÉNYI, ÁGNES – VOIGT, VILMOS: *A termelés és a nyelv kapcsolata a szólaszműveletekben [Le rapport entre la production et la langue dans la transformation des locutions proverbiales]*; in: Ethnographia, LXXXI. évfolyam, 2-4. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- TTJ TURÓCZI-TROSTLER, JÓZSEF: *Extra Hungariam non est vita... Szólastörténet mint képzettörténet [Hors de la Hongrie, il n'y a pas de vie... L'histoire de la locution comme histoire de l'idée]*; in: Archivum Philologicum (Egyetemes Philológiai Közlöny), LXXI. évfolyam, 1. füzet, Magyar Tudományos Akadémia – Budapesti Philológiai Társaság, Budapest, 1948.
- V *Biblia Sacra iuxta Vulgata Clementinam [La Sainte Bible d'après la Vulgate clémentine]*, Editorial Católica, Madrid, 1985. (livre chapitre, verset)
- VI VÖÖ, ISTVÁN: *Dicționar de proverbe maghiar-român [Dictionnaire de proverbes hongrois-roumain]*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1984. (numéro)
- VJ VILLÁM, JUDIT: *Nagykőrösi tájszótár [Dictionnaire dialectal de Nagykovács]*, ELTE-MTA, Budapest, 1987.

- VSz VOIGT, VILMOS – SZEMERKÉNYI, ÁGNES: *A "hatos" a magyar közmondásokban [Le "six" dans les proverbes hongrois]*; in: Magyar Nyelvőr, CVIII. évfolyam, 4. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- W WANDER, KARL FRIEDRICH WILHELM: *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk [Dictionnaire allemand de proverbes. Trésor pour le peuple allemand]*, I-V, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1867-1880. (volume.colonne/numéro)
- WM MIEDER, WOLFGANG: *American Proverbs: A Study of Texts and Contexts [Les proverbes américains: une étude des textes et des contextes]* (Sprichwörterforschung. Herausgegeben von Wolfgang Mieder, Band 13), Peter Lang, Bern – Frankfurt am Main – New York – Paris, 1989.
- WR WEIL, SYLVIE – RAMEAU, LOUISE: *Trésor des expressions françaises*, Collection "Le français retrouvé", N° 1, Belin, Paris, 1981.

Index des proverbes français cités

Cet index liste en ordre alphabétique les proverbes français mentionnés dans cette étude, en indiquant la page de leur apparition, le numéro du chapitre, précédé d'un trait oblique: /, et le point de vue de l'examen, entre parenthèses ().

- ~À bon vin il ne faut pas de bouchon~: ⇒ IX.1. (vin)
- ~À bon vin il ne faut point d'enseigne~: ⇒ IX.1. (vin)
- ~A chaul donc dent ne gardet~: ⇒ IV.2.4. (origine dans la littérature religieuse)
- ~À cheval donné on ne regarde pas la bouche~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire); ⇒ IV.2.4. (origine dans la littérature religieuse)
- ~A chevell doné sa dent n'est agardé~: ⇒ IV.2.4. (origine dans la littérature religieuse)
- ~À Courteille, on pèse les oeufs~: ⇒ IV.1. (origine épique)
- ~À femme avare, galant escroc~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)
- ~À grand pêcheur échappe anguille: ⇒ III.5.2. (archaïsme grammatical)
- ~Aide-toi, Dieu t'aidera~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)
- ~Aide-toi, le Ciel t'aidera~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)
- ~Aidez-vous seulement et Dieu vous aidera~: ⇒ IV.1. (origine)
- ~À la Chandeleur, le jour augmente de deux petites heures~: ⇒ XII.2.1. (calendrier julien)
- ~À la fête de la Chandeleur, les jours croissent de plus d'une heure~: ⇒ XII.2.1. (calendrier grégorien)
- ~À la Saint-Barnabé, le jour le plus long de l'année~: ⇒ XII.2.1. (calendrier julien)
- ~À la Sainte-Luce, le jour croît du saut d'une puce~: ⇒ XII.2.1. (calendrier julien)
- ~À la Saint-Vincent d'une heure grand~: ⇒ XII.2.1. (calendrier julien)
- ~À l'Sainte Lucie, lu pu court d'jou, lu pu longue nuitée~: ⇒ XII.2.1. (calendrier julien)
- ~À père avare, fils prodigue~: ⇒ X.2.4. (contre-proverbe)
- ~À quelque chose malheur est bon~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)
- ~À Rome comme à Rome~: ⇒ IV.1. (origine épique); ⇒ IV.2.3. (origine dans la littérature religieuse)
- ~Aucun n'est prophète chez soi~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)
- ~Barbe rousse, noir de chevelure, Est réputé faux par nature~: ⇒ XII.1.3. (roux, ethnographie)

- ~Bienheureux les pauvres d'esprit~: ⇒ IV.2.12. (origine biblique)
- ~Blanc sur rouge, rien ne bouge; rouge sur blanc, tout fout le camp~: ⇒ IX.2. (vin)
- ~Bonjour lunettes, adieu fillettes~: ⇒ III.6.1. (image, opposition proverbe⇒dicton)
- ~Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée~: ⇒ III.6.1. (opposition proverbe⇒énigme)
- ~Ce n'est pas honte de choir mais de trop gésir~: ⇒ III.5.4. (archaïsme lexical)
- ~Cependant que le fer est chaud il le faut battre~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)
- ~Ce qui vient de la flûte (s'en) retourne au tambour~: ⇒ III.5.3. (métaphore)
- ~Ce qui vient du tambour s'en retourne à la flûte~: ⇒ III.5.3. (métaphore)
- ~C'est folie de semer les roses aux pourceaux~: ⇒ IV.2.9. (origine biblique)
- ~C'est un vilain oiseau que celui qui salit son nid~: ⇒ XII.2.5. (ornithologie)
- ~Chacun porte sa croix~: ⇒ IV.2.11. (origine biblique)
- ~Chantez à l'âne, il vous fera des pets~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)
- ~Chat échaudé craint l'eau froide~: ⇒ III.5.3. (sous-entendu); ⇒ III.6.5. (opposition proverbe⇒slogan, sous-entendu)
- ~Cheval donné ne doit-on en dens regarder~: ⇒ IV.2.4. (origine dans la littérature religieuse)
- ~Chose promise, chose due~: ⇒ III.6.1. (image, opposition proverbe⇒dicton)
- ~Contre morsure de chien de nuit Le mesme poil très-bien y duit~: ⇒ XII.1.1. (homéopathie, ethnographie)
- ~Coq chante ou non, viendra le jour~: ⇒ III.5.1. (marque prosodique)
- ~Cui advient une n'advient seule~: ⇒ IV.1. (origine)
- ~Dans les petits pots, les bons onguents~: ⇒ X.1.3. (proverbe dialogique)
- ~De savoir vient avoir~: ⇒ III.5.2. (archaïsme grammatical)
- ~Deux femmes font un plaid, Trois un grand caquet, Quatre un plein marché~: ⇒ V.1.1. (nombre 3)
- ~Dis-moi qui tu fréquentes et je te dirai qui tu es~: ⇒ III.8. (définition du proverbe)
- ~En dementres que li fers est chaud le doit on battre~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)

- ~Faute d'un point Martin a perdu son bien [âme]~: ⇒ IV.1. (origine non-épique)
- ~Femme bonne vaut une couronne~: ⇒ IV.2.1. (origine biblique); ⇒ VI.4.2. (proverbes français, hongrois⇔autres européens)
- ~Femme barbue de loing la salue, un baston à la main~: ⇒ XII.1.2. (femme barbue, ethnographie)
- ~Fier n'a que perdre~: ⇒ II.2. (proverbes⇔UPNG)
- ~Froides mains, chaudes amours~: ⇒ XII.2.4. (biologie)
- ~Fumée, pluie et femme sans raison Chassent l'homme de sa maison~: ⇒ IV.2.8. (origine biblique); ⇒ VII.3. (priamel)
- ~Homme roux et femme barbue De quatre lieux les salue, Avec trois pières au poing Pour ten ayder, s'il vient à point~: ⇒ XII.1.2. (femme barbue, ethnographie); ⇒ XII.1.3. (roux, ethnographie)
- ~Il faut battre le fer quand [tandis qu'] il est chaud~: ⇒ II.2. (proverbes⇔UPNG); ⇒ X.2.1. (contre-proverbe)
- ~Il faut se garder du devant d'une femme, du derrière d'une mule et d'un moine de tous côtés~: ⇒ VII.3. (priamel)
- ~Il faut se méfier même d'une belette morte~: ⇒ III.5.3. (sous-entendu)
- ~Il faut vivre à Rome comme à Rome~: ⇒ IV.1. (origine épique); ⇒ IV.2.3. (origine dans la littérature religieuse)
- ~Il ne faut pas jeter des marguerites devant les pourceaux~: ⇒ IV.2.9. (origine biblique)
- ~Il ne faut pas mettre la charrue avant les boeufs~: ⇒ II.2. (proverbes⇔UPNG)
- ~Il ne faut pas parler de corde dans la maison d'un pendu~: ⇒ IV.2.6. (origine talmudique)
- ~Il ne faut pas semer des fleurs devant des pourceaux~: ⇒ IV.2.9. (origine biblique)
- ~Il ne faut souvent qu'un fou pour rendre fous les autres~: ⇒ V.2.4. (nombres 10 et 100); ⇒ VII.2.2. (origine chronologique)
- ~Il n'est ombre que d'étendard~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)
- ~Il n'y a pas de fumée sans feu~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)
- ~Il vaut mieux laisser son enfant morveux que de lui arracher le nez~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)
- ~Il y a plus d'un âne à la foire qui s'appelle Martin~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)
- ~Impossible n'est pas français~: ⇒ III.6.4. (opposition proverbe⇔UGNPr); ⇒ IV.1. (origine épique); ⇒ VIII.2.1. (ethnonymes)

- ~Jamais deux sans trois~: ⇒ V.1.2. ('malheurs successifs') (nombre 3); ⇒ V.1.3. ('événements heureux ou malheureux') (nombre 3)
- ~La critique est aisée, et l'art est difficile~: ⇒ III.6.4. (opposition proverbe⇔UGNPr)
- ~La douceur du miel ne console pas de la piqure de l'abeille~: ⇒ III.5.1. (marque prosodique)
- ~Lait sur vin est venin, Vin sur lait est souhait~: ⇒ IX.2. (vin)
- ~La parole est d'argent, le silence est d'or~: ⇒ IV.2.7. (origine talmudique)
- ~L'appétit vient en mangeant~: ⇒ IV.1. (origine non- littéraire)
- ~L'argent fait tout~: ⇒ X.2.5. (contre-proverbe)
- ~L'argent n'a pas d'odeur~: ⇒ III.6.4. (opposition proverbe⇔UGNPr); ⇒ XII.3. (histoire)
- ~L'argent ne fait pas le bonheur~: ⇒ X.1.1. (proverbe dialogique); ⇒ X.2.5. (contre-proverbe)
- ~La robe fait l'homme~: ⇒ II.2. (proverbes⇔UPNG); ⇒ X.2.2. (contre-proverbe)
- ~Le menteur est ordinairement larron~: ⇒ VI.4.1. (proverbes français, hongrois⇔autres européens)
- ~L'en deyt battre le fer tant qu'il soit chaud~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)
- ~Les alouettes rôties ne se trouvent pas sur les haies~: ⇒ X.2.3. (contre-proverbe)
- ~Les avocats sont des lèche-plats; les procureurs sont des voleurs~: ⇒ III.5.3. (parallélisme)
- ~Les belles paroles n'écorchent pas la langue~: ⇒ X.2.3. (contre-proverbe)
- ~Les brebis qui bêlent le plus ne sont pas les meilleures~: ⇒ III.6.1. (image, opposition proverbe⇔dicton)
- ~Les Hongres puent comme daims, c'est pitié que de les sentir~: ⇒ VIII.2.4. (ethnonymes)
- ~Les poils du chien guérissent la morsure du chien~: ⇒ XII.1.1. (homéopathie, ethnographie)
- ~L'exactitude est la politesse des rois~: ⇒ III.6.4. (opposition proverbe⇔UGNPr)
- ~L'habit fait l'homme~: ⇒ X.2.2. (contre-proverbe)
- ~L'habit ne fait pas le moine~: ⇒ II.2. (proverbes⇔UPNG); ⇒ X.2.2. (contre-proverbe)
- ~L'homme est un loup pour l'homme~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire?)
- ~Li plus apert home en France~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale); ⇒ VIII.2.2. (ethnonymes)
- ~Li plus trahitre en Hongrie~: ⇒ VIII.2.4. (ethnonymes)

- ~Li plus traître sont en Gresce~: ⇒ VIII.2.4. (ethnonymes)
- ~L'Italien est sage devant la main, l'Allemand sur le fait, le Français après le coup~: ⇒ VIII.2.3. (ethnonymes)
- ~Main chaude, amour froid~: ⇒ XII.2.4. (biologie)
- ~Mieux vaut faire envie que pitié~: ⇒ V.2.1. (nombres 10 et 100)
- ~Mieux vaut terre gâtée que terre perdue~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)
- ~Moineau en main vaut mieux que pigeon qui vole~: ⇒ III.5.1. (allitération); ⇒ VII.1.2. (origine chronologique)
- ~Montre-moi un menteur, et je te montrerai un larron~: ⇒ VI.4.1. (proverbes français, hongrois⇒autres européens)
- ~Nécessité fait [n'a point de] loi~: ⇒ X.2.8. (contre-proverbe)
- ~Ne t'attends qu'à toi seul, c'est un commun proverbe~: ⇒ III.5.5.3. (suffixe proverbial)
- ~Noblesse oblige~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale); ⇒ III.7. (pas quatre quadrants)
- ~Nul n'est prophète en son pays~: ⇒ IV.2.13. (origine biblique)
- ~Nul prophète est sans honneur sinon en son pays~: ⇒ IV.2.13. (origine biblique)
- ~Oignez vilain, il vous poindra, Poignez vilain, il vous oindra~: ⇒ VIII.1.4. (hiérarchie sociale)
- ~Ôtez un vilain du gibet, il vous y mettra~: ⇒ VIII.1.4. (hiérarchie sociale)
- ~Pauvreté n'est pas péché; mieux vaut cependant la cacher~: ⇒ X.1.2. (proverbe dialogique)
- ~Pauvreté n'est pas vice~: ⇒ X.1.2. (proverbe dialogique)
- ~Plus me hâte et plus me gêne~: ⇒ X.2.1. (contre-proverbe)
- ~Poil (dit Bacchus) du mesme chien Est au piau souverain bien~: ⇒ XII.1.1. (ethnographie)
- ~Point de roses sans épines~: ⇒ XIII.2. (avenir des proverbes)
- ~Pour un poil Martin perdit son asne~: ⇒ IV.1. (origine non-épique?)
- ~Pour un point, Martin perdit son âne~: ⇒ IV.1. (origine non-épique?)
- ~Proverbe ne peut mentir~: ⇒ X.2.6. (contre-proverbe); ⇒ XI.1. (métaproverbe)
- ~Qui avient une n'avient seule~: ⇒ IV.1. (origine)
- ~Qui prend, s'engage~: ⇒ IV.2.5. (origine biblique)
- ~Qui s'attend à l'écuelle d'autrui est souvent mal diné~: ⇒ III.5.2. (archaïsme grammatical)
- ~Qui s'excuse, s'accuse~: ⇒ III.5.1. (paronomase)
- ~Qui veut la fin veut les moyens~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)

~Rousseau Français, noir Anglais, Blanc Italien, ce sont trois Et le Normand de tout aage A qui ne se fie le sage~: ⇒ XII.1.3. (roux, ethnographie)

~Quand le père donne au fils, rit le père, rit le fils; quand le fils donne au père, pleure le père, pleure le fils~: ⇒ V.2.3. (nombres 10 et 100)

~Qui bête va à Rome, tel en retourne~: ⇒ VI.1. (type roman)

~Qui ne risque rien n'a rien~: ⇒ VI.4.3. (proverbes français, hongrois⇔autres européens)

~Saint-Eutrope mouillé estropie les cerises~: ⇒ XII.2.1. (calendrier, jeu de mots)

~Si le dicton dit vrai, Méchante femme s'épouse en mai~: ⇒ III.5.5.1. (préfixe proverbial)

~Tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se brise~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)

~Tel maître, tel valet~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)

~Tel père, tel fils~: ⇒ X.2.4. (contre-proverbe)

~Tel sème qui ne recueille pas~: ⇒ IV.2.10. (origine biblique?)

~Tel vient de Rome, Qui ne vaut pas mieux qu'en y allant~: ⇒ III.5.2. (marque grammaticale)

~Tierce fois, c'est droit~: ⇒ V.1.3. (nombre 3)

~Trois déménagements valent un incendie~: ⇒ V.1.4. (nombre 3)

~Un bon ami vaut mieux que cent parents~: ⇒ VII.2.1. (origine chronologique)

~Un clou chasse l'autre~: ⇒ XII.2.3. (technique)

~Un coq est bien fort sur son fumier~: ⇒ IV.1. (origine littéraire)

~Une hirondelle ne fait pas le printemps~: ⇒ XII.2.2. (printemps⇔été)

~Une main lave l'autre~: ⇒ IV.2.2. (origine biblique)

~Une pomme gâtée en gâte cent~: ⇒ V.2.2. (nombres 10 et 100)

~Un malheur ne vient jamais seul~: ⇒ IV.1. (origine littéraire?)

~Un mauvais accommodement vaut mieux qu'un bon procès~: ⇒ VI.2. (type roman)

~Un menteur est ordinairement larron~: ⇒ VI.4.1. (proverbes français, hongrois⇔autres européens)

~Un tiens vaut, ce dit-on, mieux que deux tu l'auras~: ⇒ III.5.5.2. (infixe proverbial)

~Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)

~Ventre affamé n'a point d'oreilles~: ⇒ IV.1. (origine non-littéraire)

~Vin délicat, friant et bon N'a mestier lierre ne brandon~: ⇒ IX.1. (vin)

~Vu une fois, cru cent fois~: ⇒ V.3. (nombre 100)

TABLE DES MATIÈRES

	Liste des sigles et signes utilisés	87
	Avant-propos	88
I.	INTRODUCTION	89
II.	LA PARÉMIOLOGIE	93
II.1.	La phraséologie	93
II.2.	La parémiologie dans la phraséologie:	
	l'opposition proverbe $\leftrightarrow$ UPNG	95
II.3.	L'interdisciplinarité de la parémiologie	97
III.	ESSAIS DE DÉFINITION DU PROVERBE	99
III.1.	La dénomination du proverbe	99
III.2.	Difficulté de la définition	101
III.3.	Rythme, norme, image	102
III.4.	En tant que message social	104
III.5.	Définition par les marques	105
III.6.	Définition par opposition à certains genres	118
III.7.	Une définition manquée: Milner	126
III.8.	Tentative de synthèse: Arnaud	126
III.9.	Conclusion sur les définitions	128
IV.	ORIGINE DANS LA LITTÉRATURE	130
IV.1.	Un noyau dans la prose?	130
IV.2.	La Bible et la littérature religieuse	133
V.	LES NUMÉROUX: EXAMEN SYNCHRONIQUE	144
V.1.	Le nombre 3	144
V.2.	Les nombres 10 et 100	146
V.3.	Une typologie fondée sur les nombres?	147
VI.	LA TYPOLOGIE CONFIRMÉE?	149
VII.	ORIGINE CHRONOLOGIQUE ÉTABLIE GRÂCE	
	AUX NUMÉRAUX	153
VII.1.	Convergence et divergence dans une même langue	153
VII.2.	Convergence et divergence entre plusieurs langues	154
VII.3.	Les priamels	155
VIII.	ETHNONYMES	157
VIII.1.	Ethnonymes dans les proverbes hongrois	157
VIII.2.	Ethnonymes dans les proverbes français	159
VIII.3.	Conclusion sur les proverbes à ethnonyme	161
IX.	LE VIN	162
X.	LA POLÉMIQUE PROVERBIALE	164
X.1.	Le proverbe dialogique	164
X.2.	Les contre-proverbes	165

X.3.	Conclusion sur la polémique proverbiale	168
XI.	LES MÉTAPROVERBES	170
XII.	L'APPORT DE CERTAINES SCIENCES AUXILIAIRES À LA PARÉMIOLOGIE	172
XII.1.	L'ethnographie	172
XII.2.	Les sciences naturelles et la technique	175
XII.3.	Une rectification due à l'histoire	181
XIII.	CONCLUSION	182
XIII.1.	Le résultat des recherches	182
XIII.2.	L'avenir des proverbes	186
XIII.3.	L'avenir de la parémiologie	187
	Bibliographie	189
	Index des proverbes français cités	204

Elżbieta Artowicz

Mapping of Speech Acts and Problems of the Stylistic Differentiation of the Hungarian Language in the New Handbook *Halló, itt Magyarország*

(Paper presented at the Symposium on 'Methods of Teaching Foreign Languages' organised by the Institute of Hungarian Culture in Warsaw, 26-27th January, 1994)

An analysis within the scope indicated by the title of my paper was inspired by the specific situation of a linguist who is not a specialist in language teaching and who for some time had to teach the descriptive grammar of a non-Indo-European language during the first two years of study. To make it worse, that language had to be learned by my students from scratch. In all probability, my courses had been intended to help them acquire the Hungarian language, but the effects proved unintended. In view of the fact that the model of the description of the Hungarian language in its classical grammar differs considerably from what they were used to, it meant for my students an additional burden as they had to acquire at least rudiments of theoretical knowledge in the sphere of general linguistics, beginning with the classification of parts of speech and definitions of morphosyntactic units. Further the necessity to refer, in the description of the system of Hungarian, to detailed examples drawn from texts turned a course in descriptive grammar into a regular language course, whereas the latter was often confined to the assimilation by the students of agglutinative paradigms of Hungarian, dissociated from any context of communication. The modern repertory of materials for language teaching, rather typical of so called less widely taught language, combined with the frequent lack of experience in teaching which marked the lecturers who were native speakers of Hungarian, induced me first to try to define the minimum socio-cultural knowledge indispensable in a handbook and conditioning a correct language behaviour.¹ Next it encouraged me to attempt to general appraisal of one of the recent books, accessible in this country, from the point of view of pragmatics.

Halló, itt Magyarország, a new handbook of the Hungarian language, which is for the second year being used in our department as the basis for the practical teaching of Hungarian, appeared in 1992.²

Szines magyar nyelvkönyv (A colourful Handbook of Hungarian), which for many years had to be used by us as the main source of language acquisition, had essential shortcomings:

(i) its composition mapped the traditional descriptive grammar, which was due to the fact that it was based on the cognitive method and the resulting emphasis in the process of teaching, on the multilevel organization of language;

(ii) scarcity of socio-cultural context which would determine, in a higher degree than in the case of other languages, correct performance;

(iii) scarcity of dialogues which would illustrate verbal communication.³

As compared with the former, *Halló, itt Magyarország* marks a considerable advance in the methodology of language teaching. Nevertheless my own observations made in language teaching, the analysis of the new Hungarian handbook, and my acquaintance with the structure of many analogous for teaching such languages as French and English make me pose certain questions and formulate reflections for discussion in a group of specialists who represent incomparably richer methodological traditions than people engaged in teaching less widely taught languages. (cf. *Allô France, Sans frontières, Blueprint* etc)⁴.

While my paper is not intended to submit a detailed review of an essential instrument in acquiring the knowledge of Hungarian culture, an instrument which arouses optimism when we have advances in our Hungarian studies in mind, I shall take the liberty to give you general information on those thematic and structural solutions to be found in the handbook now under consideration which imply methodological problems as far as the part containing instructions for the teacher, a constant element of sources for the teaching of congress languages, has not been published.

Halló, itt Magyarország differs considerably from *Szines magyar nyelvkönyv* by much richer knowledge of the realities of Hungarian everyday and cultural life and by the repertory of situations occurring in verbal communication, to be found in 40 lessons of structured dialogues and descriptions and fixed in tape recorder cassettes (In *Halló, itt Magyarország* there is no grouping together of single lessons into thematico-functional blocks).

Lessons 1-9 include dialogues only. Beginning with lesson 10 there is a growing proportion of narrative texts. This is partly justified by the specific structure of the Hungarian language, marked by a wealth of morphological exponents of spatial and temporal relations, and their diversified and complicated word order in utterances which perform the predicative function only, and those which are definite speech acts.

An essential shortcoming of *Halló, itt Magyarország* consists in that it disregards phonetic and intonational material and exercises built into the structure of the lessons, because the development of correct articulation habits (especially when it comes to the rich system of Hungarian vowels) and of the

skill in recognizing speech is the first and the most serious barrier in the acquisition of Hungarian, the latter being as a rule hampered by the psychological factors and the conviction of the learners that Hungarian is difficult.

The handbook is addressed to foreigners of unspecified age, which has resulted in stylistic eclecticism, especially in the description of formal and informal behaviour, which in Hungarian is very strongly conditioned by the social status of participants in verbal communication, beginning with greetings and forms of address (which have a rich literature intended for native speakers and accessible only to language teachers).

The assumed universality of the addresses of the handbook in all probability accounts for the idea of differentiating the senders of verbal communiqués, who represent various age groups as well as statuses and occupations (students, businessmen, journalists, physician, police, office personnel, staffs in hotels and tourist services); they are introduced and described by an anonymous narrator. This suggests a comparison with the organization of handbooks of English and French (*Allô France, Sans frontières, Blueprint* etc), with which I am more or less familiar and in which the linking element takes the form of presenters of, or participants in, various events. Reference to them makes it easier to associate new material with that already assimilated. Such composition seems good from the point of view of the dramaturgical coherence of lessons.

The brief introduction to the handbook, written by its authors, stresses, its pragmatic aim: the development of communicative readiness and preparedness in everyday situations. Hence the main principle which organizes the handbook consists in the scope of subject matter and the typicality of situations in which definite speech acts take place and corresponding morpho-syntactic structures are presented.

The repertory of situations changes and is differentiated as the learners acquire better grammatical competence.

Part I (lessons 1-20) is dominated by standard formal situations (hotel, restaurant, shop, apartment hire office office/firm (lessons 1-8), visit in a private apartment, physician's room, official dinner in an elegant, showing the city to a guest from abroad, going to the cinema, an evening in the theatre).

Part II (lessons 21-40) is marked by an increased proportion of informal situations or such which are more strongly contrasted with formal ones (establishing official and social contacts, accidental meeting at the railway station, press interview, post office, traffic accident, troubles with the car and with the police, staying in the hospital, conversation of the patient with his family and the that of his family with the physician, Christmas spent with a

Hungarian family, weather, family plans for holidays, air travel and formalities at the frontier, looking for a job, official contacts, do-it-yourself hobby, small talk with the hairdresser and with the beautician, defects and their repair in one's flat, touring the city by bus, farewell parties and exchange of cordialities).

The acquaintance with the situational contexts of verbal communication, listed above by way of example, may be treated as socio-cultural realities known to the learner, or, to use Searle's terminology, as preparatory conditions which determine fortunate performance of speech acts, whose repertory is, my analysis has shown – rather typical of rather analogous handbooks of foreign languages: introducing oneself: *Nagy János vagyok. Nagyön örülök; Szervusz, Péter vagyok – Szervusz, Éva vagyok.*; identification of persons and objects, of nationality: *Őn angol, ugye? – Igen, én angol vagyok; Te magyar vagy? – Nem, lengyel vagyok. – És te? – Mi a neve? Hány éves? Milyen nemzetiségű? Mi a címe? Mi a foglalkozása? Hol tanul?*, knowledge of foreign languages: *És ön milyen nyelven beszél? Beszélek angolul; Csak egy kicsit beszélek magyarul.*; address: *Bocsánat, uram/kisasszony; Kérem szépen*, location in space and time: *Hol van a posta? – ott van, a szálloda mellett/előtt; Hol van a magyaróra?; Hány óra van? – Negyed hét van; Még csak negyed kilenc van?*, introduction of third persons and objects: *Igazgató úr, bemutatom Braun urat; Kati, bemutatom Pétert; Tessék parancsolni, Ez az előszoba, A fürdőszoba itt van, balra. Van egy nagy fürdőkád, zuhany, mosdó*, polite formulas: *Tessék parancsolni; Mit parancsol?; Tessék.; Mit kér?; Kit tetszik keresni?*, greetings: *Kézét csókolom; Jó reggelt/napot kívánok; Szervusz*; formulas of thanks: *Köszönöm; Köszönöm nem kérek* etc. .⁵ It must be emphasized that the now described Part I of *Halló, itt Magyarország* is marked by a wealth of lexical material in the sphere of identification and characteristics of object, whose assimilation is restricted by the phonological barrier and by the wealth of morpho-syntactical exponents of spatio-temporal relationships, typical of the agglutinative Hungarian language. The lexical store of the first five lessons is approximately twice as large as in the English and French handbooks mentioned above. The learners find it very difficult to cope with the semantic identification and the correct use of grammatical agglutinative morphemes, and in the handbook itself it is assigned incomparably more space than in the said handbooks of congress language. It seems that the phonological barrier and the excessive expansion of the lexicon are not conducive to the quick development of culturally correct communicational behaviour.

In the teaching of Hungarian at the university level the problem was partially solved by the introduction of additional classes in the practical

phonetics and grammar of Hungarian, dedicated to the assimilation of morpho-syntactical structures and separated from classes in descriptive grammar, which begin at a later stage.

In the light of the said strong socio-cultural conditioning of the stylistic register of utterances the above described thematic selection of communicational situations automatically results in the domination of the formal style in the initial period of learning. (One of the first expression related to the establishment of communicational contact is *Mit parancsol?* (i.e. *What do you order?*), not quite pertinently used in the context of ordering coffee in the cafeteria. It is true that such formal expressions are consistently accompanied by examples of informal dialogues. The observation of those students who after the such formal expression are consistently accompanied by examples of informal dialogues. The observation of those students who after the initial period of study go to Hungary for six months of the practical study of Hungarian shows that their knowledge of rules of verbal behaviour developed in the manner described is not very useful in the realities of student life, in which they develop their language performance. The unintended effect and problem after their return to Poland, when they have to prove their mastery of the material contained in the handbook taught at that time, takes the form of an excessive colloquialization of utterances and problems with the mastering expressions that belong to the formal register of Hungarian, in the sphere of both the lexicon and the exponents of illocutionary force.

The arrangement and placing of the grammatical and lexical exponents of the illocutionary force of utterances under consideration of at least two stylistic registers of the Hungarian language (formal and informal) in any handbook intended for foreigners is not an easy task, and that, among other things, because of the specific features of sematico-grammatical structures in Hungarian. The exponents of the illocutionary force of utterances which perform such functions in verbal communication: questions (for decisions and for complementation), request, promise, assertion, insistence, proposal etc., take the form of intricate sematico-morphological and syntactic categories, exotic from the point of view of the Polish users of the Hungarian language, who have to cope with the numerical wealth of agglutinative morphemes. This covers the existence of parallel conjugational paradigms connoted in the sentence by a definite or indefinite object of action, conjugation of nouns as exponent of the relation of possessivity, the position of separable verbal prefixes (certain analogies with the German language) conditioned by the thematic-rhematic structure of the sentence, the double function of the grammatical form of the imperative mood (the so-called conjunctive and imperative use), and syntactic structures implied by modal exponents of illocutionary force: *kell* (it is necessary), *szabad* (it is allowed), *tilos* (it is

prohibited), *érdemes* (it is worth while), *fontos* (it is important), *illik* (it becomes – in sense of befit), *sikerül* (it is successful). The grammatical structure which perform such basic pragmatic functions are thus necessarily concentrated in the second, advanced part of the handbook, and are combined with compound formulas expressing politeness so characteristic of verbal communication in formal situations: – official contacts: *Fáradjon a pénztárhoz!; Menjen egyenesen ezen az utcán!; Ott forduljon jobbra és menjen el a következő zebráig! Parancsoljon, uram! Nyissa ki, kérem! ;*

- contacts with strangers: *A nevét, legyen szíves! Legyen szíves valamilyen igazolványt mutatni!; Legyen szíves megmondani; Mondja el, legyen szíves, mi történt?; Hívja a mentőket és a rendőrséget!*

Quite essential difficulties in developing in the learners efficiency in verbal communication are due to the argument and the content of the exercises to be found in the handbook under consideration. It offers a relatively scanty set of exercises envisaged for each lesson. (A separate workbook has not been prepared so far). Those to be found in *Halló, itt Magyarország* are typical exercises in transformational grammar, which to some extent disagree with the main body of each lesson, oriented toward verbal communication. I would like to revert at this point to the previously mentioned composition of lessons based on dialogue and description, where we do not find the now common, it seems, distinction between those exercises which develop skills in the acoustic subcode and the graphic subcode of the language: speaking and listening versus reading and writing. Such being the case, and in lack of a methodological part in the handbook, the mode and the scope in which the material is exploited depends on the ingenuity and didactic competence of the teacher (for instance, making use of simulation and role play).

These critical remarks have in view posing the next methodological problem, namely the indication of, or search for, sufficiently effective methods of developing skills of communicating in a language all subsystems of which differ typologically from the first language of the learners. That considerably acquiring by them of the basic grammatical competence. To make matters worse, the set of methodological aids is relatively modest (which includes the lack of a functional grammar of Hungarian).

An analysis of the repertory of illocutionary functions considered in the dialogues and texts in *Halló, itt Magyarország* and in the index of the lexicon allows one appraise that book positively, from various points of view with some reservations.

I have based my cursory analysis on the classical study *Speech Acts* by Searle, B. Fraser's taxonomy of illocutionary acts presented by him in the *Syntax and Semantics* series ⁶, and so called categories of communication

singled out in practical confrontative grammars such as T. Krzeczowski *Gramatyka angielska dla Polaków* ('English Grammar for Poles').⁷

The illocutionary acts mapped in handbooks for beginners who study foreign languages naturally concentrate first on presenting their morphosyntactic exponents, with a limited presentation of functional ones, which imply the use of complex syntactic structures. B. Fraser in his taxonomy of speech acts singles out eight classes that map the intention (attitude) of the sender of a verbal communiqué:

(i) acts of asserting with two subclasses which express the speaker's assessment of how the proposition expressed fits into the conversation and the speaker's strength of conviction in the truth of the proposition expressed, such as *add, announce, comment, declare, inform, notify, point out, mention, remark, remind, reply, say, state, tell, accuse, acknowledge, admit, affirm, agree, argue, claim, confirm, confess, object, predict*.

(ii) acts of evaluating the truth of the sentence expressed with the specification of the basis of this judgement, such as: *analyze, appraise, assess, calculate, call, certify, choose, classify, conclude, declare, describe, formulate, find, guess, insist, postulate, speculate*.

(iii) act reflecting speaker's attitude toward the appropriateness of the state of affairs resulting from some prior act expressed by the sentence, such as: *accept, agree, complain, compliment, congratulate, disagree, excuse, object to, protest, recognize, regret, thank, toast, wish*.

(iv) acts of stipulating expressing the speaker's desire for the acceptance of the naming convention expressed by the proposition, such as: *begin, call, choose, declare, describe, distinguish, identify, nominate, select, specify*.

(v) acts of requesting expressing the speaker's desire for the hearer to bring about the state of affairs expressed in the proposition such as: *appeal, ask, beg, bid, command, demand, direct, forbid, insist, inquire, instruct, invite, order, pray, prohibit, request, require, solicit*.

(vi) acts of suggesting, expressing the speaker's desire to consider the merits of the action expressed in the proposition such as: *advance, advise, caution, propose, recommend, suggest, urge, warn*.

(vii) acts of exercising authority expressing the speaker's proposal to create a new state of affairs by exercising certain rights or powers such as: *accept, adopt, agree to, allow, apply for, approve, authorize, bless, cancel, declare, deny, dismiss, downgrade, excuse, forgive, greet, permit, prohibit, recognize, reject, surrender, withdraw*.

(viii) acts of committing, expressing the speaker's proposal to place himself under an obligation to bring about the state of affairs expressed in the proposition such as: *accept, assume, assure, commit (oneself), dedicate*

(oneself), give one's word, guarantee, obligate (oneself), offer, pledge, promise, swear, volunteer.

That taxonomy also covers illocutionary acts typical of verbal communication in everyday situations (vernacular), with the exclusion of the so-called ceremonial performatives which are formulas (sentences) used in codified legal, religious, political and sports actions eg. *I hereby pronounce you man and wife*. They seem essential from the point of view of the knowledge of civilization where a given language is used, but they are rarely included in handbooks of the kind discussed here.

The following performative verbs were selected from the index of *Halló, itt Magyarország*:

- Part I: *ajánl, akar, bemutat, bemutatkozik, beszél, elbúcsúzik, emlékszik, felel, felhív, gondol, ígér, kér, kérdez, kíváncsi, kínálok, megbüntet, meghallgat, mond, óhajt, örül, parancsol, remél, rendel, sajnál, szól, tud, üdvözl, visszatér, kell;*

- Part II: *bán, beleegyeznek, beleszól, búcsúzik, diktál, elismétel, elkér, elmond, elhisz, elismétel, elkezd, elmesél, eltéved, említ, fél, felír, felolvas, folytat, függ, gondolkodik, haragszik, hiányzik, igyekezik, javasol, kikérdez, kikeres, megállapít, megbeszél, megbocsát, megenged, megért, megkérdez, megmond, megszólít, mesél, nevez, panaszkodik, tanácsol, udvarol, utál, vállal.*

The appraisal of the scope of the mappings of the speech acts considered in *Halló, itt Magyarország* is based on the categories singled out in functional confrontative grammars, such as:

(i) obtaining information by interrogative sentences; general: *Tetszik a lakás?; Szeretsz táncolni?; Információt szeretnék kérni.; Ó már négy óra van!* particular: *Kit tetszik keresni?; Mit csinálsz?; Kinek írsz? Hova is megyünk?; És mi az esti program?; Mikor indul a legközelebbi vonat?;* conveying in declarative sentences: *A mai esti programunk meglepetés.; Levelet írok.; Kovács Péterhez megyek.; Igen, szeretlek.;* and lexically: *bemutat, bemutatkozik; beszél; felel; (meg)kérdez; mond; keres; kikeres;* etc.

(ii) exponents of propositional and quantitative negation (so-called double negation *ne – nem, se – sem* being specific to Hungarian language.

(iii) exponents of options and beliefs communicated lexically and grammatically: *hisz, véleményem szerint, valószínűleg, mint tudjuk; szerintem;* including consent or non-refusal: *igaz, igazad van, dehogy, remek, szívesen, az az igazság; az igazat megvallva; sajnós; fogalmam sincs; nekem más a véleményem,*

(iv) exponents of persuasion and suggestion, both grammatical and lexical: *légy szíves/legyen szíves; add fel a levelet! hívd ki a vízvezeték-szerelőt! – imperative mode, verbal derivatives and modal structures as exponents of*

possibility: *bemehetünk?* – *Gyertek csak!* , certainty: *fogadjuk csak!* ; necessity: *Be kell mennem a múzeumba;* *Fontos beszélnem;* *El kell intéznem;* and will: *Azt javaslom, hogy*

- wishes / intentions: *Vigyázz magadra;* *jobbulást kívánok* , forms of insistence both lexical: *kér, kíván, óhajt, rendel* and grammatical: *hallottad?; értsd meg; és ne felejsd el a könyvet!*; optative mode: *nem volna-e kedves?* conditions: *attól függ....; mit csinálnál, ha nyernél néhány milliót? – végigjárnám Európát!*

(v) instructions, orders, injunctions, obligations, represented lexically and grammatically, especially in formal situations: policeman – *Jó napot kívánok, a jogosítványt és a forgalmi engedélyt, legyen szíves!*; instructions of administrative authorities – *Zárják el a gázt, és ne nyúljanak a tűzhelyhez! Kiküldök egy szerelőt. A nevét és a címét legyen szíves!*; *Tessék ezt kitölteni!*; *Itt tetszik fizetni!* or of service – *Hogyan cseréli ki a filmet? Nyomja be a gombot! Nyissa ki a hátlapját! Vegye ki a régi filmet és tegye be az újat! Csukja be a gép hátlapját!*, recommendations of the physician – *Csak szedje a gyógyszereket és pihenjen! Ne dohányozzon és tartson diétát! Ne egyen nehéz ételeket!*; *Kérem, fejezzék be a látogatást!*

(vi) expressions of permission or prohibition, represented in particular by modal structure – *Megengeded, hogy rágyújtsak?* – *Persze, gyújts rá nyugodtan!* . The scope of the representation of these illocutionary categories is self-evidently much more comprehensive in the second part of *Halló, itt Magyarország* and it is comparable with that in the French and English handbooks quoted earlier.

Similar results are obtained from an analysis of the repertory of exponents of personal emotions expressed by various lexical and syntactic means and set phrases:

(i) regret, refuse – *sajnálom; Ilyen rövid idő alatt erre nincs lehetőség.; Igazán sajnálom, de nem tudom odaadni; Ne haragudj, de nem tudok elmenni, ugyanis vendégek jönnek hozzánk;*

(ii) hope – *Remélem, beengednek.*

(iii) astonishment – *Mi történt?; Mi a baj?; Micsoda?; De miért?; Talán valami hibát követtem el?; Ne mondd!*

(iv) satisfaction – *Na látod.*

(v) disappointment *Kár!; Miért?; Mi az, talán nem tetszem? Egy vagyont fizettem a szépségemért! – Ezt igazán megtakaríthattad volna .*

(vi) gratefulness – *Még egyszer köszönöm a segítségedet!*

(vii) wishes and congratulations – *Szívből gratulálok!; Boldog karácsonyt!; Fiatok születéséhez szeretettel gratulálunk!*

(viii) exclamations and emotional expressions – *jaj, úristen; isten hozott!; Most mi az ördögöt csináljak!; Milyen jó!; Jaj nekem!; De gyönyörű!; Jaj de szép!*

The scope of their presentation is analogous to that I indicated above.

One feels a lack in *Halló, itt Magyarország* of simple instructions (hints) connected with the study of a foreign language, also belonging to the class of performatives: ask, check, close, rewrite, describe, explain, pronounce, read, repeat, which in all probability may be explained by the intention of the authors to minimize the burden of grammatical knowledge required from the learners.

The reflections and comments presented above will perhaps help one solve a number of problems in the light of the measures verified in the teaching of other language. One of the sources of those problems is certainly to be seen in the scanty interest in pragmatics on the part of Hungarian linguists.

Literature

- 1 Elżbieta Artowicz: *A szocio-kulturális ismeretek a magyarnyelvi tankönyvben* (in:) *Hungarológia* 1993, 2sz. p. 190-199.
- 2 Erdős József, Prileszky Csilla: *Halló, itt Magyarország I-II*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992.
- 3 Erdős József, Kozma Endre, Prileszky Csilla, Uhrman György: *Színes magyar nyelvkönyv*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1979.
- 4 Danielle Bouix-Leeman, Dolly Soulié: *Allô France. Méthode de français*. Larousse 1986
Michelle Verdelhan, Michel Verdelhan, Philippe Dominique: *Sans frontières*, Clé International, 1990
Brian Abbs, Ingrid Freebairn: *Blueprint One, Blueprint Two*, Longman 1991
- 5 John Searle: *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, London 1977.
- 6 Bruce Fraser: *Hedged Performatives* (in:) *Syntax and Semantics. Speech Acts*. Peter Cole, Jerry L. Morgan eds., Academic Press, New York – San Francisco – London
- 7 Tomasz P. Krzeszowski: *Gramatyka angielska dla Polaków*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1991

Botos Éva

Rövid tájékoztató a készülő magyar - bolgár szótárról

Egyre táguló világunkban az információcsere az élet minden területére kiterjed. A nyelv, mint az információ és gondolatcsere legfőbb eszköze állandó változáson megy keresztül. Égetően szükség van modern kétnyelvű szótárakra, még olyan „kis nyelvek” körében is, mint bolgár és magyar.

Közel negyven év telt el az első Magyar-Bolgár Szótár megjelenése óta, ezt Mijatev professzor szerkesztette, Szófiában jelent meg a Bolgár Tudományos Akadémia gondozásában. Ezt követte 1966-ban a 24 ezer címszót tartalmazó, Bödey József által szerkesztett Magyar-Bolgár Szótár.

A szélesedő bolgár-magyar kapcsolatok révén megnövekedett az igény egy korszerű, a mai magyar köznyelv és irodalmi nyelv szó- és kifejezőképességét tartalmazó magyar-bolgár szótár kiadására. 1986-ban a Bolgár és Magyar Tudományos Akadémia megbízást kapott a magyar-bolgár és a bolgár-magyar szótár elkészítésére.

A készülő kb. 600000 címszót tartalmazó Magyar-Bolgár Szótár főszerkesztője *Pavlova Szabina* – a Bolgár Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa (lexikográfus).

A szerzői kollektíva tagjai:

Botos Éva – magyar, bolgár szakos egyetemi oktató (Sumen); *Karkova-Nikolova Indra* – magyar szakos egyetemi oktató (Szófia); és *Turi-Georgieva Éva* – szinkrontolmács.

Szótárunk adatgyűjtése, majd a címszavak kiválasztása és kidolgozása átfogó, összehangolt szemlélet alapján történt. Figyelembe vettük, hogy az idegennyelvű szöveg alkotása és fordítása nem csak a pontos szómegfeleléseket követeli meg, hanem a két nyelv stilisztikai árnyalatainak tökéletes ismeretét is.

A címszavak és kifejezések kiválasztásánál felhasználtuk a Magyar Értelmező Kéziszótárt, Országh László Magyar-Angol kéziszótárát, Papp István – Jakab László Magyar-Finn Szótárát, valamint a Bolgár Értelmező Szótárt.

Szótárunk általában minden szót külön címszóban értelmez, de az állandó szókapcsolatként használt alakokat is külön címszóként vettük fel. Az értelmezés a konkrét jelentésből kiindulva halad az átvitt felé, ezen belül a grammatikai és az ábécé-sorrendet követtük. Az egyszerű címszó ragos formáit kapcsos zárójelbe tettük. A címszó jelentéskörét arab számozással jelöltük. A szófajilag elválasztható jelentésköröket római számokkal jelöltük. Szintén római számmal jelöltük az igék tárgyas és tárgyatlan használatát. A

címszónak a kifejezésben való ismétlődését tildével jelöltük. Ha a címszó tövében a ragozás során változás állt be, akkor nem használtuk a tildét, hanem kiírtuk a megváltozott szóalakot. Az egyes kifejezéseket pontosvesszővel választottuk el egymástól. Kerek zárójelet és dőlt betűt használtunk a közelebbi értelmezésre, valamint az igék vonzataira. (Ezt a kéziratban hullámos vonallal húztam alá.) Az összetett szavak mellett csak akkor adtuk meg a nyelvtani kiegészítést, ha az összetétel utolsó tagja nem szerepel külön címszóként a szótárban, vagy az összetételben másként kezeltük. A bolgár szavakat hangsúllyal láttuk el, nemüket külön nem jelöltük, mivel véghangzójukból és a szövegösszefüggésből ez kiviláglik.

A címszóként szereplő főnevek alanyesetben állnak, kapcsos zárójelben tüntettük fel az egyes számú tárgyragos alakot, az egyes szám harmadik személyű birtokos személyragos alakot, valamint a többes számú alakot. Pl.: **alak** [~ot, ~j/a, ~ok], **tej** [~et, ~e, ~ek], **vád** [~at, ~a, ~ak]. Amikor a főnév utolsó magánhangzója a ragozás során megnyúlik, akkor ezt a tilde fölé tett vesszővel jelöltük: **alma** [~t, ~ja, ~k], **kelengye** [~t, ~je, ~k]. A fentiek ismeretében a többjelentéskörű „állás” névszó szótárunkban a következőképpen szerepel:

állás [~t, ~a, ~ok] 1. (*nem menés*) **стойене, престой, застои** 2. (*tartás*) **стойка**; **egyenés** ~ **изправена стойка** 3. (*helyzet*) **положение състояние**; **csillagok** ~ **положението на звездите**; **társadalmi** ~ **обществено положение** 4. (*állapot*) **положение, състояние аз úgy ~ a положението на делото** 5. (*állásfoglalás*) **отношение, становище**; ~t **foglal** **взема становище**) **отношение**; ~t **foglal** **vmi mellett застъпва се за нещо** 6. (*hivatal*) **служба, длъжност, работа пост**; ~ **nélkül** **van** **безработен е**; **vezető** ~ **ръководна длъжност, elbocsájtották az ~ából** **уволниха го от работата му** 7. (*kat*) **позиция**; **felett** ~ **закрита позиция**; **megvédi** ~ **защищава позициите си**

A melléneveknél a címszó után feltüntettük a tárgyragos alakot és a középfokot. Pl.: **becsületes** [~et, ~ebb], **gyönyörű** [~t, ~bb].

A melléknév és a főnév jelentéskörének elválasztása jól látható az alábbi példákból: **bolgár** I. fn [~t, ~ja, ~ok] **българин** ~ **a leszállt a vonatról** **българинът слезе от влака**; **a ~ok is harcoltak a törökökkel** **българите също са воювали с турците**

II. **mn** **български**; ~ **építész** **българска архитектура**; ~ **nyelv** **български език**

A névmások bolgár megfelelőinél figyelembe kellett vennünk a hímnem, nőnem, semlegesnem megkülönböztetett formáit, ez érvényesül a személyes névmások ragozott alakjánál, a birtokos, visszaható és kölcsönös névmásnál is. Pl.:

én I. nm 1.(személyes) аз ; ~ vagyok аз съм ; ~ mag/am аз самият 2. (birtokos jelzőként) мой / моя / мое/ мои ; аз ~ székem моят стол ; аз ~ könyvem моята книга ; аз ~ tollam моето перо

II. fn[~t, ~je] аз ; а saját ~ собственото ми аз enyém [~et, ~ek] мой ; моя ; мое ; мои

maga [~am, ~ad, ~unk, ~atok, ~uk] I. nm 1. сам ; сама ; само ; сами ; себе си ; ~am jöttem сам дойдох ; ~ad voltál ти беше сам ; ~unk között между нас ; ~atok mondtátok вие самите казахте ; ~uk vitték el те сами го отнесоха ; megnézte ~át погледна себе си ; ismerd meg ~adat опознай себе си ! ; ~ában (egyedül) сам самичък ; (külön) сам па себе си ; ~ában beszél сам си говори ; ~ában él живее сам ; ~ából kikel излиза от кожата си ; ~ába száll вразумява се ; ~án viseli a betegség jeleit носи върху себе си белезите на болестта ; elfelejtkezik ~áról забрави за себе си ; tiszta inget vesz ~ára облича си чиста риза ; ~'ra hagy vkit оставя някого сам ; ~adra vess ha сам си си виновен , ако ; ~ánál van в съзнание е ; nincs ~ánál в безсъзнание е ; ~ától tesz vmit прави нещо от себе си ; eldobja ~ától az életet разделя се със живота си ; ~ának él живее за себе си ; ~ának való саможив е ; ~ával ragadó пленяващ ; ~ával visz vmit нася нещо със себе си ; ~amiért nem teszem за себе си няма го правя 2. (saját) собствен ; свой ; своя ; свое ; свои ; а ~a világában él живее в собствения си свят ; а ~a feje után megy върши на своя глава ; а ~a lábán áll издържа се сам ; а ~a szemével látta видял със собствение с очи ; а ~am részéről аз от своя страна ;

~áévá teszi a nőt овладява жената II. *nyomatékos nm* самият той ; самата аз ; самото то ; ~a az író mondta самият писател каза ; ez a gyerek ~a az egészség т е представлява самото здраве III. *hsz (egyedül, magában)* сам , сама ; само ; felesége halála után ~a maradt след смъртта на жена си е останал сам

Viszonylag könnyebb dolgunk volt a határozók bolgár megfelelőivel. Íme néhány példa szótárunkból:

benne [~em, ~ed, ~ünk, ~etek, ~ük] 1. (*személyben*) в мене / тебе / него / нея / нас / вас / тях ; sok hiba van ~ad в тебе има много грешки ; ~ünk van a tudás в нас е знанието 2. (*vmiben*) в този / тази / това ; van ~e vmi (*átv*) има нещо в това ; nincs ~e semmi няма нищо в това 3. (~ foglaltatik/ van vmiben) съдържа вътре ; ~e van a könyvben намира се вътре в книгата ; ~e levő/rejlő намира се вътре

tüstént *hsz* тутакси , внага

alattomban *hsz* подлю , коварно , скришом

széltében- hosszában *hsz* 1. (teljesen) изцяло 2. (mindenütt) на всякъде

A magyar névutók bolgár megfelelői prepositionálisak, viszont ugyanolyan viszonyjelentésűek (idő, hely, elvont), mint magyar megfelelőik. Pl.:

alá (~m, ~d, ~nk, ~tok, ~nk) I. hsz под ; könyvet tettem ~ сложих книга под него II. *ni* моа ; az asztal ~ esett падна под масата ; egymás ~ един под друг ; felügyelet ~ kerül попада под надзор ; menj a víz ~ слез под вода ; a hőmérséklet leszállt mínusz tíz fok ~ температурата спадна под минус десет градуса

előtt *nu* 1 (térben) пред , преди ; *vmi* ~ álló стоящ поед нещ а ház ~ пред къщата ; a falu előtt forduljon jobbra преди с лото завий на дясно ! 2. (időben) преди , ; *nyár* ~ преди дятото hat óra ~ преди шест часа

Az igei címszavakat a magyar szótári hagyományok értelmében jelentő mód egyes szám harmadik személyben alanyi ragozásban közöljük, kapcsos zárójelben adtuk meg a jelentő mód múlt idő és a felszólító mód egyes szám harmadik személyű alakját. Amikor a múlt idő egyes szám harmadik személye eltérő módon alakul a többitől (az időjel a tőhöz kötőhangzóval kapcsolódik), akkor feltüntettük az egyes szám harmadik személy múlt idejét is. Pl.: *él* (~t, ~jen), *számol* [~tam, ~ott, ~jon], *véd* [~tem, ~ett, ~jen]. A ragozott alakú igei címszónál függőleges vonallal választottuk el a végződést a tőtől, ebből világosan látható, mihez járul a végződés. Pl.: *áldozik* [~tam, ~ott, ~zon], *keletkezik* [~tem, ~ett, ~zék/ zen]. A bolgár szótári hagyományoknak megfelelően a magyar igék bolgár megfelelői jelentő mód egyes szám első személyben állnak. Fokozott figyelmet fordítottunk a magyar igeinek a cselekvés irányulása alapján megkülönböztetett tárgyas (átható) és tárgyatlan (nem átható) jelentésére, valamint a magyar igék jelentésmegkülönböztető vonzataira, ezek sokszor eltérnek a bolgár megfelelőjüktől. Az igék vonzatait kerek zárójelben dőlt betűvel tüntettük fel, a tárgyas és a tárgyatlan használatot római számmal jelöltük. Néhány példa a fent említettekre:

átnéz I. *tn* 1 (*vmin*) гледам през нещо , (*vmi fölött*) гледам над 2. (*vhova*) прескачам до някъде II. *ts* (*vmit*) преглеждам / прелиствам нещо ; ~i a leckét преглежда урока *elhallgat* I. *tn* замълчавам , млъквам III. *ts* 1. (*vmit*) премълчавам нещо 2. (*meghallgat vmit*) послушам нещо **eszik** [*ettem*, *evett*, *egyék*] *egyen* (ált) ям , (*étkezik*) храня се ; *kenyeret* ~ik яде хляб ; *mohón* ~ik лакумо яде ; *sokat evett* ял много ; *betegre ette magát* натъпкал се ; *három napja nem evett* три дни не е ял ; *ilyet még nem ettem* (*átv*) досега не съм виждал подобно нещо ; *enni ad a gyerekek* дава на детето да яде ; *este nem szeretek sokat enni* вечерта не обичам много да ям

ül [~t, ~jön] I. *tn* 1. (*vhof*) сядя ; а *padon* ~ седи на пейката **asztalhoz** ~ сядя на масата ; *otthon* ~ седи у дом ; *sokáig* ~ *vmin* (*átv*) дълго мъти нещо ; *tűkön* ~ седи на тръни 2. *felszáll* (*vmire*) качвам се на нещо ; *autóbuszra* ~ качва се на автобус ; *vonatra* ~ качва се на влак II. *ts* празнувам ; *vdigam* нещо ; *lakodalmat* ~ вдига сватба ; *ünnepet* ~ празнува нещо,

tartalmaz [~ ott, ~ zon] (*vmít*) съдържа нещо ; a csomag könyvet ~ колетът съдържа книга.

Problémát okozott a magyar műveltető igék pontos bolgár megfelelőit feltüntetni, hiszen ez a kategória hiányzik a bolgár igéknél. A legtöbb esetben csak körülírással (a bolgár *карам* = készítem + az ige felszólító módban) tudtuk őket visszaadni. Pl.: **épített** [~tem, ~ett, építtessen] *карам да построят* **varrat** [~tam, ~ott, varrasson] *карам да шият* ; *кабатот varrat кара да му шият палто.*

Néha viszont jelentéstanilag pontos ekvivalenst találtunk. Pl.: **elhallgattat** [~tam, ~ott, elhallgattasson] (*vkít, vmít*) *запишвам устата му* , **megnevettet** [~tem, ~ett, megnevettesen] (*vkít*) *разсмявам някого.*

Könnyebb dolgunk volt a visszaható igékkel, ezeknek pontos megfelelői vannak a bolgár nyelvben. Pl.: **fészülködik** [~tem, ~ött, ~jék, ~jön] *пеша се, visszatükröződik* *отразява се.*

E rövid tájékoztató keretében most nem térek ki a szótárban címszóként feltüntetett szófajok összességére (főnévi igenév, számnév, kötőszó, indulatszó stb.). De itt szeretném megemlíteni, hogy felvettük szótárunkba a Magyarországon használt leggyakoribb keresztneveket, beceneveket, s mivel ezeknek a bolgárban nincs pontos megfelelőjük, ezért keresztnevék mellé csak annyit írtunk, hogy férfi, vagy női név. Felvettük még az általános műveltséghez nélkülözhetetlen legfontosabb népies, régies, földrajzi, szakmai, politikai, társadalomtudományi szavakat és kifejezéseket is. Igyekeztünk közölni a leggyakoribb állat és növényneveket latin elnevezésükkel együtt. Pl.: **bogáncs** [~ot, ~a, ~ok] (*nőv*) *магарешки бодн* (*Carduus*), **ezüstfenyő** (*nőv*) *сребърна елха* (*Finea pungens*), **sárgarigó** (*áll*) *алигъ* (*Cherianthus cheiri*), **vércse** [~t, ~je, ~k] (*áll*) *керкенец* (*Falco tinnuculus*).

Nagy figyelmet szenteltünk az állandó szókapcsolatoknak, ezen belül a szólásoknak, közmondásoknak. Sokszor sikerült megtalálnunk a magyar szólások, közmondások pontos bolgár megfelelőit. Íme néhány példa a címszavakban szereplők közül:

alma – nem csik messze az alma a fájától (*km*) *крушата не пада подалеч от дървото си*

fáj – fáj a foga *vmire* (*szól*) *точни зъби за нещо*

hó – hol van már a tavalyi hó (*szól*) *къде е ланшиният сняг ?*

idő – az idő pénz (*km*) *времето е пари*

ló – ajándék lónak ne nézd a fogát (*km*) *на харизан кон не гледай подкорий*

minden – minden csoda három napig tart (*km*) *всяко чудо е за три дни*

ördög – az ördög nem alszik (*km*) *дяволът не спи*

rend – ez a dolgok rendje (*szól*) *това е редът на нещата*

szél – széllal szemben nem lehet pisálni (*km*) *срещу вятъра не се пикае*

verem – aki másnak vermet ás, maga esik bele (*km*) който копае гроб другиму, сам пада в него

vér – vér nem válik vízzé (*km*) кръвта вода не става

Azokban az esetekben, ahol a magyar szólásoknak, közmondásoknak nincs meg a pontos bolgár megfelelője a képzettársításos, vagy körülírással módszerhez fordultunk. Pl.:

bak – bakot lő (*szól*) оплеска работата (elrontja a dolgot)

fű – fűbe harap (*szól*) умира/ издъхва (meghal)

ló – átesik a ló másik oldalára (*szól, km*) изпада в другата крайност (az ellenkező végletbe esik)

gőz – gőzöm sincs róla (*szól*) понятие си нямам (fogalmam sincs róla)

ördög – veri az ördög a feleségét (*szól*) дяволът се жени (házasodik az ördög)

szegény – szegény embernek a szerencséje is szegény (*km*) на бедния човек и късмета му е оскъден

türelem – türelem rózsát terem (*km*) търпението се възнаграждава (a türelem megjutalmazódik)

Szótárunk „próbalektorálása” 1993 nyarán Magyarországon megtörtént, a kiadásnak most már csak a Bolgár Tudományos Akadémia anyagi nehézségei állnak útjában.

Munkánk írásakor és szerkesztésekor az a cél vezérelt bennünket, hogy olyan magyar – bolgár szótárt készítsünk, mely segítheti a két nép közötti információcserét, a szellemi értékek jobb megismerését, valamint segédeszköz lehet a nyelvtanulásban és fordításban.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Monok István

Azonosságok és különbségek három nyugat-magyarországi város XVI–XVII. századi olvasmányában (Ruszt, Sopron, Kőszeg)

Előzetes megjegyzések

A magyar művelődéstörténetírás és a szorosabb értelemben vett könyvtártörténet-írás, a XVI–XVII. századi magyarországi könyv-, könyvtár- és olvasmánytörténetet hajlamos a *Bibliotheca Corviniana* magaslátáról szemlélni. Korvin Mátyás budai gyűjteménye ugyan méltán érdemelte ki a kortársak csodálatát, az utókor elismerését, ám az elmúlt 15–20 év magyar művelődéstörténeti kutatásai meggyőzően bizonyították, hogy a Bibliotheca Corviniana és általában a Mátyás-kori kulturális élet (építészet, képzőművészet, írott kultúra és annak fogyasztása: az olvasás) nem előzmények nélküli, s később sem tűnik el olyan mértékben, ahogy azt Magyarország XVI. századi története indokolhatná. A magyarországi humanizmus korszaka nem szűkül csupán a XV. század második felére, hiszen például I. Lajos király pécsi (1367), Zsigmond császár két óbudai (1395, 1410) egyetemalapítása sem lett volna megvalósítható egy művelődésileg teljesen légiüres térben; a Zsigmond-kor (1387–1437) ilyen szempontú újra- (és fel-) értékelése most napjainkban is tart.

A Hunyadi Mátyás halála utáni két évszázad történetének modern feldolgozása immár hozzáférhető, az Erdélyi Fejedelemség külön monográfiát is kapott, ám a nemrég megjelent *Magyar könyvtártörténet* nem követte ezek szemléletváltását: „a fegyverek közt hallgatnak a múzsák” minden bizonnyal sok igazságot is hordozó jelszavának hangoztatásával lényegében lemondott arról, hogy kritikailag foglalkozzon a hetvenes-nyolcvanas években feltárt hatalmas forrásanyaggal.

Mostani dolgozatunkban, mondandónkat a XVI–XVII. századra korlátozva a magánkönyvtárak egy szűk körének a történetét abból a szempontból szeretnénk vázlatosan bemutatni, ahogyan a rájuk vonatkozó dokumentumok feltárása történt; azaz az európai szellemi áramlatok magyarországi recepciója szempontjából.*

* Megkíséreltünk rövid összefoglalást adni a korszak művelődési intézmény- és feltételrendszeréről, kiemelve azokat az elemeket, amelyek

A XVI. századi Magyarország művelődési intézményei

Jóllehet a politikatörténet nagy dátumai általában nem tekinthetők művelődéstörténeti korszakhatárnak is, a Mohácsi vész (1526), illetve Buda török kézre kerülése (1541) a magyarországi művelődés történetében alapvető változásokat hozott.

(1) Megszűnt a királyi udvar

Ezzel elveszett az a kultúraszervező erő, amely anyagi súlyánál, nemzetközi vonzerejénél fogva – egy kultúrapártoló király esetén – meghatározó volt az országban (lásd Korvin Mátyás példáját). Ezt a szerepet a század közepére kialakuló főúri udvar-láncolat veszi át. Csak néhány kiemelkedő példát említenék (ezek egyben egy-egy nagyobb magánkönyvtárat is jeleznek): a Zrínyiek udvara Ozalyban, a Batthyányak Németújváron, a Nádasdyak Sárváron, a Thurzók Biccscén, a Perényiek, majd a Rákócziak Sárospatakon. Fontos kiemelni, hogy Erdélyben egészen másképpen alakult a helyzet: a Budáról távozni kényszerült királyi udvar maradványa Gyulafehérváron telepedett le (1541), feleslegessé téve itt az eddig működő vajdai intézményt és udvart. Az erdélyi katolikus püspökség javainak szekularizálása (1551) azt is jelentette, hogy az erdélyi fejedelem udvara a XVI-XVII. században tulajdonképpen három udvar anyagi erejét tartotta egy kézben. Ez a kiemelkedő gazdagság – a Királyi Magyarországhoz képest is jóval szegényebb erdélyi környezetben – lesz majd egyik oka annak, hogy a fejedelmi udvar szellemi arculata, ízlése csaknem abszolút mértékben befolyásolja az erdélyi művelődést. Erdélyben – a királyi területekhez hasonlóan – a művelődés szervezésében való főúri szerepvállalás szintén egy történelmi-politikai tragédia, Gyulafehérvár török-tatár felégetése (1658) után figyelhető meg. Ekkoriban alakult ki az udvarok sora: pl. a Bethleneké Keresden, a Telekieké Gernyeszegen, az Apaffiaké Radnóton.

A főnemesi udvarok mellett a városok vállalták a magyarországi kulturális élet szervezését. S mivel ezek a városok csaknem teljesen protestánsokká váltak, a városi hatóságok a katolikus egyház javainak szekularizálásával jelentős vagyonra tettek szert. Az elkobzott világi és szerzetesi egyházak könyvtárai lettek alapjaivá a helyi protestáns iskolai gyűjteményeknek, s helyenként – a

szerintünk feltétlenül fontosak lehetnek egy, a magyar történelmet nem, vagy csak vázlatosan ismerő számára. Irodalomjegyzékünket is úgy alakítottuk ki, hogy az a források kiadásait, illetve a magyarul nem tudók számára hozzáférhető, dolgozatunk tárgyára vonatkozó feldolgozásokat rögzítse.

XVII. század folyamán az európai fejlődéssel párhuzamosan – a nyilvános városi könyvtáraknak is. A XVII. században a városok már képesek voltak eltartani egy-egy nyomdászt is, s rengeteg dokumentum tanúskodik a városi magisztrátusok patrónusi tevékenységéről. Gyakran a patrónus főur a városi tanáccsal karöltve gyakorolta áldásos kultúrapártoló és kultúraszervező tevékenységét, mint azt klasszikusan Thurzó György nádor és Lőcse város, vagy Bethlen Gábor és Szatmár, illetve I. Rákóczi György és Szászváros esete mutatja.

(2) Felborult a katolikus egyház szervezeti rendje

A mohácsi csatamezőn meghalt a magyarországi főpapság (érsekek, püspökök és apátok) kétharmada. A török elfoglalta az ország egyharmadát Erdélyben, mint már említettem, szekularizálták a püspökség javait. Az országnak ez a része, a török hódoltsághoz hasonlóan missziós területnek számított, s csak a ferencesek, illetve majd a XVII. században a jezsuiták tevékenykedtek itt. Az itt maradt világi alsópapság vagy protestánsná vagy (a hierarchia ellenőrző és védőereje híján) teljesen erőtlenné vált. A Királyi Magyarország területére zsúfolódott a – nagyjából csak címviselésében – főpapi társadalom. Ők hozták létre Pozsony és Nagyszombat városában azt az intézményrendszert, amelyre támaszkodva később a XVII. században sikeresen tudott szembeszállni az addigra már többségi protestáns egyházakkal. A török előrenyomulása miatt a szerzetes papságnak is nagyok voltak a veszteségei, de ennél jelentősebb az a tény, hogy a magyarországi városok többsége gyakorlatilag két évtized alatt protestánsná lett, s elkergették a szerzetesi közösségeket. Majd a török kiűzésével vált csak lehetővé, hogy a katolikus egyház újraszervezze hierarchiáját, de ez már túlnyúlik a most tárgyalt korszakon.

(3) A reformáció terjedése

Feltételei – mondhatni – ideálisak voltak: a katolikus egyház hierarchiája összeomlott. A jelentősebb városok lakossága ugyanis csaknem teljesen német volt, s ezek körében a lutheránus vallás szinte egyik napról a másikra terjedt el. A magyar nemesség pedig – részben a katolikus Habsburgokkal való szembenállása kifejezéseként is – az új hitet választotta. A XVI. század végére a magyarországi területek lakossága túlnyomórészt valamelyik protestáns egyházhoz tartozott. Létrejött ezen egyházak saját szervezeti rendje, kiépült a protestáns iskolai hálózat. Felsőfokú iskolát azonban nem tudtak létrehozni, így a külföldi egyetemek látogatása hatalmas lendületet vett. (Az

ellenreformáció első hullámában, a század végén alapítanak majd egyetemet Kolozsváron a jezsuiták, de ennek működése sem lehetett folyamatos: 1579-1603). Az első máig is működő hazai egyetemet Pázmány Péter alapította 1635-ben Nagyszombatban. A magánkönyvtárak tartalmi összetétele szempontjából meghatározó jelentőségű volt a magyarországi diákok peregrinációs irányainak változása. A XVI. század legelején a közeli Krakkó, Bécs és Bologna után a szellemiségében Luther és Melanchthon meghatározta wittenbergi universitas látogatása lett az elsődleges cél, majd ennek ortodoxszá válásával a legtöbb studens Heidelbergben tanult. A svájci egyetemek, illetve Odera Frankfurt, Jéna és Rostock mellett a századfordulón alakuló németalföldi egyetemek lettek igazán népszerűek. A Nyugat-Magyarországról induló diákok körében a közeli Bécs és Graz mellett Padova, Wittenberg, Jéna, majd Heidelberg számított népszerűnek.

A XVI. századi magyarországi könyvtár- és olvasmánytörténet forrásai

Ezen dolgozat keretén belül lehetetlen módszeres forrástipológiát felmutatni, csupán röviden említeném meg, hogy az elmúlt 15 évben szervezett, az egész történelmi Magyarország területére kiterjedő kutatás alapvetően kétféle forráscsoportot vett célba: (1) a ma is meglévő könyvanyag kézírásos bejegyzéseit, főként a possessorbejegyzéseket, s az így rekonstruálható magángyűjteményeket; (2) a kézirat-, illetve levéltári forrásanyag feltárását, a könyvek birtoklására, olvasására vonatkozó dokumentumok felmutatását.

Az 1526-1750 közti időszakból ma közel 1500 könyvjegyzék ismert, s ezek csaknem háromnegyede a hagyatéki inventáriumokból került elő. A possessorbejegyzések kutatása segítségével pedig több olyan kiemelkedően fontos írott munkássággal rendelkező személy olvasmányaiba tudunk bepillantani, mint Dudith András, Oláh Miklós vagy az erdélyi lutheránus superintendensek sora.

Polgári könyvtárak

A dokumentumok ismertségének számát tekintve a legkedvezőbb helyzetben a polgári könyvtárak vannak. Az ország valamennyi földrajzi egysége (a Török Hódoltság kivételével) képviselteti magát: az erdélyi szász lutheránus városok (Brassó, Nagyszében, Beszterce, Kolozsvár); a felvidéki, vallásilag és etnikailag vegyes lakosságú Kassa, a lutheránus Lőcse, Besztercebánya, Selmecbánya; továbbá az osztrák-német Sopron gazdag

forrásanyagot kínálnak. Fontos azonban kiemelni, hogy a XVI. század végéig egyetlen olyan polgár könyvhagyatékát sem ismerjük, aki nem német volt, és az ismert tulajdonosok valamennyien lutheránusok voltak. Kivételnek számítanak természetesen a polgári származású lelkészek vagy tanítók. A XVII. században ez az etnikai összetétel heterogénebbé vált, a többség azonban csaknem mindenütt német maradt.

A XVI. század egyetlen magyarországi könyvkereskedői katalógusa – amely voltaképpen hagyatéki leltár – pontos keresztmetszetét adja a korabeli polgárság olvasmányanyagának (Hans Gallen, 1583, Kassa, 604 tétel). Ez a kép konkretizálódik a polgárhagyatékok könyves tételeiben: az 5-30 kötetes gyűjtemények magját a napi vallásgyakorlattal kapcsolatos kötetek, illetve a helyi iskolai tankönyvek adják. Eszerint egyébként tipizálni lehet egy-egy város olvasmányanyagát: például Nyugat-Magyarországon szinte mindenkinek más imádságos és énekes könyve volt, mint Erdélyben. Ugyanígy jellemző, hogy például Besztercén mindenkinek van Terentiusa, mert a helyi iskolában azt használták szöveggyűjteménynek a grammatika órákon.

Tanulmányosak a nagyobb polgári gyűjtemények. Ezek a főként jogász-, tanácsai tisztségviselő-, patikus-, és orvos-hagyatékok az olvasmányanyag laicizálódása irányába mutató határozott tendenciát jeleznek. A század végére a szakkönyvek egy-egy mesterember polcán is (pl. bányászat) megjelennek, s ugyanígy a szórakoztató olvasmányok is. Ilyen szempontból két selmecbányai könyvtár figyelemre méltó: Johann Haunoldé (1595: 344 tétel), aki a helyi iskola rektora volt, majd várkapitány lett; és Matthias Moldneré (1595: 100 tétel), akit a város egyik tanácsosaként ismerünk.

A Nyugat-Magyarországról előkerült, könyvjegyzéket tartalmazó hagyatéki leltárak elégséges alapot szolgáltatnak arra, hogy az egyes városok polgárainak olvasmányanyagát összehasonlítsuk. Emlékeztetőül tehát, Kőszegről 22, Rusztról 21, Sopronból 135, s végül Kismartonból 1 ilyen forrástípusból származó könyvjegyzékünk maradt fenn. Összehasonlításként néhány adat az ország más területeiről, ahol a programszerű kutatást már befejeztük: Beszterce: 78; Kolozsvár: 32; Kassa: 69; Lőcse: 71; Besztercebánya: 113; Körmöcbánya: 32; Selmecbánya: 73 könyvjegyzék.

A könyvanyag tematikus összetétele

Magyarországról részletes elemzés csak a felvidéki bányavárosok és Sopron könyvkultúrájáról áll rendelkezésre. Kőszegről, Kassáról és az erdélyi szász

közösségekről átfogó képet kapunk a kisebb tanulmányokból. Az egyes hazai városok olvasmányműveltségének kutatói (Viliam Cicaj, Farkas Gábor, Grüll Tibor, Kokas Károly, a fiatal kutató generációból), csakúgy, mint az európai polgárközösségek olvasmányainak vallatói, a saját maguk által kialakított tematikus csoportokat hasonlították össze, arányították egymáshoz. Nem létezik egyetlen, nemzetközileg kialakított és elfogadott tárgyszórendszer. Ezek a tematikus besorolások nagyjából a korabeli katalógusok csoportosítását követik, de meg kell jegyeznünk, hogy sehol sem találtunk példát arra, hogy a klasszikus auktorokat ne önálló csoportba sorolták volna, jóllehet elvileg ezek a művek is sorolódhatnak tényleges tematikai (történelmi, filozófiai stb.) csoportjukba. Mostani összehasonlításunkban az eddig alkalmazott csoportosításokat nem követjük, hanem a három kiválasztott városban (Sopron, Kőszeg, Ruszt) ránk maradt hagyatéki inventáriumokban szereplő könyvjegyzékeket a teológiai, a filozófiai, a történetfilozófiai és a politikaelméleti szerzőkre koncentráltan elemezzük. Próbáljuk ezen a forrásanyagon ellenőrizni azt a modern történeti összefoglalásokban egyre gyakrabban megfogalmazott tételt, miszerint a XVI. század a laicizálódó évszázad, míg a XVII. század második harmadától egy határozott „visszateologizálódási folyamat” figyelhető meg. Erre az eredményre jutott például Péter Katalin, aki a Magyarországon nyomtatásban megjelent könyvanyagot tematikusan vizsgálta.

Természetesen nem állítjuk azt, hogy például a klasszikus auktorok, a grammatikai vagy rétorikai munkák gyakoriságának összehasonlítása felesleges volna, s nem rejt magában tanulságokat. Grüll Tibor a kassai és soproni olvasmányanyagban előforduló római és görög szerzők vizsgálatával rámutat feltűnő különbségekre: Kassán arányaiban több az antik szerző, a görögök közül Homeros és Platon gyakoribb, s ők Sopronban alig vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Míg Kassán Ovidius előfordulása a gyakoribb, Sopronban Vergiliusé. Ugyanitt Cicero, Terentius Caesar és Tacitus a nagyobb arányú, Kassán Livius a kedveltebb. Ezek valóban érdekes megfigyelések, ám sokkal fontosabbnak tartjuk, hogy annak ellenére, hogy Kőszegen a kedvelt (iskolában tanított) antik szerzők előfordulási arányai harmonizálnak a sopronival, mégis inkább Kőszeg a Kassa-típusú város: feltűnő ugyanis, hogy amíg Sopronban (s a sajnos még ezidáig csak 1662-től felmért) Ruszton az antik auktorok kikopnak a jegyzékekről, Kassán és Kőszegen megmaradnak. Számunkra e jelenség magyarázata az, hogy Sopron és kis mértékben Ruszt polgárai a XVII. század utolsó harmadában már nem antik történeteket, historikusokat, morális üzenetekben gazdag elmélkedéseket vettek kézbe szórakoztató olvasmányul, hanem – mint e kérdéskörtől függetlenül Grüll Tibor is regisztrálja – Sebastian Brandt két évszázadon át töretlen népszerűségű *Narrenschiff*-jét, Aegidius Albertinus *Narrenherz*-ét, a

Faust-történet feldolgozásait, a spanyol *Amadis-regényt* németül, ritkán Rabelais-t, vagy már a megjelenésével egyidőben a *Simplicissimus*-t. Az antik auktorok visszaszorultak az iskolai használatba, illetve – tulajdonosa válogatja – a jobb, friss interpretációjú volt meg.

Sopronban egyértelműen kitűnik, hogy a XVII. század vége felé, csaknem szakmától függetlenül, a földrajzi munkák is bekerültek a bibliotékákba. A tulajdonosok közel egynegyede birtokolt ilyen könyveket. Népszerű itt is az európai bestseller, az Elsevirek *Respublica* sorozata. Természetesen különbség van aközött, ha ezek a zsebkönyvek csupa történeti munka társaságában vannak (Kőszegen így a gyakoribb), vagy ha útleírások (Johannes Magiser, Martin Zeiller stb.), illetve Philippus Cluverus geográfiai bevezetése mellett. Érdekes jelenség, hogy a soproni polgárok könyvespolcain – bár a földrajzi művek aránya viszonylagosan nagy – asztronómiai munka alig volt, köszönhetően talán az itt lakók realistább életszemléletének. Az az arány is tipikus, mely – az összes soproni gyűjteményt tekintve, az ott található – csillagászati és botanikai kötetek között fennáll: húsz alatt vannak a csillagászatiak, közel harminc a botanikaiak száma. Ebbe a csoportba természetesen Dioscorides Pedianos különböző kiadásai éppúgy beleértendők, mint a kortárs füvészkönyvek, vagy éppen Clusiusnak a pannóniai gombákról írt munkája.

A matematikai, a fizikai és a kémiai szakmunka még kevés, de a XVIII. század elejére kimutatható arányban jelen volt, a világiasodás korlátait jelzi azonban az is, hogy a szakácskönyvek (ha megemlítik az összeírók) még Sopronban is kivétel nélkül mind kéziratok. Igaz, kockajátékról és sakkról szóló könyv is előfordult egy-egy hagyatékban.

Eddigi összehasonlításunkban mindig Sopronról és Kőszegről beszéltünk. Ruszt, a sajnálatosan kései (1662 utáni) forrásanyag mellett olyan benyomást kelt az eddigeik szempontjából, hogy ízlésében Sopronhoz lehetett közel, de gazdagságában alulmúlja azt. Az egyes tematikus rétegek arányait majd csak a kutatás befejezése és egy számítógépes feldolgozás után tudjuk pontosan megmondani, de a könyvjegyzékek első olvasata Kőszegtől merőben eltérő.

Az említetteknel karakteresebb különbségek mondhatók el a három városról (s főként Kőszeg másságáról), ha az „elméletibb” tematikai csoportokat vesszük szemügyre. Az, hogy hadtudományi munka kevés volt mindenütt, az a polgárkönyvtár és a nemesi gyűjtemény különbözőségéből ered. Hadászati könyvek olyan emberek könyvtáraiban fordulnak elő, akik a főnemesség környezetében dolgoznak, mint pl. Vitnyédi István soproni ügyvéd.

A jogtudományi művek és törvénygyűjtemények aránya a többi tematikus csoporthoz képest mindenütt viszonylag nagy. Fontos azonban hozzátenni ehhez, hogy ezeket a könyveket a tulajdonosoknak csak kis százaléka birtokolta: az ügyvédek és a szakjogászok mellett csak olyan polgárok, akiket a városi tanács tagjaivá választottak, s így a minimális jogi tájékozottság feltétlenül kellett munkájuk elvégzéséhez. A klasszikus jogtudományi kézikönyv (Justinianus) mellett ennek kortárs kommentárjai, azok német kiadásai (pl. Andreas Berneder *Institutiones-fordítása*) voltak jelen a gyűjteményekben, illetve azon egyetemek jogász professzorainak alapművei, ahová a városok diákjai tanulni jártak. Példaként említhetjük Valentin Forstert, Melanchthon tanítványát, Matthias Wesenbeck ugyancsak wittenbergi jogászt, majd a heidelbergi (előbb padovai) római jogászt, Julius Pacius de Berigát vagy Matthaeus Coler jénai tanárt. A napi joggyakorlathoz nagy segítséget nyújtottak Benedictus Carpzov kézikönyvei. E szempontból – tehát a jogi könyvek jelenléte szempontjából – nem tudunk nagy különbségeket kimutatni a vizsgált városok között.

A történettudományi anyag – minden bizonnyal a forrásanyag elégtelensége miatt tűnik így – Ruszton a szegényebb. A soproni és a kőszegi jegyzékeken az antik történetírók elsősorban mint iskolai tankönyvek vannak jelen. A protestantizmus történet szemléletét meghatározó alpmunkák is népszerűek voltak, a tulajdonos foglalkozásától szinte függetlenül (Johan Carion, Johannes Sleidanus). Az egyes országok történetét feldolgozó munkák (pl. Sebastian Franck *Krónikája*, Carolus Caraffa bécsi jogász *Germania Sacra*-ja) már a tanárok, a lelkészek és a jogászok könyvtárainak polcait gazdagította. Különösen Ruszton és Sopronban meglepően kevés a Török Birodalomra vonatkozó történeti munka, s nem mondhatók gyakorinak (persze csak arányaikban!) a hazai történelmet érintő históriai könyvek sem.

A XVI-XVII. század fordulóját a magyarországi művelődés történetében mint a késő-humanizmus néhány évtizedét tárgyalja a szakirodalom. Ezt a korszak vezető értelmiségi egyéniségeinek munkássága (főpapságunk kiemelkedő képviselői mellett olyan összetett életművet maguk után hagyókat említhetünk, mint Baranyai Decsi János vagy az európcér Szenci Molnár Albert) és az európai szellemi áramlatok szinte naprakész recepciója is – történelmünkben talán utoljára – bizonyítják. A keresztény újsztoicizmus mint a késő-humanista értelmiség (erkölcs- és politikai) filozófiája, az irénizmus mint a korszak jól képzett vezető, literátor, protestáns papságának egyik fontos teológiai irányzata és a politikai gondolkodás központi áramlata, az

unio christiana jegyében a törökök lehetséges kiűzésének gondolata együtt van jelen a korszak eruditióban élenjáró egyéniségeinek olvasmányjaiban.

Ezt a századfordulót tekintve Rusztot sajnos ki kell hagynunk az összehasonlításból, bár – a XVII. század második felének analógiája alapján – olvasmányműveltségének Sopronhoz való hasonlósága talán megenged néhány óvatos feltételezést.

A történetfilozófia és a politikai elméleti munkák nem tipikusan polgári olvasmányok a korban, s valóban, a századfordulón és a XVII. század elején ritka az ilyen művek előfordulása (Hugo Grotius vagy a tübingeni Christophorus Besoldus munkái). A XVII. század második felére azonban megszorodtak a kortárs politikaelméleti művek, de meg kell jegyeznünk, hogy míg a terület főúri könyvtáraiban (Batthyány, Zrínyi, Nádasdy majd Esterházy) jelentős olasz, francia orientáltság figyelhető meg e témakörben, addig a három város hagyatéki inventáriumaiiban szinte kizárólag német szerzőkkel találkozunk e téren: Georg von Schönborn, Christophorus Cellarius, Georgius Horn, Christophorus Lehmann műveivel. Ha olasz vagy francia szerző nevével találkozunk is, akkor az legtöbbször német, ritkábban latin fordításban szerepel (pl. Traiano Boccalini Tacitus-kommentárjai, mint politikaelméleti traktátusok, Tomasso Campanellának a spanyol monarchiáról írt munkája, vagy Gabriel Nudaeus francia orvos politikai bibliográfiája). Rögtön jeleznünk kell, hogy a most említett szerzők főként a soproni hagyatéki anyagban fordulnak elő. Kőszeg a XVII. század második felére már példája, s igazolása a már említett, a reteologizálódásról szóló elméletnek. Ruszt is, de merőben más teológiai ízléssel.

A politikai elmélet és az erkölcsfilozófia határán álló könyvek gyakoribbak, mint a tisztán politikaelméleti művek. Antonio Guevara fiktív *Marcus Aurelius-életrajza* tipikusan ilyen mű, s különösen Kőszegen számottevő az előfordulása. Justus Lipsiusnak főként az alattvalók (polgárok) erkölcsstanául szánt műve és a fejedelmeknek szóló, az uralkodói erényeket rendszerben taglaló munkája is egyaránt népszerű Kőszegen és Sopronban is. Ezek az utóbb említett szerzők azonban a XVII. század második felében Sopronban, s Ruszton sem számottevő jelenlétűek, de a közben jelentős magyar lakossággal gyarapodott Kőszegen viszont igen. A magyar értelmiség körében – különösen Erdélyben – az újsztoicizmus recepciója folyamatos, s hosszan elnyúlik (a XIX. század elején újra lefordítják Lipsiust!). Ez a jelenség is jelzi a folyamatos lemaradást az európai fejlődéstől, s ez az egyes szellemi áramlatok magyarországi befogadásának aszinkronjában majd egyre inkább jelentkezni fog.

A három város olvasmányanyagának különbözősége azonban – minden eddig említett eltérés mellett – leghangsúlyosabban a teológiai irodalomban, illetve a napi vallásgyakorlatban használt könyvanyag eltérésében ragadható meg.

A régi (Payr Sándor, Zoványi Jenő, Kathona Géza) és a legújabb (Kokas Károly, Bariska István) szakirodalom is rögzíti azt a tényt, hogy a lutheri reformgondolatok először Nyugat-Magyarországon, Sopronban és vidékén tűntek fel. Ugyanakkor a nyugat-magyarországi, de főként a kőszegi, a Kőszeg környéki reformáció történetében a felekezetté válás folyamata, az egyes egyházak intézményesülése lassan ment végbe, a helvét irány csak 1612-ben különült el véglegesen.

A kőszegi olvasmányanyag a XVI-XVII. század fordulóján határozottan heterogén, ahhoz képest, amit Sopronban láthatunk: a helvét szerzők (Zwingli, Bullinger, Beza, Petrus Martyr, Hicronymus Zanchius és néhány németalföldi református) viszonylagosan kevésszer fordulnak elő, annál inkább azok a szerzők, akik a szász filippizmust képviselték, nem az éles felekezeti elkülönülést szorgalmazták: Melanchthon mellett tanítványa, a később kálvinistává lett Zacharias Ursinus, David Chytraeus, majd a XVII. században Aegidius Hunnius és Martin Chemnitz. A századvég heidelbergi teológiai áramlata, az irénizmus, ugyancsak gazdagon képviselteti magát: David Paraeus valamennyi munkája, és követői: Abraham Scultetus és Johannes Pitiscus számos könyve ismert volt főleg a tanár, lelkész értelmiség előtt. Mellettük az orthodox lutheranizmus tanai csak kis számú könyvben fordul elő: elsősorban Johann Spangenberg, Johann Brenz, Georg Major, Johann Bugenhagen, Georgius Nigrinus, Matthias Flacius Illyricus és Johann Wigand műveiben.

Sopronban feltűnő a lutheránus orthodoxia hangsúlyossága. Itt Luther, Philipp Kegelius, Johannes Habermann, Conrad Dietericus, majd meglepetésre Johann Arndt a sorrend, de rögtön ezután Johann Spangenberg következik, s az első tíz szerző közé csak nehezen fér bele Melanchthon. David Chytraeus, akinek e területen joggal várhatnánk jelenlétét, amellett, hogy Ruszton elő sem fordul a neve, Sopronban az ágostai hitvallás történetével szerepel.

Ruszton Luther, Spangenberg, Selnecker, Aegidius Hunnius, Kegelius és Simon Pauli szerzői sorrend állítható fel. Általában véve is Sopronhoz hasonlóan jellemző a lutheránus orthodoxia túlsúlya.

Külön érdemes néhány szót szólni a korai pietista szerzők jelenlétéről. Sopronban Johann Arndt *Wahres Christenthum*-ja és *Paradeissgartlein*-e fordul elő többször, Kőszegen mesterének, Johann Gerhardtnak nevével is találkozhatunk (ez utóbbi vitapartnere Marcus Fridericus Wendelinus neve sem ismeretlen a hagyatékokban). Balthasar Meisner munkái ugyancsak

Kőszegen a gyakoribbak. A pietizmus ma is legismertebb szerzőivel (Jakob Spener például) nem találkozunk. Ruszton ez a szellemi áramlat gyakorlatilag nincsen jelen.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a ruszti és a soproni orthodox lutheranizmus mellett Kőszegen a protestantizmusnak lényegesen több szellemi áramlatával találkozhatunk, elsősorban is a szász filippizmus és a heidelbergi irénizmus képviselőivel. A XVII. század folyamán a soproni könyvanyag gazdagodása a világibb témakörök irányába tolódott el, a könyvtárak nagyobbak lettek, tematikailag heterogénebbekké váltak. Ruszton ez a tartalmi gyarapodás, nyilván anyagi okokból, nem következett be.

Kőszegen a könyvanyag a XVII. század végére elveszítette frissességét. Természetes módon több ugyan a hungaricum, ez azonban csak a századelő élénk teológiai, vallási csatározásainak emlékét őrizte, s a könyvanyag konzervatívvá vált.

A katolikus szerzők jelenléte – kivéve néhány katolikus hagyatékot – csak jelképes, illetve azok a művek voltak jelen a bibliotékák polcain, amikkel a protestáns szerzők vitába szálltak.

A forrásainkban jelzett egyes könyvtételek azonosítása után elkészítendő statisztika minden bizonnyal pontosabban fogja bemutatni mindazokat a jelenségeket, amelyeket az előbbieken érintettünk. Mégis szükségesnek láttuk az általunk fontosnak vélt tendenciákat a könyvjegyzékek első olvasata után is rögzíteni. A pontos statisztikai adatokkal – reményeink szerint – egy év múlva rendelkezünk, hiszen el kell végeznünk kiegészítő kutatásainkat a ruszti városi levéltári anyagban, továbbá magukat a statisztikai elemzéseket is el kell készítenünk.

IRODALOM

(Források és nem magyar nyelvű szakirodalom)

Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Sorozatszerkesztő Keszérű Bálint:

11. *A magyar könyvkultúra múltjából.* Iványi Béla cikkei és gyűjtése. (Sajtó alá rend. Herner János, Monok István.) Szeged, 1983.

12. *A Dernschwam-könyvtár.* Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. (Kiad. Berlász Jenő.) Szeged, 1984.

12/2. *A Zsámboky-könyvtár katalógusa.* Gulyás Pál olvasatában. Szeged, 1992.

- 12/3. *Dudith András könyvtára*. Sajtó alá rend. Jankovics József, Monok István. Szeged, 1993.
 13. *Magyarországi magánkönyvtárak. I. (1533-1657)*. Sajtó alá rend. Varga András. Budapest-Szeged, 1986.
 - 13/2. *Magyarországi magánkönyvtárak. II. (1580-1721)*. Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Varga András. Szeged, 1992.
 14. *Partiumi könyvesházak 1621-1730. Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah*. Szerk. Monok István, Varga András. Budapest-Szeged, 1988.
 15. *Kassa város olvassmányai. 1562-1731*. Sajtó alá rend. Gácsi Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin, Lázár István Dávid, Monok István, Németh Noémi. Szeged, 1990.
 - 16/1. *Erdélyi könyvesházak I. Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579-1604)*. Szeged, 1991.
 - 16/2. *Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*. Sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor. Szeged, 1991.
 - 17/1. *Jezsuita könyvtárak Magyarországon 1711-ig. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár*. Szerk. Monok István, Varga András. Szeged, 1990.
 - 18/1. *Lesestoffe in West-Ungarn. I. Ödenburg*. Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Szeged, 1994.
- Balázs, Mihály: *Einleitung*. In: *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*. Éd. par. André Séquenney. Tom. XII. Baden-Baden, 1990. (*Bibliotheca Bibliographica Aureliana*. CXXI.)
- Barlay, Ö. Szabolcs: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis*. Magyar Könyvszemle, 1979. 231-251.
- Berlász, Jenő: *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16-17. Jahrhundert*. Magyar Könyvszemle, 1974. 14-28.

- Costil, Pierre: *André Dudith. Humaniste hongrois. 1533-1589. Sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs.* Paris, 1935.
- Csapodi, Csaba: *Ungarische Bibliotheksgeschichte. Vom Mittelalter bis zum Frieden von Szatmár (1711)* In: Gutenberg Jahrbuch 1984. 332-357.
- Dankanits, Ádám: *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen.* Bearb. der deutschen Ausgabe von Gustav Gündisch. Bukarest, 1982.
- Farkas Gábor: *A 16-17. századi polgári könyvtárak típusai.* Magyar Könyvszemle 1992. 100-121.
- Grüll Tibor: *Könyv és könyvtár a XVI-XVII. századi Sopronban.* (Buch- und Bibliothekswesen in Ödenburg in dem 16. und 17. Jahrhundert.) Szeged, 1994. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok VI.) – előkészületben
- Gulyás, Pál: *Sámboky János könyvtára.* – Bibliotheca Joannis Sambuci. Budapest, 1941.
- Gündisch, Gustav: *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte.* Köln-Wien, 1987, Böhlau. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. 14.)
- Keveházi, Katalin: *Aufarbeitung und Publikation von ungarischen Bücherverzeichnissen aus der Zeit vom 16. bis 18. Jahrhundert.* Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. 1985. 68-77.
- Klaniczay, Tibor: *Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIIe siècle).* In: *Intellectuels français, intellectuels hongrois.* Ed. par Béla Köpeczi. Budapest, Paris, 1985. 99-109.
- Klaniczay, Tibor: *Réforme et transformation culturelles en Hongrie.* In: *Les réformes enracinement socio-culturel. XXVe colloque international d'études humanistes* Tours, 1-13. juillet 1982. Etudes réunies par Bernard Chevalier, Robert Sauzet. Paris, 1982.
- Kokas Károly: *Könyv és könyvtár a XVI-XVII. századi Kőszegen.* Szeged, 1991. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok III.)
- Könyvtártörténeti Füzetek I-VII. Könyvjegyzékek bibliográfiája.* Sorozatszerkesztő: Monok István.
- Kurze Geschichte Siebenbürgens.* Hrsg. von Béla Köpeczi. Budapest, 1990.
- Soltész, Elisabeth: *Über die gesellschaftliche Funktion des Buches in Ungarn.* In: *Beiträge zur Geschichte des Buches und seiner Funktion in*

der Gesellschaft. Festschrift für Hans Widmann zum 65. Geburtstag am
28. März 1973. Stuttgart, 1974. 268-279.

OKTATÁSMÓDSZERTAN

Berki Judit

A magyar grammatika sajátosságai külföldiek számára készült magyar nyelvkönyvekben (nyelvtani tárgymutató)

A külföldieket magyar nyelvre tanító tanárok régóta érzik a hiányát egy speciálisan erre a célra készült átfogó nyelvleírásnak. Jelen nyelvteni tárgymutató összeállításával az volt a célom, hogy ennek a vágyott nyelvleírásnak a különböző nyelvkönyvekben már meglévő, jól-rosszul megírt részeit ismerjük és használjuk.

Munkámban elsősorban a gyakorlati használhatóság szempontjai vezettek, ezért nem egységesek az osztályozás szempontjai (morfológiai és szintaktikai kategóriák egyaránt szerepelnek). A könnyebb eligazodás érdekében az egyszerűen áttekinthető táblázatos formát alkalmaztam.

A vizsgált könyvek és rövidítéseik:

Halló:

Erdős József – Prileszky Csilla: *Halló, itt Magyarország!* 1. kiadás, Budapest, 1992.

Itt magyarul:

Kovácsi Márta: *Itt magyarul beszélnek.* 1. kiadás, Budapest, 1993.

Lépésről:

Szili Katalin – Szalai Zsuzsa: *Lépésről lépésre.* 1. kiadás, Wien, 1990.

Magyar:

Hlavacska Edit – Hoffmann István – Laczkó Tibor – Maticsák István: *Magyar Nyelvkönyv.* HUNGAROLINGUA 1, Debrecen, 1991.

Praktische:

Keresztes László: *Praktische ungarische Grammatik.* HUNGAROLINGUA 2 Debrecen, 1992.

Színes:

Erdős József – Kozma Endre – Prileszky Csilla – Uhrmann György: *Színes magyar nyelvkönyv.* 3. kiadás, Budapest, 1987.

Ungarisch: Ginter Károly – Tarnói László: *Ungarisch für Ausländer.* 5. kiadás, Budapest, 1986.

E nyelvtankönyvről megjegyzendő, hogy nem csupán azokat a nyelvtani jelentéseket tárgyalja, amelyek a nyelvtanulás kezdő fokán fordulnak elő, de a tárgymutatóba csak a többi könyvben is szereplő címszavait vettem fel.

	Halló	Itt magyarul	Lépésről	Magyar	Praktische	Színes	Ungarisch
ALANY (általános)					133		171, 349
ÁLLÍTMÁNY (névszói)		106	2, 48		105, 110, 151	16	66
BIRTOKVISZONY KIFEJEZÉSE	II/97	182, II/254					
- birt. személyragozás	54, 115	178	71, 81	134, 139, 152	76, 135, 138, 157	148	138
- birtoktöbbesítő -i	69, 115	203		151	78	164	141, 143
- é/- éi	II/17	II/220			139	II/49	227
- a "habeo" magyar megfelelője	59	210	92		129, 137	147	201
DATUM		II/120	74		134		274
FELSZÓLÍTÓ MÓD	100, II/27, 32, 37, 114	102, 278		142, 147, 149, 154	53, 55, 103	II/137	314, 331
- mellékmondatban	II/42	II/30				II/153	333
FELTÉTELES MÓD	II/79, 84, 115	II/284			52	II/197	414
- jelen idő							
- múlt idő	II/79	II/284	138			II/198	416
FONETIKA		4	XI		15		9
- hangsúly			XI				11
FŐNEVEK RAGOZÁSA (lásd még határozóragok)			173		80, 156	II/253	447
- összefogl. tábl.							
- ragjai	II/288	II/62			80, 131	II/65	259
- ért.							

	Halló	Itt magyarul	Lépésről	Magyar	Praktische	Szines	Ungarisch
-val/-vel	79	182	122	135	27, 80, 84, 130, 135	II/8	257
-vá/-vé		160			80, 131	II/184	
- részeshat. eset	44	208	74		80, 129	II/5	200
- tárgy eset	24, 29, 113	94, 96	12	62, 138	81	177	172
- töhangváltoztatók					71		354
HASONLÍTÁS	II/22, 90	II/58, 190	130, 136		124	II/82	396
HATÁROZÓRAGOK	19, 24, 29, 44,	26, 70, 154	107, 110	90, 92,	128, 135	55, 94,	105, 303
- helyhatározók	118			105		164	
- időhatározók	49, 59, 69, 110, II/22	II/90, 124	50, 94, 109, 123, 144	95, 96	80, 84, 121, 126, 130, 132	209, II/29, 68, 183	271, 288
- módhatározók	19, 100	II/24	19	14	80, 122, 129	II/39	370, 395
IGEIDŐK							
- jelen (lásd igeragozás)							
- jövő	II/47	II/112			50, 102	II/66	275
- múlt	105, 117	II/86	108, 121, 128, 172		46, 49, 102	II/25, 98	242
IGEKÖTŐK	44	70	64, 65		107	73, II/399	122
ki-, be-							
fel-, le-	44	70	64	89	107	74, II/39	121
el-	84	250	64, 65		107	II/39	122, 230
meg-	84	104			107	II/39	230
egyéb igekötők	44	250			107	229	122

	Halló	Itt magyarul	Lépésről	Magyar	Praktische	Szines	Ungarisch
IGENEVEK	54, 95	102	27	119	57, 107, 113, 117, 147	227, II/109	244
- főnévi							
- határozói	II/106				59, 105	II/215	376
- melléknévi	II/100				58, 68, 106, 113	II/213	373
IGERAGOZÁS	34, 39, 19	22, 42	11, 47, 171	17, 32, 109	118, 154	71, 131, 244	104, 111
- határozatlan (alanyi)							
-lak/-lek	110	130	29	111		194	176
- határozott (tárgyas)	74	98	70, 82, 171	71, 118	117, 155	179, 244	174
- a határozott és a határozatlan igerag. használatát l. a szövegyszerkesztésnél							
- ikes igék	34	42	12	93	37, 40, 45	95	123
- j ö n, m e g y	39	70	66			71	78
- létige	14, 19	22, 42	2, 48, 49	23, 95		36, II/67	37, 260
- rendhagyók			30				261
- "s z o k i k"	II/69	II/332	143			II/68	
- összefogl. táblázatok	116	44	171		42, 154	II/245	449
JELZŐ (lásd birtokviszony, melléknév és számnév)							
k e l l (akar, lehet stb.)	90, II/57	134, 136, 246, 248	995				215

	Halló	Itt magyarul	Lépésről	Magyar	Praktische	Szines	Ungarisch
KÉPZŐK					60		445
- igeképzők (összefogl. táblázat)							
-gat/-get							430
-hat/-het	59	244				II/110	300
-ít;-ul/ül		II/2996					431
-l;-z		II/260, 262, 269					429
- névszóképzők (összefoglaló táblázat)					60, 89		443
-at/-et		II/230					432
-ás/-és		II/163					334
-ék	69	289	66	116	79	229	303
-ható;-hatatlan	II/100						377
kicsinyítő képzők					90		433
-né							302
-s	II/112	II/60, 229					352
-ság/-ség	II/112	II/196, 198					432
-ú/-ű;-jú/-jű	II/112	II/58			68		
KÉRDŐ MONDATOK		52					98, 93
KÉRDŐSZÓK (-e)	II/62	II/288	21			243	66, 189, 417
KÖTŐMÓD		288					
KÖTŐSZÓK	54, 84, 90, II/74, 90, 95, 115	110, 138, 156, 184		82		II/126	

MAGÁZÁS	Halló	Itt magyarul	Lépésről	Magyar	Praktische	Szines	Ungarisch
		182	2				78
MAGÁNHANGZÓ-HARMÓNIA		22	XI				11
MELLÉKMONDATOK (lásd még a kötőszóknál)	156, II/286					II/197	
- feltételes							
- határozói	II/26, 28, 126, 188						
- kérdőnévmással bev.						56, 115, 210	416
- tárgyi	II/42, 52	184, II/152				195	
- vonatkozó		II/152					375
MELLÉKNÉV		102			84, 135		74, 61
- fokozása	II/17	II/56	130		84, 98, 124, 131	II/81	
MŰVELTETÉS	II/95	II/330				II/185	397
NÉVELŐ (használatát l. a szövegszerkesztésnél)		22, 48		27	141	17, 52	33

	Halló	Itt magyarul	Lépésről	Magyar	Praktische	Szines	Ungarisch
NÉVMÁSOK, - birtokos		II/220	93		96	II/49	229
- határozatlan	118	II/60			97		
- kölcsönös	II/12	166			96	II/230	
- mutató	14, 95	106, 154	4, 36	66, 122	27, 96	113	50, 77, 125, 158, 176, 258
- személyes	49, II/116	130, 212, II/158	173	110	95, 112	193	159, 178, 200, 258
- visszaható	II/12	II/158					399
- vonatkozó	II/12	II/152					
NÉVUTÓK	90, II/32, 37, 62, 106, 116	130, II/222	36, 131		99, 123, 126, 134	53, 111, 163	154, 427
ÓRA		II/122	21		134	209	190
SZÁMNEVEK, - tőszámszavak		105			87	38	66
- sorszámnevek	II/12	158	37		88	38	191
- törtszámszavak					89		
- mat. műveletek	II/62	II/126	144		100		188
SZÖREND (lásd a szövegszerkesztésnél)							

	Halló	Ift magyarul	Lépésről	Magyar	Praktische	Szines	Ungarisch
SZÖVEGSZERKESZTÉS, - a határozott és a határozatlan igerag. használata	79, 118	100, II/226	72		117		176
- igenlés igekötővel		76			109		
- névelőhasználat							49
- szórend		52, 74, 108, 246, II/152	13, 28, 66, 123		147	21, 74, 132	33, 79, 90
- igekötős igéké	49	72, II/284	65, 95				122
TAGADÁS, TILTÁS		30, 76, II/284	3, 20		110, 150		92, 191
TÖBBES SZÁM	39, 113	44, 46	46	28, 50, 56	75, 85	17	34, 64
TOLDALÉKOK SORRENDJE			46, 73, 83				111, 143, 452
VISSZAHATÁS KIFEJEZÉSE		II/158					399
VONZATOK	II/100	II/30, 33			122, 129, 131, 139		126, 204

OKTATÓ- ÉS KUTATÓMUNKA KÜLFÖLDÖN

Csorba László

Magyar Tanszék (Hungarian Chair) az Indiana Egyetemen

1. Vázlatos története

Az Indiana Egyetem (USA, Indiana) központi campusán, Bloomingtonban, a Közép-Eurázsiai Tanulmányok Intézete (korábban Ural-Altáji Tanulmányok Intézete) keretében napjainkban működő Magyar Tanszék történetének kezdetei a második világháború idejére nyúlnak vissza. Kelet-Európa geopolitikai helyzetének a háborús események során bekövetkező, a korábbihoz képest gyökeres megváltozása vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy az Egyesült Államokban szükség van olyan intézményekre, amelyekben ennek a térségnek a nyelveit tanítják. Azon tíz központ közül, ahol intenzív nyelvtanfolyamokat tartottak ezekben az években, csupán a Középnugat egyik legjelentősebb művelődési centrumában, az 1820-ban alapított Indiana Egyetemen fejlődött olyan jelentőssé a magyar nyelvi oktatás (részeként az 1943-ban indult *Specialized Training Program for Central Eurasian languages* programnak), hogy fenn tudott maradni a háborút követő korszakban is. A maga végleges helyét a fokozatosan kialakuló, 1956-ban önálló egységgé szervezett ural-altáji programban találta meg a magyar képzés, kezdetben *Thomas A. Sebeok*, majd az egykor a budapesti Eötvös Kollégiumban végzett észt születésű professzor, *Alo Raun* irányításával (ma mindketten, nyugdíjasként, az egyetem *emeritus* professzorai). Utóbbtól vette át ezt a munkát 1962-ben *Denis Sinor* professzor – ma szintén *emeritus* –, aki belső-ázsiai tanulmányokkal és összehasonlító ural-altáji nyelvészettel foglalkozott, de már korábbi munkahelyein, Párizsban és az angliai Cambridge-ben is kereste annak a módját, miként lehetne a nyugati egyetemeken szórványosan előforduló magyar nyelvoktatást a történelem és az irodalom irányában továbbfejleszteni.

Amikor Sinor professzor Amerikába érkezett, az általános helyzet az volt, hogy az egyetemek történelmi és irodalmi tanszékein ugyan számos magyar származású oktató dolgozott, de a kialakult tantárgyi struktúra miatt a magyar témákat csak járulékosan, a „normál” órák melletti speciális anyagként taníthatták. Nos, Bloomingtonban nemcsak eleve mások voltak a körülmények, de ezek is alapjában megváltoztak, amikor Sinor professzor 1963-ban az intézetté átszervezett ural-altáji program vezetője lett. A

tanszéken az uráli nyelvcsaládhoz tartozó más nyelveket, így finnt és észtet, illetve altáji nyelveket, például törököt, tibetit és üzbéget is tanítottak. Ezek körében tette Sinor professzor a szakosító képzés szerves részévé – a nyelv és irodalom mellett – a magyar történelem és kultúra oktatását. Így azután, amikor a kurzus intézeti (department) rangot nyert (vagyis immár jogában állt különféle fokozatú diplomákat is kibocsátani), a magyar olyan nagy nyelvekkel és kultúrákkal került azonos oktatási szintre, mint a német, a spanyol vagy a francia.

A magyar program tehát nyelvi okokból lett az Ural-Altáji Tanulmányok Intézete (Department of Uralic and Altaic Studies) egyik legfontosabb szakja. Gyors fejlődéséhez hozzájárult az a szerencsés körülmény is, hogy mivel ez az egyetlen ural-altáji intézet az Egyesült Államokban, az amerikai hatóságok nemzetközi szempontból különösen fontosnak tartották és tartják ezt az intézményt. Mihelyt a Kádár-rendszerrel – az ötvenhatos elitélteknek adott általános amnesztia, illetve az ún. magyar kérdésnek az ENSZ napirendjéről való levétele után – normalizálódtak a kapcsolatok, lehetővé vált, hogy nyelvi lektorok érkezzenek Magyarországról, általában 1-3 éves időtartamra. Két évvel később, 1966-ban lett az intézet tanára a Columbia Egyetemen végzett *Bayerle Gusztáv*, aki eredeti szakja, a turkológia mellett bekapcsolódott a magyar program munkájába is. Ugyanehhez a nyelvészet területén a Hamburgból érkezett, eredetileg a budapesti egyetemen végzett *Décsy Gyula* professzor nyújtott fontos és folyamatos segítséget. Bővült a választék a Közgazdaságtudományi Kar (Business School) kelet-európai gazdaságokra szakosodott, szintén magyar származású tanára, *Paul Marer* hazai tárgyú előadásaival is. Az oktatás színvonalának emeléséhez mindemellett döntően járult hozzá az a tény, hogy az Indiana Egyetem méltán híres könyvtárának magyar anyagát az országos Széchenyi Könyvtár és az MTA Könyvtára – minden formális egyezmény nélkül – kivételesen gazdag gyűjteménnyé segítették fejleszteni.

Bloomington eredményei komoly elismerést váltottak ki mind a hazai, mind a külföldi magyarság körében. A pittsburghi egyetem tanára, *Várdy S. Béla* egy, az amerikai magyar oktatást tárgyaló cikkében (Valóság 1977/8.) írja, hogy „az Indiana University programja, *Sinor Dénes* professzor vezetésével, önálló intézet lett, és még ma is nagy apparátussal működik. Teszi ezt annál inkább, mivel... teljesen beépült az egyetem szervezetébe, léte vagy nem léte nem függ bizonytalan alapítványi, illetve kormányzati támogatástól.” A Magyarok Világszövetsége és a Magyar Tudományos Akadémia vezetése épp ezért, a hetvenes évek politikai enyhülésének

légkörében, mind sikeresebben szorgalmazhatták azt a tervet, hogy a magyar állam intenzívebb formában támogassa az indianai magyar oktatási programot. Az ezirányú tárgyalások során, amelyeket Sinor professzor vezetett, fokozatosan konkretizálódott, hogy a segítség legalkalmasabb formája egy letéti alapítvány lehetne, amelynek kamatai meghatározatlan és korlátlan ideig anyagi alapját képezhetik egy, a hungarológia ápolásának, terjesztésének szentelt magyar tanszék (Hungarian Chair) működésének. Egy ilyen intézmény hatása azután – az oktatáson túl különféle konferenciák, tudományos szervezőmunka stb. révén – szétsugározhatna az egész Egyesült Államokban. Az Indiana Egyetem akkori elnöke, *John W. Ryan* messzemenően támogatta ezt az elképzelést, és az egyetem nevében kötelezettséget vállalt arra, hogy ha feláll az alapítvány, akkor a tanszék költségvetéséhez évenként ugyanakkora összeggel járul hozzá, mint az alapítványnak ugyanakkora időszakra eső hozadéka.

A magyar-amerikai kulturális kapcsolatok történetében jelentős mérföldkönek ítéltető az az ünnepélyes pillanat, amikor *Köpeczi Béla*, az MTA akkori főtitkárhelyettese és *John W. Ryan* elnök 1979. június 15-én, az Akadémia Tudós Klubjában aláírták a megállapodást „az Indiana Egyetemen létrehozandó Magyar Tanszékről, hogy ott állandó jelleggel biztosítsák a magyar történelem, kultúra, irodalom, művészet és az ország múltjára és jelenére vonatkozó egyéb tárgyak oktatását, kutatását”. Egy év múlva a letéti alapítvány összegét (250 ezer dollárt) átutalták, és a Magyar Tanszék – a kanadai Torontóban működő hasonló intézmény mellett az egyetlen az Újvilágban – megkezdte működését. Természetesen a magyar program dinamikus fejlődése, a felsőbb támogatás ellenére, szükségképpen kiváltott bizonyos súrlódásokat az Indiana Egyetemen. A professzorok egy csoportja például ellenezte, hogy a kommunista Magyarország hivatalos kulturális életében jelentős szerepet játszó *Ránki György*, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese legyen az első vendégtanár, így ő csak némi késéssel, 1981 tavaszán érkezhetett Bloomingtonba. Mivel ha szerény mértékben is, de a kiteljesedő magyar oktatás természetesen jelentett némi konkurrenciát a történeti tanszékek számára, kisebb feszültségek ezirányban is adódtak. Nyilván ez is közrejátszik abban, hogy egyes tanároknak a Magyar Tanszékhez való viszonyában szórványosan ugyan, de mindmáig megjelennek – részben származási, kevésbé szakmai okokból – bizonyos, a Magyarországgal szomszédos országokban gyakori előítéletek és elfogultságok.

Ránki György 1981 és 1988 között vezette a Magyar Tanszéket. A hazai tudományos közéletben játszott szerepét több összefüggésben vitatják ugyan, de kinti munkája nemcsak közelebbi munkatársai és az egyetemi vezetés körében aratott elismerést, hanem a fent jelzett problémák egy részét is sikerült eloszlatnia. Tevékenységét segítette, hogy Sinor professzor 1981. júliusi nyugdíjba vonulását követően is magyar oktató, Bayerle Gusztáv lett az Ural-Altáji Tanulmányok Intézetének vezetője. Ránki György nagy energiákkal – továbbá bloomingtoni kollégáinak folyamatos, áldozatos és nélkülözhetetlen közreműködésével – kezdett munkához és már megérkezésének tavaszán megrendezte a Hungarian Chair első konferenciáját „Magyar történelem – Világtörténelem”, címmel, melyet 1982-ben egy Bartók-Kodály szimpozionum, majd az amerikai magyar közösségek vezetőinek találkozója követett. Miként ezt egy akkoriban megjelent interjújában meg is fogalmazta, kettős célra törekedett. Egyfelől fel kívánta hívni a mintegy kétezer egyetem kb. hetvenezer oktatójából álló amerikai tudományos közvélemény figyelmét a magyar programra. Másfelől tervbe vette, hogy – Bloomington viszonylagos elszigeteltsége, a fontosabb városközpontoktól való távolsága ellenére – a magyar származású amerikaiak körében is növelni próbálja a magyar oktatás vonzerejét. Magyarországi kapcsolatait is többféle összefüggésben kamatoztatta amerikai tevékenysége során. Mivel ő idehaza a Kossuth Lajos Tudományegyetemen tanított, ennek következtében született egyezmény arról, hogy a Chair legjobb hallgatói nyelvtanulási ösztöndíjakat kaphassanak a Debreceni Nyári Egyetemen.

Ránki György 1988. februárjában bekövetkezett váratlan halála – a szoros szakmai-emberi viszonylatok, a hirtelen félbemaradt tervek miatt – érthetően nagy megrázkódtatást okozott Bloomingtonban. Az egyetem vezetése elfogadta azt a javaslatot, hogy a tanszék hivatalosan felvegye a „György Ránki Hungarian Chair” nevet. Az új vendégprofesszor *Szegedy-Maszák Mihály* irodalomtörténész lett, akinek munkássága nem volt ismeretlen Bloomingtonban, mivel az Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszék meghívására már tartott órákat a megelőző nyári szemeszteren. Az eredeti alapító okiratnak megfelelően három évig, 1991 nyaráig látta el a magyar program vezetését. Mint a mindenkori Hungarian Chair professzort és a Közép-Eurázsiai Intézet jónéhány más tanárát, őt is kültagjának tekintette az Orosz és Kelet-Európai Intézet (Russian and East European Institute) is, amely interdiszciplináris igénnyel igyekszik összefogni az egykori „szovjet blokk” országainak specialistáit. Szegedy-Maszák professzor nem csupán a korábbi törekvéseket fejlesztette tovább, de – mind a személyi változás, mind a közben kibontakozó magyarországi rendszerváltás hatására – olyanokat is be

tudott vonni a programokba, akik korábban személyes vagy politikai okokból távol maradtak a magyar rendezvényektől. A hallgatók Magyar Kulturális Egyesülete 1988-ban például az ő támogatásával rendezett, világhírű művészek fellépésével, nagysikerű hangversenyt az erdélyi magyarok megsegítésére, melynek bevételét azután a református egyháznak adták át. Az általa szervezett első konferencia a magyar témákkal foglalkozó amerikai, már felsőbb szintű tanulmányokat folytató (graduate) diákok tanácskozása volt (1989). Ennek következtében került Bloomingtonba *Jeff Harlig*, aki ma nyelvészetet tanít a magyar program keretében. 1990-ben az amerikai magyarok nemzeti azonosságtudatáról, egy évre rá a századforduló magyar kultúrájának átértékeléséről tanácskoztak a meghívott amerikai, európai és magyar tudósok. Ez utóbbi rendezvény egyébként már a tizenötödik (!) konferencia volt a Magyar Tanszék történetében.

Messzemenően tudatában lévén az oktatómunka színvonala és az információs, dokumentációs háttér közötti szoros összefüggésnek, Szegedy-Maszák professzor két nagyértékű könyvgyűjteményt szerzett meg a Hungarian Chair számára. *Szathmáry Lajos*, a neves chicagói műgyűjtő mintegy tizenegyezer kötetet adományozott a tanszéknek. Majd hasonló nagyságrendű *Szegedy-Maszák Aladár* magyar vonatkozású amerikai könyvekből álló gyűjteménye, amelyet a volt washingtoni követ özvegye küldött el Bloomingtonba. A Magyar Tanszék szellemi-anyagi gyarapodásában újabb mérföldkőnek tekinthető *Rézler Gyula* alapítványa. Az Új-Mexikóban élő közgazdász-szociológus – Szegedy-Maszák professzorral folytatott tárgyalásai után – úgy döntött, hogy egy, a Hungarian Chair keretében működő ösztöndíjat alapít, amelynek jövedelméből harmincöt évnél nem idősebb, munkaszociológiával foglalkozó hazai kutatók tölthetnek el öt-öt hónapot Bloomingtonban információ- és tapasztalatcsere, kutatómunka céljából. A Rézler-ösztöndíjasok szakmai kiválasztását a Magyar Szociológiai Társaság segíti. Az adminisztratív átfutás folytán az első nyertes pályázó, *Szántó Zoltán*, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegéde 1993 tavaszán utazhatott ki Bloomingtonba.

A kelet-európai kommunista diktatúrák összeomlása a nyolcvanas évek végén, illetve ennek széleskörű hatása számos amerikai egyetemen felvetette a kérdést, szükség van-e a vonatkozó térség tudományos kutatásának esetleges átstrukturálására? Ilyen megfontolásokból támogatta Szegedy-Maszák professzor azokat az erőfeszítéseket, amelyek egy, kifejezetten csak kutatással és kutatásszervezéssel foglalkozó Magyar Intézet alapítására irányultak és 1990-ben végül sikerre is vezettek. (Erről alább külön fejezetben lesz szó.) Az Indiana Egyetem messzemenően elismerte Szegedy-Maszák professzor

érdemeit: amikor a magyar tanszéken töltött harmadik éve lejárt, kinevezték teljes állású egyetemi tanárnak az Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszékre. Ugyanakkor tagja maradt az Ural-Altáji Intézet tanári karának is, továbbá felkérték, hogy vegye át a magyar program tanácsadójának tisztét (e minőségében, magyarországi távollétei idején, Sinor professzor helyettesíti).

1991 óta a Magyar Tanszéket egy-egy évig vezetik a vendégprofesszorok. 1992 nyaráig *Pléh Csaba* nyelvész-pszichológus tanított Bloomingtonban, aki nyelvpszichológiai témakörben szervezett konferenciát. Az 1992-93. akadémiai évben *Csorba László* történész vezette a magyar programot; 1993 tavaszán az egyházak és vallások újkori, magyarországi történetének szakértőit hívta meg tudományos tanácskozássra. A magyar programot is érintő jelentős változás ebben az esztendőben, hogy – névváltoztatásban is megfogalmazva – a végéhez érkezett az a fejlődési folyamat, amely a pusztán nyelvtanítástól a komplex kultúra-vizsgálatig tágította az intézetben kutatót és tanított civilizációk tanulmányozásának körét. Az egyetemi vezetés is jóváhagyta, hogy az Ural-Altáji Tanulmányok Intézetének új hivatalos neve Közép-Eurázsiai Tanulmányok Intézete (Department of Central Eurasian Studies) lett.

1993 őszétől Romsics Ignác történész tanít magyar vendégtanárként az Indiana Egyetemen.

2. „Technikai” körülmények

A Magyar Tanszék – a fentieknek megfelelően – a Magyar Tudományos Akadémia (a magyar állam) 250 ezer dolláros letéti alapítványának éves hozadékából, illetve az Indiana Egyetem által évente folyósított ugyanekkora összegből gazdálkodik. A magyar program tagjai használják – az egyetem központi, bloomingtoni campusán található Goodbody Hall nevű épületben elhelyezkedő – Közép-Eurázsiai Tanulmányok Intézete infrastruktúráját (helyiségek, telefon, posta, fénymásolás, titkárnői kapacitás stb.), de nem tudom, hogy ezért fizet-e valamennyit a Chair budget az intézeti, illetve az egyetemi költségvetésnek.

A pénz utalványozásának joga a magyar program tanácsadójáé, aki – érthetően – csak az egyetem teljes állású tanára (full professor) lehet; a rövidebb időre érkező vendégtanárnak ezért a pénzügyekről csak részleges áttekintése van. A program tanácsadója Szegedy-Maszák Mihály professzor, de mivel ő nem tölti a teljes évet Bloomingtonban, helyetteseként mindmáig

Sinor professzor kezeli a Chair budget adminisztrációját. Magát a konkrét pénzkezelést a Közép-Eurázsiai Intézet adminisztrációjának irányítója, Karin Ford intézi. Nem tudom, hogy ma már Szegedy-Maszák professzor átvette-e a vendégtanári pályázatokat elbíráló jelölőbizottság elnöki tisztét is, vagy ezt még mindig Sinor professzor látja el. A kiválasztott visiting professor hivatalos munkáltatója ugyanakkor a Közép-Eurázsiai Intézet vezetője, akinek ezért szintén beleszólása van a jelölésbe. Benyomásaim szerint egyébként nincs teljesen tisztázva a Chair anyagi és szervezeti önállósága, illetve az intézettől való szakmai-adminisztratív függése közötti viszony. Ahogy látom, ezen a területen a szokásjog, illetve a konkrét személyek „nyomatéka”, elvárásai, igényei a meghatározóak. Nehezíti az esetleges súrlódások tisztázását (ezek hallatlanul ritkák, de nagynéha előfordulnak; lásd alább a Hungarian Reading Room esetét), hogy nincs más precedens, mivel egyedül a magyar program rendelkezik önálló tanszéki kerettel a Közép-Eurázsiai Intézetben.

A magyar program jelenleg egy kétszobás és egy egyszobás irodával rendelkezik a Goodbody Hallban. Az első emeleti nagyobbik irodában dolgozik Sinor professzor, mellette a program titkárnője, *Mary vanPilsen*. A második emeleti office a vendégtanár, illetve Szegedy-Maszák professzor szobája. A magyar nyelvi lektor – jelenleg már második éve *Gedeon Éva* – a többi lektorral közös szobában kapott íróasztalt. A Hungarian Chair szobája mellett hosszú éveken át egy Hungarian Reading Room működött, kézikönyvtárával jelentősen könnyítve a magyar program hallgatóinak az órákra való felkészülését. Általam nem tisztázható körülmények között ezt a szobát 1991/92 folyamán William Fierman professzor (Political Science) kapta meg, és a magyar könyveket összecsomagolták és elszállították; ennek oka feltehetően az lehetett, hogy a már említett új Magyar Intézet könyvtárában kívánták őket elhelyezni, a mind szűkebb Goodbody Hallban pedig kellett a hely az intézet munkatársainak. A Magyar Tanszéknek azonban szervezetiileg semmi köze sincs a Magyar Intézethez, ez utóbbi egyébként is két éven át csak papíron létezett és a könyvek papírládákban álltak (minderről részletesebben alább, önálló fejezetben lesz szó).

Az alapító okirat, továbbá a kialakult gyakorlat alapján a tanszéki budget fedezi a vendégtanár (visiting professor), a magyar nyelvi lektor és az adminisztrátor fizetését, a technikai működés költségeit (beleértve a rohamosan fejlődő számítógépesítést is), évente egy konferencia rendezését, a hallgatók rendkívül változatos támogatását, továbbá azt a számtalan kisebb kiadást, amelyek egyfelől a tanszék egyetemi rangjának fenntartásához, másfelől az amerikai hungarológiában vállalt központi szerepének ellátásához

szükségesek (például a vendégtanár részvételét egy, a kintléte idején tartott valamelyik konferencián stb.). A vendégprofesszor személyének kiválasztásában a paritás úgy érvényesül, hogy miután az Indiana Egyetemen működő jelölő bizottság – kellő tájékozódás után – kiválasztja a megfelelő személyt, megkéri hozzá az MTA I. (Nyelv- és irodalomtudományi) osztálya elnökének hozzájárulását.

A visiting professor 1981 óta a McNutt Residence Hall második emeletén található lakásban lakik, amely alkalmas a feladattal járó reprezentatív kötelezettségek ellátására. A bérleti díj magas, de a költségekhez a Chair budget is hozzájárul.

3. Helye az Indiana Egyetem intézményi és oktatási struktúrájában

A Magyar Tanszék a Közép-Eurázsiai Tanulmányok Intézetéhez tartozik, amely egyike a mintegy harminckétezer diákot és négyezer oktatót foglalkoztató Indiana Egyetem több mint kilencven olyan részlegének, amely különféle fokozatú diplomák kiadására jogosult. Az intézet jelenlegi vezetője (Chairman) *Christopher I. Beckwith* docens, tibetológus. (Azóta, a kézirat átfutási ideje alatt megbízatása lejárt; az intézet új vezetője az észti származású *Toivo Raun* professzor.) A tanári karhoz öt emeritus professzor és egy emeritus docens, tizenegy egyetemi tanár és a Hungarian Chair professzor, öt docens és egy visiting docens, két tanársegéd és egy visiting tanársegéd, továbbá két visiting nyelvi lektor tartozik. Az intézet keretében – a Hungarian Chair mellett – részlegesen önálló egységként működik a Belső-Ázsiai Tanulmányok Kutatóintézete (RIFIAS) és ennek Közép-Ázsiai Archívuma, a Török Folklor Archívum, az Antoinett K. Gordon Tibeti Művészeti Gyűjtemény, a tanszéki könyvtár, valamint a már említett Magyar Intézet. Az egyetem Központi Könyvtárának anyagával együtt ezen intézmények a vonatkozó tudományok egyik legjelentősebb dokumentációs bázisát alkotják nemcsak az Egyesült Államokban, de az egész világban.

A Közép-Eurázsiai Tanulmányok Intézete két szinten képez diákokat és háromféle diplomát bocsát ki. Első szinten – tehát a College of Arts and Sciences (kb. a magyar tudományegyetemek bölcsészettudományi és természettudományi kara) diplomája megszerzéséhez (Bachelor of Arts, baccalaureatus) – három területen kínál kurzusokat. Az idegennyelvi követelményhez kezdő és haladó szinten indít észti, finn, magyar, mongol, tibeti, török, üzbég és ujjur nyelvórákat. Az általános tantárgylátogatási

követelményhez a térség országainak történetébe, irodalmába, politikai és művelődési viszonyaiba stb. való általános bevezető kurzusait ajánlja. Külön kijelölt 14-15 órája alkalmas a kultúrtörténeti követelmény teljesítéséhez. Mindezek mellett továbbá azt is lehetővé teszi, hogy akik 15 történeti, művelődéstörténeti stb. órát hallgattak az intézetben, azok ilyen irányú tanulmányaikról külön igazolást (Certificate in Central Eurasian Studies) kapjanak. Ennek a második, a posztgraduális szinten való továbbtanulás esetén van jelentősége.

Az intézet – és ezen belül a Magyar Tanszék – oktatómunkájának súlypontja a posztgraduális képzésre esik. Ez érthető is, hiszen ez a szak nem vonzhat tömegeket az óceán túloldalán: a hungarológiai szaktudás csak hosszú évek során szerezhető meg, és csak nagyon keveseknek nyújthat megélhetési lehetőséget. A magyar oktatás, ha a legjobban kiépített is, végő soron egy olyan csoportba tartozik, amelynek nem csupán a finn és az észti, vagy a török és a mongol a tagja, hanem a jakut, a cseremiszi, a szamojéd, a csuvas, az ujjur, az evenki, a mandzsu, a tibeti vagy a csagatáj.

Az Indiana Egyetemen a posztgraduális képzésnek a központi adminisztráción belül már 1908 óta elkülönülő, önálló dékán vezette saját intézményrendszere van (Graduate School), amely részletesen előírja és hatékonyan irányítja a tudományos fokozatok megszerzésének folyamatát. E rendszer részeként a Közép-Eurázsiai Intézet kétféle fokozatú diplomát bocsát ki. Master of Arts (M.A.; magyar megfelelője talán az eddigi egyetemi „kisdoktori” lehetne, bár maga a név a következő szint megfelelője) fokozatot szerezhet az, aki 30 követelmény-pont (credit-hours) értékben, hét különböző tantervi előírást teljesít. Hallgatnia kell két féléven át a közép-eurázsiai specializáció bevezető kurzusát. Legalább két féléven át, középhaladó szintre eljutva látogatnia kell a tanszéken oktatott nyelvek valamelyikét. A tervezett szakterületnek megfelelően két országismereti vagy művelődéstörténeti, egy kifejezetten történeti és egy szabadon választott kurzust kell abszolválnia. Ha mindez megvan, akkor – legkorábban a beiratkozást követő második, legkésőbb az ötödik szemeszteren – ki kell választania azt a kurzust, amelynek keretében témájának téziseit (M.A. Thesis) elkészíti, bibliográfiai kutatási tervet állít össze, majd mintegy 50-100 dupla oldalon megírja magát a tanulmányt, és legkésőbb 90 nappal a szemeszter befejezése után beadja az intézeti titkárságnak. A műnek kritikai módon kell utalnia a téma szakirodalmára, továbbá tükröznie kell legalább egy, az angoltól különböző kutatási nyelv használatát. A tézisek elfogadása egyben az M.A. fokozat megadását jelenti.

A tézisek leadási határidejének betartása lényeges, mivel a következő fokozat, a Doctor of Philosophy (Ph.D.; kb. a hazai „tudományok kandidátusa” cím megfelelője) legelső feltétele az M.A. megszerzése. Addig tehát nem lehet elkezdni a Ph.D. további credit-pontjainak gyűjtését, amíg az M.A. szint nincs maradéktalanul teljesítve. A doktori programra jelentkezés további feltételei a tanulmányi átlageredmény megszabott szintje, a kellő nyelvismeret, továbbá munkaterv és szaktanári ajánlólevél. A szükséges 90 követelmény-pont megszerzéséhez 30-at hoz az M.A. fokozat, így a hiányzó 60-at – hét év alatt – a következő lépésekben szerezheti meg a jelölt. Haladó szintű nyelvórákat, olvasási szinten két, ún. kutatási nyelv foglalkozásait, továbbá nyelvtörténeti és nyelvészeti kurzusokat kell látogatnia. Meghatározott számú előadást és szemináriumot kell teljesítenie választott szakterületének választékából (ez az ún. major szak), valamivel kevesebbet a témájához kapcsolódó, kötelezően választandó két kiegészítő (ún. minor) szak tárgyai közül, továbbá adott mennyiségű szabadon választott órát is fel kell vennie. A tulajdonképpeni Ph.D. vizsga írásbeli és szóbeli részből áll. Az írásbeli feladat egy – négy órán keresztül írható – teszt-dolgozat, amely kettő vagy több kérdést, továbbá a kutatási nyelvismeretre utaló feladatot tartalmaz a major és a jelölt által választandó minor szak anyagából. A szóbeli vizsga az írásbelit követő két héten belül, három tanár előtt zajlik; bármelyik vizsgán a másodszori kudarc automatikusan visszavonja a jelöltnek a fokozat megszerzéséhez megadott egyetemlátogatási engedélyt. Tanulmányait befejezve, a jelölt – megfelelő formai előírásokat követve – végül elkészíti disszertációját, és ha sikeresen megvédi a bírálatra felkért Kutatói Bizottság előtt, akkor megkapja a doktori fokozatot.

A Magyar Tanszék óráit ugyan undergraduate hallgatók (tehát a hazai értelemben vett egyetemisták) is látogatják, de a törzsgárda a Graduate School növendékeiből kerül ki. A vendégtanár személyzetként két kurzust tart, amelyek a fentiekben vázolt struktúra különböző szintjein tartó diákok számára egyaránt felvehetők. (A tájékozódást a kurzusoknak a tartalmi sajátosságokat és a teljesítés szintjét kifejező, 100-600 közötti sorszámai könnyítik meg). A Hungarian Chair professzor továbbá tagja a téziseket készítő diákokat segítő Tanácsadó Bizottságoknak, és a doktorandusokat vizsgáztató, illetve a disszertációkat bíráló Kutatói Bizottságoknak. Az órákon és a konzultációkon segíti a hallgatók témaválasztását, nyomon kíséri, orientálja kutatómunkájukat. Mindezt igazán sikeresen persze csak több éves, folyamatos oktatómunka során teheti, mivel csak így kísérheti végig egy-egy hallgató útját a téma megtalálásától a tézisek, vagy a disszertáció elkészítéséig. Ugyanakkor persze a rövidebb időre érkező visiting professor is

– a tanórákon túl – sokat segíthet a kutatás egy adott szintjén éppen elakadó diáknak.

A vendégtanár kötelezettségei közé tartozik az intézet életében való részvétel is, főképpen az értekezleteken, ahol – például az ösztöndíjak elosztásánál stb. – közvetlenül képviselheti a magyar programon tanuló diákok érdekeit. Az intézet hosszabb távú terveiben, illetve az egyetemi önkormányzat életében nemigen van módja rész venni, hiszen ezek pontos megismeréséhez, netán az azokbani érvényesüléshez több év is szükséges. Javárészt egyéni ambíciójától függ, hogy milyen kapcsolatba kerül az egyetem felsőbb vezetésével, avagy milyen mértékben kapcsolódik be az Orosz És Kelet-Európai Intézet munkájába. Az ezirányú aktivitás mindazonáltal igen fontos, mert hozzájárulhat a Magyar Tanszék munkájának jobb megítéléséhez, a magyar program gyarapodási esélyeinek javításához.

4. Hallgatói vonzásköre

A Magyar Tanszék óráinak hallgatói természetesen olyanokból verbuválódnak, akik valamilyen speciális ok miatt közelebb kerültek a magyar kultúrához. Ezek között ma már csak mintegy harmadára tehető a magyar származásúak száma. Ez is csökken azonban, mivel közben nemzedékváltás zajlott le, és az 56-os emigráció gyermekei már apáikhoz képest kevésbé ragaszkodnak eredeti nemzetiségükhöz. De így is a valamilyen családi kötődéssel érkező hallgatóké a viszonylag legnagyobb csoport a hungarológia diákjainak körében. A többiek igen különböző okokból veszik fel a magyart. Néhányuk a híres bloomingtoni zeneiskolában tanul, és a Kodály-módszer, vagy Bartók munkássága nyomán kap kedvet a magyarhoz. Mások a szintén jónevű Business Schoolban a kelet-európai gazdaságokkal foglalkoznak, és a kétségkívül igen izgalmas magyar átalakulás közelebbi tanulmányozása végett jelentkeznek. Van történész, nyelvész, politológus, folklorista, sőt – Szegedy-Maszák professzor tanítványai – összehasonlító irodalomtörténettel is foglalkozó hallgató, aki éppen magyar anyagon kívánja tanulmányozni szakjának egyetemes sajátosságait.

A kurzusok átlagos látogatottsága 6-15 fő között mozog. Mivel a Hungarian Chair órái javárészt minden évben azonosak, itt a létszámot befolyásolja, hogy a törzshallgatók az adott kurzust esetleg már az előző, vagy a még korábbi években hallgatták, így hiába jön új tanár, a korábbival azonos című óráját nem vehetik fel stb. A valamilyen formában a magyar programmal kapcsolatba kerülők összesített száma kb. 40-50 körül mozog;

ebből kevesebb, mint ötödük undergraduate, illetve olyan hallgató, aki szabadon választottként, csupán credit-pontokért vesz fel egy-egy magyar tárgyú foglalkozást. A magyar program tanárai és a graduate hallgatók közötti kapcsolat ezért is elég szoros, bizalomteli.

5. Társadalmi élet

A Magyar Tanszék megalapításától kezdve nem csupán az oktatással és a kutatói konferenciák szervezésével foglalkozik, hanem szélesebb értelemben vett társadalmi tevékenységet is kifejt. Ennek legfontosabb területe a Magyar Kulturális Egyesület, amely a magyar szakkal közlebbi kapcsolatban álló hallgatók szervezete, de pártoló tagjai lehetnek a bloomingtoni magyarság más csoportjai is. A Hungarian Chair és a Közép-Eurázsiai Intézet körein túl is számos magyar oktató dolgozik ugyanis a campuson, illetve jónéhány nyugdíjas telepedett le ezen a kedvező természeti adottságokkal és szerencsés egyéb körülményekkel rendelkező vidéken. A vendégprofesszor felügyeletével a hallgatók egyesülete rendezi az akadémiai évre eső két jelentős nemzeti ünnep, Október 23. és Március 15. megemlékezéseit. Ezeket hagyományosan büfé és fogadás kíséri, amelynek költségeihez a Chair budget is hozzájárul. Az ünnepségek az egyetem erre alkalmas, reprezentatív helyiségeiben, megható külsőségek közepette zajlanak. A visiting professor (esetleg a követség egy munkatársa stb.) ünnepi beszédét a hallgatók angolul-magyarul vegyesen előadott műsora követi, amelyet fáradtságos munkával a nyelvi lektor szokott betanítani. Mikulás vagy Karácsony táján is van magyar összejövetel, melyek sikere nem elhanyagolható tényezője a magyarok bloomingtoni megítélésének.

A diákok kulturális egyesülete az ünnepek mellett „hétköznapi” rendezvényeket is tart. Meghívott neves kutatók, közéleti emberek előadásai váltakoznak filmvetítésekkel, irodalmi estekkel; a hallgatók saját műsorral lépnek fel a Közép-Eurázsiai Intézetben tanított nyelvek diákjai és tanárai által szervezett Funny Language Festival délutánjain is. Az effajta társadalmi aktivitásnak egyébként az Egyesült Államok egyetemein nagy hagyományai vannak, így ebben a munkában a magyar program legjobb, legértékesebb diákjai vesznek részt.

6. Kapcsolatok az amerikai magyarsággal

Az utóbbi évtizedekben kialakult az amerikai magyar értelmiségnek néhány olyan központja, ahol több-kevesebb rendszerességgel összegyűlnek a

hungarológia szakemberei, hogy megvitassák speciális problémáikat. Így az amerikai-magyar történészek egyesülete, a magyar tanárok amerikai egyesülete, a floridai New College vagy a pittsburghi Du Quesne University Kelet-Európa konferenciái, az Itt-Ott folyóirat köre stb. megfelelő alkalmakat szolgáltatnak ahhoz, hogy eszmét cseréljenek a magyar ügy amerikai elkötelezettjei. Rangos szakmai konferenciáival ezek közül is kiemelkedik a bloomingtoni Hungarian Chair. 1993. áprilisában már a tizenhetedik magyar tanszéki rendezésű tudományos tanácskozásnak adott otthont az Indiana Egyetem campusa. A „Religions and Churches in Modern Hungary” konferencia szervezése során levelek tucatjaiból tapasztaltam azt a tekintélyt, amit Bloomington az amerikai hungarológusok körében kivívott magának, majd pedig újabb, szintén a tanszéki irattárban megőrzött, elragadtatott levelek sora dicsérte a szakmailag és emberileg egyaránt hasznosnak és érdekesnek minősített rendezvényt. Aligha kétséges, hogy elsőik között éppen konferenciáival tudja a Magyar Tanszék betölteni azt a magasabb hivatást, amelynek szolgálatára alapítói létrehozták.

7. A Magyar Intézet és a Magyar tanszék jövője

A kommunista pártállam magyarországi bukása, illetve háttérben a szovjet világbirodalom fokozatos összeomlása és ennek nyomán a Kelet-Európa iránti érdeklődés átmeneti fellendülése az amerikai hungarológusok körében felvetette a kérdést, elérkezett-e annak a strukturális váltásnak az ideje, miszerint a magyar tanulmányok eloldódnak a nyelvi kerettől, és valamiféle Közép-Európa stúdium gerinceként új helyet találjanak az amerikai felsőoktatás rendszerében? E vitáktól és megfontolásoktól bizonyára nem függetlenül, a bloomingtoni magyar program néhány tanára úgy vélte, egy önálló Magyar Intézet könnyebben tudná szervezni a kutatásokat és gyűjteni ehhez az anyagi eszközöket, mint az egyetemi struktúrába erősebben beszorított Magyar Tanszék. A Paul Marer és Gustav Bayerle által készített tervet Szegedy-Maszák professzor támogatása révén kapta meg az egyetem placetjét 1990-ben, de különféle költözések és tatarozások elhúzódása miatt évekig nem juthatott hozzá kijelölt helyiségeihez. Az intézet igazgatója – egyelőre díjazás nélkül – Bayerle professzor lett. E sajátos várakozási, ex lex állapotban került sor a Hungarian Reading Room már említett felszámolására, és arra a sajnálatos félreértésre, amelynek következtében néhány dokumentumban a Chair könyveinek egy részét mint az Intézet könyvtárát tüntették fel. 1993 kora nyarán azután a Smith Research Centrumban felszabadultak végre a kijelölt szobák, sőt az összettel megkezdődött a Szegedy-Maszák Aladár-féle könyvgyűjtemény felállítása is. A további esetleges

félreértések megakadályozása végett pedig külön okmányban rögzítették, hogy a Magyar Tanszék könyvei letétként kerülnek a Magyar Intézetben működő Hungarian Library kezelésébe.

A Magyar Intézet helyzetének javulása közvetlenül, de a világhelyzet és az otthoni változások szélesebb értelemben is óhatatlanul felvetik a kérdést, merre tovább Bloomington, hogyan lehetne az újabb követelményekhez méginkább hozzáigazítani a Hungarian Chair jövődjét? A válasz keresésénél feltétlenül figyelembe kell venni azokat az alapproblémákat, amelyekkel az Indiana Egyetemnek szembe kell néznie az ezredfordulóig hátralévő bő fél évtizedben. A vonatkozó alapidokumentum, az Academic Agenda arra hívja fel a figyelmet, hogy legkevesebb az évtized végéig tovább csökken az egyetemi College-korosztályok lélekszáma, még hozzá különösen azokon a területeken, amelyek történeti okokból az Indiana Egyetem fő utánpótlási bázisai. De a kevesebb beiratkozó emellett alacsonyabb tudással, kevesebb előkészülettel is érkezik, még több segítségre szorul tehát, mint az idősebb generációk. Meg kell tehát változtatni az egyetem fejlesztési preferenciáit, még hozzá elsősorban az undergraduate korosztály nevelésének minőségi javítása irányában. Növelni kell továbbá az erőfeszítéseket a még átfogóbb számítógépesítés, a kezdők intenzívebb nyelvtanítása, a hallgatóknak a tanszéki kutatásokba való mélyebb bevonása, a hallgatói csoportokon belül a kisebbségek és a nők arányának javítása, a modern tanítási-tanulási szaktanácsadás, végül pedig az idegen kultúrák jobb megismerése-megismertetése területén.

Mindezt összevetve tíz hónap személyes tapasztalataival, úgy vélem, kellően megalapozott az a mély meggyőződés, hogy ha a magyar állam bármekkora mértékben anyagi erőt szán a magyar kultúra amerikai jelenlétének támogatására, akkor azt a pénzt elsősorban a bloomingtoni Magyar Tanszéknek kell juttatnia. Az itt felhalmozott dokumentációs bázis, a szellemi-emberi erők koncentrációja, a másfél évtizedes múlt és a becsülettel megszolgált hírnév együttesen mind olyan értéket képviselnek, amit egyfelől nem lehet már máshol újra létrehozni Amerikában, de másfelől meg nem is érdemes. Az amerikai tudományos piacra jól „bevezetett”, garantált minőségű bloomingtoni „hungarológiai áru” további terítésének támogatása sokkal több sikerrel kecsegtet, mint a manufaktúrális kísérletezgetés az ilyen irányú hagyományokkal nem rendelkező más egyetemeken.

Ugyanennek a problémának a túloldalán viszont úgy látom, hogy a jövőben a magyar program vezetői tisztének és a Magyar Intézet igazgatói posztjának valamiféle perszónálunióban egyesülnie kell egymással. Ez a feladatkör

kaphatná meg azután a tulajdonképpeni Hungarian Chair Professor címet, betöltője pedig biztosíthatná az oktatásban azt a személyi folytonosságot, amelynek szükségére fentebb már utaltam. A program ugyanakkor egy-két további tanárt hozhatna rendszeresen Magyarországról, akik jelentősen bővíthetnék a Chair tantárgyválasztékát stb. Amiként 1979-ben, most újra egyszerre kellene lépnie a magyar állam és az Indiana Egyetem illetékeseinek, hogy a Magyar Tanszék képviselte páratlan érték még nagyobb hatásfokkal működhessék tovább.

Bosnyák István

A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság hungarológiai tevékenységéről

1990 nyarán a délvidéki magyarok kisebbség- és művelődéstörténetének egy mindenképpen sajátos civil társadalmi szerveződése jött létre. Egy olyan társaság, amely első ízben fogta össze a második Jugoszlávia valamennyi magyar nyelvterületének és régiójának értelmiségét, ugyanakkor pedig, szintén első ízben, a legkülönbözőbb hivatású értelmiségieket is, kezdve a népművelőktől és művelődésszervezőktől a természettudományi és műszaki kutatókig, főiskolai és egyetemi tanárokig.

Ily módon valósult meg a vajdasági (szerbiai), drávaszögi és szlavóniai (horvátországi), valamint a muravidéki (szlovéniai) magyar értelmiségiek eladdig pártpolitikai anatómiákkal lehetetlenné tett vertikális szerveződése, másrészt pedig így konstituálódott a hagyományosan mindig is irodalomcentrikus kisebbségi kultúra addigi szerveződési modelljének meghaladását is felvállaló, az interdiszciplinaritást programszerűen is követni igyekvő, intézményközi társulás.

Ezek szerint nem csupán vajdasági, hanem egyetemes délvidéki térségekre tervezte létét a JMMT, és nemcsak anyanyelvi, de nyelvközi, illetve komparatistikai vonatkozásban is. Mégpedig arra a közismert, művelődéstörténeti alaptényre építve, hogy a századok során a történelmi Magyarország délnyugati-déli peremvidékein – Pólától kezdve Fiumén, Zágrábon, Muraszombaton, Eszéken, Szabadkán és Versecen át Belgrádig, a második világháború utáni évtizedekben pedig hovatovább a macedón Szkopjeig és a montenegrói Titográdig – egy sajátos magyar-délszláv és magyar-jugoszláviai kisebbségi kapcsolattörténeti zóna jött létre, anyanyelvű kultúránk egyidejűleg „adó” és „kapó”, természetes régiójaként. Ezért lett Társaságunk nemcsak a délvidéki magyar írók, tudósok, publicisták, társadalom- és természettudományi, illetve műszaki szakírók, mű- és szakfordítók meg népművelők társulása, hanem a nem magyar anyanyelvű, de a magyar kultúrával is alkotói kapcsolatban álló jugoszláviai írók, műfordítók és komparatisták szerveződése is.

Már a fentiekből is kitetszik, hogy a JMMT tevékenysége jórészt – ha nem is kimondottan csak – a szűkebb és tágabb értelemben vett hungarológia fogalomkörét is fedi.

Megnyilvánul ez a Társaság szervezeti fölépítésében, azaz szakosztályi tagolódásában is. Tucatnyi szekciója között ugyanis olyan közvetlenül is hungarológiai irányultságú szakosztály van, mint amilyen például a

művelődés- és helytörténeti; nyelvészeti és nyelvművelői; irodalomtörténeti, kritikai és bibliográfiai; etnográfiai és folklorisztikai, vagy a mű- és szakfordítói szakosztály.

E szekciók az előszóformájú, tudománynépszerűsítő tevékenységük mellett kimondottan alkotó-, kutató- és kiadótevékenységgel is foglalkoznak. Főbb hungarológiai tárgyú és/vagy vonatkozású, az alapozásnál tartó projektumaink közül kiemelhetők az alábbiak: szociológiai és demográfiai folyamatok Szlovénia, Horvátország és Vajdaság vegyes lakosságú vidékein; a Muravidék, Szlavónia, Drávaszög, Bácska, Bánát és Szerémség művelődéstörténetének tárgyi és építészeti emlékei; a magyar természettudományi és műszaki kutatók, feltalálók és tudósok hozzájárulása a soknemzetiségű Vajdaság tudománytörténetéhez a Monarchia idejétől napjainkig; magyar – délszláv interetnikus kapcsolatok és a művészetek történetében; Vajdaság, Drávaszög, Szlavónia és a Muravidék soknyelvű iskoláztatása a török hódoltság utáni időktől napjainkig; a jugoszláviai magyar irodalom jelenléte és kritikai recepciója a közép- és nyugateurópai literatúrákban, stb. (E projektumok jó részét – a második Jugoszlávia széthullása következtében – természetszerűleg le kellett szűkíteni a mai Szerbia területére, miként a Társaság horváthországi és szlovéniai tagozatával is – jelenleg – csak közvetett kapcsolat tartható fenn.)

Az alkotó-, illetve gyűjtő- és kutatómunka eredményeit a szakosztály tagjai a JMMT Kiskönyvtárában publikálják, évenként rendszeresen meghirdetendő belső pályázat révén. Az eddig épp negyedszáz könyvet megjelentetett Kiskönyvtárnak tucatnyi önálló műfaji-tematikai sorozata van, nevezetesen a *Természettudomány és -tudománytörténet*; *Szociográfia*; *Néprajz, folklór népköltészet*; *Nyelvészet*; *Líra, epika, dráma*; *Műfordítás és kapcsolattörténet*; *Esszé, irodalmi közírás*; *Irodalomtörténet, kritika, bibliográfia*; *Jugoszláviai magyar exteriorika*; *A JMMT évkönyvei*. Induló sorozatunk az *Élet- és korrajzok*.

E sorozatok eddigi terméséből ezúttal néhány olyan címszót emelnénk ki, amely talán némi hungarológiai fontossággal is bír.

Cs. *Simon István* szociográfiai riportjainak gyűjteménye (*Sóvirág*. Észak-Bánát szociográfiájához) az egyik kisebb vajdasági tájegységünk rohamos demográfiai változásának láttelejét nyújtja, dr. *Burány Béla* szociográfiai interjúinak két kötete viszont (*Emberek, sorsok, balladák*; *Emberek, sorsok, katonák*. Így éltünk Dél-Pannóniában I-II.) tágabb vajdasági térségeket ölel fel.

Nyelvészeti sorozatunkban látott napvilágot *Pataky András*: *Baranya titkokat rejtő földrajzi nevei* c. gyűjteménye, mely Dél-Baranya, azaz Drávaszög időközben háborús kiűzetéssel sújtott magyarságnak állít nyelvészeti emléket. Dr. *Molnár Csikós László* nyelvművelő kötete

(*Böngészések nyelvhasználatunk eszköztárában*) a délvidéki magyar köznyelv állapotát és rendszerbomlási tüneteit vizsgálja, *Silling István* mgr. pedig a néprajzi és nyelvjárási szempontból egyaránt és okkal híres bácskai falunk nyelvi rendszerét fixálta a *Kupuszinai tájszótárban*.

Művelődés- és helytörténeti kiadványaink köréből *Mojzes Antal* kétkötetes falumonográfiáját említenénk (*Bajok művelődési krónikája I-II.*), a néprajzi tematikájú kiadványaink közül pedig *Tripolsky Géza* két könyvét a bácskai-bánáti Tisza-vidék népeletéről és folklórjáról („*Nem bánom, hogy juhásznak születtem*”; *Munkánk, ünnepek, népszokások*). Ugyanebben a sorozatban látott napvilágot egy társasági szerzőcsoport közös tanulmánykötete is, mely folklorisztikánk eddig elhanyagolt témakörét vizsgálja (*bácskai magyar népviseletek*).

Irodalomtörténeti, kritikai és bibliográfiai sorozatunkban jelent meg *Thomka Beáta* tanulmánykötete (*Prózatörténeti vázlatok. Vajdasági regények, novellák a két háború között*), továbbá *Fekete J. József* kritikagyűjteménye (*Próbafüzet. Műbírálatok az 1980-as évek jugoszláviai magyar prózájáról*), illetve *Györe Géza Fehér Ferenc - bibliográfiájának* első könyve.

Horváth Ottó fiatal műfordítónk kétnyelvű Pilinszky-kötete (*Krater/Kráter*) a magyar költő első átfogó bemutatása szerb nyelven, míg e sorok írója a Társaság komparisztikai tevékenységéből adott ízelítőt a főként magyar – horvát irodalmi kapcsolatokat vizsgáló tanulmánykötetével („*Lehetetlen kapcsolatok „lehetetlen” időkben*”).

Külön kell szólni a recepció-, illetve exteriorika-sorozatunk első kötetéről (*Hírünk a világban. Jugoszláviai magyar exteriorika I.*) A második Jugoszlávia határain kívül megjelent primer közléseket s a délvidéki magyar szellemi élet kritikai, illetve sajtóvisszhangját tartalmazó bibliográfia felöleli a művelődési életünk intézményes alapjaival; könyvtár- és folyóirat-kultúránkkal; társadalmi és egyházi életünkkel; alsó-, közép- és felsőfokú oktatásunkkal; filológiai, lingvisztikai, társadalmi és természeti tudományainkkal s a különböző művészeti diszciplínáinkkal kapcsolatos európai, amerikai és kanadai recepció anyagot. A sorozat 1945-től 1990-ig hivatott prezentálni ezt a kisebbség- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt fontos bibliográfiai adattárt, éspedig retrospektív feldolgozásban. (Az első kötet az 1989-90-es évet ölelt fel.) E projektumunk felvállalója az OSZK Hungarika Dokumentációs Osztályának munkatársi köre, s e vállalkozás, tudunkkal, úttörő jellegű az egész Kárpát-medencei magyar kisebbségi régióban.

Szóljunk legvégül két művelődési létesítményünk megalapozásáról is. Az egyik a jugoszláviai magyar tárgyi és szellemi néprajz dokumentációs központja, melyet a zentai Múzeummal karöltve alapoztunk meg, s amelynek az lesz a rendeltetése, hogy – hatalmas hiányt pótlandó – egy helyen

összpontosítsa a vonatkozó könyv-, folyóirat-, kézirat-, fénykép-, magnó- és filmanyagot, valamint tárgyi néprajzunk még begyűjthető és felvásárolható dokumentumait. A másik rokonlétesítmény viszont a jugoszláviai magyar irodalom dokumentációs központja, melyben szűkebb pátriánk 1945 óta elhunyt magyar íróinak és szakíróinak alkotói hagyatékát tervezzük begyűjteni autográf és/vagy fénymásolt formában, hogy a művelődés- és kortörténeti jelentőségű filológiai anyag – pl. a szerzői levelezések – szakszerű feldolgozását követően a publikálásra érdemes közöletlen hagyatékrészek kiadására is sor kerülhessen, mindenekelőtt az újvidéki Magyar Tanszéken dolgozó tagtársaink közreműködésével.

INFORMÁCIÓ

Hungarológiai hírek

I

1994. június 2-án az MTA Irodalomtudományi Intézetben találkozott *Jankovics József*, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtírkára a IV. Hungarológiai Világkongresszus római vezetőinek küldöttségével. A tárgyalás az 1996-ban Rómában rendezendő világkongresszus előkészítésének gyakorlati teendőiről folyt. *Antonello Biagini*, a római La Sapienza Egyetem tanszékvezető tanára és *Sárközi Péter*, a római La Sapienza Egyetem tanára, a kongresszus titkára beszámoltak arról, hogy az 1996-os, „A magyar művelődés és a kereszténység” című világkongresszusra már többszáz jelentkezés érkezett s a La Sapienza vezetősége örömmel készülődik és minden segítséget megad a rendezendő kongresszushoz, mindamellett szorosabb együttműködést sürgettek a római Magyar Nagykövetség kulturális megbízottjával.

Jankovics József tájékoztatott az 1991-ben Szegeden megrendezett III. Hungarológiai Kongresszus szervezési tapasztalatairól, a római kongresszust anyagilag is támogató potenciális partnerekről. A megbeszélés résztvevői megállapodtak abban, hogy 1994 őszén 2-es számú körlevélben foglalják össze a tudnivalókat, és értesítik a résztvevőket a gyakorlati teendőkről.

Az eredményes tárgyalást követően *Bodnár György*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója, a Társaság Végrehajtó Bizottságának tagja baráti megbeszélésen látta vendégül a küldöttséget, ahol szóba kerültek egy lehetséges, szorosabb szálakkal összefűződő munkakapcsolat lehetőségei a két intézmény: az MTA Irodalomtudományi Intézete és a római La Sapienza Egyetem, illetve a tizenhárom különböző olaszországi egyetemen működő hungarológiai tanszékekből alakult egyetemközi Hungarológiai Központ vezetősége között.

II

Július 2-án ült össze az MTA Irodalomtudományi Intézetében a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Végrehajtó Bizottsága. A világ harmincegy országának magyarságtudománnyal foglalkozó tudósait, kutatóit, egyetemi és főiskolai oktatóit összefogó szakmai szervezet áttekintette az elmúlt év eseményeit és döntött a következő esztendő terveiről.

Az egész napos ülés résztvevői értesülhettek arról, hogy az elmúlt évben a társaság tagjainak száma jelentősen gyarapodott (jelenleg 935 főt számlál), s a

magyarságtudomány iránti külföldi és hazai érdeklődést az is jelzi, hogy az új tagok főleg fiatal kutatók és tanárok.

Jankovics József főtitkár tájékoztatót arról, hogy – az egyre nehezedő anyagi helyzet ellenére – az elmúlt évben napvilágot látott az 1991-ben Szegeden megrendezett III. Hungarológiai Világkongresszus előadásait tartalmazó háromkötetes kiadvány, a *Hungarian Studies* című idegen nyelvű magyarságtudományi folyóirat két száma és hamarosan várható a Hungarológiai Értesítő 1990-93-as, összevont számának megjelenése is.

A tanácskozás résztvevői az 1996-ban Rómában rendezendő IV. Hungarológiai Világkongresszus előkészületeiről is tárgyaltak. Sárközi Péter, a kongresszus titkára, a La Sapienza Egyetem tanárának beszámolója után, mely az eddig elvégzett feladatokról adott összefoglalást, számba vették a soronkövetkező munkálatokat. A kongresszus *A magyar művelődés és a kereszténység* címet viseli, szervezői a római La Sapienza Egyetem és a nápolyi Egyetem Keleti Intézete. Az eszmetörténeti alapozottságú téma a keresztény szellemiségnek (katolicizmus, bizánci kereszténység, protestantizmus) a magyar művelődésben betöltött sokrétű szerepét, ösztönzését, a kereszténységgel összefüggő szellemi áramlatokat és az európai eszmerendszerek hatását vizsgálja és elemzi majd. Csak remélni lehet, hogy minden arra érdemes szakember eljut majd a kongresszusra, s az utazásnak nem lesz gátja a részvételhez szükséges tetemes összeg. Megfogalmazódott az a – Társaságra háruló – feladat is, hogy minél több forrásból próbáljon anyagi segítséget találni a magyarságtudomány fontos rendezvényéhez.

A VB résztvevői döntöttek arról, hogy az 1995-ös VB-ülés a finnországi Jyväskyläi egyetemen lesz, közvetlenül a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus, valamint a Hungarológiai Szimposium után.

A délutáni értekezlet – Monok István mb. főtitkárhelyettes vezetésével – a Társaság további, némileg változó szerepvállalásának lehetőségeiről vitatkozott. A vitán részt vett Tarnói László, a Nemzetközi Hungarológiai Központ igazgatója is. A jelenlevők egyöntetűen megfogalmazták azt az igényüket, hogy a különböző magyarságtudományi intézmények, társaságok és az illetékes minisztérium osztályok között nagyobb koordinációs hajlandóság, előzetes egyeztetési és együttműködési készség mutakozzon, melynek biztató jelei már érzékelhetők.

Császtvay Tünde

Tartalom

NYELVTUDOMÁNY [1]

Szabó József: Nyelvjárási szövegek a szlovákiai magyar nyelvjárásokról [3]

Péter Barta: Étude contrastive français-hongrois du proverbe à la lumière du matériel européen [87]

Elżbieta Artowicz: Mapping of Speech Acts and Problems of the Stylistic Differentiation of the Hungarian Language in the New Handbook *Halló, itt Magyarország* [212]

Botos Éva: Rövid tájékoztató a készülő magyar - bolgár szótárról [222]

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET [229]

Monok István: Azonosságok és különbségek három nyugat-magyarországi város XVI–XVII. századi olvasmányaiban (Ruszt, Sopron, Kőszeg) [231]

OKTATÁSMÓDSZERTAN [245]

Berki Judit: A magyar grammatika sajátosságai külföldiek számára készült magyar nyelvkönyvekben (nyelvtani tárgymutató) [247]

OKTATÓ- ÉS KUTATÓMUNKA KÜLFÖLDÖN [255]

Csorba László: Magyar Tanszék (Hungarian Chair) az Indiana Egyetemen [257]

Bosnyák István: A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság hungarológiai tevékenységéről [272]

INFORMÁCIÓ [277]

Hungarológiai hírek *Császtvay Tünde* [279]

